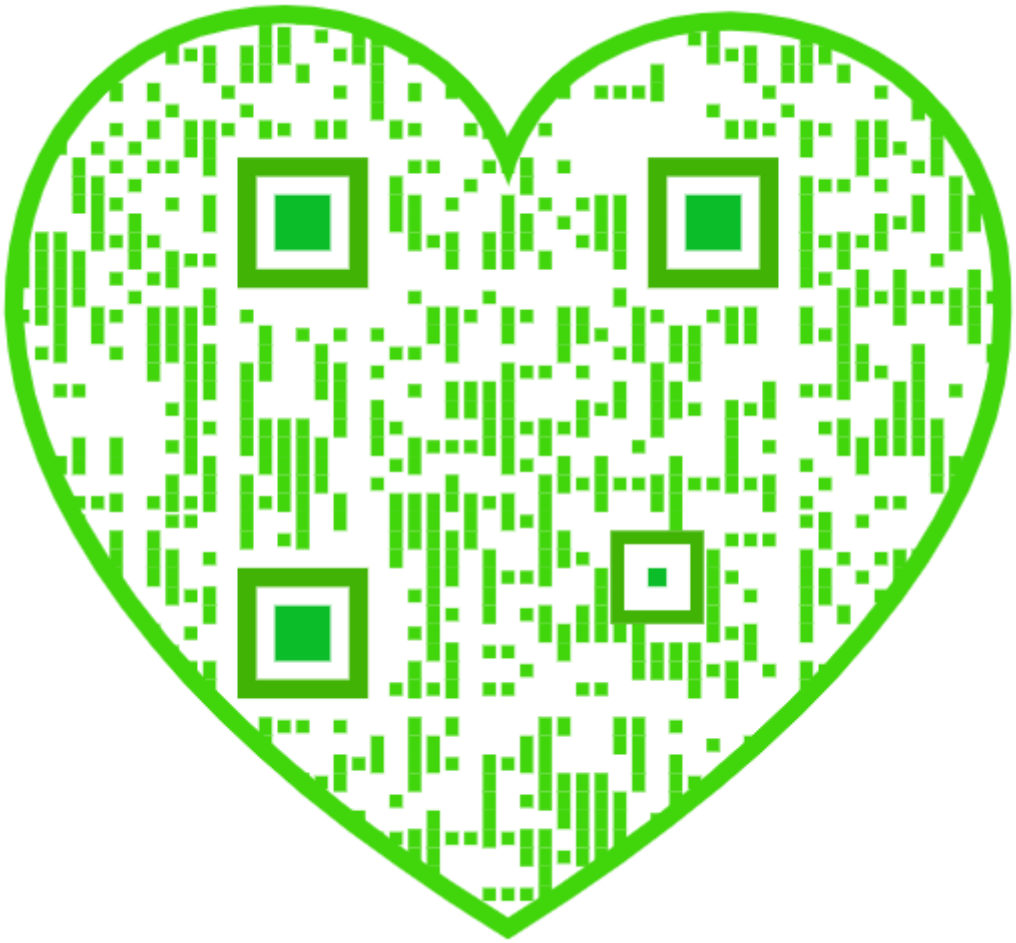

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

VIER EN DERTIGSTE DEEL.

1858.

Vindicamus hereditatem patrum
nostrorum.
I Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede,
En hine Aertsche bisscop wiede.

Melis Stoke.

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ GEBR. J. & H. VAN LANGENHUYSEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Zou onder de leerlingen der Apostelen de waarheid omtrent het H. Sakrament reeds verduisterd zijn?. 1

De Verhandeling van H. J. Holtzmann *de Corpore et Sanguine Christi* etc. Heidelberg, 1858. . . . 9

Berengarius van Tours. — I, II, III. 38, 129, 325

Inleiding. 38

Bronnen. 40

Berengarius' eerste levensjaren. 43

Het klooster Marmoutier lez-Tours. 48

Dwalingen van Berengarius en dezer aanleiding. . 56

Joannes Scotus Erigena. 131

Adelman. 145

Hugo van Langres. 157

Onderzoek naar het juiste jaar van het Concilie te Rome, onder Paus Leo IX. 325

Handelingen van dat Concilie. 332

Regtvaardiging van Lanfrank. 342

Verdediging der handelwijze van Paus Leo IX. . 349

Bladz.

Onderzoek of het vonnis van 1050 het eerste was, door Leo IX tegen Berengarius uitgesproken. . 355

Engelands hereeniging met de Katholieke Kerk. (*Vervolg van 't vorig deel, bl.* 335.). 74

Het klooster der H. Agnes te Gorkum. (Grootendeels uit een onuitgegeven handschrift.). 95

Eene vergelijking tusschen Protestantsche en Katholieke volken. 169

Hoe de Protestanten en bijzonder de Protestantsche geleerden over de Katholieke Kerk denken.

Korte inleiding. . . . . 193—194

De Katholieke Kerk doet zich van hare zijde voor als bovennatuurlijk of als boven de *algemeene* orde der natuur verheven, dewijl zij aan 't hoofd staat der algemeene wereldgeschiedenis. . . . 194—198

Aan die opperste standplaats beantwoordt haar geheele wezen, 'twelk uit openbare *feiten* blijkt, als bij voorbeeld:

Uit haar spreken met goddelijk gezag. . . 199—201

Uit hare Katholiciteit, waardoor ze, schoon bij uitstek bepaald en praktiesch, de verscheidenheid der eindige natuur omvat. . . . . 201—203

Uit hare onafgebroken voortduring, middelerwijl alle instellingen veranderen en vergaan. . . . 203—207

Uit hare onafhankelijkheid van alle eindige magten. . . . . 207—209

Uit hare uitsluitende eenheid of eenigheid, hoedanige de slechts eindige natuur niet kan bereiken. 209—217

Christus in de H. Eucharistie is de grondslag dier zoo volkomen orde der Kerk, en als het onzigtbaar brandpunt van den zigtbaren luister harer kenteekenen. . . . . 218—220

De Protestanten nemen die feiten waar, doch slechts ten halve, dewijl gewoonlijk hun vooroordeel op die waarneming terugwerkt, en hen zeer eenzijdig maakt in hunne beoordeeling. . . . . 221—228

Niettemin nemen ze zooveel waar, dat ze er eene uitlegging van moeten zoeken, en wel bepaaldelijk zijn hunne kerkelijke geschiedschrijvers in de noodzakelijkheid die uitlegging te geven. . . 228—231

Bladz.

Orthodox Protestantsch idee over de Katholieke Kerk van LUTHER en CALVIJN en de Maagdenburger CENTURIATOREN. . . . . 232—239
Minder vijandig maar oppervlakkig idee van MOSHEIM. . . . . 239—244
Naturalistiesch of vlak rationalistiesch idee van HERDER. . . . . 244—248
Piëtistiesch idee van NEANDER. . . . . 250—255
Speculatief " " BAUR. . . . . 256—270
" " " ROTHE. . . . . 270—280
Syncretistiesch idee van RITSCHL. . . . . 280—301
Besluit. . . . . 301—309
" Die vortridentinisch-katholische Theologie des Reformations-Zeitalters aus den Quellen dargestellt von Dr. Hugo Lämmer." 362

VERSCHEIDENHEDEN.

Ongodsdienstigheid in de Anglikaansche Staatskerk. . . . 127
Godsdienstige gezindten in Nederland. 128
Kerkelijke berigten uit Amerika. 181
Godsdienstige gelijkheid in Indië. 183
Het rationalistiesch Protestantisme te Darmstadt. 185
Uitmonstering van Protestantsche Predikanten. . . . . —
Het geheim genootschap "Welstand" in 1857, en twee aanspraken van Prof. N. C. Kist. 310, 378
Schets der rekening. 311
Inwijdingsrede van Prof. N. C. Kist. 313
Aanspraak van Prof. N. C. Kist in 1857. . . . 378
" De Toeschouwer, Bibliotheek voor Katholijke huisgezinnen." 319
" De Levens van Gods lieve Heiligen." 322
Varia en Curiosa. 372

Sprokkelingen:

Neemt het Protestantisme in Frankrijk toe?. . . 189
Bekeering van Prof. Daumer. . . . . —

Bladz.

Het »Joodsch en pauselijk instrument«. 189
Een Protestantsch woord ten gunste der vervolgde vrouwen in Zweden. 190
De bijbel van Guttenberg. . . . . —
Titulatuur. 324
Regeling der bijzondere scholen in Oostenrijk. . . 390
Algemeene vergadering der Gustaaf-Adolf-Vereeniging. . . . . —

LETTERLOOVER.

Ons kerkje. (*Ingezonden.*). 191

Berigt. 324
Berigt en Correspondentie. 391

Bladz. 207	*staat:*	ter harer	*lees:*	tot zijne.
216	—	die (oneindige Orde)	—	de.
218	—	verklaart.	—	verklaart?
223	—	niet de zoo verbazende	—	de zoo verbazende.
»	—	om haar kracht	—	en haar kracht.
239	—	301	—	311.
240	—	gevolgde wijze, meestal	—	meestal gevolgde wijze,
246	—	zal dus dan	—	zal dan.
249	—	en de waarheid	—	want de waarheid.
257	—	het zich	—	het Christendom zich.
285	—	des Christendoms in	—	des Christendoms niet in.
»	—	maakte	—	maakten.
308	—	sophisteren	—	sophisterij.

ZOU ONDER DE LEERLINGEN DER APOSTELEN DE WAARHEID OMTRENT HET H. SAKRAMENT REEDS VERDUISTERD ZIJN?

Ieder Katholiek antwoordt op die vraag met zekeren schrik en verontwaardiging: onmogelijk! Is dan Christus geen God? Is de H. Geest niet aan de Kerk beloofd? Is de schriftuur niet geïnspireerd? Want met deze waarheden is het onbestaanbaar, dat de Kerk ooit in dwaling valle. En zij zou in dwaling gevallen zijn omtrent eene zoo omvattende, beslissende, praktische waarheid als de H. Eucharistie? De Kerk van Christus is dan wel ver beneden de synagoog, want als de Katholieke leer van de Eucharistie, die eeuwen lang beleden en nageleefd is, en nog van verre het grootste getal Christenen beleden en nageleefd wordt, eene zoo groote onwaarheid bevat als het Protestantisme beweert, dan zeker heeft de synagoog noch zoo spoedig, noch zoo lang, noch zoo algemeen, noch op zoo schromelijke en godtergende wijze gedwaald.

Het rationalistiesch Protestantisme, tot hetwelk de meeste Protestanten behooren, ontkent, dat Christus God is, en beschuldigt daarmede de Christelijke wereld zoo veler eeuwen van afgoderij! De orthodoxen of regtzinnigen jammeren er over. Zij vinden er iets afschuwelijks in, dat Christus zelf voorwerp, aanleiding en onvrijwillige oorzaak zou geweest zijn zulk eener boosheid. Maar hebben zij regt zich te beklagen? Is hetgeen zij onze afgoderij noemen en aan de Christelijke wereld verwijten, minder afschuwelijk? Is alzoo dat rationalisme niet het noodzakelijk gevolg hunner eigen verloochening van Christus in de Eucharistie?

Zeer zeker, wij stemmen het hun toe; de verblinding, de bekrompenheid, de nietigheid van geest der zoo trotsche, zich zonder eenig regt Christenen noemende predikanten en geleerden is wel groot! Zij spreken nog met lof van het Christendom! Zij erkennen in Christus nog een weldoener der menschheid, de meesten zelfs een hooger, men weet niet welk wezen. Maar hoe dan zien ze het openbare, historische wereldfeit niet, dat die Christus als God is aangebeden? Hoe ontgaat het hunne oplettendheid, — want veel verstand is er toch niet voor noodig — dat afgoderij iets afschuwelijks, en een volslagen omkeer der orde is waarbij het eindige voor 't oneindige in de plaats treedt? Hoe is hunne gedachte zoo traag, hun oordeel zoo krachteloos, hun geest zoo verstompt, om niet te begrijpen, dat als de grond van dit geheele stelsel, 'twelk Christendom genoemd werd en de wereld innam, zulk eene schromelijke onwaarheid was, als waarbij het eindige voor 't oneindige werd aangebeden, noodzakelijk dat Christendom iets boos en verderfelijks zijn moest? Een Daumer moge dat Christendom vloeken, het

voor het ongeluk der wereld verklaren, en de eigenlijke natuur daarvan stellen in menschenmoord! Daumer heeft gelijk! Daumer spreekt waarheid, en bezit meer kracht van geest dan Dörner, dan Uhlmann, dan al die geleerden die aan Duitschlands akademiën en helaas ook aan die van Nederland het hooge woord voeren — wanneer Christus geen God is in den volsten en eigenlijksten zin. Er is iets van een schrikkelijk oordeel Gods in die verstandsverwarring, die niet meer toelaat te begrijpen, dat oneindig van eindig oneindig verschilt.

Maar dat zelfde, wat wij daar van het rationalistiesch Protestantisme gezegd hebben, geldt van het orthodoxe 'twelk de Katholieke leer van de Eucharistie verwerpt, en de daarbij niet te ontwijken bekentenis doet en volhoudt, dat het Christendom reeds in de eerste eeuwen, reeds onder de leerlingen der Apostelen omtrent de Eucharistie in dwaling is gevallen, die eerst in de zestiende eeuw voor 't kleiner aantal geweken is.

Wat is toch wel naar dat Protestantisme te oordeelen de bovennatuurlijke godsdienst des Christendoms? Een voor de oogen der volken bestaand wonder? Eene orde van heil en behoud waarmede God het menschdom omvat? Eene zon van waarheid en regtvaardigheid over de wereld opgegaan? Neen het is — hoe zullen we iets zoo ijdels vinden? een ver af zijnd gestarnt, 'twelk zonder iets uit te werken, ons lot voorspelt; een vreeselijk bulderend onweêr, dat noch zuivert noch regen brengt. Ook dat is niet ijdel genoeg; 't is een luchtbal... gewis, een luchtbal, spel der winden; een luchtbal, ligter en ijdeler dan de wolken die hij doorklieft, een luchtbal, die dan hier dan daar nog te zien is, dien de een nog meent te zien, en de ander volstrekt niet meer ziet, en die slechts eene

bonte menigte op aarde laat, twistende waar hij is heen gegaan of waar hij zal nedervallen.

Een ondragelijk schermen met bijbelteksten, waarbij men den waarachtig bestaanden mensch en het menschdom vergeet, een kunstenmakerij van den hoogmoedigen geest, een kermisspel van allerlei gedachten, een kwellende droom dien niemand kan uitleggen — wat anders is het eigenlijk Protestantisme?

Het werkelijke Christendom, de Katholieke Kerk welke Europa heeft voortgebragt, welke nog heden zoo vele millioenen meer telt, dan al de zich tegensprekende Protestantsche sekten tezaam, die geheele wereld beteekent niets! Zij verafschuwen die, althans zij moeten die Christelijke wereld verafschuwen; want deze heeft van de apostolische tijden af en in alle landen een vloekwaarde afgoderij bedreven, en haar tot eigenlijkste godsdienst gehad. En wie zoo iets beweren, beweren de eer van Christus, van den Verlosser der wereld, te handhaven!

Wilt ge hunne eigenlijke eerdienst kennen, en den hoogsten lof hooren dien zij Christus bieden? „*Mijne* zonden „heeft Hij op zich genomen, *Ik* ben door Hem verlost!" Het is zoo! Maar gij alleen zijt niet verlost! Wie zijt gij, of wien maakt gij u zelven? Eene leer die zulk een gedachte of zulk gevoel alleen regtvaardigend geloof noemt en daarin het eigenlijkste van de godsdienst stelt, kon uit niets anders ontstaan en is werkelijk uit niets anders ontstaan dan uit het egoïsme van den hartstogtelijksten hoogmoed. Niets maatschappelijker dan het Christendom, niets onmaatschappelijker dan zulk eene leer, die de Kerk oplost in duizend sekten, den staat in democratische revolutie, en de eenheid der waarheid in ontelbaar elkander vernietigende gedachten.

In de zestiende eeuw is het licht opgegaan, is men wedergekeerd tot de leer der Apostelen, want dezer leerlingen doolden reeds de duisternis in, ja dwaalden ten opzigte van het dierbaarste en heiligste dat er in de godsdienst te vinden is: het geheim der Eucharistie. En waardoor vielen zij in die dwaling? door een *heidenschen*, in hen levenden, en meer en meer de overhand krijgenden geest!

O de Katholieke Kerk vordert geloof aan geheim en wonder, niet aan ongerijmdheid en onnatuur.

Want eene dergelijke veronderstelling is ongerijmd.

Als bewerend van hooger oorsprong te zijn, en de oneindige natuur deelachtig te wezen, is iedere godsdienst uit haren aard traditioneel en onveranderlijk. „Wilt ge iets bewaren of behouden? wijdt het Gode toe!" - zegt de groote de Maîstre. Godsdienst balsemt ter onsterfelijkheid. Maar wat is in dat onveranderlijke het onveranderlijkst? Zeer begrijpelijk datgene, wat in de godsdienst het essentiëelst of het meeste godsdienst is — de *cultus*. Zie het Protestantisme. Waarlijk 't is iets zeer veranderlijks, en we beweren dat er nooit iets zoo veranderlijks bestaan heeft, en nimmer iets meer veranderlijks bestaan zal. Des ondanks heerscht daar in den uiterlijken vorm der eerdienst bijna geene verandering. 't Is eene preek en altijd eene preek. Veronderstelt nu, dat een predikant met een kruis in de hand op den kansel kwam gelijk de Katholieke zendelingen plegen. Wat zou er wel gebeuren? Of om iets meer gelijkends te vinden, dat hij den bijbel, in plaats van dien voor zich op te slaan, en er een tekst uit aan te halen, op een voetstuk plaatste als op onze oude guldens is afgebeeld, en daarvoor ging knielen: zou hij nog den tijd hebben om den zin zijner

handeling te verklaren? Waarlijk zooveel was niet noodig om eene gemeente, een stad, een geheel Protestantsch volk in beweging te brengen. Maar als zoodanig de gehechtheid der Protestanten is aan hunne eerdienst, der Protestanten zeggen we, aan alle nieuwigheden gewoon, hoe zal dan eene dergelijke verandering mogelijk zijn geweest bij de zoo ijverige Christenen der eerste eeuwen?

Men zegt: het is langzamerhand en ongemerkt geschied.

Langzamerhand en ongemerkt is de wereld van Protestant Katholiek geworden!!! Het wordt langzamerhand nacht en langzamerhand dag, omdat er niet de minste werkelijke strijd plaats heeft tusschen het licht en de duisternis, welke laatste bloot negatief, en óf niet aanwezigheid óf werkeloosheid is der lichtstof. Maar onmogelijk gaat eene zaak langzamerhand in eene met haar strijdige zaak over, zelfs niet in eene andere zaak. Zoo spreekt slechts materialistische botheid, die langzamerhand van visschen vorschen, van vorschen apen en van apen menschen laat groeijen!

Niets is zoo klaar en zigtbaar als de geschiedenis der godsdienst, bron van alle geschiedenis. Iedere omwenteling gaat daar uit van eenen grooten val. Cain is de eerste die zich van de overlevering verwijdert. Door de schoonheid zijner dochteren worden de kinderen Gods verleid, en de zondvloed grijpt plaats, opdat de eenheid der heilige geschiedenis zich voortzette. De toren van Babel kenschetst de reusachtige verbeelding en hoogmoed van 't zich weder vermenigvuldigend menschengeslacht, en in dien ontzettenden val erkent men den oorsprong der afgoderij. Steeds wordt de geschiedenis klaarder; die van het godsvolk is als eene openbare biecht, en als het Christendom zich vestigt en uitbreidt, kent men van 't

begin af de zich van de Kerk afscheidende en tegen 't gezag harer overlevering opstaande ketterijen. Intusschen zou, indien het Protestantisme waarheid was, er geene zoo schromelijke ketterij geweest zijn, als die waardoor men de eerdienst des Christendoms in eenen gruwel veranderde en brood en wijn voor den oneindigen God aanbad. Hoe is hier alleen de oorsprong van zulk een kwaad volstrekt onzigtbaar? Hoe is het eenigermate verklaarbaar, dat men de namen kent der Gnostieken die 't spel der heidensche verbeelding en hartstogt op het Christendom wilden toepassen, terwijl de naam van den afgodendienaar tot wiens volgelingen men de Katholieken maakt, ten eenenmale verborgen is gebleven? Wat is er dan gebeurd, en waar is dit ontzettend voorval van 'twelk eene duisternis uitgaat die de gansche Christenheid weder dompelt in den nacht der afgoderij; die 't woord des Zaligmakers, dat Hij den vorst der wereld ziet vallen uit de wolken, en zijn gebed voor de eenheid waaraan de wereld Hem erkenne, maakt tot eene ijdelheid, gelogenstraft door geslachten op geslachten? Een zoo vernietigende stroom zou moeten zijn afgestort van een berg dien men kon aanwijzen.

Bovendien heerschte nergens meer opmerkzaamheid. Zulks lag niet alleen in de natuur der zaak, maar er waren reeds in die apostolische tijden ketterijen opgestaan, die wel bepaaldelijk het geheim der Eucharistie betroffen. Daarmede zijn onopmerkzaamheid en langzame verandering onbestaanbaar. De eigenlijke grond en oorzaak waardoor de Christelijke waarheid in de Kerk zuiver en onveranderd blijft, is Christus, is de H. Geest, die Hem en zijne Kerk onafscheidelijk vereenigt. Echter bedient die Geest zich ook van menschelijke, zeer natuurlijke middelen, en doet zelfs het kwaad ten goede dienen Zulk

een kwaad zijn van het begin af de ketterijen geweest: want geen kwaad is meer geëigend de leer zuiver te doen bewaren dan de ketterij die haar aanvalt. Dat behoeft geen betoog. Alzoo nog te beweren, dat ondanks het bestaan van strijd over zulk een praktiesch geheim als we bespreken, de Christenen daarin van de Protestantsche gevoelens tot de Katholieke zijn overgegaan, in waarheid, dat staat met baren onzin gelijk.

't Is wel om er zijn geduld bij te verliezen! Men is van Protestandsch-gezind als die eerste Christenen waren, welker eerdienst slechts in predikatie met zang bestond, zoo geheel ongemerkt en zonder het zelf te weten, Katholiek of eigenlijk heidensch geworden; want het was eigenlijk heidensch bijgeloof dat de overhand nam, en reeds over de eerste eeuw des Christendoms zijne duistere wolken zamentrok! O! die Christenen, wreedelijk van de heidenen in naam van heidensch bijgeloof vervolgd, gefolterd en ten vreeselijksten marteldood voortgesleept, zij waren wel zeer geneigd, iets van dat heidensch bijgeloof over te nemen, heidensche geest en zin te kweeken, en dat in zulk eene zaak als de eerdienst! In 's hemels naam wat moest er dan wel gebeuren om de Christenen tegen 't heidendom in te nemen? Hebben zij nog niet genoeg geleden, en waren duizenden, waren millioenen martelaren nog te weinig, om het Christendom van heidensch bijgeloof te zuiveren? Het is zoolang niet geleden, dat in Duitschland eenige dweepzieke Protestanten met hamers, letterlijk met hamers, den duivel uit het huis waarin zij zich bevonden, en 't is schrikkelijk! elkander uit het lijf wilden kloppen. Het huis viel in, en de vol schrik toegeschoten naburen, kwamen te laat om de slagtoffers zulk eener razernij te redden: verscheidenen lagen reeds doodge-

hamerd! — Zoo had het dan moeten toegaan! Het huis had moeten instorten. De beulen waren niet talrijk, niet wreed, niet bloeddorstig genoeg, en indien men het Christendom vernietigd had, ware het in Protestantschen zin gezuiverd.

Inderdaad Protestantsche zuivering des Christendoms is vernietiging des Christendoms, en het is wel degelijk de hamer van den Duitschen Thor die daarbij het meeste werk verrigt.

We houden op, we willen geen bewijzen meer aanvoeren voor eene zoo klare zaak als deze, dat de geschiedenis des Christendoms niet die is eener mythologie; en reeds te lang hebben we onzen lezers de reden onthouden, die ons de vraag deed stellen, op welke het antwoord zoo gemakkelijk is.

Onlangs is de Heidelberg eene Latijnsche verhandeling verschenen van den heer Henricus Julius Holtzman, waarin onderzocht wordt, wat er in de Kerk, bijzonder de Protestantsche, over het ligchaam en bloed van Christus is vastgesteld [1]). We laten geheel daar, wat er onnaauwkeurig en onwaar van de Luthersche en Calvinistische gevoelens, en de leer der Katholieke Kerk gezegd wordt. Overigens vindt men er het bekende Protestantsch idee, dat de doop, het nachtmaal en de predikatie eigenlijk een en hetzelfde Sakrament des *woords* zijn [2]). Alles is predikatie!

---

1) *De Corpore et Sanguine Christi quae statuta fuerint in Ecclesia examinantur. Scripsit Henricus Julius Holtzman. Theologiae licentiatus.* Heidelberg. 1858.

2) Het *placitum* van Augustinus: *accedit verbum ad elementum et fit sacramentum* zal naar den Heer Holtzman bewijzen, dat deze groote leeraar er ook zoo over dacht. Wist hij eens hoe *decantatum* dat was bij de Katholieke theologanten, wellig zou hij er

waarbij dan, in plaats van het besluit: dat het sakramentele in 't Protestantisme volstrekt niet te huis behoort, als naar gewoonte gezegd wordt, dat de Katholieke sakramenten *magiesch* werken, en geheel vergeten, dat woorden ook zinnelijke klanken, en drukletters zinnelijke teekens zijn. Christus *in*, *met* en *onder* het *brood*, ziedaar het Protestantisme! De onbepaaldheid, de tegenstrijdigheid, de abstracte en des te zinnelijker verbeelding, de tegenspraak waarin men is met die historie die er in wordt aangeduid, de vergeefsche poging bijbelsch te zijn, in 't kort, de gansche armzaligheid der dwaling, is in die Luthersche voorstelling te vinden.

In 't voorbijgaan willen we aanmerken, dat Magie of toovenarij nabootsing is van het wonder, en het oppervlakkig rationalisme, 'twelk zoo ver beneden de magie staat, ons, door wonder en bovennatuurlijke werking met magie te verwarren, een voorbeeld geeft, hoe het dat *niet-gelooven*, eigenlijke zin en ziel van het Protestantisme, onophoudelijk bevordert, en het evangelie als eene toovergeschiedenis leert verwerpen, om er slechts eenige flaauwe zedelessen of een pantheïstiesch idee uit over te houden.

De plaats die ons, om het eens zoo uit te drukken, vuur deed vatten, is de volgende:

„ Hoewel in *die eerste gelukkige eeuw*, *waarin het Chris-*
„*tendom ontstond*, geene twisten waren, of veelvuldige

---

den waren zin van vermoeden. We kunnen de zaak uitmaken met de plaatsen aan te halen, waar de H. Augustinus van het *Misoffer* spreekt: De Civ. Dei, Lib X, C. 20; Lib. XX, c. 8, n. 6. Cf. Ep. 213, n. 7; Contra Faustum Lib. XX, n. 9; Lib. XX, c. 21; De anima Lib. I, n. 13, 10. Cf n. 14 et Lib. II, n. 15; Confess. Lib. IX, n. 32.

„strijd gevoerd werd over de Sakramenten, begon men toch „die geheele zaak op zoo treurige wijze te behandelen, dat „de toekomende bestrijdingen van elkander (*certamina*) reeds „te zien zijn. Bekend is immers het zeggen van Ignatius „(over de Eucharistie) φάρμακον ἀθανασίας, ἀντίδοτος τοῦ „μὴ ἀποθανεῖν, καθαρτήριον ἀλεξίκακον; dat is: *voedsel ter „onsterfelijkheid, tegengif voor den dood, zuiverend verzoe-„ningsmiddel 'twelk alle kwaad afweert* [1]); bekend is het „zeggen van Irenaeus, leerende, dat onze ligchamen met het „ligchaam en bloed van Christus gevoed worden ter geluk-„zalige verrijzenis [2]); bekend wat Tertulliaan zelf [zelf?] „zegt van het voorregt 'twelk ijdele en verachtelijke sub-„stantie, namelijk het vleeesch, heeft bij God, daar het „door Christus' ligchaam en bloed gevoed wordt, opdat „ook de ziel van God doorvoed worde." En, na een en ander van veel latere schrijvers of vaders, als van Gregorius van Nyssa, en Joannes Damascenus te hebben aangevoerd, besluit de heer Licentiaat: „*Het is duidelijk, dat die uitspraken ontstaan zijn uit eene gezindheid die geheel doortrokken was van het diep ingeworteld bijgeloof der heidenen.*" Pag. 4, 5.

Verder wordt als heidensch bijgeloof voorgesteld, wat wij Katholieken aanhalen ten onmiskenbaren bewijze van 't geloof der eerste Christenen aan de waarachtige tegenwoordigheid: namelijk dat zij in die dagen van bloedige vervolging de Eucharistie *onder één gedaante* met zich droegen en haar naar de zieken bragten. Hij had er bij

---

1) Deze uitdrukking καθαρτήριον ἀλεξίκακον vinden we niet op de aangehaalde plaats: ad. Eph. XX.

2) De heer Holtzman stemt dus niet overeen met Pfaf, welke in zijne noten op Irenaeus beweert, dat de Katholicken die plaats zonder eenigen grond voor hunne leer aanhalen.

kunnen voegen, dat men die aan de kinderen gaf, naar de op den dood wachtende Christenen in de gevangenis bragt, en zelfs daar het H. offer voor hen opdroeg. Dat alles wordt bijgeloof genoemd, en die martelaars, met Ignatius, den leerling van den Apostel Joannes, te beginnen, waren doortrokken van het diep geworteld bijgeloof der heidenen!

Wat geluk dat na vijftien eeuwen door Luther de bijbel werd teruggevonden, waar niemand meer van wist!

Ook het Protestantisme leeft van traditie en de eene Protestant schrijft den anderen uit: zoo zullen de woorden van den heer Holtzman wel het beste te verklaren zijn; want er is al te veel op aan te merken.

Vooreerst zijn er in de Katholieke Vaders die hij aanvoert, onder anderen bij Ignatius en Irenaeus verschillende plaatsen waarin de waarachtige tegenwoordigheid, gelijk de Katholieke Kerk die leert, nog veel duidelijker staat uitgedrukt, en waaruit volgt, dat geenszins ongemerkt en langzamerhand door heidensch bijgeloof de waarheid verduisterd is, gelijk de heer Holtzman het wil doen voorkomen. Geen bijgeloof maar ongeloof heeft voor taktiek, die plaatsen te verduisteren of geheel te verzwijgen: bijv. hetgeen van de Eucharistie als *offer* gezegd wordt, is nog wel zoo duidelijk Katholiek als hetgeen daarvan gezegd wordt als voedsel ter onsterfelijkheid.

Ten tweede wordt eene menigte van Vaders achtergelaten. Geen woord wordt gerept van Paus Clemens, zoowel als Ignatius, een leerling der Apostelen, en die toch van het offer spreekt in bewoordingen welke volgens de bemerkingen van den Protestantschen geleerde Grabe, (op Irenaeus T. II, p. 312) van het Eucharistiesch offer moeten verstaan worden Wat schoone en duidelijke ge-

tuigenis vindt men bij den martelaar Justinus voor de waarachtige tegenwoordigheid in het misoffer, en wel eene getuigenis welke hij in openbaar geschrift aan Marcus Aurelius aflegt; vindt men verder over dezelfde waarheden bij Clemens van Alexandrië, Hippolytus, Origenes, Cyprianus! Tusschen dezen en Gregorius van Nyssa, tot wien de heer Holtzman eensklaps overspringt, zijn er nog velen die wij hier niet willen optellen. 't Is een wolk van getuigen.

Ten derde is zeer onjuist wat er gezegd wordt, dat in dien gelukkigen tijd over de Sakramenten geen strijd gevoerd werd. Zoo namelijk moet de voorstelling aannemelijk gemaakt worden, dat men ongemerkt en zonder veel nadenken zich door heidensch bijgeloof al verder en verder liet vervoeren! Zeer zeker *in de Kerk* was toen zoo min als thans strijd over de Eucharistie, maar er was strijd daarover tusschen de Kerk of de bisschoppen en de ketters van dien tijd. Ignatius, Irenaeus, en Tertulliaan verdedigden juist de Katholieke leer tegen de met de Protestanten zooveel overeenkomst hebbende Gnostieken. Zoo leest men bij Ignatius (ad Smyrn. VII): „Zij onthouden zich „van de Eucharistie, dewijl ze niet met ons erkennen, dat „de Eucharistie het vleesch is van onzen Heiland Jesus „Christus, hetwelk voor onze zonden geleden heeft, en „'twelk de Vader in zijne goedheid weder heeft opgewekt. „Zij derhalve die de *gave Gods* tegenspreken, sterven al „twistende weg. Het ware hun toch zoo nuttig te be„minnen opdat zij verrezen." Diepzinnige woorden, die juist omdat zij de dwaling aantoonen in haar eigenlijk beginsel en in hare noodzakelijke gevolgen, juist omdat zij haar kenschetsen als weerstreving tegen den H. Geest, tegen de eenheid, tegen de liefde, tegen de gave, en

bepaaldelijk tegen dat Sakrament der eenheid en der liefde 'twelk zoo bij uitnemendheid gave is, op het Protestantisme schijnen te doelen, 'twelk evenals de Gnostieken met verwerping der vrijheid en liefde, de godsdienst deed bestaan in eene wetenschap. Ook de Protestanten willen geen altaar, derhalve geen priester, geen bisschop, geen gezag, derhalve geene eenheid of Kerk en vergaan in twisten. De H. Ignatius is doordrongen van de waarheid, dat de eenheid der hiërarchie, de eenheid in 't geloof en in de liefde, en de geheele eenheid der Kerk zamenhangt met de geheimvolle eenheid aller in de H. Eucharistie. Zoo schrijft hij aan die van Philadelphia: „Al wie Gode „en Jesus Christus toebehooren zijn met den bisschop, „en al wie van berouw gedreven tot de eenheid der Kerk „terugkeeren, zullen Gode toebehooren om naar Jesus „Christus te leven. Wilt niet dwalen, mijne broeders; „indien iemand eenen scheurmaker volgt, zal hij het rijk „Gods niet beërven, en die in eene andere leer wandelt, „hij gelooft niet aan het lijden (waardoor de Kerk, wier leer hij verlaat, gevestigd is). *Beijvert u dus één Eucha-*„*ristie te gebruiken, want één is het vleesch van onzen* „*Heere Jesus Christus, één is de kelk ter vereeniging in* „*zijn bloed, één is het altaar gelijk er een bisschop is* „*met de priesterschap en de diakens mijne mededienaars,* „*opdat gij hetgeen gij doet moogt doen volgens God.*" Ad. Phil. III, IV [1]).

---

1) Het laat zich begrijpen, dat de Brieven van den H. Ignatius, waarin zoo vele Katholieke waarheden voorkomen, werden bestreden als onecht, of vervalscht. Echter waren er ook Protestantsche geleerden die de echtheid dier Brieven verdedigden. Eindelijk scheen de twist ten voordeele der zeven Brieven geëindigd en de ware lezing uitgemaakt. Niemand dacht er aan, het zoo

Wat nu de eigenlijke bewering van den heer Holtzman betreft, dat de ware leer van de Eucharistie zoo aanstonds door het heidensch bijgeloof verduisterd en men allengs gekomen zoude zijn tot hetgene de Katholieke Kerk er

---

bondig bewezene weder in twijfel te trekken, toen Baur (de leermeester van Strausz), voor wien het Christendom slechts ontwikkeling is van den wereldgeest, in zijn geschrift over de *zoogenaamde* herderlijke brieven van Paulus, en in verschillende verhandelingen in het Godgeleerd tijdschrift van Tubingen, de onechtheid der Brieven van Ignatius poogde te bewijzen. Het voegde wel aan iemand die de brieven des Apostels aan Titus en Timotheus voor een ten gunste der Roomsche hiërarchie opgemaakt leugenwerk verklaarde, ook die van Ignatius te bestrijden. Zij zouden namelijk in de tweede eeuw te Rome, en ten behoeve der Roomsche Kerk verdicht zijn! Hij vond intusschen weinig navolgers, en Rothe, Huther, Düsterdieck en andere meer namen het voor de Brieven van Ignatius op. Van Katholieke zijde werden ze zeer grondig verdedigd door Hefele in zijne *Patres Apostolici*. Later werden ze althans gedeeltelijk als onecht bestreden door William Cureton: *The ancient syriac version of the Epistles of Saint Ignatius*. London 1845, en *Corpus Ignatianum. A Complete Collection of the Ignatian Epistles, genuine, interpolated and spurious*. London. 1849. Op grond van een Syriesch handschrift beweerde deze geleerde, dat slechts drie der zeven Brieven echt waren, en werd in die bewering door den bekenden Bunsen gevolgd. Weder ten gunste van de Brieven, waren tegen Cureton opgetreden Christoph Wordsworth en professor Peterman van Berlijn, beiden Protestanten, terwijl de Katholieke professor Denzinger ze zoowel tegen Bunsen als Cureton verdedigde: *Ueber die Aechtheit der bisherigen Textes der Ignatianischen Briefe*. Wurzburg, 1849. Laatstelijk zijn ze weder verdedigd in het jongste nommer (Julij 1858) van den Katholieken *Dublin Review: The Letters of St. Ignatius*; waar uit de vergelijking der Syrische fragmenten met den Grieksehen tekst, nieuwe bewijzen voor de echtheid der zeven Brieven worden getrokken.

Doctor Pierson weet er spoediger en gemakkelijker af te komen, en verkondigt in zijn tijdschrift, dat de onechtheid der Brieven van Ignatius onder de geleerden eene uitgemaakte zaak is!! Doctor Pierson heeft de laarzen van zeven mijlen aangetrokken en stapt over alles heen.

nog heden over leert: wij hebben daarover reeds het genoegzame gezegd; niet zooveel intusschen of wij kunnen er nog wel wat bijvoegen.

Beginnen we met de drie hoofdoorzaken op te geven, die den heer Holtzman zoo onverstandig over de geschiedenis doen oordeelen.

De Protestanten zijn gewoon over de grootste, godsdienstigste waarheden en over de geheele godsdienst te beslissen; en zij kunnen dat doen zonder dat de wereld er van verandert, want hunne godsdienst is slechts eene opinie, een *subjectief* idee. Iemand zit over dat idee na te denken, stelt het zich vandaag zoo, morgen weder anders voor, beschrijft het, geeft dat geschrift in het licht, brengt er op gedane aanmerkingen van recensenten naar zijne meening verbetering of verandering in, en geeft zoo twee of drie edities van zijne godsdienst. Al die Protestantsche Christendommen raken de Protestantsche praktijk niet, en de goede lieden gaan toch naar de kerk.

Aan dat subjectivisme beantwoordt het particularisme der gevoelens of van het gevoelen 'twelk men aanneemt; men is namelijk zoo gewoon om van alles te hooren, en alles als onverschillig te beschouwen, en er zelf dan een stuk af, dan een stuk bij te doen, dat men de eenheid der waarheid niet meer erkent, en een zeer beslissend oordeel over een of ander punt velt en volhoudt, zonder te bedenken, wat daarbij noodzakelijk verondersteld wordt, en er noodzakelijk uit volgt.

Een derde gebrek is het gevolg van de beide voorgaande euvelen, en bestaat in onbepaaldheid. Een idee dat geen praktische gevolgen heeft en hoegenaamd geen toepassing heeft is ijdel, en kan nimmer tot bepaaldheid geraken: maar nog meer ontstaat onbepaaldheid daaruit,

dat men al die particuliere elkander tegensprekende ideën in eene algemeene abstractie meent te kunnen vereenigen.

Subjectivisme, particularisme, onbepaaldheid zijn wel de eigenaardige hoedanigheden aller dwaling, en wel bij uitstek van het Protestantisme.

Daardoor verblind meent de heer Holtzman:

Dat de objectieve wereldhistorie even snel en willekeurig verandert als een Protestantsch subjectief idee;

Dat de Christelijke waarheid even particulier, onzamenhangend en stelselloos is, als dit of dat gevoelen door een Protestant geliefkoosd, en men dus in die waarheid dit of dat veranderen kan, zonder dat het geheele stelsel, waarin zij bestaat, zich er tegen verzet;

Dat de eenheid der Kerk oorspronkelijk die onbepaalde en onbewuste algemeenheid was, welke de Protestanten hunne eenheid noemen, en waarin zij te vergeefs de strijdigste gevoelens, door pure abstractie, als één en hetzelfde pogen te denken; zoodat de eerste Christenen uit dat onbepaalde *Niet* zonder eenige moeite tot de strijdigste gevoelens konden overgaan, en men het ware begrip heeft van 't eerste Christendom, als men slechts de Katholieke waarheid ontkent.

Hervatten we:

Hij stelt zich, gelijk de Protestanten gewoon zijn, de verandering der eerste Christenen omtrent het altaargeheim voor, alsof het een Protestantsch idee betrof. Zulk een subjectief idee, we hebben 't reeds aangemerkt, verandert zonder dat de wereld verandert: zeggen we beter, zonder dat er iets in de Protestantsche Kerk verandert. Wil men voorbeelden? We zullen er twee geven die den nadenkende moeten verbazen. Christus' Godheid is geloochend. Er kan geen grooter omkeer in de gedachte

plaats grijpen. Brengt dat nogtans eenige verandering in kerkregeling, in eerdienst of godsdienstige gebruiken teweeg? Niet de minste! Hoe is zulks mogelijk? Omdat het Protestantisme een puur subjectivisme is, een abstracte gedachte die aan niets vasthoudt en daardoor ongemerkt veranderen kan, zonder dat er iets daar buiten verandert. Het tweede voorbeeld is de ontkenning van de inspiratie des bijbels. Deze ontkenning is langzamerhand even algemeen geworden als die van Christus' Godheid: maar dit belet niet, dat men uit dien bijbel preekt als uit Gods woord, en dat eene menigte brave menschen met den bijbel in de hand naar de kerk gaan.

En zoo zal men dan — 't is naïef! — langzamerhand over de Eucharistie tot een geheel ander idee zijn gekomen! Niets, volstrekt niets zal er gebeurd zijn, dat eenige tegenspraak of tegenstand opwekte! Eerst op zekeren morgen begreep iemand, dat het geheele geloof veranderd was!

De heer Holtzman stelt zich de Christelijke waarheid voor, als ware zij even onstelselmatig, even verward en particularistiesch verbrokkeld als het Protestantisme, en meent dus, dat hij de naar zijne meening gebeurde verandering betrekkelijk de Eucharistie met eenige kwalijk begrepen teksten kan aantoonen. O met zulk eene verandering is meer gemoeid. De Christelijke waarheid is één, is één orde, is één stelsel, en ware de Eucharistie niet wat zij is, de Katholieke Kerk ware niet wat zij is, en de geheele geschiedenis des Christendoms ware niet wat zij is.

Eindelijk de heer Holtzman laat de eigenlijke zaak geheel in 't onbepaalde. Wat zou hij bijvoorbeeld antwoorden op de vraag: wat dan de Christenen ten tijde der

Apostelen wel van de Eucharistie hebben geloofd? Waren zij Luthersch? Calvinist? Zwingeliaansch? Men twistte er niet over, zegt hij. Het zij eens zoo; maar wat dacht, wat geloofde men? Waren hunne gedachten noch die der Katholieke Kerk, noch die van Luther, noch die van Calvijn, noch die van Zwingel? Iets moeten zij toch geloofd hebben: en beweren, dat hun geloof zoo onbepaald was, dat zij noch het een noch het ander dezer zoo strijdige gevoelens dachten, is beweren, dat zij volstrekt niets dachten; want onbepaaldheid is het Niet. We geven toe en moeten wel toegeven, dat als de Protestanten regt hebben, die eenheid welke zij zich zelven toeschrijven bij de eerste Christenen bestaan heeft; maar wie is in staat eene eenheid te denken waarin de zoo strijdige Protestantsche gevoelens niet verschillen? 't Is de onbepaalde nacht.

Men zal zich derhalve de geschiedenis des Christendoms ongeveer zoo moeten voorstellen, dat in het pinkstervuur het tegenstrijdige nog één was, maar dat die onbewuste tegenspraak met der tijd bewust wordend, dan deze, dan gene ketterij of afscheiding voortbragt, totdat eindelijk het Protestantisme, juist de oneenigheid voor eenheid verklarend, met de stelling voor den dag kwam, dat een iegelijk de zaak voor zich zelven moet beslissen.

Stellen wij daar de geschiedenis tegenover gelijk zij werkelijk is; beschouwen we die niet naar ons Katholiek geloof, maar uit een bloot wetenschappelijk standpunt. Zoo zal het best de ongerijmdheid blijken der bewering, dat de eerste Christenen door heidensch bijgeloof vervoerd, langzamerhand van Protestantsch Katholiek zijn geworden, bijzonder in hun geloof aan de Eucharistie.

De eerdienst is het wezenlijkste eener godsdienst.

De eerdienst bevat het doel en is het wetgevend en alles vormend principe. Zoo is ook de Katholieke godsdienst een zeer ordelijk stelsel, 'twelk het altaargeheim heeft tot middelpunt, en slechts in zooverre als dat geheim geloof vindt, kan staande blijven. Zulks is feit, openbaar feit, en van den niet-Katholiek zoowel waar te nemen als van den Katholiek. Met het geloof aan dat offer is geloof aan Christus' Godheid, aan zijn offerdood, aan den zondeval, de Drieëenheid en aan al de groote leerstukken welke de Katholieken voor waarheid houden, onafscheidelijk verbonden Het geloof aan dat offer veronderstelt noodzakelijk onderscheid van leeken en geestelijken, priesterlijke magt, hiërarchie, enz. Dat geloof veronderstelt noodzakelijk genadegevende Sakramenten, waarvan de Eucharistie het hoogste doel en type is; en dewijl in den cultus noodzakelijk het model en middelpunt is van al onze overige betrekkingen met God en met elkander, zoo is ook in de Eucharistie niet alleen de leer vervat van de menschelijke vrijheid en genade, en in 't geheel van de waarde der menschelijke daad, maar is daarin het voorbeeld der huwelijks-maatschappij als heilig en onverbreekbaar, van den maagdelijken staat, en van al hetgeen tot het zoogenaamd religieuse leven behoort, in 't kort, van alle deugd. Iets slaan we over waarvan wij straks zullen spreken; dit echter willen we niet achterlaten, dat dit offer eene zoodanige en zoo levende gemeenschap met God in en door Christus veronderstelt, en om dus te spreken zoo zeer overgrijpt in de andere wereld, dat daarin de gemeenschap moet zijn met de Heiligen en met de nog niet volkomen geheiligde zielen. Een gevolg en tevens een bewijs, hoe de opgenoemde Katholieke leeringen in gezegd verband staan met het offer, is daarin te vinden,

dat zij allen in de Liturgie of de misgebeden te lezen zijn. Zij schieten daar als de stralen uit het licht.

We zouden niet liever doen dan dit uitvoerig uitleggen, en toonen, hoe al die leerstukken, niet slechts de leer van het offer, maar ook elkander veronderstellen. 't Is niet noodig, dewijl de Protestanten in allen geval het stelselmatige der Katholieke godsdienst erkennen.

Trekken wij er thans de gewigtige gevolgen uit: *ten eerste.* Dat stelselmatige versterkt uitermate de getuigenissen en historische bewijzen, welke de Katholieken voor hunne godsdienst uit de Christelijke oudheid aanvoeren. Wanneer men op een oud en hier en daar geheel zwart geworden schilderij, aan den eenen kant een hoofd, aan den anderen een voet, en verder een arm, of twee handen zeer duidelijk waarneemt, zegt men: er staat een mensch op geschilderd, en de eene waarneming bevestigt dan de andere. Zoo kan, om een ander voorbeeld te nemen, uit weinige bouwvallen de vorm en zamenstelling van een geheel vroeger bestaan hebbend gebouw worden opgemaakt. Dus is het voor de Katholieken met de Christelijke eenheid gelegen. Niet alsof deze aan een zoo zwart geworden schilderij, of aan een bouwval gelijk ware; we willen die vergelijking slechts doen gelden ter verduidelijking, hoe het stelselmatige der Katholieke godsdienst de erkenning van haar bestaan in de oudheid vergemakkelijkt en verzekert. Een klein voorbeeld: de heer Holtzman haalt niet die plaatsen van Ignatius aan, welke het duidelijkst voor de Katholieke leer der Eucharistie getuigen. Maar wij worden desniettemin gedwongen, het in Katholieken zin te verklaren, wanneer wij bij denzelfden Ignatius de leer vinden van de hiërarchie, van den maagdelijken staat, van het huwelijk als aan te gaan voor den

bisschop, enz. Deze en andere leeringen bij hem te lezen, stellen zijn geloof aan de Katholieke Eucharistie buiten twijfel. Het is een klein, een zeer klein voorbeeld; want de Christelijke oudheid biedt eene massa aan van feiten, van getuigenissen, van instellingen, openbare gebeurtenissen, en bijzondere levensgeschiedenissen, die allen eenen Katholieken zin hebben, en met elkander een zoo uitgebreide Katholieke wereld, met hare harmoniesche verscheidenheid voor oogen stellen, dat slechts moedwillige blindheid of onwetendheid, tegen welke het ijdel is te redetwisten, de Katholiciteit der eerste eeuwen des Christendoms kan ontkennen.

Welligt zal de heer Holtzman antwoorden: ja zoo vroeg drong de heidensche geest reeds in het Christendom door! En wat kan hij anders antwoorden, daar hij de gezegden van zoo groote mannen, en zoo heilige martelaren als een Ignatius, leerling der Apostelen, en een Irenaeus, die den grooten Polycarpus, den leerling van den H. Joannes, tot meester had, durft veroordeelen als voortgesproten uit ingeworteld heidensch bijgeloof.

Maar:

Ten tweede: het strijdt tegen de rede, dat een stelsel langzamerhand ontstaat. Een stelsel ontstaat op eenmaal. Het wordt eensklaps geboren als het licht. Zeer zeker een stelsel ontwikkelt zich, en wel zooveel te meer, als het meer voor den mensch geschikt is, en dieper grijpt in zijn menschelijk, zich ontwikkelend historiesch wezen. Er is zoolang de wereld gestaan heeft, geen voorbeeld te vinden van eene zoo verbazende ontwikkeling, als die der Katholieke leer en Kerk. Daarbij haalt niets, en men erkent de vervulling en waarheid der gelijkenis van het mostaardzaadje dat een boom wordt. Maar ontwikkeling

is geen verbastering of verandering in een ander systeem, en de geheele *descriptio* van den boom is reeds in het zaadje aanwezig. Een zoo diep stelsel als het Katholicisme kan onmogelijk langzamerhand geboren zijn.

Ten derde. Nog ongerijmder is het dat zulk een stelsel ongemerkt uit heidenschen zin en bijgeloof geboren zij. Ziet toch eens hoe de menschelijke geest zich moet inkrimpen om Protestantsch te blijven! Wat is heidendom, en waar hangt heidensch bijgeloof mede zaâm? Met 's menschen booze natuur en hartstogt. Heidendom is begeerlijkheid der oogen, begeerlijkheid des vleesches en hoogmoed des levens. Dat zal dan de oorsprong der Katholieke godsdienst zijn? Wij komen hier niet op het vroeger gezegde terug, dat er een ondragelijke hoogmoed ligt in zulk een beschuldiging van heilige mannen, en martelaren, van mannen die het heidendom wel niet minder leerden kennen en verafschuwen dan de heer Holtzman, van dat eerste Christendom, naar het woord van Tertulliaan, uit voor Christus vergoten bloed als uit een zaad geboren. Wij maken deze andere niet minder grondige bemerking, dat nooit uit hartstogt en dwaling een stelsel wordt geboren, 'twelk waarlijk stelsel, waarlijk consequent is en daarbij langer dan een oogenblik kan duren. Uit hartstogt en dwaling komen leeringen als de Protestantsche voort, weergaloos verward en strijdig met elkander, en welke slechts door inconsequentie duur hebben. De Katholieken vergelijken dikwijls de verwarring van het Protestantisme bij die van Babel. Wij weten dat men het met vergelijkingen zoo naauw niet nemen moet, en we willen hier van geen onverstandigen vitlust het voorbeeld geven. Echter is het eene waarheid, dat het gebeurde te Babel in een voornaam opzigt op de Protestantsche verwarring niet gelijkt. Dat was Gods

werk, dat was schepping van orde, van eenheid en verscheidenheid; immers al die talen hoe veel of hoe weinig, waren *systemen*, waren onderling en in zich *verscheiden*, maar zonder de minste tegenstrijdigheid met zich en met elkander, en diensvolgens kon het in deze of gene taal gedachte in eene andere taal worden overgezet. 't Was de harmonische verscheidenheid der natuur, die daarom ook op Pinksterdag weder in de hoogere eenheid kon worden zaâmgevat, terwijl het Protestantisme de tegenstrijdigheid is der onwaarheid, welke in steeds menigvuldiger en grooter tegenstrijdigheden uiteenslaat.

Ten vierde. Men vindt dat Katholieke stelsel niet hier of daar, niet alleen te Rome, maar nagenoeg overal; zoowel in Bretagne, als in Afrika, in Egypte of Ethiopië; zoowel in Pontus, Armenië, Syrië, in 't verder Klein-Asië, als in Griekenland, Gallië, en 't verwijderd Iberië of Spanje. Het was dus verspreid onder de verschillendste volken der toenmaals beschaafde wereld. De heer Holtzman zelf haalt, ten bewijze van 't, naar zijne meening, zich in Katholieken zin bedervend of bedorven geloof, uitdrukkingen aan van Ignatius, Irenaeus en Tertulliaan. Ignatius was bisschop van Antiochië, en werd uit het Oosten gevankelijk weggevoerd om te Rome den marteldood te ondergaan. Irenaeus was de opvolger van den H. Pothinus op den bisschoppelijken zetel van Lyon in Gallië, en Tertulliaan, gelijk mede ieder weet, was slechts priester, geboren te Carthago, waar hij zich lang na zijne bekeering tot het Christendom ophield. Ziedaar dan, die drie getuigenissen, welke in 't oor van den heer Licentiaat zoo heidensch klinken, komen uit drie werelddeelen: uit Asië, Europa en Afrika, en zij mogen, om het aanzien dier drie mannen, voor zoovele geloofsbelijdenissen der in die werelddeelen verspreide Christenheid genomen

worden en stemmen volkomen met elkander overeen. Wij zouden, het behoeft niet gezegd, daarbij nog veel andere stemmen uit zeer verschillende volken kunnen doen hooren. Maar daar het hier bijzonder de Eucharistie geldt, herinneren we, dat de Liturgiën of gebeden en riten ter opdragt van het H. Misoffer in verschillende talen, gelijk zulks bij de verschillendste en verst van elkander gelegen volken gebruikelijk was, tot op den dag van heden bewaard zijn gebleven. Niet slechts de Liturgie van Rome en Afrika, van Milaan, van Spanje, maar van de zoo menigvuldige Kerken in het Oosten, van Egyptenaren, Kopten, Syriërs, Armeniërs, enz. [1]). Men ziet ze, zegt Renaudot, in de vierde eeuw, dat is aanstonds na de vervolging, in vollen gang, en behalve dat men er bij oudere Vaders reeds aanhalingen uit ziet, wijzen zij zelven op een veel hooger oudheid. Deze Liturgiën bevatten ondanks hare verscheidenheid dezelfde bestanddeelen der Mis, hetzelfde geloof aan de waarachtige tegenwoordigheid, aan de vrucht van dit offer voor de overledenen, aan het kerkelijk gezag, de voorbede der Heiligen, enz., enz., enz. — Hoe nu, is de vraag, die slechts de Katholieken voldoende kunnen beantwoorden, hoe is zulk een eenheid, en wel zulk eene stelselmatige eenheid mogelijk? Wij spreken van eene te heilige zaak; wij zouden anders uit de schreeuwende tegenspraak en verwarring die de mythologie aanbiedt, en waar een Creuzer geen orde in kan brengen [2]), voorbeelden aanhalen van 'tgeen heidensch bijgeloof bij magte is voort te brengen. Het is een ander soort van bijgeloof,

---

1) Zie Renaudot, *Liturgg. Orient. collectio.*

2) Het zij in 't voorbijgaan gezegd, dat wij de opvatting van Creuzer zeer eenzijdig en valsch vinden.

maar niettemin bijgeloof en groot bijgeloof, aan te nemen dat de Katholieke eenheid schitterend in de eerste eeuwen des Christendoms, uit heidensch bijgeloof is ontstaan.

Ten vijfde. We hebben met voordacht iets overgeslagen, toen we van 't Katholieke stelsel spraken, omdat het, alleen reeds een zoo krachtig bewijs bevattend, afzonderlijk verdient in aanmerking genomen te worden. Wij bedoelen de Katholieke methode, die zich niet bij de schrift bepaalt, maar deze uitlegt en voltooit door gezag en traditie.

Die methode is niet willekeurig gevolgd, zij ligt in het Katholieke stelsel opgesloten, of is daaraan *wezenlijk* eigen. Waar men de rede te bovengaande geheimen leert en eene priesterlijke magt erkent, daar, het spreekt van zelf, wordt ook een overlevering erkend van 'tgeen de mensch niet kan uitvinden, en een gezag, dat die overlevering mededeelt en bewaakt. 't Is overigens een feit, dat men in het eerste Christendom zich op gezag en overlevering beriep; zoo Polycarpus, zoo een ander leerling der Apostelen, Paus Clemens, zoo Irenaeus, zeer nadrukkelijk doet het Tertulliaan, zoo Origenes, Cyprianus en de Vaders uit de volgende vierde en latere eeuwen. Hunne zinrijke getuigenissen kan men in iedere Katholieke dogmatiek vinden

Wat nu biedt grooter waarborg aan voor de oorspronkelijkheid en onveranderlijkheid van een stelsel, dan juist eene aan dat stelsel eigen methode, waarnaar men al wat nieuw is veroordeelt, en het dwaling en misdaad acht, van het eenmaal overgeleverde af te wijken.

De mensch heeft eene *discursieve* rede, bijgevolg memorie of geheugen; hij weet wat hij straks, wat hij gisteren en eergisteren gezegd en gedaan, wat hij in vroeger jaren belangrijks verrigt heeft; met zijn geheugen

zou zijne rede ophouden. De overlevering (die gewoonlijk meer en meer wordt opgeschreven) is zooveel als het openbaar maatschappelijk geheugen, door 'twelk een volk bewustzijn heeft van zijn oorsprong, lotgevallen, verkregen regten, aangegane verbindtenissen en pligten, door 'twelk het iederen dag en ieder uur zijne geschiedenis voortzet, en op welks voortdurend gezag zijn maatschappelijk volksbestaan berust. De overlevering der Katholieke Kerk is het geheugen der in ééne maatschappij vereenigde volken, 'twelk niet onbewust gevolgd wordt, maar maatschappelijk geordend en tot beginsel verheven is. Immers de overgeleverde waarheid wordt niet uitgemaakt door éénen bisschop, maar door hetgeen de voorgangers van den bisschop geleerd hebben, en weder niet door de overlevering van ééne bisschoppelijke Kerk, maar van alle Kerken, en bijzonder door die van Rome, met welke zij vereenigd zijn, en met welke zij te zamen ééne maatschappelijke geschiedenis, en ééne overlevering voortzetten. Die stelselmatige, van het Katholicisme onafscheidelijke overlevering heeft het grootste historiesch gezag, dat bestaan kan, en die dat verwerpt, moet de historische zekerheid en consequent voortgaande, alle zekerheid verwerpen. Op die overlevering beroept zich Tertulliaan, en verwijst de ketters naar de verschillende Kerken, die de opvolging hunner bisschoppen van de Apostelen af kunnen optellen, en eindelijk naar die van Rome. De H. Irenaeus spreekt op dezelfde wijs en zegt, dat om de overlevering aller Kerken te kennen, het genoeg is, die van Rome te raadplegen, dewijl alle geloovigen daarmede moeten overeenkomen [1]). Maar wij hebben niet alleen dergelijke getuige-

---

[1]) Dat het *convenire ad*, συμβαίνειν πρός τινα, met iemand over-

nissen, wij zien in de kerkelijke geschiedenis, dan hier dan daar de bisschoppen eener kerkelijke provincie vergaderen, zien hen hunne besluiten of synodale brieven overal heen zenden, en de leden van dat groote ligchaam der Kerk met elkander in onophoudelijk verkeer blijven, totdat bij de verkregen vrede en vrijheid, onder Constantijn, de algemeene kerkvergadering van Nicea in 325 gehouden wordt. Is het, vragen we, is het nu niet onredelijk, eene zoo eenparige, en wat meer zegt, eene zoo *stelselmatig* voortgaande overlevering te verwerpen, niet dwaas, met andere woorden te zeggen: men liet zich in de eerste gelukkige eeuw toen men nog niet twistte, door heidensch bijgeloof meer en meer verleiden; maar *ik* schoon zooveel eeuwen later in de wereld gekomen, *ik*, 't is waar geen leerling van de Apostelen als Ignatius of Clemens, maar licentiaat geworden aan de academie van Heidelberg, *ik* weet het beter; niet omdat men mij aan de akademie zoo onderwezen heeft, zulks heeft op mij geen invloed, want ik neem geene bemiddeling van menschen aan, en blijf daarom ook voor allen heidenschen invloed dezer wereld beveiligd, maar *ik* weet het uit de schriften welke men in reeds zeer bijgeloovige tijden gezameld, van onechte onderscheiden, van toevoegselen gezuiverd heeft.

Ten zesde. De Katholieke godsdienst is niet slechts een harmoniesch maar een zeer levend, zeer praktiesch stelsel, waardoor de geloofde waarheid wordt aangewend, wordt gevestigd in de geschiedenis, en daardoor des te zekerder bewaard en overgeleverd.

---

eenkomen beteekent, kunnen we uit meer dan eenen Griekschen schrijver bewijzen, en wordt ook niet betwijfeld van de ervarenste philologen.

Het groot verschil tusschen Protestantisme en Katholicisme in dit opzigt maakt, dat de heer Holtzman, en in 't geheel de Protestanten zoo weinig getroffen zijn door 'tgeen hun anders de oogen moest doen opengaan. Naar het Protestantisme is de Christelijke openbaring niet eene groote van Christus uitgaande historische wereldorde, waarin God zoowel als door woorden, door daden, door instellingen, door hoogst openbare maatschappij, kortom door alles wat tot het menschelijk wezen behoort, zich blijft uitdrukken en mededeelen; verre van daar! openbaring is naar het Protestantisme een idee dat God door woorden aan den mensch bekend heeft gemaakt; God is aan den mensch iets komen *zeggen*, heeft op aarde eene preek gehouden, en het komt er slechts op aan, die gesproken woorden wel te vatten; een idee verlost den mensch.

De natuur der zaken is nooit ver te zoeken, zij is waar te nemen uit voor de hand liggende feiten, en niets is zoo gemakkelijk als te doen zien, wat het eigenlijk onderscheid is tusschen Protestantisme en Katholicisme, en wat het eerste zoo onzeker, het tweede zoo zeker van de waarheid maakt.

De eerdienst van het Protestantisme is eene preek. We weten niet hoe 't duidelijker blijken zal, dat die openbaring daar in een idee bestaat.

Wat lezen de Protestanten in den bijbel? Eene historie? Volstrekt niet, want zij zouden dan begrijpen, dat de voortzetting van die bijbelsche godsdienst insgelijks eene historie is. Zij zien er niets in dan een idee. Luther beschouwde de historiën of voorvallen van 't evangelieverhaal als van geen waarde. Wij hadden, naar zijne meening, aan Paulus' brieven genoeg. „Uwe zonden zijn u vergeven" -

ziedaar, naar Luther, de blijde boodschap. Wie die woorden vat, grijpt Christus.

Hoe beschouwen de Protestanten de geschiedenis des Christendoms? Als volstrekt van geen waarde. De geheele wereld verzonk tot aan de zestiende eeuw meer en meer in heidensch bijgeloof en duisternis, slechts het idee ging niet verloren; het stond in den bijbel!

En daar men een beginsel aan zijne gevolgen kent, zoo vragen we eens, welke de gevolgen van dat idee of dier preekgodsdienst geweest zijn? Antwoord: dat men Christus zelven voor eenen wijzen leeraar of predikant van zijnen tijd heeft gehouden, dat, naar een meer pantheistische rigting, men alles gesteld heeft in 't woord der gedachte, en Christus verklaard voor een idee, en eindelijk dat diegenen, die gelijk de herdoopers tegenover zulk eene abstractie naar leven en daad streefden, in een ander uiterst zijn gevallen, alles doende bestaan in *gevoel* en *feit*, en de waarheid voor volstrekt onverschillig achtend, volstrekt geen dogmatiek meer hebben.

Het Protestantisme is geen stelsel, maar poogt van een idee een stelsel te worden, is nog veel minder een Kerk, en deze wordt in de verste toekomst slechts te gemoet gezien.

De Protestantsche godsdienst is dus zoo ver af eene wereldorde te zijn, dat zij, om 't eens zinnelijk voor te stellen, zoo klein en fijn is als de punt van een naald, en nog kleiner: 't is een atoom der verstandelijke wereld, 't is het denkend *ik*.

Weder is dat *ik* zoo verbazend groot, als die werelden waarvan de astronomen beweren, dat ons zonnestelsel slechts een zeer klein deel uitmaakt. Is het dan het oneindige of God? Daartoe poogt men het te maken, maar het is

slechts eene *abstracte algemeenheid* waarin die geheele grootheid bestaat, en gelijk de werelden der astronomen, waar geen einde aan te vinden is, niettemin op *oneindigen* opstand blijven van het waarlijk oneindige of God: zoo is 't met het Protestantsche *ik* gelegen. 't Is *de onbepaaldheid* die van 't oneindige één volstrekt verschilt.

Daar nu een Protestant met zijn *ik* doet wat hij wil, en met God en de geheele wereld, die hij door abstractie in dat *ik* meent te vatten, doet wat hij wil, zoo is het wel zeer begrijpelijk, dat de geschiedenis des Christendoms, of die der Katholieke Kerk, bij hem volstrekt niets afdoet, en hij zijn eigenzinnigheid en willekeurig subjectivisme aan die geschiedenis toeschrijvend, geen de minste zwarigheid maakt, om aan te nemen, dat Christus die de wereld was komen veranderen, naauwelijks daarvan ten hemel was geklommen, of die wereld zonk weder in duisternis, in heidensch bijgeloof, enz., enz.

Maar hoezeer verschilt daarvan de Katholieke godsdienst. Zij is niet alleen een onuitputtelijk diep, maar een allerwerkzaamst en dientengevolge een hoogst historiesch stelsel.

Ook dat is zeer gemakkelijk te zien. Wat is de *groote* zaak voor de Katholieken? Niet de preek, maar het misoffer.

Indien men, geheel ter zijde latend of de Katholieken dwalen, of niet, vraagt: kan er omvattender, dieper, onuitputtelijker, stelselmatiger waarheid zijn, dan zij beweren te bezitten in dat offer? is het antwoord: neen er kan geen dieper, omvattender, meer inéén gesloten waarheid zijn; want in dien zich offerenden Christus zijn alle waarheden die zij zeggen te gelooven: de Drievuldigheid, de schepping, de zondeval, de verlossing, de genade, de vrijheid, de Kerk, kortom alles.

Indien men, alweder met terzijdestelling, of die Christus er werkelijk tegenwoordig is, vraagt: kan er met mogelijkheid een levender, werkzamer, praktischer, meer historie voortbrengende waarheid zijn, dan zij zeggen in die Mis te bestaan? Neen! of zij zich bedriegen of niet bedriegen: er is niets praktischer, levender en werkzamer dan een *offer*, en er geen ander offer denkbaar dat meer dan dit levend en werkzaam is, meer in de historie grijpt en meer historie moet dragen en aanhoudend voortbrengen.

De Katholieke godsdienst heeft niet een *idee* van iets, maar *een geheel in Christus gevat wereldstelsel* ten grond, en weder is dat niet een bloot gedacht stelsel, maar die Christus is zelf tegenwoordig, die Christus leeft, en heeft een zoozeer de rede te boven gaand leven dat het offer de actieve offeraar zelf is!

Daarnaar moet men de geheele Katholieke godsdienst beoordeelen. Naar analogie van dat middelpunt is bij haar waarheid en praktijk vereenigd. Zoo bijvoorbeeld is het idee of begrip dat in haar algemeen organisme (hiërarchie in wijden zin) voor 't oog der wereld staat uitgedrukt, datgene wat zij van den Christus gelooft. Zeer zeker, iedereen ziet dat niet; maar zulks belet niet, dat het waarlijk zoo is, en dat dit organisme, het idee inhoudend, het daardoor bewaart, het vestigt en plant in de geschiedenis, het prent in de gemoederen. Overigens weet ieder ten minste, dat de Paus door zijne waardigheid afbeeldsel is van Christus. De H. Ignatius van Antiochië, naar den heer Holtzman, reeds heidenschgezind, ziet in den Bisschop, den Priester en Diaken de H. Drievuldigheid voorgesteld. En neem nu eens een kaars van het altaar, en vraag aan een eenvoudigen vromen Katholiek wat die kaars wel beteekent: hij zal

antwoorden: het licht van Christus, het geloof! Zoo is de geheele Katholieke godsdienst een aangewend stelsel, een in de geschiedenis, op honderdduizend wijzen uitgedrukt, een daarin geplant en gevestigd stelsel, en de rede, de gezonde rede kan daaruit reeds inzien, dat het onveranderlijk moet zijn, en er een groote mate van verblinding toe behoort, om óf daar eene langzame verbastering als mogelijk te denken, óf dat aan heidensche verbastering toe te schrijven. Alsof het onveranderlijke uit de grootste veranderlijkheid kon ontstaan!

Wat leeft lang? Een idee, een wezenlijk idee, en nadat het eenmaal in de wereld geworpen is, hoort er wat toe, zelfs wanneer het valsch is, het uit de hoofden der menschen te verjagen.

Wat leeft langer? Een eenvoudig volksgebruik dat zijn genoegens medebrengt en een groot nut of voordeel geeft. Revolutionair geweld kan het uitroeijen, maar geen wijsneuzige predikatiën, dat de mensch verstandig en niet naar traditie behoort te werk te gaan [1]).

Maar wat leeft het langst? Een waar en verheven idee 'twelk eene instelling bezielt!

Nemen we een beter voorbeeld, dat ons der Katholieke Kerk nader bij brengt; de menschelijke rede is de menschelijke maatschappij zelve niet, en nog minder de zigtbare stoffelijke schepping. Dan de rede zou vergaan ingeval die maatschappij en die zigtbare schepping waaraan zij hare vormen ontleent, ophielden vaste en onverdelgbare wetten te volgen. Wij zouden niet zeker meer zijn, en

---

1) Men herinnert zich den wijzen Pierson, die naar een schrijver in *de Gids* de traditie en 't gezag zoo knap heeft weten te bestrijden!!!

zelfs niet kunnen denken, dat een oorzaak haar gewrocht voortbrengt, indien wij 't niet onophoudelijk rondom ons in de maatschappij en de natuur bevestigd zagen.

Welnu, nog veel meer dan de rede met de maatschappij of met de natuur, is het Katholiek geloof en de Katholieke waarheid met de objectieve orde, of Kerk vereenigd, en ook hij die noch Katholiek is, noch worden wil, kan wanneer hij het Katholicisme ernstig bestudeert, zich overtuigen, dat het door die alles overtreffende vereeniging van idee en praktijk *onvergankelijk*, derhalve *onveranderlijk* is, derhalve uit geen *veranderlijkheid* is ontstaan.

Dan vooral zal hij de ongerijmdheid zien der bewering, dat juist in die eerdienst die het middelpunt is dier onveranderlijkheid, en waardoor geloofde waarheid en werkelijke daad zoozeer vereenigd worden, in die eerdienst, voorwerp van de grootste zorg der vervolgde Christenen, hoogste goed dat zij hadden — de grootste omwenteling langzamerhand hebbe plaats gehad, en men van Christen heidensch of van Protestantsch Katholiek geworden zij. Hoe in die eerdienst iedere verrigting met hooger waarheid bezield is, hoe die verrigting daardoor de onveranderlijkheid verkrijgt der geloofde waarheid, en de waarheid daardoor, als levend geworden, onsterfelijk blijft in de Kerk, kunnen we leeren uit de wijze waarop de H. Cypriaan de ketterij der Aquarii bestrijdt, hun aantoonende, dat de grootste geheimen hare symboliek vonden in eene wel zeer kleine zaak: het mengen van een weinig water bij den wijn in den kelk. Wie dat leest zegt bij zich zelven: waarlijk, men was Katholiek in de derde eeuw! en men moet een echt Protestantsch hoofd bezitten, een hoofd waar men, zoo 't slechts op godsdienst aankomt, van alles kan instoppen en naar believen van alles weder uitschudden, om

aan te nemen, dat de eigenlijke oorsprong der Katholieke Kerk en hare eeuwenheugende geschiedenis daarin te vinden is, dat een Protestantsche preek, welke de eerste Christenen voor eerdienst hadden, 'ongemerkt in een misoffer veranderde, middelerwijl even ongemerkt en door denzelfden heidenschen zin, bijzonder door heerschzucht, een Paus met bisschoppen en die geheele Katholieke wereld te voorschijn kwam, welke zoo volkomen aan dat misoffer beantwoordt!

Ten zevende, en dit zij de laatste opmerking, is de Katholieke godsdienst een stelsel van zoodanig praktischen aard, dat het tegen den hartstogt gerigt, de Protestantsche veronderstelling als zou het uit dezen ontstaan zijn, volstrekt onaannemelijk maakt.

Heidensch bijgeloof bestaat niet bloot in verwarring van het zinnelijke met het geestelijke; zoo oordeelt slechts die Protestantsche bekrompenheid welke het zinnelijke of stoffelijke zelf voor boos acht, en het gebruiken van een kruisbeeld als een gruwel beschouwt; maar heidensch bijgeloof gelijk het in de werkelijkheid bestond was tevens de verheerlijking van 's menschen bedorvenheid en hartstogt.

Niets is ongerijmder dan eenen dergelijken oorsprong aan de Katholieke godsdienst toe te schrijven.

Hartstogt is geweldig, is luimig en veranderlijk. Zij heeft die hoedanigheden die de zoogenaamde hervorming der zestiende eeuw kenmerken, welke door oorlog, oproer en plundering volbragt werd, en onder de hervormingshelden zelven een twist en tweedragt voortbragt, welke hunne volgelingen tot op den dag van heden niet hebben kunnen bijleggen.

Niets dergelijks vertoonen ons de eerste Christelijke eeuwen, en naauwelijks is de vervolging geëindigd of op

het concilie van Nicea in 325 verschijnt de Kerk met hare geheele hiërarchische orde, en Katholieke beginselen. Men is dus genoodzaakt de *heidensche* omwenteling voor te stellen als langzaam, als ongemerkt toegaande, en wel zoo ongemerkt, dat men het begin bij de leerlingen der Apostelen moet zoeken! Is het niet belagchelijk te beweren, dat men van echt Christelijk of Protestantsch zachtjes aan Katholiek of heidensch is geworden, terwijl men uit zoo schromelijke verwarring, al vechtend, twistend en oproermakend, van 't heidensch bijgeloof weder tot het echt Christendom of Protestantisme is overgegaan.

Maar wat den hartstogt bijzonder kenmerkt is egoïsme. Hij verheft het individu bovenmate en in 't onbepaalde, terwijl hij de menschheid, of den mensch in 't algemeen en bijgevolg de maatschappij leert verachten. Zoo is naar het Protestantisme de menschelijke natuur afschuwelijk boos, is godsdienstige maatschappij of Kerk van geene waarde, openbaar kerkelijk gezag niet aan te nemen, enz.; integendeel het individu geldt voor alles. Het is Gode gelijk, beslist alleen over de waarheid, is boven de wet verheven, en doet het goede alleen uit absoluut vrijen wil, zonder iets noodig te hebben; vasten, zich onthouden en versterven wordt minstens als dwaasheid veroordeeld, en de oplossing der maatschappelijke eenheid zoo gevolgelijk doorgezet, dat de man weder scheidt van de vrouw.

De Katholieke godsdienst heeft eene tegenovergestelde rigting. Zij gaat niet op die wijze met den bedorven mensch mede en kan bijgevolg geen werk zijn 'twelk door heidensch bijgeloof en hartstogt is voortgebragt. Zij leert den mensch in 't algemeen, de maatschappij of Kerk en 't openbaar gezag hoogachten, eerbiedigen en beminnen, terwijl zij van het individu vordert, een klein kind gelijk te worden,

door nederigheid, eenvoudigheid van geest, gehoorzaamheid en onthechting aan het aardsche. Waarlijk de hartstogt heeft het biechten niet uitgevonden; evenmin de onscheidbaarheid des huwelijks, of den maagdelijken staat, of het vasten en zich versterven. Naar hetgeen thans in Engeland voorvalt, moge men oordeelen, of die eerste Christenen Protestant zijnde, langzamerhand hebben kunnen leeren biechten!

Wat eigenlijk de hoofdzaak betreft: de wezenlijke tegenwoordigheid gelijk de Katholieke Kerk haar leert, kan niet uit heidensch geloof ontstaan zijn, dewijl er geen leerstuk is 'twelk den mensch meer leert en gewent, zich boven de zinnen en hunnen indruk te verheffen in plaats van er aan toe te geven, en de opwerpingen van de Protestanten tegen dat geheim zijn allen aan de gewone menschelijke *zinnelijke* waarneming ontnomen, boven welke men niets mogelijk acht.

Het geloof ontstaat door genade, maar zoo voert de rede tot het geloof, dat het hoogst onredelijk is, het geloof niet aan te nemen.

BERENGARIUS VAN TOURS.

De tweede helft der elfde eeuw was voor de Kerk een tijd van groote beproeving. Terwijl in het Oosten de Grieksche scheuring door Michaël Cerularius, patriarch van Constantinopel, voltrokken werd, had te gelijkertijd de Kerk in het Westen een zwaren strijd te voeren ter verdediging harer vrijheid tegen de aanmatigingen van het wereldlijk gezag, tot handhaving harer tucht tegen het heerschend zedebederf. Daarenboven zag zij zich verstoken van de hulp en medewerking van velen harer dienaren. Wel telde het Episcopaat onder zijne leden mannen van uitstekende deugd, groote bekwaamheid en heiligen ijver; — maar helaas naast hen ook anderen hunne verhevene bediening onwaardig; wier levenswandel eene ergernis was voor hunne onderhoorigen; die, hetzij als gunstelingen der vorsten, hetzij door geldelijke omkooping of simonie, hunne zetels beklommen hadden, die, bijna alleen bedacht op hunne persoonlijke en tijdelijke belangen, de geestelijke verzorging hunner bisdommen verwaarloosden; terwijl zij, om zich meer en dieper in de gunst der vorsten in te dringen, in plaats van te strijden voor de vrijheid der Kerk, hare boeijen hielpen smeden. Geen wonder dan ook, dat onder het bestuur van zoodanige bisschoppen de zedelijke toestand veel te wenschen overliet; dat het zedebederf, onder het volk op grove wijze heerschende, ook een gedeelte der geestelijkheid

had aangetast: en dat elke poging, welke de Kerk aanwendde om hare tucht te handhaven en de zeden te verbeteren, haar onder hare dienaren talrijke vijanden berokkende: waardoor dan ook haar strijd, uit den aard der zaak reeds moeijelijk en groot, niet weinig verzwaard werd.

Hoe droevig ook de herinnering is aan het bederf dier tijden, zij bevat tevens een grooten troost. Eene menschelijke instelling zoude er onder bezweken zijn; de Kerk echter bezweek niet, want Hij waakte over haar, die beloofd had, bij de zijnen te zullen blijven tot het einde der eeuwen; en wij mogen er de hand zijner voorzienigheid niet in miskennen, als wij juist in dit moeijelijk tijdperk mannen als Leo IX, Nicolaas II en Gregorius VII op den stoel van Petrus geplaatst vinden.

Maar niet alleen de vrijheid of de tucht, ook het geloof der Kerk moest door hen verdedigd worden. Het wondervol geheim van liefde, dat de Verlosser der wereld des avonds vóór zijn lijden den zijnen schonk tot eene blijvende gedachtenis; het middenpunt der godsdienst, waarin al hare geheimen zamenvloeijen en waarop geheel de eeredienst steunt, het H. Geheim des Altaars werd aangerand; wat gedurende tien eeuwen altijd kinderlijk was geloofd, wat aan de martelaren kracht had gegeven, om de wreedste smarten te verdragen, waarvoor de Christenen blijmoedig hunne offers gebragt, schoone tempelen gebouwd en prachtig versierd hadden als woonplaatsen van hunnen God, hun troost gedurende het leven, hun troost en versterking vooral in de ure des doods, de leer der Katholieke Kerk over het H. Sakrament werd bestreden en ontkend; en het was een dienaar der Kerk, Berengarius van Tours, die vol vermetelen trots dit durfde onderstaan.

De belangstelling in de geschiedenis van Berengarius

was tot hiertoe betrekkelijk zeer gering en op verre na niet algemeen [1]), waartoe verschillende oorzaken het hare hebben bijgedragen. Vooreerst bezat men slechts weinige geschriften van hem afkomstig, en wat eigenlijk zijne dwaalleer was, konde zelfs daaruit niet met zekerheid en juistheid bepaald worden. Ten andere gevoelde men zich weinig aangetrokken tot den man, wiens herhaald afzweren van - en toch weder hervallen in zijne vroegere dwaling groote zwakheid van geest of van karakter openbaarden. Vervolgens scheen ook de geringe, — zeker niet zeer groote — bijval, dien hij vond tijdens zijn leven, hem in de geschiedenis slechts eene kleine plaats aan te wijzen; terwijl eindelijk zijn persoon bijna geheel verdrongen werd door de hervormers der zestiende eeuw, die zijne dwaling vernieuwden, maar daarvoor tevens talrijke aanhangers verwierven. Toch meenen wij zijne geschiedenis onder meer dan één opzigt belangrijk te mogen noemen; zij maakt ons behalve met Berengarius zelven ook nog bekend met vele andere personen uit dat te weinig gekende tijdvak, die onze aandacht overwaardig zijn en toont ons bovendien het kinderlijk, maar tevens vast, onwrikbaar en algemeen geloof der Christelijke Kerk aan het H. Sakrament, waarvan na tien volle eeuwen Berengarius de eerste groote bestrijder was.

Hoezeer wij ook het moeijelijke zoowel als den omvang van zulken arbeid beseffen, willen wij echter beproeven, een historiesch onderzoek in te stellen omtrent Berengarius en zijne dwaling. De chronica van vroegeren tijd, die

---

1) F. de Roye is de eenige, voor zoover wij weten, die eene levensbeschrijving van Berengarius *afzonderlijk* heeft uitgegeven, onder den titel: *Vita, haeresis et poenitentia Berengarii Andegavensis Archidiaconi.* Andegavi 1656. 4°.

ons over zijnen persoon berigten, en de geschriften van Berengarius zelven, zoowel als van zijne bestrijders, meerendeels uitgegeven of toegelicht door de geleerde Benedictijnen, d'Achery, Mabillon en Martene, zullen wij daartoe voornamelijk als onze bronnen gebruiken; maar tevens de ontdekkingen van den jongsten tijd niet verwaarloozen, waarmede wij vooral bedoelen het antwoord van Berengarius aan Lanfrank en een twintigtal brieven van, aan of over Berengarius.

Het antwoord aan Lanfrank, door Lessing onder de handschriften der bibliotheek van Wolfenbuttel gevonden en door dezen geleerde reeds in 1770 aangekondigd, doch eerst in 1834 door A. F. en F. Th. Vischer uitgegeven met een kort voorwoord van Dr. A. Neander [1]), is voor ons van groot gewigt. Het stelt ons in staat, om sommige, vroeger onbekende, geschiedkundige bijzonderheden mede te deelen en eenige andere, vroeger met mindere juistheid voorgesteld, te wijzigen; het geeft ons gelegenheid, om over de geestvermogens en het karakter van den dwaalleeraar met voller zekerheid te oordeelen; en, dewijl het in uitgebreidheid al zijne andere tot heden bekende geschriften verre overtreft, (het door Lessing gevondene handschrift beslaat 228 bladzijden) maakt het ook ons onderzoek naar de leer, welke hij omtrent het H. Sakrament wilde verspreiden, veel gemakkelijker.

De boven vermelde brieven, door H. Sudendorf in 1850 [2]) in het licht gegeven, zijn ontleend aan een foliant

---

1) *Berengarii Turonensis de sacra coena adversus Lanfrancum liber posterior.* Primum ediderunt A. F. et F. Th. Vischer. Berolini 1834.

2) *Berengarius Turonensis oder eine Sammlung ihn betreffender Briefe*, herausgegeben von H. Sudendorf, Dr. Ph., Registrator am königlichen Archive zu Hannover. Hamburg und Gotha. 1850.

der koninklijke bibliotheek van Hanover. Deze foliant bevat vijf verzamelingen van brieven: de derde bestaat uit 111 brieven, waarvan 22 of van Berengarius afkomstig, of aan hem gerigt, of door anderen over hem in de elfde eeuw geschreven zouden zijn, en die dan ook als zoodanig door Sudendorf worden medegedeeld Wij moeten hier echter opmerken, dat de stukken, in dien foliant vervat, geene oorspronkelijke brieven zijn, maar slechts afschriften eerst in de zestiende eeuw vervaardigd, en nog wel door personen, die geen Latijn verstonden. Ten andere, dat het overigens geheel onbekend is, waar en door wie deze afschriften gemaakt en aan welke schriften zij ontleend zijn. Bij den voorlaatsten brief der derde verzameling (N. 110) staat de kantteekening: „ex antiquo libro epistolarum reperto Wesaliae apud predicatores"; welligt, zegt Sudendorf, is de derde verzameling geheel uit dat oude boek afgeschreven. Hoewel men daardoor nog weinig zou gevorderd zijn, schijnt ons echter zelfs deze veronderstelling onwaarschijnlijk toe: vond men genoemde kantteekening bij den eersten of bij den laatsten brief, wij zouden ze eenigzins meer gegrond noemen. Hebben wij nu hierdoor reeds geringe zekerheid van de echtheid der oorspronkelijke stukken en van de naauwkeurigheid dezer afschriften, nog een derde punt moet in aanmerking genomen worden; de tijd waarop en de personen, door of aan wie deze brieven zouden geschreven zijn, kunnen meestal slechts uit den inhoud worden opgemaakt en volgens ons oordeel is de heer Sudendorf bij zijne veronderstellingen dikwijls wat ligtzinnig te werk gegaan; omdat sommige brieven der derde verzameling tot de elfde eeuw behooren, daarom is het nog niet noodzakelijk, ze allen tot die eeuw terug te brengen en de enkele

letters B. of G. bewijzen nog niet, dat daarmede Berengarius of Gregorius VII bedoeld zijn.

In het gebruik dezer brieven zullen wij derhalve met groote behoedzaamheid te werk moeten gaan; eenige echter dragen in zich het kenmerk van echtheid, terwijl er reeds twee vroeger waren bekend gemaakt met enkele onbeduidende afwijkingen of veranderingen, één door Martene [1]), en één andere door d'Achery [2]).

I.

De eerste jaren van iemand, wiens leven men verhalen wil, hebben iets aantrekkelijks, ten minste wanneer men zich niet met de bloote optelling der feiten tevreden stelt, maar de inwendige drijfveeren, de goede en kwade neigingen, het karakter wenscht te doorgronden; men bespiedt gaarne het kind, om zoo mogelijk reeds in dien jeugdigen leeftijd de beginselen, de voorteekenen te ontdekken van hetgeen men in den man heeft opgemerkt. Dikwijls echter moet dit verlangen onvoldaan blijven, omdat de geschiedenis niet of weinig van die jaren gewaagt. Het zou wel niemand bevreemden, zoo wij ten opzigte van Berengarius in dit geval verkeerden; integendeel is het veeleer te verwonderen, dat uit dat ver verwijderd tijdperk enkele bijzonderheden zijn bekend gebleven, die toch nog eenig licht over zijn karakter in dezen leeftijd verspreiden.

Berengarius (in oude stukken meestal Berengerius of Beringerius genoemd) werd geboren te Tours, waarom

---

[1]) Martene, *Thesaurus novus anecdotorum*. Tom. I, pag. 195, 196.
[2]) Dacherius, *Spicilegium*, nova editio. Tom. III, pag. 400.

hem ter onderscheiding zijner naamgenooten de bijnaam *Turonensis* gegeven werd Aldus vermelden ons genoegzaam alle geschiedschrijvers, hoewel daartegen niet zonder eenigen grond met Staudenmaier [1]) kan worden aangevoerd, dat mogelijk ook die bijnaam hem werd geschonken, niet alleen omdat hij te Tours den geestelijken staat omhelsde, maar ook om de betrekkingen, die hij later in deze stad bekleedde. Over het jaar zijner geboorte bestaat eenig verschil, daar sommigen, zooals Natalis Alexander [2]), hem op het einde der tiende, anderen met Fleury [3]) hem in het begin der elfde eeuw laten geboren worden, welk laatste gevoelen algemeener en aannemelijker is. Zonder ons verder met deze vraag in te laten, stellen wij zijne geboorte in of omtrent het jaar 1000 en willen er slechts bijvoegen, dat derhalve Gerson, de beroemde kanselier van Parijs, zich grootelijks vergiste, toen hij, door onzen Berengarius te verwarren met Berengarius van Poitiers, hem tot leerling gaf aan Petrus Abailardus, welke laatste eerst in 1079 geboren werd [4]). Van zijne ouders en bloedverwanten is niets bekend; alleen vindt men, dat zijn oom, Walther genaamd, Cantor was in de St. Martinuskerk van Tours [5]).

Nadat Berengarius in de school dezer kerk het eerste onderrigt genoten had, werd hij, ten einde zich verder in de wetenschap te bekwamen, naar Chartres gezonden, waar destijds Fulbertus den leeraarszetel bekleedde; want, hoewel deze reeds in het jaar 1007 tot bisschop van Chartres benoemd was, bleef hij echter met het geven

---

[1]) *Kirchen-Lexikon* von Wetzer und Welte. Erster Band, S. 818.
[2]) In hist. eccl. XI saeculi, dissert. 1.
[3]) Livre 59, n. 65. [4]) Volgens Nat. Alexander, l. c.
[5]) Mabillon, *Act. Sanct.* praefatio saec. 6.

zijner lessen voortgaan [1]). Fulbertus was de roem van zijnen tijd. Hij was zoo niet de eerste, dan zeker een der eersten, die na de duistere tiende eeuw de wetenschap in Frankrijk weder deden herleven. Zijne school bragt vele geleerden voort [2]), zoodat dus de wetenschappelijke opleiding van Berengarius wel aan bekwame handen werd toevertrouwd.

Maar de wetenschap heeft hare gevaren. Herleeft zij in eenen tijd van losbandigheid (men denke hier aan de zestiende eeuw), zij zal voor haren beoefenaar, die zich alleen door haar en niet door de deugd laat geleiden, noodlottig worden en hem vervoeren tot trotschen eigenwaan, minachting van anderen, ketterij en ongeloof.

Fulbertus, die behalve om zijne kunde ook om zijne nederige deugd en heiligen levenswandel de algemeene achting genoot, wilde zijne leerlingen voor deze gevaren behoeden. Het was hem niet genoeg, menschelijke kennis aan hen mede te deelen, hij trachtte ook de godsvrucht, die zijn eigen hart vervulde, in hunne harten over te storten. Dikwerf ging hij des avonds na den afloop zijner

---

[1]) Mabillon, *Annales Bened.*. Tom. IV, pag. 179.

[2]) In de Rythmi alphabetici van Adelman, leerling van Fulbertus, leest men (bij Mabillon, *Vet. Anal.*, nov. editio, pag. 382):

Carnotenae decus urbis memorande Pontifex,
Te primum, pater Fulberte, dum te conor dicere,
Fugit sermo, cor liquescit, recrudescunt lacrimae.
Deploranda singillatim multa quidem memini,
Utpote convictor senis haerens saepe lateri,
Aure bibens oris fontem aureum melliflui.
Floruere te fovente Galliarum studia,
Tu divina, tu humana excolebas dogmata,
Numquam passus obscurari virtutem desidiâ.
Gurges altus ut minores solvitur in alveos,
Utque magnus ex se multos fundit ignis radios:
Sic insignes propagasti per diversa plurimos.

werkzaamheden naar eenen tuin in de nabijheid eener kapel, vergezeld van zijne leerlingen Berengarius en Adelman; daar nedergezeten in de stilte der rustige natuur, sprak hij met hen over het hemelsch koningrijk, vermaande hen, om toch altijd oog en hart daarop gerigt te houden, geen nieuwe of bedriegelijke paden in te slaan, maar steeds den koninklijken weg te bewandelen, op welken de heilige Vaders hen waren voorgegaan. En niet zelden gebeurde het, dat zijn gemoed daarbij vol werd, dat hij losbarstte in een vloed van tranen, waardoor zijne reeds welsprekende taal dieper nog en krachtiger moest indringen in de harten zijner jeugdige vrienden [1]).

Zoude Fulbertus den hoogmoed van Berengarius reeds opgemerkt en een voorgevoel gehad hebben van den diepen val, waartoe deze hartstogt zijnen leerling eenmaal brengen moest?

Het is geen bloot vermoeden dat wij hier uitspreken; men lette slechts op het volgende, dat ons door eenen tijdgenoot over Berengarius verhaald wordt: „In zijne „jongelingsjaren", zegt Guitmundus, „toen hij de scholen „nog bezocht, stelde hij reeds in zijne opgeblazenheid „weinig prijs op het gevoelen zijns meesters; het ge„voelen zijner medeleerlingen was bij hem volstrekt niet „in tel, terwijl hij zelfs met minachting op de boeken „nederzag, zooals zij getuigen, die hem toen gekend „hebben" [2]).

Fulbertus stierf den 10 April van het jaar 1029.

---

1) Adelman zelf getuigt dit in zijnen brief aan Berengarius, dien wij in het volgend artikel zullen mededeelen.

2) Guitmundus, *de corporis et sanguinis Christi veritate in Eucharistia*, lib. I. In *Bibl. PP.*, Parisiis 1624, Tom. VI.

„Men verhaalt", zegt Willem van Malmesbury, „dat hij in zijne laatste oogenblikken de dwaling van Berengarius voorspelde. Want, als hij onder de zaamgevloeide menigte, die hem kwam bezoeken, ook Berengarius bemerkte, deed hij alle pogingen, om dezen te doen verwijderen, betuigende, dat er een ontzaggelijke draak naast hem stond, die velen zou verleiden om hem te volgen" [1]). Willem van Malmesbury schreef eenigen tijd na den dood van Berengarius; hij deelt het bovenstaande slechts mede als iets dat verhaald wordt: *Fulbertum praedixisse ajunt;* bovendien leefde hij niet in Frankrijk, maar in Engeland; 't kan dus wel eene volkslegende zijn. Maar legenden steunen gewoonlijk op eenigen grond, en daarom blijft het zelfs in dat geval nog vrij waarschijnlijk, dat eene daad van Fulbertus aanleiding tot deze volksoverlevering gegeven heeft [2]). Opmerkelijk is

---

1) Protestatus immanem draconem [anderen lezen: daemonem] prope eum consistere, multosque ad eum sequendum blandiente manu et illice anhelitu corrumpere". Guilielmus Malmesburiensis, lib. 3 *de gestis Anglorum*, aangehaald bij Garetius, *de veritate corporis Christi in Sacramento.* Antverpiae 1563, pag. 79; en in *Bibl. PP.*, Tom. III, pag. 431.

2) Baronius (op het jaar 1028) vond hetzelfde verhaal in het *Speculum historiale* van Vincentius van Beauvais (13de eeuw), die het aan Guillerinus ontleende: ex Guillerino ista Vincentius. Wij waren niet in de gelegenheid om Vincentius na te slaan, of bij hem te onderzoeken, wie deze Guillerinus is. Bij de Maagdenburger Verzamelaars (Cent. XI, pag. 554) vindt men eenen bisschop van Parijs met den naam van Guillerinus, dien de geschiedschrijvers gewoonlijk Guilielmus noemen; eenen anderen Guillerinus zagen wij nergens vermeld. Mogt deze de bron zijn, waaruit Vincentius putte, dan zouden wij in hem eenen getuige hebben die niet alleen ouder is dan Willem van Malmesbury, maar die ook beter ingelicht kon zijn, daar hij zijne opvoeding te Chartres genoot. Evenwel als schrijver wordt hij niet genoemd. Wij vermoeden, dat de ons onbekende Guillerinus niemand anders is dan

het ook, dat de geestelijkheid van Chartres (de bisschopsstad van Fulbertus) zich met bijzonderen nadruk tegen de ketterij van Berengarius verzette: „die Geistlichen zu Chartres blieben die eifrigsten und thätigsten Gegner Berengars", zegt Sudendorf [1]).

Na genoegzaam onderwezen te zijn, keerde Berengarius (nog vóór den dood zijns meesters) terug naar Tours, en werd er onder de kanunniken der St. Martinuskerk opgenomen; men vertrouwde hem spoedig eenen leerstoel in dezelfde school, in welke hij zijn eerste onderrigt genoten had, en men droeg hem bovendien de bediening op van Camerarius en thesaurier.

Wij veroorloven ons hier eene uitweiding over genoemde St. Martinuskerk van Tours en over het nabij Tours gelegen klooster Marmoutier lez-Tours (*het grooter klooster*: Majus-monasterium), ten einde duidelijk te maken, in welke vergissingen Lessing, Stäudlin en Sudendorf vervallen zijn. De H. Martinus, bisschop van Tours, bouwde in de IV^{de} eeuw, op eenigen afstand van die stad een klooster voor tachtig monniken, hetwelk na zijnen dood den naam verkreeg van het *grooter klooster*: Majus-monasterium. Een zijner opvolgers, Perpetuus, bouwde *in* de stad eene basiliek, de St. Martinuskerk, waarin hij het gebeente van den H. Martinus in het jaar 472 overbragt. Ook de geestelijken dezer domkerk waren in den beginne kloosterlingen; doch omstreeks het jaar 818 onder den abt Fridegisus waren zij geen eigenlijk

---

Guillelmus van Malmesbury, wiens naam men verbasterd of verkeerd gelezen zal hebben, hoewel Baronius hem van dezen onderscheidt.

[1]) Sudendorf, S. 113.

gezegde monniken meer, maar maakten eene congregatie uit van saeculiere kanunniken; de waardigheid van abt dezer congregatie, die in de IX en X eeuw overging op wereldlijke vorsten, berustte tijdens het leven van Berengarius bij den koning van Frankrijk. Berengarius was *geestelijke dezer domkerk*; vandaar dat hij zich zelven *kanunnik* en den koning *zijnen abt* noemt [1]).

De monniken van Marmoutier, *het grooter klooster*, waren ook wel afgeweken van hunne eerste inrigting en insgelijks saeculiere kanunniken geworden, zoodat Hugo Capet in het jaar 980 voorkomt als abt ook van dit klooster; maar in het jaar 987 namen zij den kloosterregel van den H. Benedictus aan en hadden van dien tijd af weder een geestelijk persoon tot abt; ten tijde van Berengarius werden zij bestuurd door Albertus (van 1034 tot 1064) en diens opvolger Bartholomaeus (van 1065 tot 1084). Hoezeer beide stichtingen van elkander onderscheiden waren, blijkt uit eene akte waarbij de kanunniken van den H. Martinus in het begin der elfde eeuw aan het klooster Marmoutier onder zekere voorwaarden het eiland St. Cosmas afstonden, dat echter korten tijd daarna weder in het bezit der kanunniken overging; het was hetzelfde eiland, waar Berengarius zijne laatste levensjaren doorbragt. Niets geeft ons aanleiding, om Berengarius tot monnik van dit klooster Marmoutier te maken [2]).

Toen Lessing het geschrift van Berengarius *de sacra coena* ontdekte en daarin las, hoe Berengarius den koning

---

[1]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 42, 46, 47.

[2]) Mabillon, *Ann. Bened.*, I, pag. 10, 11; II, pag. 419, 420; III, pag. 612; IV, pag. 38 en 638; V, pag. 12. — *Vetera Anal.* nov. ed., pag. 516.

abt zijner Kerk noemde, gaf hij hiervan de volgende uitlegging: de koning van Frankrijk was het hoofd, de eerste waardigheidsbekleeder der geheele Kerk van het koningrijk en had als zoodanig zijne regten: wat hij was voor die Kerk in het algemeen, dat was hij evenzeer voor elke Kerk in het bijzonder: op die algemeene waardigheid doelde Berengarius, toen hij den koning *abt zijner Kerk* noemde, en hij wilde daarmede niet te kennen geven, dat de koning eene meer bepaalde betrekking op de Kerk van Tours had, of daar bijzondere regten uitoefende. Uit het door ons medegedeelde blijkt, dat Lessing zich ten eenenmale vergiste; ook Stäudlin kwam er tegen op en gaf tevens zijne verwondering over dezen misslag te kennen, daar Lessing zelf eene plaats uit Fleury aanvoert, waar de koning *abt van St. Martinus van Tours* genoemd wordt [1]).

Maar op zijne beurt beging Stäudlin een niet minderen misslag, door zijne te weinige bekendheid met het Majus-monasterium, dat is, het klooster Marmoutier. Berengarius schreef [2]) iets gedaan te hebben, „op raad van Albertus, abt van het klooster Marmoutier": *consilio abatis majoris monasterii Alberti;* deze Albertus, zooals wij boven zeiden, bestuurde dat klooster van 1034 tot 1064; Stäudlin vertaalde deze woorden aldus: „*op raad van den abt van het grootere Albertus-klooster*". Ook de heeren Vischer schijnen deze woorden niet al te wel verstaan te hebben, daar zij ze in hunne uitgave van Berengarius' werk allen kursijf hebben laten drukken, uitgenomen het woord *Majoris.*

---

1) Berengarius, *de sac. coena*, ed. Vischer, in praefat. pag. 14.
2) Berengarius, *de sac. coena*, pag. 52.

Sudendorf eindelijk, die Staudlin hierover teregt wees [1]), schijnt de Martinuskerk van Tours met het klooster Marmoutier te verwarren, of althans niet te begrijpen, hoe de kanunniken der Martinuskerk onder eenen *abt* konden staan; hij maakt daarom van Berengarius een monnik behoorende tot het klooster Marmoutier, omdat deze den koning *zijnen abt* noemt, en de koning abt was, zegt Sudendorf, *van het klooster van den H. Martinus of Marmoutier te Tours;* en hij stelt zelfs de vraag, of de koning, toen hij Berengarius liet gevangen nemen, hem daardoor welligt heeft willen straffen voor eenig verzuim in het klooster begaan [2]). Het is bijna onbegrijpelijk, dat deze schrijver zich op zoodanige wijze heeft kunnen vergissen, hij, die had weten uit te leggen. dat Albertus abt was van het klooster Marmoutier. Intusschen wij herhalen het nogmaals, niets geregtigt ons om Berengarius eenen monnik van Marmoutier te noemen; hij was een der saeculiere kanunniken der Martinuskerk, waarvan de koning van Frankrijk abt was.

Om nu ons verhaal weder voort te zetten, behalve de betrekkingen, die Berengarius te Tours bekleedde, had hij er nog andere te vervullen te Angers, waar hem de waardigheid van thesaurier en aartsdiaken verleend was. Volgens sommige geschiedschrijvers zoude Eusebius Bruno, bisschop van Angers, hem hiertoe verheven en Berengarius Tours verlaten hebben; volgens hunne bewering kwam hij dus in het jaar 1047 te Angers, dewijl genoemde Bruno in dat jaar den bisschopszetel beklom [3]).

---

1) Sudendorf, l. c. S. 133.
2) Sudendorf, S. 105. 107. 153.
3) Nat. Alex. l. c. — Dupin. *Nouv. bibl.*, onzième siècle, pag. 6.

Met grond wordt dit echter door anderen tegengesproken, daar men reeds in eene akte van het jaar 1040 [1]) Berengarius vermeld vindt als aartsdiaken van Angers, en hij dus niet door Eusebius Bruno, maar door diens voorganger Hubertus daartoe benoemd is. Zijne nieuwe betrekking te Angers verhinderde derhalve niet, dat hij zijnen leerstoel te Tours behield [2]).

Zijne lessen deden een grooten roep van geleerdheid over hem uitgaan, zoodat zijne school druk bezocht werd. Hooge lof wordt dan ook door vele schrijvers dier tijden aan Berengarius als aan eenen man van uitstekende geleerdheid toegezwaaid. Zoo zegt een zijner leerlingen Hildebertus, eerst tot bisschop van Mans, later tot aartsbisschop van Tours verheven, in het grafschrift, dat hij voor zijnen leermeester vervaardigde onder anderen het volgende: „al wat ooit de wijsgeeren, wat ooit de „dichters gezongen hebben, moet wijken voor zijn ver„stand en zijne welsprekendheid."

---

[1]) Labbe, *Sacros. Concilia*, Tom. IX, pag. 939. „A civitate Andegava, Beringerius archidiaconus". De naam van Berengarius werd destijds door velen gedragen; het is dus geen afdoend bewijs, dat deze persoon dezelfde is als onze Berengarius; evenwel erkennen wij de groote waarschijnlijkheid dezer veronderstelling. 't Verwondert ons, dat met betrekking tot deze zaak nergens melding gemaakt wordt van eene andere akte van Hubertus, bisschop van Angers, welke ook door eenen *Berengarius thesaurarius* onderteekend is. Mabillon deelt haar mede in zijne *Annales* (Tom. IV, pag. 378) op het jaar 1036; ze moet echter later gesteld worden, dewijl onder de onderteekenaars ook voorkomt Walter, abt van St. Aubin d'Angers, die eerst in December 1038 tot abt benoemd werd. (Martene, *Thesaur. nov. anecdot.*, Tom. I, pag. 159—161.)

[2]) Fleury, l. c. — Rohrbacher, Tom. 13, pag. 470; — Sudendorf, S. 144.

Quicquid philosophi, quicquid cecinere Poetae
Ingenio cessit eloquioque suo [1]).

Clarius, een monnik uit het klooster van St. Pierre le Vif, die in zijn Chronicon, (geschreven omstreeks het jaar 1108), melding maakt van dit grafschrift, noemt op zijne beurt Berengarius „een uitstekenden wijsgeer": ammirabilis philosophus [2]). Balderik, ook een leerling van Berengarius, later bisschop van Dol, maakte insgelijks een grafschrift, waarin hij zegt: „al de wel-„sprekendheid der Latijnen, die verdwenen scheen, her-„leefde, toen Berengarius op den leerstoel van Tours „geplaatst was."

Tota Latinorum facundia marcida floret,
Dum Berengario Turoni viguere magistro [3]).

Hugo, bisschop van Langres, spreekt in zijnen brief Berengarius aan met de woorden: „allerscherpzinnigste man": virorum acutissime [4]); terwijl Ascelinus, een zijner bestrijders zoowel als Hugo, hem vraagt: „waar „is die levendigheid van geest, die scherpzinnigheid, „die gij in zoo groote mate bezeten hebt?" ubi est illa vivacitas, illa subtilitas, illa prudentia, quibus affatim pollere solebas? en gewaagt van zijn „uitmuntend verstand": praeclarum illud ingenium, quod tibi Deus, concessit [5]). — Ook Platina roemt de geleerdheid van

---

[1]) Wilhelmus van Malmesbury, *de gestis regum Anglorum*, lib. 3. Baronius op het jaar 1088 ontleent het aan dezen schrijver.

[2]) Chronicon S. Petri Vivi Senonensis; bij d'Achery, *Spicil.*, nov. ed. Tom. II, pag. 476.

[3]) Nat. Alexander, l. c.

[4]) d'Achery, in Appendice ad *opera Beati Lanfranci*, pag. 68.

[5]) Labbe, Tom. IX, pag. 1057. — d'Achery, *Not. in vitam B. Lanf.*, pag. 24, 25.

Berengarius; „in groote achting waren gedurende dezen „tijd Odilo, abt van Cluny, en Berengarius van Tours, „mannen uitmuntende in deugd en geleerdheid"; maar tijdens de pauselijke regering van Joannes XV, in wiens levensbeschrijving Platina dit getuigt, was Berengarius nog niet geboren; de woorden derhalve van dezen veel lateren en zoo onnaauwkeurigen schrijver kunnen hier niet in aanmerking komen.

Niet zonder bedoeling hebben wij al deze schrijvers en hunne woorden aangehaald; want wij vonden bij Guitmundus [1]) eene geheel tegenstrijdige verklaring. „Dewijl „hij niet in staat was", zegt deze, „om de geheimen „der hoogere wijsbegeerte te bevatten (hij was toch niet „iemand van groote scherpzinnigheid), zoo zocht hij ten „minste door nieuwe woordverklaringen, die men ook „nu nog bij hem aantreft, zich den lof eener ongewone „kunde toe te eigenen en den roem van boven anderen „uit te munten op welke wijze dan ook, te verwerven"; en weinige regels verder noemt hij hem „bijna een „onwetende": *pene inscius.*

Guitmundus was een der voornaamste bestrijders van Berengarius: geen wonder dus, dat men hem van Protestantsche zijde partijdigheid verweten heeft [2]); toch, dunkt ons, is er veel, dat zijn oordeel voor een groot gedeelte regtvaardigt. Guitmundus verhaalt ons verder, door welke middelen Berengarius den naam eens geleerden poogde te verkrijgen: „zijn gang", zegt hij, „was uiterst deftig „en gemaakt, zijn leergestoelte hooger verheven dan dat

---

1) Guitmundus, l. c.

2) Onder anderen Sudendorf, S. 54, die zich daar tevens beroept op Stäudlin.

„van anderen; bij zijne lessen verborg hij het hoofd diep „in zijnen kap of mantel, scheen eerst in diep gepeins „verzonken, begon eindelijk na lang wachten te spreken, „maar dan nog ontvloeide de taal slechts met overdrevene „langzaamheid aan zijne lippen." Deze bijzonderheden, die duidelijk de hoogmoedige zucht eens halfgeleerden om zich een naam te maken verraden, kunnen toch moeijelijk uitgedacht, maar moeten ontleend zijn aan het verhaal van ooggetuigen. — Dat de leerlingen van Berengarius den lof huns meesters overdreven hebben, is zeer aannemelijk; reeds Willem van Malmesbury, die ons het door Hildebertus vervaardigde grafschrift bewaard heeft in zijne slechts korten tijd daarna geschrevene geschiedenis van Engeland, deed dit verwijt aan dezen bisschop [1]); en voor de loffelijke bewoordingen van Hugo van Langres en Ascelinus, kan gemakkelijk eene verklaring gevonden worden; daar zij Berengarius op de zachtste en voor hem minst kwetsende wijze van zijne dwaling poogden te overtuigen en op den regten weg terug te brengen.

Maar wij hebben nog een ander en beter middel, om over de bekwaamheid van Berengarius te oordeelen, in zijne nog bestaande geschriften; en deze pleiten niet ten zijnen voordeele. Zijn Latijn, hoe ook door Balderik geprezen, is alles behalve schoon, en kan zeker op verre na niet vergeleken worden bij het Latijn van zijnen vriend Adelman. Zijn stijl is duister, gerekt, vervelend en vol herhalingen: men moet zich geweld aandoen, om zijn antwoord aan Lanfrank, *de sacra coena* ten einde toe te lezen. Zijne bewijsvoering is vol drogredenen,

---

1) „Videas in his versibus, quod laudis excessit modum Episcopus"; bij Baronius op het jaar 1088.

die soms aan het kinderachtige grenzen. Wij staven dit oordeel voorloopig met de woorden van Stäudlin, die, hoewel hij Berengarius noemt: „ein besserer Exegete, „als sonst die Scholastiker", nogtans ook zegt: „Er be- „müht sich durchaus, recht deutlich und bestimmt zu „sein, aber eben daraus entstehen bei ihm die vielen „Wiederholungen, die langen, schwerfälligen Perioden „und durch das ängstliche Streben nach Deutlichkeit wird „er oft nur schwerer zu lesen und unverständlicher"; — en met de woorden der heeren Vischer, die hoe ingenomen ook met het „ingenium promtum" van Berengarius, evenwel erkennen, dat behalve de tot vervelens toe herhaalde redeneringen, sofisterijen of drogredenen in zijn geschrift gevonden worden: „praeter argumenta „ad taedium usque repetita sophisticas artes" [1]). Wij voegen er eindelijk nog bij, dat de trotsche verwaandheid, waarvan Guitmundus spreekt, zich bijkans op elke bladzijde vertoont. Waarlijk Berengarius was blijkens zijne schriften geen genie: maar zijn hoogmoed wordt er onmiskenbaar in aangetroffen.

Deze hartstogt, die zich bij hem reeds zoo vroeg (toen hij de school van Fulbertus nog bezocht) en tevens zoo hevig openbaarde, werd natuurlijk niet weinig gevoed door het vertrouwen, dat de geestelijkheid van Tours en Angers hem betoonde, de eervolle betrekkingen, die zij hem opdroeg, den toevloed van leerlingen, die zijne school kwamen bezoeken en de toejuichingen, welke hem van hunnen kant ten deel vielen; maar ligtelijk begrijpt men ook, hoe ondragelijk zij voor hem de geringste vernede-

---

[1]) In praefat. pag. 24. De woorden van Stäudlin: ibidem, pag. 21.

ring maken moest, en hoe zij hem geene rust zou laten, zoolang hij de schande daarvan niet volkomen zag uitgewischt. Een gesprek met Lanfrank werd de aanleiding tot zulke vernedering.

Lanfrank, die, als de groote bestrijder van Berengarius, in diens geschiedenis eene voorname plaats inneemt, was geboren te Pavia. Onder de regering van koning Hendrik II en terwijl Willem de Veroveraar reeds hertog van Normandië was, kwam hij naar Frankrijk, waar hij gedurende eenigen tijd zijne lessen gaf in eene school door hem te Avranches geopend. Maar begeerig, om God in stilte te dienen, liet hij zich in het jaar 1042 in het uiterst armoedig klooster van Bec aannemen, en bragt er drie jaren in groote afzondering van de wereld door. Toen echter na verloop daarvan zijne buitengewone bekwaamheid ruchtbaar werd, stroomden vele voorname zoo geestelijke als wereldlijke personen naar het klooster van Bec, dat dan ook weldra te klein was; zijne lessen stelden echter den abt in staat, om een ruimer klooster te doen opbouwen. Lanfrank bekleedde er eenige jaren de betrekking van prior, werd vervolgens aangesteld tot abt van een nieuw klooster te Caen opgerigt, en eindelijk verheven op den aartsbisschoppelijken zetel van Kantelberg in Engeland [1]).

---

[1]) Wilhelmus Gemmeticensis, lib. 5, cap. 9. — Milo Crispinus, *Vita B. Lanfranci*, bij d'Achery, ante *Opera B. Lanfranci*, en bij de Bollandisten, op den 28 Mei. — *Chronicon Beccense*, bij d'Achery, l. c. in append., pag. 2. Hoe Lanfrank tot het besluit kwam, om het klooster in te gaan, verhaalt de kronijk van Bec ons op de volgende wijze. Hij was eens met een zijner scholieren op reis (naar Rouaan, zegt Milo Crispinus), toen hij in handen

Met dezen geleerde nu had Berengarius volgens de gewoonte dier tijden een openbaren redetwist, maar werd daarbij zoo geheel verslagen en diep beschaamd, dat velen zijner leerlingen zijne school verlieten, om de lessen van Lanfrank bij te wonen. Diep schokte hem deze nederlaag. Inziende, dat zijne lessen in de vrije kunsten, gelijk men het noemde, waardoor hij tot dusverre vermaard geweest was, moeijelijk den verlorenen roem zouden herstellen, ging hij zich toeleggen op het verkrijgen van andere kennissen; de godgeleerdheid, waarmede hij zich vroeger weinig had kunnen bezig houden, werd vooral het voorwerp zijner studiën, hij gaf nieuwe en ongewone verklaringen, ten einde aller aandacht weder tot zich te trek-

---

van roovers viel, die hem alles ontnamen, uitgenomen een ouden mantel. Hij herinnerde zich nu, hoe zekere Libertinus, wien de Lombarden van zijn paard beroofd hadden, hun ook de zweep aanbood, zeggende: neemt ook de zweep, om het paard te kunnen voortdrijven, en terstond daarna zich tot het gebed begaf; hoe vervolgens de Lombarden voor eene rivier gekomen, die zij op geenerlei wijze konden overtrekken, begrepen, dat dit eene straf was voor het gepleegde onregt, terugkeerden en Libertinus weder op zijn paard hielpen. Zoo zal ik ook doen, zeî Lanfrank, ik zal tot hen gaan, hun aanbieden wat zij mij lieten behouden, en dan zullen zij mij ook het ontnomene teruggeven. Maar, omdat hij het niet deed met de eenvoudigheid en zuivere bedoeling van Libertinus, mislukte zijn plan geheel; want toen hij zijnen mantel den roovers aanbood, werden zij in toorn ontstoken, sloegen hem vreeselijk en bonden hem naakt aan eenen — en zijnen leerling aan een anderen boom. Van alle hulp verstoken, gevoelde hij de ijdelheid der wereld en beloofde aan God alles te zullen verlaten, zoo hij uit dezen nood gered werd. Naauwelijks had hij de gelofte afgelegd, of zijne banden sprongen los, waarop hij zich aanmeldde in het klooster van Bec. — Bij Milo Crispinus komen eenige dezer bijzonderheden in het geheel niet, andere eenigzins gewijzigd voor; volgens hem werd Lanfrank den volgenden morgen door voorbijgangers gered, die hem op zijne vraag, wat het armste klooster der streek was, als zoodanig het klooster van Bec noemden.

ken, en verviel alzoo in zijne rampzalige dwalingen. Deze bijzonderheden worden ons door Guitmundus medegedeeld [1]).

Het voorname punt, waarin hij afweek van de leer der Kerk, was zijne dwaling omtrent het H. Sakrament des Altaars; de lezing van een geschrift van Joannes Scotus Erigena, die ook daaromtrent gedwaald had, schijnt hem hiertoe gebragt te hebben, zooals wij later zien zullen. Of hij gelijk Luther, eene impanatie aannam, of wel met Calvyn en Zwingel verder ging en zelfs de wezenlijke tegenwoordigheid loochende, dit beslissen wij nu nog niet, maar zullen er later een bijzonder onderzoek over instellen; maar hij verviel nog tot andere dwalingen, waarover wij gevoegelijk op deze plaats kunnen spreken.

Vooreerst verwierp hij het huwelijk en wilde, dat de zamenleving ook zonder huwelijk geoorloofd was; ook bestreed hij de geldigheid van den kinderdoop en vorderde daarom, dat het doopsel in rijperen leeftijd op nieuw

---

1) „Postquam a D. Lanfranco in dialectica de re satis parva „turpiter est confusus.... desertum se a discipulis dolens, ad eruc„tanda impudenter divinarum scripturarum sacramenta, ubi ille ad„huc adolescens et aliis eatenus studiis intentus nondum adeo inten„derat, sese convertit". — Wij stippen hier aan, voorecrst: dat de strijd tusschen Berengarius en Lanfrank wel *mondelijk*, maar toch ook *schriftelijk* zou kunnen gevoerd zijn. Ten andere: dat wij in onzen tekst de woorden *divinarum scripturarum* opzettelijk niet hebben wedergegeven, omdat het dikwijls moeijelijk te beslissen is, of de schrijvers dier tijden er de H. Schrift mede bedoelen, of wel de schriften der Kerkvaders. Met betrekking tot deze plaats vermoeden wij eerder het laatste: niet alleen omdat Guitmundus meermalen die woorden blijkbaar in dien zin gebruikt, maar ook omdat Berengarius zich voornamelijk op de Kerkvaders beroepen en zich bijzonder met het verklaren hunner woorden bezig gehouden heeft.

zoude worden toegediend. Dupin [1]) verklaart moeijelijk te kunnen gelooven, dat Berengarius deze stellingen zou hebben verdedigd; daar hij echter van al de schrijvers, die ons onder de oogen kwamen, de eenige is, die dit betwijfelt, zouden wij in het algemeen gevoelen kunnen berusten, ware het niet, dat zijne redenen eenige aandacht verdienden. Vooreerst, zegt hij, vindt men niet het geringste spoor van zoodanig gevoelen in de schriften van Berengarius. Ten andere: noch Adelman, noch Hugo van Langres, noch Lanfrank, noch Durandus van Troarn, beschuldigen Berengarius van deze dwalingen; zij worden hem ten laste gelegd door Theoduinus, bisschop van Luik en op diens gezag ook door Guitmundus [2]). Vervolgens Berengarius werd nimmer in eenige kerkvergadering veroordeeld wegens het verspreiden, of genoodzaakt tot het herroepen dezer dwalingen; terwijl eindelijk, daar de Kerk ze beiden reeds voorlang uitdrukkelijk verworpen had, ook de innerlijke waarschijnlijkheid aan deze beschuldiging schijnt te ontbreken.

Het is waar, slechts twee tijdgenooten, Theoduinus en Guitmundus, kunnen in deze zaak als getuigen tegen Berengarius aangevoerd worden; maar hunne stellige verklaringen verdienen in ons oog geloof. Theoduinus, bisschop van Luik, spreekt van die dwalingen (zoowel als van de dwaling over het H. Sakrament) in eenen brief aan den koning van Frankrijk, die eene kerkvergadering tegen Berengarius had bijeengeroepen; hij raadt den koning het houden dier vergadering af en zegt dat het onnoodig is zulke ketterijen op nieuw te veroordeelen,

[1]) Dupin, l. c.

[2]) Zie den brief van Theoduinus bij Mabillon, *Vetera Analecta*, nov. ed. pag. 446.

die reeds vroeger veroordeeld waren, ten bewijze waarvan hij vele getuigenissen uit de schriften der Vaders aanvoert. Voorzeker valsche geruchten konden dezen bisschop ter oore zijn gekomen; maar moeijelijk kunnen wij gelooven, dat hij op enkele losse geruchten, die volstrekt van allen grond ontbloot waren en op zulken stelligen en ernstigen toon dit alles aan den koning geschreven zou hebben.

Overigens wordt zijne verklaring bevestigd door Guitmundus, dien wij door zijne betrekking tot Lanfrank en andere personen als goed ingelicht beschouwen moeten. Deze zegt ook niet, gelijk Dupin schijnt te veronderstellen, dat hij alleen door den brief van Theoduinus kennis draagt van deze dwalingen van Berengarius, hij verwijst er slechts op: „lees", zegt hij, „den brief van den Luikschen bisschop, gij zult er hetzelfde verhaal in terugvinden," Maar alle twijfel wordt, dunkt ons, weggenomen door hetgeen hij verder verhaalt (wat hij niet uit den brief van Theoduinus konde weten), en wij vinden daarin tevens het middel om het stilzwijgen der overige tijdgenooten zoowel als dat der kerkvergaderingen uit te leggen. Berengarius heeft volgens hem *slechts korten tijd deze dwalingen geleeraard*, „omdat hij daarvoor volstrekt „geene aanhangers winnen konde en ook niets vond in „de heilige schriften (der Vaders) waarop hij zich konde „beroepen, terwijl integendeel vooral de H. Augustinus „die ketterijen nadrukkelijk bestreden had; uit dien „hoofde bepaalde hij zich spoedig bij het verdedigen zijner „dwaling omtrent het H. Sakrament, waarbij hij meende „het getuigenis der zinnen in zijn voordeel te hebben; „welke ook door niemand der H. Vaders (hoewel velen „hunner met duidelijke en klare woorden te kennen geven,

„wat zij daaromtrent geloofden) zoo uitvoerig bestreden „was, omdat de Kerk in hunnen tijd daaraan geene „behoefte had." Dewijl dus Berengarius zelf zich zoo spoedig onthield van het verkondigen dezer ketterijen, bestond er ook voor de Katholieken van dien tijd geene noodzakelijkheid, om zich daartegen bepaaldelijk te verzetten, te minder daar zijne dwaling over de H. Eucharistie van grooter belang was en daarom al hunne aandacht trekken moest. Op vrij aannemelijke wijze kunnen wij derhalve het stilzwijgen der kerkvergaderingen en overige tijdgenooten verklaren, zonder Theoduinus en Guitmundus van grove onvoorzigtigheid of lasterzucht te moeten beschuldigen.

Berengarius kwam door zijne dwaling over de Eucharistie tot meerdere afwijkingen; met minachting zag hij neder op de uitspraken der Kerk, der Pausen en der Kerkvaders, evenwel niet altijd of in alle zaken, maar slechts dan en in zooverre, als die uitspraken te duidelijk in strijd waren met zijne leer en hij volstrekt geene mogelijkheid zag, om ze in overeenstemming met die leer te verklaren. „Het Evangelie is gepredikt aan alle volkeren", deze woorden legt Lanfrank hem en zijne leerlingen in den mond [1]) „de wereld heeft geloofd, de Kerk „is gesticht, heeft gebloeid, heeft vruchten gedragen: „maar door veler onkunde en valsche begrippen is zij in „dwaling vervallen en te niet gegaan; bij ons alleen en „bij onze volgelingen is de heilige Kerk op de aarde „overgebleven." Zoo antwoordt hij ook aan Lanfrank, op diens tegenwerping, dat geheel de Kerk zijne dwaalleer

---

1) *De Euchar. Sacr.* in fine. In *Bibl. Patrum*, Tom. VI et apud Dacherium. *Opera B. Lanfranci*, cap. 23.

veroordeelde: „de menigte van onkundigen, die in de Kerk zijn, maakt de Kerk niet uit", *ineptorum in ecclesia turbas non esse ecclesiam* [1]).

Echter ziet men van den anderen kant, dat hij niet allen eerbied voor de éénheid der Kerk en van haar geloof had afgelegd. Lanfrank had hem gezegd: „gij hebt de Kerk van hare Communie willen berooven". Hierop hooren wij hem antwoorden: „bedoelt gij met het woord „Communie het *deelnemen aan de Sakramenten des Altaars*, „dan is het laster en gij zondigt ook tegen de taal, daar „gij het woord *communicatio* had moeten gebruiken; maar „bedoelt gij daardoor de *gemeenschap* — (de eenheid) — „der Kerk, dan zijt gij het spoor geheel en al bijster, „*want ik heb er nimmer aan gedacht noch gewild dat de „kerkelijke eenheid van geloof en goede werken* zou ver- „nietigd worden, op welke eenheid het kerkelijk gebed „doelt: één zij het geloof van onzen geest en de heilig- „heid onzer handelingen" [2]).

Met minachting hooren wij hem ook van die Pausen spreken, die hem veroordeeld hadden; de H. Leo IX en Nikolaas II worden door hem voorgesteld als ongeleerde, ligtzinnige menschen, op wier handelingen veel was af te keuren [3]). Den eerste noemde hij niet *pontifex*, maar *pompifex* en *pulpifex*; den Roomschen Stoel, niet den Apostolischen Stoel, maar den zetel van Satan [4]). En toch vinden wij daarentegen duidelijke blijken, dat hij het Pauselijk gezag erkent. Door Paus Leo gedagvaard, om

---

[1]) *De sacra coena*, adversus Lanfrancum, pag. 35. Cf. pag. 34, 44, 54.

[2]) *De sacra coena*, pag. 38. —

[3]) Ibid., pag. 39—48; pag. 70—72.

[4]) Bernoldus, (anonymus Chiffletianus), bij Labbe, Tom. IX, pag. 1051.

op de kerkvergadering te Vercelli te komen, zoo verhaalt hij ons, was hij, hoewel volgens het kerkelijk regt niet verpligt om voor eene regtbank buiten zijne kerkelijke provincie te verschijnen, en zelfs tegen den raad zijner vrienden in, echter op reis gegaan, „*uit eerbied voor „het pauselijk gezag*", „*uit eerbied voor de Kerk van „Rome*", en hij zoude te Vercelli gekomen zijn, had de koning van Frankrijk dit niet verhinderd door hem gevangen te zetten; ja, hij maakt er zelfs een verwijt van voor den Paus, dat hij deze ook voor den Roomschen Stoel beleedigende handelwijze des konings — een voor den Paus gedagvaarden persoon gevangen te nemen, die op weg is, om voor 's Pausen regtbank te verschijnen — ongestraft gelaten en daardoor de eer zijner Apostolische waardigheid niet opgehouden heeft [1]). Later na de kerkvergadering van Tours, had hij het voornemen opgevat op raad van Hildebrand, met dezen naar denzelfden Paus Leo te gaan, maar de dood van de Paus verijdelde dit voornemen [2]); terwijl hij in het jaar 1059 werkelijk te Rome kwam voor de kerkvergadering door Paus Nicolaas gehouden „ met groote moeite en uit eigen beweging" [3]).

Wat de kerkvaders betreft, hij betoonde hun over het algemeen groote achting en was er vooral op uit, hunne woorden zóó te verklaren, dat zij ten bewijze zijner dwaling konden aangevoerd worden; voornamelijk beriep hij zich op den H. Ambrosius en den H. Augustinus. Evenwel verwierp hij somwijlen het gezag van dezen of genen kerkvader; als namelijk diens woorden hem werden tegengeworpen en hij geen ander middel vond om daarop

---

1) *De sacra coena*, pag. 42.
2) *De sacra coena*, pag. 53. 3) Ibid. pag. 72.

te antwoorden. In eenen brief van Lanfrank aan eenige geestelijken van Poitiers geschreven, lezen wij, dat hij den H. Hilarius beschuldigd heeft van eene dwaling omtrent den persoon van onzen goddelijken Verlosser, als zoude deze geene ligchamelijke smart hebben kunnen gevoelen [1]); ten einde daardoor het gezag van dien kerkvader te ontzenuwen, wiens leer over de H. Eucharistie te duidelijk met zijne eigen leer in strijd was [2]). Durandus, abt van Troarn, verwijt hem insgelijks, dat hij het gezag van den H. Gregorius den Groote en den H. Leo den Groote heeft verworpen, ten einde zijn gevoelen staande te kunnen houden [3]): wij willen hier echter bijvoegen, dat hij in zijn antwoord aan Lanfrank de woorden dezer beide pausen nog overeenkomstig zijne leer zoekt te verklaren [4]).

Eene bijzondere vermelding verdient nog het volgende: hij ontkende de waarheid van het Evangelieverhaal, dat Christus na zijne verrijzenis *door geslotene deuren* bij zijne leerlingen gekomen was. Dit vindt men vermeld door Guitmundus [5]) alsook door den zaligen Wolphelmus, abt van een klooster in de nabijheid van Keulen en tijdgenoot van Berengarius [6]). Men begrijpt hoe hij tot deze

---

[1]) Bij Baronius, op het jaar 1088; — en bij d'Achery, *Opera B. Lanfranci*, pag. 325, 326.

[2]) Mabillon, *Ann. Bened.*, Tom. V, lib. 64, N. 18.

[3]) Domni Durandi abbatis Troarnensis *liber de corpore et sanguine Christi*, pars prima; bij d'Achery, in appendice ad *Opera B. Lanfranci*, pag. 73.

[4]) *De sacra coena*, pag. 274—277.

[5]) Guitmundus, opere cit. lib. 3.

[6]) „Ecce inter Berengarium, quod non intraverit Dominus Jesus „januis clausis: et inter Joannem, quod intraverit, cum sit con„troversia; superat ille, cui, *Scimus*, inquienti, *quia verum est „testimonium ejus*, omnis applaudit Ecclesia". In epistola ad Meginhardum; bij Surius, tom. 2, pag. 884; en bij de Bollandisten, 22 April.

ontkenning gekomen is. De valschheid der Katholieke leer over het H. Sakrament bleek volgens hem uit hare onmogelijkheid. In een gesprek te Angers, zoo verzekert ons Petrus, abt van Cluny, riep hij uit: „al had ook het „ligchaam van Christus de grootte gehad van dezen toren, „welks ontzaggelijke hoogte wij met onze oogen aan„schouwen, dan nog zoude het, na door zoovele volkeren „der gansche aarde genuttigd te zijn, reeds voor een „groot aantal jaren hebben opgehouden te bestaan" [1]). Tot antwoord op dergelijke redeneringen beriepen zijne tegenstanders zich niet alleen op de almagt Gods, maar ook op het verschil tusschen onze ligchamen en het onsterfelijk en verheerlijkt ligchaam van Christus, dat, zooals het Evangelie uitdrukkelijk getuigt, door geslotene deuren was binnengegaan; en om zich nu te redden, ontkende hij eenvoudig de waarheid dezer gebeurtenis. Had Stäudlin geen reden om te zeggen: „Berengar ist ein besserer „Exegete, als sonst die Scholastiker: er giebt manche „treffliche Erklärungen *biblischer* und patristischer Stellen"? Wij echter, die van zulke schriftuitlegging niet gediend willen, zien er slechts een bewijs in der onmagt van Berengarius om zijne bestrijders te wederleggen, en tevens van zijnen vermetelen trots, die hem ten koste van alles, ten koste zelfs van de H. Schrift, bij zijn eenmaal opgevat gevoelen deed volharden.

Eene laatste dwaling eindelijk is hem voor acht jaren ten laste gelegd door Sudendorf, (die van hem, niet alleen in betrekking tot de H. Eucharistie, maar in alle opzigten een volslagen Protestant schijnt te willen maken), in zijne

---

[1]) Garetius, *de veritate corp. Christi*, pag. 97. — *Magna Bibl. Patrum*, Parisiis, Tom. X, pag. 1099.

aanmerkingen bij den door hem onder N°. 4 uitgegeven brief [2]). Duidelijkheidshalve moeten wij echter eerst een en ander over dien brief zelven in het midden brengen; de aanhef daarvan luidt aldus:

„B. aan den bij uitstek ijverigen en voortreffelijken, „aan Heere J., al wat zijner voortreffelijkheid waardig is.

„Vol vertrouwen op uwe goede gezindheid niet alleen „jegens mij, maar ook jegens mijne vrienden, beveel ik „broeder Josbertus uit het klooster van Marmoutier in „uwe welwillendheid. Onlangs, komende van Chemillè, „verhaalde hij mij, u gesproken en uwe genegenheid voor „mij opgemerkt te hebben. Ook deelde hij mij mede, dat „iemand u verkeerd onderrigt heeft over de woorden van „den profeet: in welk uur ook de zondaar zich bekeert, „hij zal behouden zijn. Deze woorden zijn niet in strijd „met het Christelijk geloof, hetwelk ik u mondelijk zou „aantoonen, zoo het mij mogelijk was u te spreken — „si liberum mihi faceret vis divina loqui vobis — maar „waartoe ik bij schrifte niet in staat ben, omdat gij in „de letteren niet geoefend zijt. In het vertrouwen echter, „dat gij iemand over mijne woorden kunt raadplegen, „wil ik u toch iets schrijven."

De schrijver vangt nu aan met de opmerking, dat men de woorden der H. Schrift niet altijd naar de letter moet verstaan; dat men bijv. den tekst „die geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal behouden worden", aldus moet uitleggen: die geloofd en overeenkomstig dat geloof geleefd zal hebben; — zegt vervolgens in weinige regels, hoe men de woorden van den profeet, — (letterlijk zijn ze niet in de H. Schrift te vinden) — welke hij verklaren

[1]) Sudendorf, S. 100.

zou, verstaan kan; — en haalt dan twee plaatsen van den H. Augustinus aan (die drie vierde gedeelten van den brief uitmaken), waarin deze kerkvader zegt, dat ware boetvaardigheid voor ieder heilzaam is, ook voor hem die jaren in zonden geleefd heeft, maar dat men daarom evenwel de bekeering niet moet uitstellen.

Wie is nu die B., de schrijver van den brief? aan wien en wanneer is hij geschreven?

De schrijver, zegt Sudendorf, is Berengarius. De woorden: *zoo het mij mogelijk was*, worden ook aangetroffen in den brief van Berengarius aan Ascelinus, en bijna op dezelfde wijze in het Latijn uitgedrukt; *si liberum mihi faceret vis divina loqui vobis*, zoo schrijft hij in dezen brief; aan Ascelinus: *longe aliter vobis scribendum fuerat, si mihi id liberum vis divina fecisset;* in den brief aan Ascelinus gaf Berengarius door die woorden te kennen, dat hij in de gevangenis was (volgens Sudendorf), dus moeten die woorden ook hier zoo verstaan worden; derhalve is deze brief door Berengarius geschreven in het jaar 1050, dewijl hij in dat jaar door den koning van Frankrijk in den kerker werd geworpen. Wij gevoelen welligt de kracht van dit bewijs niet genoeg; overtuigen althans doet het ons zelfs niet, dat deze brief tot de elfde eeuw behoort, veel minder, dat hij van Berengarius afkomstig en in 1050 geschreven is. Sudendorf geeft verder nog te kennen, dat de bewijstrant van dezen brief geheel overeenkomt met hetgeen men in de andere schriften van Berengarius vindt. 't Is mogelijk, maar ons niet duidelijk, omdat de schrijver van dezen brief zelf genoegzaam niets bewijst en zich bijna alleen bepaalt bij twee lange teksten van den H. Augustinus, die hij zonder eenige verdere verklaring mededeelt.

Aan wien is de brief gerigt? Aan Gaufried, graaf van Anjou, antwoordt Sudendorf. Uit den aanhef toch blijkt, dat hij geschreven is aan eenen leek, die hooge betrekkingen bekleedde, en op wiens genegenheid en bescherming de schrijver van den brief vertrouwde. Dit stemmen wij toe. Als een zoodanig beschermer nu van Berengarius — (maar zoolang niet bewezen is, dat deze den brief schreef, is ook dit argument van geene beteekenis) — is alleen genoemde graaf Gaufried *bekend*, wiens goede gezindheid voor Berengarius blijkt — wij voegen er bij met meer grond — uit eenen anderen brief, ook door Sudendorf medegedeeld. Zeer goed stemt hiermede overeen, dat Josbertus, wien de schrijver aan zijnen beschermer aanbeveelt, dezen laatste te Chemillè gesproken heeft, daar deze plaats in het graafschap Anjou gelegen is. Alleen baart de voorletter J., die geenen Gaufried schijnt aan te duiden, eenige moeijelijkheid; zij wordt echter weggeredeneerd door de bemerking, dat men soms *Josfredus* in plaats van *Gaufredus* schreef, en dat Berengarius aan de zachtere uitspraak gewoon scheen, dewijl hij *Joscelinus* voor *Goscelinus* schreef in een anderen brief, welken Sudendorf hem ook toekent, maar welken wij, nog veel minder dan dezen brief, aan Berengarius durven toeschrijven.

Bij de overige door Sudendorf uitgegevene brieven hopen wij niet zoolang, bij velen daarvan zelfs in het geheel niet te verwijlen. Maar wij hebben door eene proeve willen toonen, op welke losse gronden de gissingen diens geleerden somwijlen steunen en daartoe met voordacht dezen brief gekozen. Wie toch de schrijver is, is ons vrij onverschillig, daar er niets in gevonden wordt, wat betrekking heeft op de H. Eucharistie; ja het zoude

zelfs in ons belang kunnen schijnen, te erkennen, dat Berengarius dezen brief aan graaf Gaufried geschreven heeft; immers als Sudendorf bij gelegenheid van een anderen brief op zegevierenden toon uitroept: „derhalve „graaf Gaufried van Anjou, bloedverwant des konings „van Frankrijk, stiefvader der keizerin van Duitschland, „enz.... was de ijverige aanhanger en beschermer van „Berengarius" [1]); wij zouden hem op dezen brief kunnen verwijzen en antwoorden: waarlijk, de eer is niet groot, eenen man tot aanhanger te hebben, die, hoe hoog ook geplaatst, echter zoo ongeletterd was dat hij de schriftelijke verklaring eener eenvoudige waarheid zonder hulp van anderen niet vatten kon

Na deze uitweiding moeten wij thans zien, welke dwalingen Sudendorf naar aanleiding van dien brief aan Berengarius meent te moeten toeschrijven: „Hij „stelt hier zijne leer over de Regtvaardiging voor; hij „leert de regtvaardiging door het geloof, vordert als „bewijs van ware boetvaardigheid de verbetering van „leven; deze leer ontleende hij aan Augustinus, waarom „hij zich ook op dezen beroept." Het schijnt, dat Sudendorf door die woorden aan den schrijver van den brief zoowel als aan den H. Augustinus eene leer wil toedichten, die strijdt met de leer der Katholieke Kerk; tot antwoord deelen wij slechts de volgende zinsnede uit den brief mede: „krachtens de woorden der H. Schrift: „*die geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal behouden* „*worden*, meenen sommigen, zich ongestraft aan allerlei „misdaden te kunnen schuldig maken, tegen het woord

---

1) Sudendorf, S. 129.

„van den Apostel in, die zegt: *het geloof zonder de „werken is dood.*" De bekende raadgeving: „zondig sterk, „maar geloof nog sterker", zal toch wel moeijelijk hiermede kunnen vereenigd worden

Maar Sudendorf vervolgt: „Door zijn stilzwijgen ver- „werpt hij de absolutie des priesters, de sleutelmagt en „het opus operatum; want, had hij ze noodig geoordeeld, „onmogelijk zoude hij er bij de verklaring dezer spreuk „over hebben kunnen zwijgen." Laat ons zien. De schrijver van den brief zal de spreuk verklaren: „op welk uur ook de zondaar zich bekeert, hij zal behouden worden"; en zegt nu, dat eene ware bekeering wel altijd heilzaam is, maar dat het niettemin gevaarlijk blijft, de bekeering uit te stellen; hij spreekt derhalve bij deze gelegenheid niet van het Sakrament der Biecht; ontegensprekelijk bewijs, meent Sudendorf, dat hij aan dat Sakrament niet gelooft! Hoe gelukkig, dat zeker Sermon du P. Bourdaloue niet onder de oogen van Sudendorf kwam! Bourdaloue ware zeker verketterd geworden, want hij behandelde een dergelijk onderwerp: „het uitstellen „der boetvaardigheid" en bewaart daarbij een volstrekt stilzwijgen over het Sakrament der Biecht [1])!

Doch genoeg van de dwaze gevolgtrekkingen, die Sudendorf met zijne onbewezene gissingen vereenigt. Aan den naam van Berengarius kleven smetten genoeg; wij willen dien niet verder door onregtvaardige aantijgingen bezoedelen.

Aan het slot van dit artikel kunnen wij eene korte melding maken van eenige brieven van Berengarius, die met

---

[1]) Pensées du P. Bourdaloue, Essai d'Avent, Dimanche de la seconde semaine.

zijne dwaling over de H. Eucharistie in geen verband staan. De eerste is medegedeeld door Martene [1]) onder het opschrift: „brief van Berengarius aan eenige kluizenaars"; Martene voegt er niets aan toe, maar vermeldt alleen het handschrift, waaraan hij den brief ontleende: ex MS. Alnensi; het blijkt echter uit zijnen bladwijzer, dat hij onzen Berengarius voor den schrijver houdt, want daar noemt hij den brief: het schrijven van den ketter Berengarius. Sudendorf en Stäudlin deelen dit gevoelen en stellen dezen brief omstreeks het jaar 1040 [2]). De brief is geschreven op verzoek der kluizenaars en bevat eenige zedelessen; overigens is er niets bij op te merken.

Op denzelfden tijd stelt Sudendorf den eersten der door hem medegedeelde brieven [3]), geschreven door Droco aan den Eerwaardigen priester Berin$\bar{g}$: welke verkorting duidelijk eenen Berengarius aanduidt. Sudendorf vermoedt dat de schrijver zoude zijn een aartsdiaken van Parijs, die Drogo heette. De brief is vol van lof voor Berengarius, wiens uitlegkunde, welsprekendheid, ijver, versterving, bereidwilligheid om anderen raad te geven hemelhoog verheven worden; Droco, die bij een bezoek aan Berengarius gebragt, dezen had leeren kennen, betreurt het, dat Berengarius zoo onbekend voor de wereld was, en sluit met de verzekering, dat hij den lof zijns vriends aan allen die hij sprak, verkondigd heeft. Als deze brief aan onzen Berengarius geschreven is, dan vernemen wij er eene geheel onbekende bijzonderheid uit, namelijk zijne kennis van de geneeskunst: „wie", vraagt Droco, „be„wondert niet uwe buitengewone bekwaamheid in de ge-

[1]) Martene, *Thes. nov. anecd.*, Tom. I, pag. 191—195.
[2]) Sudendorf, S. 7. [3]) Sudendorf, S. 200 en 88.

„neeskunde, waardoor gij uitmunt zelfs boven hen die „zich geneesheeren noemen".

Eindelijk vindt men bij Martene [1]) nog een derden brief, ontleend aan een handschrift der St. Martinuskerk van Tours, welke handelt over een geschil, dat gerezen was tusschen eenen bisschop en diens geestelijkheid; de aanhef daarvan luidt: „B. aan zijnen beminden broeder I.". Martene noemt Berengarius als den schrijver en uit het vermoeden, dat de brief misschien aan Lanfrank gerigt zou zijn, en de voorletter L. minder naauwkeurig geschreven zijnde, de gedaante eener I. verkregen zou hebben. Sudendorf, die ook in zijne verzameling dezen brief had aangetroffen insgelijks met de voorletter I., is van gevoelen, dat wel Berengarius hem geschreven heeft, maar aan Joscelinus, thesaurier der St. Martinuskerk van Poitiers tusschen de jaren 1047 en 1049 [2]). Waarschijnlijk komen wij later op dezen brief terug.

In een volgend artikel zullen we de opkomst der dwaalleer van Berengarius en den eersten tegenstand dien hij ondervond, uiteenzetten.

---

[1]) Martene, l. c., pag. 195.
[2]) Sudendorf, S. 89, 200 en 201.

ENGELANDS HEREENIGING

MET DE

KATHOLIEKE KERK.

(*Vervolg van 't vorig deel, bl.* 335.)

Zoodra de Kerk zich slechts een wijle in de haar toekomende vrijheid mag verblijden, ontstaan of herrijzen door de haar eigen vruchtbaarheid des levens ook die godgewijde vereenigingen, die zich ter eere Gods en tot heil des naasten op eene hoogere zelfvolmaking toeleggen. Sedert het jaar 1539 waren de kloosters in Engeland opgeheven, en 't gemeenschappelijk ascetische of religieuse leven werd er onmogelijk gemaakt. Maar naauw had onder Maria de Katholieke de pauselijke legaat Pole het rijk weder met de Kerk verzoend, of de gesloten heiligdommen werden weder geopend en wel het eerst in de hoofdstad, te Londen. Franciskanen en Dominikanen gingen voor in het herstellen hunner gestichten; hen volgden de Zwarte Benedictijnen, welke acht en twintig in getal een huis te Londen betrokken. Het verdient opmerking, dat dezen naar het berigt van Aloysius Priolus, een huisgenoot van den kardinaal-legaat Pole, te voren geen kloosterlingen, maar wereldgeestelijken en personen van aanzien schijnen geweest te zijn. Want men leest, dat zij, om in eene geestelijke orde te gaan, zeer eervolle ambten en rijke inkomsten in de wereld verlaten hadden. De abt dien zij zich

kozen was vroeger deken aan de St. Pauluskerk, de kathedraal van Londen, geweest, en de eerste waardigheidbekleeder van 't kapittel, met een inkomen van achttien honderd dukaten Becatello schetst hem als een man van een zeer ernstig, schier somber karakter, als een groot godgeleerde en uitstekend redenaar. Onder Eduard VI had hij lang in de gevangenis verzucht en veel geleden, wijl hij moedig de H. Mis en de H. Sakramenten tegen de aanvallen der ketterij verdedigd had. De nieuwe Benedictijnen wijdden zich met grooten ijver vooral aan het predikambt en het bezoek der gevangenissen, bijzonder van die soort waar aangeklaagden wegens ketterij in verzekerde bewaring werden gehouden. Zij mogten er velen in den schoot der Kerk terugvoeren, van welk getal ook een der ketterhoofden onder de vorige regering was, met name Cicco, hofmeester van Eduard VI. Eens bekeerden zich acht en twintig afgedwaalden te gelijk, ofschoon zij zich te voren zeer hardnekkig getoond en besloten hadden, zich liever levend te laten verbranden dan te herroepen. Ten einde de regeltucht meer te verzekeren, kwamen deze Benedictijnen overeen, zich bij de nieuw opbloeijende Benedictijner congregratie van de H. Justina in Italië aan te sluiten. De paters Jan Baptist van Foligno en Eutychius van Piacenza, die toen op bevel van den Paus de Spaansche kloosters hunner orde bezochten, ontvingen van Pole eene uitnoodiging, om naar Londen te komen en de Engelsche Benedictijnen in de gebruiken hunner instelling te onderrigten. In hun vurigen ijver wenschten zij tot den strengeren regel, dien zij reeds begonnen waren te onderhouden, geheel terug te gaan.

Behalve de genoemde kloosters, werd er nog een geopend van de Reguliere Kanunniken, een der Brigit-

tijnen en Brigittinessen, alsmede een der Karthuizers. Bij de laatsten moeten we een oogenblik verwijlen. Toen de Fransche omwenteling aan het groote Karthuizer-klooster bij Grenoble aanklopte, om die vreedzame schuilplaats der godsvrucht te verwoesten, vond zij hier eene kloostergemeente, tot welke alleen geen der stormen van dat tijdperk der verdelging was doorgedrongen. De bewoners van dit eenzame dal wisten schier niets van al wat er tot op dien tijd in Frankrijk was omgegaan. Zoo streng hadden zij de regels van het stilzwijgen en hunner afsluiting bewaard. Niet minder heeft zich die orde bij de Engelsche kerkelijke omwenteling, de zoogenaamde hervorming, onderscheiden. Het waren Karthuizers en Brigittijnen, die van alle kloosterlingen zich het moedigst tegen de koninklijke suprematie verklaarden. Hendrik had hen bedreigd, dat hij hen in zakken zou laten naaijen en in de Theems werpen: doch de Karthuizers lieten hem zeggen, dat zij vertrouwden, uit de diepte van de Theems even spoedig in den hemel te zullen komen, als de koning uit zijn paleis. Eene vreeselijke wraak werd hun bereid. Men zag die Karthuizer- en Brigittijner-kloosterlingen, ieder aan de staart van een paard gebonden, ter geregtsplaats henen slepen. Daar stonden galgen gereed, om, naar 't scheen, de ter dood gedoemden spoedig te doen omkomen. Reeds ook waren zij op het punt van den laatsten adem te geven, als men de koorden lossneed, en zij, worstelend met den dood, op den grond nederstortten. Met geweld rigtte men hen op, en sneed hun de kleederen van het ligchaam. Welk een gezigt! Dat gansche ligchaam was met haren boetekleederen bedekt, waarmeê die godgewijde mannen, toch reeds aanhoudend de boete eens gestrengen levens volbrengend, bij dit

alles nog hun vleesch op die wijze kruisigden. Men herinnerde den beul, dat hij die bekleedsels en gordels zou wegnemen, om zijn werk te kunnen verrigten. Men deed dit, doch allerpijnlijkst, dewijl men die boetekoorden en -kleeden met een mes en alle woest geweld doorstak; daarop rukte men hun de ingewanden uit, en verbrandde ze voor hunne oogen, want zij ademden nog; toen eerst ontvingen zij den slag des doods. De kardinaal Pole, die dit alles van een ooggetuige vernam, merkt in zijne Apologie aan Keizer Karel aan: dat zelfs geen Turksche sultan ooit zulk eene wreedaardij tegen Christen kloosterlingen heeft onderstaan: zoo dikwerf hij ten oorlog trekt, zendt hij aan de monniken op den berg Athos geschenken en aalmoezen, opdat zij voor hem zouden bidden. Tevens getuigt de kardinaal van beide orden, dat er in zijne provincie geen beroemder waren in faam van heiligheid en 't onderhouden der regeltucht [1]). Zulk een heldengeslacht zou niet vergaan: het leefde onder Maria de Katholieke weder op.

't Was van den beginne en 't is nog het diep gevoel der Katholieke volken, dat Engeland, het eiland der Heiligen, het rijk dat zooveel verheerlijkte koningen telt, niet voor altoos de prooi der ketterij zoude blijven. Zou die stille verwachting ook niet daardoor ontstaan zijn en voortduren, dat de vervolging in Engeland dadelijk het openbaar verheven karakter van 't martelaarschap heeft aangenomen? dat de Katholiek van de beide geheimvolle krachten en levenselementen der Kerk: *het offer en 't gebed*, te zijnen tijde nog eens op aarde de geestelijke

---

1) Apol. Reg. Poli ad Carolum V Caesarem. In *Epp. Poli*, I, Tom. I, p. 97.

vruchten verhoopte? Zag niet van het oogenblik af dat er groote offers in Engeland vielen, het geloovig hart met vertrouwen ten hemel op en de schoon ook duistere toekomst in, alsof onmogelijk zulk een magtig bloedgetuigenis te vergeefs op en voor dien grond tot God konde roepen? Men ziet althans uit de schrijvers van die dagen, welk een verheffenden indruk op een anders onder menig opzigt zoo kleingeloovigen, oppervlakkigen en omtrent het hemelsche zoo onbestendigen tijd het verheven offer van een Thomas Morus, een Fisher, der Karthuizer en Brigittijner kloosterlingen en zooveler anderen heeft gemaakt. De kleingeloovigen herinnerden zich weder, dat de Kerk kracht heeft en geeft om den dood te verwinnen. en het martelaarschap hare glorie is, en de heimelijke vrees week, dat het uur van haren ondergang was gekomen. De beteren verwachtten niets anders dan dat naar Gods ondoorgrondelijke raadsbesluiten de gevallen offers ongetwijfeld ter verheerlijking van de Kerk zouden strekken. Zoo groot was de indruk der mare van den marteldood, dien Fisher, bisschop van Rochester, voor 't Katholiek geloof onderging, dat de redenaar, welke voor Paulus III en het collegie der kardinalen de lijkrede uitsprak, zich niet kon weerhouden uit te roepen: dat er altaren voor hem opgerigt, een feestdag door al de Christen geloovigen te vieren, aan zijnen naam gewijd en er voor gezorgd zou worden, dat zijn vereerenswaardig hoofd of ten minste een gedeelte zijns ligchaams naar Rome kwam waar men hem eenen tempel zou oprigten [1]).

Van een land, waar zulke en zooveel offers ten hemel

---

1) Ciaconius, *Vitae Pontificum et S. R. E. Cardinalium.* cum notis Aug. Oldoini. Ed. Rom. 1677. fol. Tom. III, p. 578.

riepen, zou, vertrouwde men, de goddelijke barmhartigheid zich niet geheel terugtrekken; immers zij wilde reeds, dat voor die verdrukte Kerk in den eersten tijd der vervolging de rijkste bron van troost die men slechts bedenken kan, begon te vloeijen — die namelijk *des gebeds*. Het kon niet anders, of de groote deelneming, bij het hooren van den marteldood dier roemruchtige mannen onder alle Christen volken gewekt, moest tevens overvloedige vruchten van gebed voor dat ongelukkige rijk voortbrengen. In Engeland zelf werd veel gebeden door de godgetrouwen die voor Baäl hunne knieën nog niet hadden gebogen. Van waar zij het meeste hulp verwachtten, zien we uit een merkwaardig aktestuk dat uit die dagen tot ons is gekomen. Kardinaal Pole vertoefde in 't jaar 1537 als pauselijk legaat, op zijne reis door Frankrijk en de Nederlanden, te Luik bij den prins-bisschop Erardus de Marca, om te beproeven, of er bij de Christen vorsten geen hulp voor de Engelsche Kerk, welke zoo vreeselijk door den bloeddorstigen Hendrik VIII werd verdrukt, te verkrijgen was; en of soms zijne nabijheid aan de tegenoverliggende kust geene beweging ten gunste van den terugkeer onder het volk zoude wekken. Toen ontving hij van een Engelschman die te Leuven studeerde, een schrijven, hetwelk hem opmerkzaam maakte, dat tot nog toe het magtigste en krachtigste middel tegen die nooden niet was te baat genomen. „En - schrijft hij - wat is dat dan? zult gij, Eerwaardige Vader! mij vragen. 't Is hetzelfde dat men reeds bij zaken van minder gewigt heeft aangewend. Dat de Roomsche Paus eene algemeene vaste over de geheele wereld uitschrijve, welke op donderdag beginne; wanneer dan allen op den vierden dag daarna, dat is des zondags, de H. Communie hebben ontvangen, moeten overal pleg-

tige processiën gehouden worden, waarbij de priesters in vereeniging met het Christen volk God bidden, dat Hij den vrede en de eendragt in de gansche Kerk herstelle, Duitschland en Britannië tot de eenheid der Kerk terugvoere, den koning en zijne booze raadslieden bekeere of met zijne magt straffe. Welk een indruk zal het niet op onze kooplieden, die meestal met het pauselijk gezag slechts spotten, welk een indruk zal het op hen maken, wanneer zij in Antwerpen of in andere steden, waar zij handel drijven, deze bedegangen zien, en van het vasten hooren, dat voor de Engelschen wordt gedaan als voor ledematen, welke van Christus' ligchaam zijn afgescheurd, gelijk van den wijnstok afgesneden ranken. Hoe zal Cromwell zich over zijne grootspraak moeten schamen als hij dit ziet, hij, die den koning gedurig in 't oor blaast, dat de andere vorsten hem weldra zullen navolgen en zich den titel van hoofd der Kerk geven, als hij er slechts het voorbeeld van zal hebben gegeven! — Dit en meer in dien geest schreef de Engelsche student te Leuven. Kardinaal Pole liet zich hierover in een brief aan zijnen medekardinaal Contarini aldus hooren: „Ik moet bekennen, ik schaamde mij zelven, toen ik dit las, dat ik daarover nog niet uit eigen beweging met Zijne Heiligheid gesproken had; want gewis — ik zie het in — meer kan dit onze zaak baten dan die censuren en banvloeken, waarover tot heden toe zooveel gesproken is [en welke - voegen we er bij - destijds door Pole zelven werden aangeraden]. Meer zal het baten dan elke andere maatregel dien ik tot dusverre vermogt te bedenken [1])." De opwekking overigens van den Leuvenschen student

[1]) *Epp. Poli.* Ed. Quir. II, p. 75, 78.

bleef, gelijk we zullen zien, niet zonder gevolg; grootendeels werd zij later, zeker niet zonder Pole's toedoen, onder Paus Julius III ten uitvoer gebragt.

't Is intusschen niet te betwijfelen, dat de kardinaal zelf in zijne ootmoedigheid veel te bescheiden van zich spreekt. In dat hagchelijk tijdperk onder Hendrik VIII had het Katholieke Engeland in hem een ijverig bepleiter zijner belangen bij God, daar hij niet alleen zelf aanhoudend voor het heil des volks bad, maar ook anderen, waar hij slechts kon, er toe opwekte. Toen hij bij 't begin van zijn pauselijk gezantschap in 1537 afscheid nam van den H. Vader, had hij niets anders gevraagd dan dat Z. H. voor zou bidden. De menschen der wereld, zegt hij, mogen er over lagchen. In waarheid wat kan ook dwazer zijn dan van 't Opperhoofd der Kerk evenals van een onaanzienlijken monnik niets anders te verlangen, dan ons in zijn gebed gedachtig te wezen.

Intusschen kan zoodanig verwijt slechts van diegenen komen, welke de kracht des gebeds niet kennen. Daarom moogt gij, mijn dierbare Contarini, deze mijne bede wel dikwijls bij den Paus herhalen, en als gij bemerkt, dat, wat weleer aan Moses overkwam, ook den opperpriester soms de handen te zwaar en moede worden, dan moogt gij, als een andere Aäron, hem ondersteunen, en ze door uwe gebeden omhoog houden [1]). — En dadelijk na den eersten dag zijner reis in Bologne schreef hij terug, dat hem geen gevaren in dien wintertijd afschrikten, wijl hij wist, dat hij door de *gebeden van vele menschen* werd bijgestaan. En toen zijn gezantschap aan de Christen vorsten nopens een verbond tegen Hendrik VIII zonder vrucht afliep,

1) Ibid. II, 25.

wijl een baatzuchtige staatkunde te laag kroop om aan iets meer dan het aardsche te denken, sprak hij er in dezer voege zijne meening over uit: „Ik heb door de ondervinding van een aantal jaren geleerd, dat er van al wat er onder de menschen verhandeld wordt, niets zoo moeijelijk van hen te verkrijgen is, als hetgeen de zaak Gods betreft; en toch weet ieder, dat het juist dit is wat wij dagelijks afsmeeken, als wij bidden: „Uw wil geschiede". Doch wie dit eens van God heeft verkregen, dat Hij hem het steenen hart ontneemt, dat hart, 'twelk altoos aan den goddelijken wil weêrstaat, hij weet ook dat hij te vergeefs met woorden - al zijn ze ook van 't meeste gewigt - den naaste poogt over te halen, indien hij God niet te voren heeft gesmeekt, die harde harten zoodanig te vermurwen, dat de woorden er kunnen indringen. Daarom, Hoogwaardigste Heer, [Contarini is bedoeld] willen wij ons bovenal *op het bidden toeleggen*, wij allen wien het aangaat, dat wij gered en de Kerk van hare wonden genezen worde. Al 't andere is, gelijk het geloof ons leert, ijdel; maar nu ondervind ik, dat het wel het allerijdelste is" [1]).

Middelerwijl was door den gruwzamen dwingeland Pole's broeder, moeder, en broeders zoon om het leven gebragt. Zijn hart verlangde naar de eenzaamheid. Hij verzocht zijn trouwen vriend, den edelen kardinaal Contarini, bij den Paus te bewerken, dat hij vooreerst niet naar Rome behoefde terug te keeren, wijl hem in zijne tegenwoordige zielsgesteltenis, de beweging in de groote wereldstad volstrekt ondragelijk was. „Ik zou, zegt hij, ongepast handelen, indien ik die vergunning niet wenschte; ja, zoo ik bij deze zoo groote rampen der mijnen en

---

1) Ibid. II, 149.

van 't gansche vaderland, die rust en eenzaamheid voor mijn gansche leven vroeg, om mij geheel aan *bidden en weenen* over te geven, zou ik welligt doen wat mijnen staat het beste voegt" [1]).

Zoo had het ongelukkige Engeland in den kardinaal een onverdroten en godvruchtigen voorbidder, en won er door hem gedurig meer aan, welke zich ijverig bij die liefdedienst aansloten. Een treffende blik in dat stille, maar wijdverbreide en onafgebroken liefdewerk des gebeds, dat vele geestelijke vereenigingen voor Engelands terugkeer op zich hadden genomen, geeft ons Pole's brief [2]) aan de markiezin van Pescara en hare kloostervrouwen; 't is tevens een oogslag in de geschiedenis van 't meer innerlijke leven dier dagen. Deze edele weduwe van den hertog van Urbino werd algemeen voor de schoonste en begaafdste vrouw van gansch Italië gehouden. De aanzienlijkste geleerden en kunstenaars waren met haar in levendig verkeer; Michael Angelo was haar bijzondere vriend. Wat haar echter vóór alles onderscheidde, was de diepe godsdienstige zin, die haar, inzonderheid na den dood van haren gemaal, steeds meer en meer van de wereld aftrok. Zij begaf zich naar Orviëto, en ging daar in een vrouwenklooster wonen, waar zij tot aan haren dood verbleef. Zij bezielde de zusters met nieuwe gevoelens van godsvrucht, vroomheid en ijver, doch onderhield te gelijkertijd hare betrekkingen met hare vrome vrienden, onder welke, naast bisschop Gibert, Contarini en andere kardinalen, Pole eene voorname plaats innam. Zoodra zij van den marteldood zijner godvreezende moeder had gehoord, haastte zij zich, hem in een brief vol deel-

---

1) Ib. II, 185. 2) *Epp. Poli*, III, Ep. XLVI.

neming te troosten, en verzekerde hem van de getrouwe gebedsgemeenschap, zoowel van hare zijde als van die harer zusteren. Pole antwoordt haar hierop: „Zoeken wij naar de middelen, welke dit werk van Christus (de bekeering van Engeland) vordert, dan vinden wij er een, dat al de ooit door ons beproefde overtreft, dat middel waarvan uwe goedgunstigheid in uw laatste schrijven melding maakt: het *middel des gebeds*. Hiermede heeft de Kerk, hebben de dienaars van Christus ten allen tijde meer vermogt dan met elk ander, dat men in menschelijk overleg en werk zoekt; door 't gebed heeft de Kerk in alle gevaren overwonnen, zij bestaat door 't gebed. Wat gij mij derhalve schrijft, dat gij zelve met uwe maagden mij onafgebroken in uwe gebeden aan God aanbeveelt, is mij verreweg het meest gewenschte dat ik vernemen kon; niets kan mij meer verheugen, niets mij grooter vertrouwen omtrent mijn heil inboezemen; ja, zoo mij na zoo vele belagingen en gevaren, welke door dien Pharao mijn leven bedreigen, nog eene hoop overblijft die te ontgaan, berust zij voorzeker op die gewijde scharen, welke God mij in zijne barmhartigheid op vele plaatsen als eene wacht gaf, opdat ik door hare gebeden tegen de vijanden Gods beschut worde. Nooit kan ik daaraan zonder groote inwendige geruststelling denken, en zoo dikwerf ik hoor, dat zij in den op zich genomen pligt volharden, wat ik menigmaal uit talrijke brieven verneem, is dat mij het meest gewenschte en aangenaamste wat mij ten deel kan worden. Daarom blijft mij niets over, dan uwe goedgunstigheid te vragen, dat gij voortdurend met uwe maagden op die wacht (des gebeds) moogt volharden" [1]).

1) Ibid. III, 79.

Bij dit zoo schoon getuigenis over den gebedsijver veler kloosters voor Engelands terugkeer tot de Katholieke eenheid, voegen we nog een ander, dat, hoewel in eigen zaak gesproken, niettemin uit het diepste der ziele komt en de onmiskenbare blijken der waarheid in zich draagt. Pole namelijk schrijft aan Cochlaeus, den beroemden Duitschen controversist: „Ik heb uwe brieven aan hem (kardinaal Sadoletus) gelezen, brieven vol smart en rouw om wille der Kerk, vooral ook om den dood van uwen vorst (den hertog Georg van Saksen), welke ons te vreezen geeft, dat er ook spoedig de dood van 't Katholieke geloof in die streken op zal volgen. Ik zuchtte toen ik het las; maar wat hebben we te doen? Ik vind in dit lijden der Kerk slechts dan troost als ik mij herinner, wie Hij is die sprak, dat Hij gebeden heeft, opdat het geloof van Petrus niet wankele. Daar Hij dezelfde is, die altoos naar zijne waardigheid verhoord werd, die nooit te vergeefs smeekte, troost mij die gedachte alleen het meest; en als mijn geweten mij niet veroordeelt, eenige ergernis gegeven of in 't verwijderen eeniger ergernis nalatig geweest te zijn, voel ik mij in den geest nog meer versterkt. Het meest echter word ik opgebeurd, als ik de wapens des gebeds neem; dat toch zijn de wapenen, waarmede de Kerk altoos over hare vijanden en tegenstanders zegevierde en zegevieren zal" [1]).

Niemand, die slechts eenigermate met de brieven van dien tijd bekend is, zal zulke uitingen voor alledaagsch houden. Ook in de beste der vele verzamelingen heerscht een zekere opgesmukte toon, die in de letterkundige republiek ter naauwernood een geoorloofd of gelijk

[1]) Ibid. III, 3.

woord voor *gebed* weet te vinden We spreken hier over de briefwisselingen van letterkundig gevormde mannen, onder welke Pole, gelijk bekend is, eene uitstekende plaats bekleedt. Zijne brieven zijn ook grootendeels aan de zoodanigen gerigt, en juist daarom zien we er een te schitterender getuigenis in voor den weder ontwaakten ijver des gebeds.

We hebben nog een treffend bewijs, hoe Pole's leven in die dagen eene gedurige voorbede was, en hij zelf alle kracht putte in 't gebed. Op een dag, dat hij van verschillende kanten een aantal brieven had ontvangen, verzocht hij zijnen sekretaris en trouwen vriend Becatello die te beantwoorden. Doch wijl er een bundel brieven in 't Engelsch onder was, gaf Becatello hem die terug met de aanmerking, dat hij, als met die taal niet vertrouwd, ze niet kon beantwoorden. „Ja als gij ze slechts — hervatte Pole — kondt lezen, want zij behelzen een uitermate blijd berigt". Begeerig, dit te vernemen, verzocht Becatello, dat de kardinaal het hem toch zou mededeelen. Hierop sprak hij: Ik heb het altoos voor een groot geluk gehouden, door Gods genade de zoon eener vrouw te zijn, die onder allen zoowel door hare afkomst als door hare deugd uitmunt. Ik heb God altoos voor die genade bedankt. Nu echter ben ik de goddelijke genade nog grooter dank schuldig; want ik hoor, dat mijn moeder met de kroon van 't martelaarschap verheerlijkt is geworden. Daar zij het Katholieke geloof standvastig is getrouw gebleven, en niet over te halen was om het te verlaten, werd op Hendriks bevel der zeventigjarige vrouw het hoofd afgeslagen Dat is de belooning voor de zorg, welke zij aan de opvoeding zijner dochter heeft besteed." Als ik op die woorden - ver-

haalt Becatello - de grootste ontsteltenis deed blijken, troostte de kardinaal mij zelf: „Laat ons welgemoed zijn, - sprak hij - ook zij is aan de patronen en voorsprekers toegevoegd die wij in den hemel hebben". Hierop begaf hij zich naar zijne kapel, waar hij zijne gebeden plagt te doen, en verwijlde er eenigen tijd, en toen hij terugkwam, was zijn gelaat even opgeruimd en rustig als het anders was. Zulke bewijzen van standvastigheid en offervaardigheid moesten gewis de ontferming des hemels verwerven.

Eindelijk, toen er met den dood van Eduard VI eene nieuwe hoop oplichtte, werd door Paus Julius III de lang gekoesterde wensch van den te Leuven studerenden Engelschen godgeleerde vervuld. Julius III schreef openbare gebeden en vastendagen over de gansche Kerk voor Engelands terugkeer uit, en verleende aan de Christen geloovigen bij deze gelegenheid milde aflaten [1]).

Doch waartoe, vraagt men welligt, met zooveel aanhalingen uit de schriften dier dagen Engelands terugkeer als de vrucht der gebeden en lijdensoffers van godvreezende menschen voorgesteld, daar die bekeering toch zoo voorbijgaand en kortstondig is geweest.

---

1) Breve aan den Kardinaal Paceco bij Raynald op het jaar 1553, n. 34. „Cum nos nuper ex certis tunc expressis rationabilibus causis omnes et singulos utriusque sexus fideles per universum orbem terrarum existentes monuerimus in Domino, ut postquam dictae literae ad eorum notitiam pervenissent, ad Dominum nostrum Jesum Christum humili corde conversi conscientiam suam studerent diligenti examine discutere et ad purissimam peccatorum suorum confessionem devenire, ac quarta et sexta feria nec non die sabbati jejunarent, ac die Dominica sacratissimum corpus Christ reverenter et devote susciperent, Deum enixe precantes, ut reductioni Angliae optatum successum tribuere dignaretur", etc.

We komen op deze verwachte aanmerking terug; men waardere inmiddels wat we hier der aandacht aanbieden. Wij voor ons zijn overtuigd, dat, hoe weinig van duur die hereeniging was, de regering evenwel van Maria de Katholieke een tijdperk van verhaal en versterking voor de in Engeland nog overgebleven Katholieke elementen is geweest; dagen van genade, door den hemel vergund, om zich tegen de wachtende, nog veel grooter gevaren te wapenen; een tijd van ademhaling, welke noodig was, om voor ontmoediging en vertwijfeling te behoeden. Zonder deze, zij het ook slechts tijdelijke, verwijdering van den last welke zoo zwaar op het Katholieke leven drukte, zouden er thans in Engeland hoogst waarschijnlijk even zoo weinig inheemsche Katholieken zijn als in Denemarken, Noorwegen en Zweden.

't Was intusschen niet enkel de ontheffing van den verplettenden druk, welke de Katholieke elementen deed opleven en sterkte: ook de uiterlijke feestelijkheden der verzoening door den kardinaal Pole hadden zooveel verheffends voor Katholieke harten, dat ongetwijfeld later onder Elisabeths woedende vervolging vele bedrukten zich nog door de herinnering er van in stilte zullen bemoedigd hebben. Voor ons nog, op zulk een afstand, heeft het bloote verhaal dier gebeurtenissen, hetwelk we in onze vorige aflevering gaven, iets zeer aantrekkelijks en verheffends, en welligt heeft menig lezer bij zich den wensch voelen opkomen: O mogt ik in mijn leven nog getuige van zulk eene gelukkige hereeniging zijn!

> O mihi tam longae maneat pars ultima vitae,
> Spiritus et quantum sat erit tua dicere facta!

eene hereeniging dan, waarop, naar den tegenwoordigen stand van zaken te oordeelen, zoo spoedig weder geen

tijden van dusdanige vervolging te wachten zijn. Die welgemeende wensch moet in geloovige gemoederen noodwendig ook den *ijver des gebeds* voor den terugkeer van het eiland der Heiligen ten gevolge hebben. Mede dan ter opwekking en aanvuring van dien ijver herdenken we in deze bladzijden dat veel bewogen en hoogst belangrijk tijdperk; we weten, dat we begrepen worden door Katholieken, die 't nooit vergeten, zeker niet mogen vergeten, dat zij van Engeland de eerste geloofsverkondigers, en onder Gods genadigen zegen aan hen de gave des geloofs te danken hebben. Moet dan de pligt der erkentelijkheid ons niet gedurig, en meer en meer, tot dien gebedsijver opwekken? En zullen we daarbij van zelf aan 't eigen vaderland niet denken, dat met het eertijds Katholieke Engeland in zoo hooge en naauwe geestelijke verwantschap was, en blijft?...

Zien we verder, wat het kort herstel onder Maria de Katholieke nog voor heilrijke gevolgen had.

Voor Engelschen die nog niet geheel door vooroordeelen verblind waren, moest in dien tusschentijd de inwendige kracht der Kerk duidelijk genoeg uitschijnen. Want het was geen ijdel, bloot uiterlijk herstel, door den pauselijken legaat met de nieuw benoemde of bekrachtigde bisschoppen ondernomen; maar eene ware, innerlijke vernieuwing van heel het kerkelijke leven. Ten dien einde trokken de opperherders door hunne diocesen rond, om door eigen ondervinding dezer toestand en dringendste behoeften te leeren kennen, en tegelijk om alom het H. sakrament des Vormsels toe te dienen, daar dit in geen zes jaren — tijdens de regering van Eduard VI — geschied was. In Engeland hechtte het volk, naar eene oude nationale overlevering, eene zeer bijzondere waarde aan

het Vormsel, zoozeer zelfs dat diegene voor eerloos werd gehouden die het met zijn zevende jaar nog niet ontvangen had. Zoo was het mede een oud nationaal gebruik, dat ieder huisvader zijne kinderen aan dien bisschop die na hunne geboorte het eerst zijne woonplaats op een afstand van zeven mijlen naderde, voor 't Vormsel aanbood. Om die reden deelden de bisschoppen ook nu elkander wederkeerig de volmagt mede, om buiten hun eigen diocees dat sakrament toe te dienen. Er was bij die gelegenheid zulk een buitengemeene toevloed van volk, dat de vormende bisschoppen soms, wegens den geweldigen opdrang, niet buiten gevaar waren. De grootste zamenloop had plaats, toen de bisschop van Chichester dat sakrament toediende. Geen kerk, geen kerkhof, geen gewijde plaats was groot genoeg om de ontzaggelijke menschenmenigte te bevatten. Hij moest met de geloovigen in een open veld uittrekken, om onder den blooten hemel het heilig werk te verrigten. Doch het volk drong onwillekeurig zoodanig op en bragt hem dermate in 't naauw, dat de burgerlijke overheid inmiddels maatregelen moest nemen, om genoegzame vrije plaats voor hem te maken en te houden.

Om in vereeniging, en hierdoor met des te meer nadruk te kunnen handelen, hielden de bisschoppen ijverig synoden en conciliën, vooral ook met het doel, om de kerkelijke tucht, welke in den laatsten tijd zooveel geleden had, allerwege te herstellen. Paus Paulus IV betuigde hun hierover zijne zeer bijzondere tevredenheid. 't Is ongetwijfeld, schreef hij [1]), eene hoogst wijze inrigting in de Kerk, dat de bisschoppen in hunne provinciën te zamen

1) Zie Raynald, op het jaar 1555, n. 33.

komen, om de schade door de schuld der menschen of door het verderf des tijds aan de kerkelijke tucht toegebragt, te herstellen. Als zulke vergaderingen reeds daar waar noch ketterij noch scheuring heerschen, altoos vele en zegenrijke vruchten hebben gedragen: hoeveel te meer zullen zij daar nuttig wezen, waar de akker Gods met zooveel doornen en distelen bezet is. Daarom heeft het ons - zoo sluit de breve - de grootste vreugde bereid, toen wij hoorden, dat gij, Eerwaardige Broeders, om die reden bijeengekomen zijt; wij erkenden in dit werk den ijver van onzen geliefden zoon, Reginald Pole, die den rang van een legaat *a latere* bekleedt; wij zagen daarin uwen eigen ijver. Hiervoor zeggen wij dank aan den almagtigen God, die dit hun en u in de gedachte heeft gegeven. Want na de opheffing der scheuring en de uitroeijing aller ketterij, scheen aan dit rijk niets meer te ontbreken dan het herstel der kerkelijke tucht, welke de hechtste band der eenheid en goddelijke eeredienst is.

Vooral werd de prediking van Gods woord niet verzuimd. Integendeel, het scheen aan eenigen, en ook aan den kardinaal-legaat Pole, dat men ten dezen eer te veel dan te weinig deed, en het volk eenigermate oververzadigde. Deze stad (Londen) - schijft hij aan den aartsbisschop van Toledo, Carranza - heeft meer dan eenige andere een geneesmiddel noodig, en velen meenen, dat dit in de veelvuldiger prediking van Gods woord bestaat. Ik echter, die dagelijks meer uit eigen ondervinding leer, hoedanig de toestand is van dit door ziekte aangetaste ligchaam (Londens burgerij), ik bevind, dat juist daar waar het goddelijk woord overvloediger is, de menschen het minste vooruitgaan, wijl zij er misbruik van maken. Dit heeft, gelijk we zien, nergens méér dan te Londen

plaats. Met dat al ontken ik niet, dat de prediking van het goddelijk woord volstrekt noodzakelijk is. Doch wanneer niet vooraf, of althans tegelijkertijd, de kerkelijke tucht hersteld wordt, beweer ik, dat het meer schade dan nut aanbrengt, wijl de vleeschelijke menschen het tot ijdele streeling hunner ooren misbruiken, in plaats van het tot heil hunner zielen aan te wenden; hier geschiedt, wat de Heer, gelijk gij weet, in het Oud Verbond door den profeet Ezechiël in zijn volk berispt: „*Sedent coram te populus meus, et audiunt sermones tuos et non faciunt eos, qui in canticum oris sui vertunt illos, et avaritiam sequitur cor eorum, et est eis quasi carmen musicum, quod suavi dulcique sono canitur.*" Dat dit plaats heeft - klaagt de legaat - ziet men vooral daarin, dat die lieden, zoodra de preek geëindigd is, dadelijk de kerk verlaten, zonder het overige der kerkelijke godsdienst bij te wonen, bijaldien de burgerlijke wetten hen niet beletten zich te verwijderen. Deswegens meent hij, dat het heilzamer was, eerst de kerkelijke tucht te herstellen. Aan de verkondiging van Gods woord laat het de goede bisschop van Londen de zijnen zeker niet ontbreken. Er wordt dikwijls gepreekt, en op vele plaatsen; bijzonder bezocht was de preek, die aan het kruis bij de St. Pauluskerk - waarschijnlijk op een open plein der stad - elken zondag onder den toevloed eener groote volksmenigte gehouden werd; en hij zelf, de legaat, liet in al de hem onderhoorige kerken van Londen - dertien in getal - door degelijke en gegeleerde mannen preken houden [1]). Tot zoover de legaat. Het moge niemand verwonderen, dat er in zulk een

[1]) *Epp. Poli*, Tom. V, c. 32.

langen tijd der scheuring (onder Hendrik VIII) en der ketterij (onder Eduard VI) een zoodanige toestand kon geboren worden. Gedurende die noodlottige afscheiding had de ketterij, door den huichelenden Cranmer zelven vertegenwoordigd, onder Hendrik VIII in 't geheim en onder Eduard VI openlijk beschermd, gelegenheid genoeg gevonden om haar verderfelijk vergift onder het volk te verspreiden, hetwelk vooral door middel van boeken en vlugschriften werd gedaan. Om die reden meende ook de kardinaal-legaat met andere mannen van inzigt, dat men dit kwaad bijzonder ook door goede boeken moest te keer gaan. Diensvolgens werd door de vergaderde bisschoppen aan twee vrome en geleerde mannen, namelijk Watson, bisschop van Lincoln, en Berxall, geheimschrijver van koningin Maria, de last opgedragen, hoofdzakelijk over de aangevallen punten der geloofs- en zedeleer in het Engelsch homiliën te schrijven, welke men dan onder het volk verspreidde.

Om eindelijk met alle krachtdadigheid de misbruiken, welke onder geestelijkheid en volk ingeslopen waren, te bestrijden, riep Pole, die onderwijl in Cranmer's plaats aartsbisschop van Kantelberg was geworden, in November 1555 het gansche Engelsche episcopaat en de kapittels zoowel der provincie van Kantelberg als van York, voor eene groote kerkvergadering te Londen bijeen, eene dusgenoemde *Synodus Legatina*, wijl zij onder de voorzitting van een legaat plaats vond. Zij begon in December des jaars 1555. Koning Philips en zijne gemalin Maria hadden in hunne liefde voor de regtvaardigheid de kerkelijke goederen, welke door het saecularisatie-dekreet van Hendrik VIII aan de kroon waren toegewezen, weder teruggegeven. Deze goederen nu naar regt en billijkheid

te verdeelen, en hierdoor vooral ook aan de lagere geestelijkheid een passenden staat te verzekeren, was de eerste hoofdtaak dier bisschoppelijke vergadering. Doch veel gewigtiger waren de beraadslagingen opzigtens de geestelijkheid: *de vita et honestate Clericorum.* Voor zooverre wij uit Raynald kunnen opmaken, betroffen zij hoofdzakelijk de bekende, destijds helaas allerwege verbreide misbruiken: het meertal gelijktijdige beneficiën, den pligt van verblijf in eigen kerkgebied, de huishouding der geestelijkheid, weelde en dergelijke. Nadat de goedkeuring van den Paus op de gemaakte bepalingen ontvangen was, werden ze door Pole ter algemeene inachtneming uitgevaardigd. Menig voorschrift moet, naar geschiedschrijvers van dien tijd berigten, ernstige tegenkanting gevonden hebben, bepaaldelijk omtrent die misbruiken welke in de algemeene zeden des lands steun vonden, als het meertal beneficiën, te rijkelijke levenswijze, en andere meer. Eenigen zelfs vreesden, dat ook om die reden het werk der hereeniging een ongunstigen afloop zoude hebben [1]). Dit punt evenwel werd door hen zeker te duister ingezien; men kon toch van eene geestelijkheid welke in die heillooze tusschenregering opgegroeid was, niet op eens het hoogste verlangen. Die tegenstand ware wel geweken, zoo de hereeniging slechts van langeren duur ware geweest. Doch in den raad des Allerhoogsten was het anders besloten, gelijk we later zullen herdenken.

---

1) Unde jam tum homines aliquot pii et prudentes timuerunt, ne iterum a Domino gravioribus quam ante flagellis vapularemus. Sanderus, *de Schismate Anglic.*, Lib. 2.

HET KLOOSTER DER H. AGNES TE GORKUM.

Onder de geestelijke gestichten der stad Gorkum, behoorde weleer gedurende omtrent 180 jaar het St. Agnieten-convent, bewoond door zusters van den derden regel des H. Franciscus. Volgens van Heussen [1]) moet het niet onvermaard zijn geweest, en dit wordt ook eenigzins bevestigd uit het vrij groot getal zusters, blijkens eene straks meê te deelen opgave, in 1463 nog in leven, onder welke men ook eene Elburgis aantreft, evenals haar latere stam- en naamgenoot (de meest beroemde Rijnsburger abdis), dochter van eenen heer Rutger, uit het oud-adellijk geslacht van Boetselaar. Het schijnt echter den schrijvers over kerkelijk Gorkum aan de noodige bescheiden omtrent dit klooster ontbroken te hebben; althans de berigten bij de vier voornaamsten die hier in aanmerking komen: Kemp [2]), van Someren [3]), van Heussen [4]) en Dr. Römer [5]), zijn onvolledig en ('tgeen

1) *Kerk. Oudh.*, II, 338.

2) *Leven der doorl. Heeren van Arkel.*

3) *Beschrijvinge der stadt Gorinchem en landen van Arkel, in ordre gebragt* door Z. H. H. T.

4) *Kerk. Oudh. en Gestichten*. vert. door v. Rijn.

5) *Geschiedk. overzigt van de Kloosters en Abdijen in de voormalige graafschappen van Holland en Zeeland.*

vooral bij van Heussen te verwonderen is) niet vrij van onjuistheden. Alzoo is het ons bijzonder aangenaam, dat wij in het ontbrekende eenigzins voorzien kunnen, door middel van een onuitgegeven handschrift, uit het convent zelf afkomstig [1]). Het is een boekdeeltje in groot 8°, inhoudende 42 bladzijden zwaar papier, waarvan bl. 28—32 in blanco; behalve de eerste bladzijden ontbreken nog verscheidene kennelijk uitgescheurde pagina's achter bl. 22 en 27; de overige zijn beschreven door verschillende personen in vrij groote en op eene kleine uitzondering na zeer duidelijke karakters, van het einde der 15e tot de helft der 16e eeuw; hier en daar meent men eene vrouwenhand te herkennen, doch het meerendeel schijnt het werk der convent-rectoren te zijn, hetgeen men vooral onderstellen kan over een paar, op de laatste bladzijde, in 't Latijn geschreven aanteekeningen, waarvan een gedeelte is afgeknaagd en onleesbaar geworden; het opschrift en een vers op den perkamenten omslag zijn insgelijks in de Latijnsche taal; het overige is Hollandsch.

Korte kronijk van de stichting des kloosters tot 1532 (bl. 1—4).

Kronijkmatige lijst van de rectoren (bl. 5—8).

Idem van de maters (bl. 9—11).

Nekrologium der zusters van 1412—1553 (bl. 12—23).

Idem van de geestelijken in de kloosterkapel begraven van 1452—1484 (bl. 24).

---

1) Gaarne brengen wij hier de hulde onzer erkentenis aan de hooggeachte heeren pastoor en kapellaan der parochie van Gorkum, de Zeer Eerwaarde Paters Straman en Lucassen. Ord. S. Franc., aan wier heusche welwillendheid we niet alleen de mededeeling van dit document maar ook verscheidene narigten dienaangaande te danken hebben.

Idem van leeken in de kloosterkapel begraven van 1412—1561 (bl. 25—27).

Kronijkmatige lijst der zusters, welke in 1463 in leven waren (bl. 33—40).

Losse aanteekeningen over gebeurtenissen van 1417—1566.

Wij zullen den tekst van het handschrift laten voorafgaan door een kort overzigt van de geschiedenis des kloosters.

Zekere weduwe Elisabeth (Else, Eessen) Floris Spronksdr. stichtte in 1401 het Agnieten-convent. Zij zelf begaf zich den 14 Augustus in 't nieuwe gesticht met twee zusters, namelijk Machteld Willem Sassensdr., uit het Begijnhof te Gorkum, en Machteld Dirk Smeetsdr. Het was gelegen aan de zuidzijde van het kerkhof der groote kerk, op den hoek van de Krijtstraat, naast het erf van Heer Jan Gerardyn, Proost en Deken van 't kanonikaal kapittel [1]). In 1404 namen de zusters, wier getal telkens vermeerderde, den derden regel van den H. Franciscus aan; in 1407 werd hare kapel gewijd [2]); in 1412 onderwierpen zij zich aan de kloosterbesluiting en in 1413 deden zij hare plegtige professie. Zij bekwamen later bij confiscatie het huis en erf van bovengenoemden Deken Gerardyn, en ook dat van Ambrosius Woutersz., Heer van Bruenis of Laag-Blokland [3]). De toenmaals telkens hernieuwde strijd tusschen de heeren van Arkel en de Hollandsche graven schijnt geen nadeel aan 't klooster te hebben gedaan; integendeel het vestigde zich gedurende den binnenlandschen krijg, en was reeds eene halve eeuw

1) Van Someren, bl. 34.

2) Van Heussen geeft op bl. 1412; Dr. Römer evenwel: 1407 Ons HS. bewijst, dat de laatste gelijk heeft.

3) Van Someren, t. a. p.

later de oorsprong van een nieuw klooster in het naburige Arkel.

Toen (1449) vertrok namelijk de tweede St. Agnieten-Rector, Arend Jansz., met vijf en twintig zusters naar genoemde plaats, en vestigde aldaar op den grond, waar vroeger de burgt der Arkels stond, het klooster Marienhage (ook Oudenhage genoemd).

Al aanstonds doet zich de vraag op, of de Gorkumsche zusters Tertiarissen van den H. Franciscus zijn gebleven. Van Heussen zegt [1]), dat ze naderhand, zoowel te Gorkum als op andere plaatsen van deze landen, den regel van St. Augustijn hebben aangenomen. Dr. Römer [2]) (waarschijnlijk van Heussen gevolgd) geeft insgelijks het convent op als een voormalig Franciskaner-, doch later Augustijner-gesticht. Van Heussen gaat zelfs nog verder, en geeft als laatsten Rector op: een regulier kanunnik van St. Augustinus, den gelukzaligen Johannes van Oosterwijk, die vroeger in 't Augustijner-klooster te Rugge bij den Briel woonde, en aldaar ook den 9 Julij 1572 den marteldood voor het geloof onderging, als een der Gorkumsche martelaren.

Van het Arkelsche Marienhage, aan het Gorkumsch St. Agniet ontsproten, kan men den overgang tot de Augustijner orde niet betwijfelen, vermits in oorspronkelijke stukken [3]), betreffende de Augustijner priorij te Rugge reeds onder het jaar 1453 voorkomen: „Suster „Maria van de Velde, priorisse mitten gemeen Conuent „der *Canonissen regularissen* tot Arkel in onzer Vrouwen-„hage". Men zou hierin ligtelijk eene bevestiging vinden, dat het moederhuis ten deze eene verandering ondergaan

---

[1]) III, 339. [2]) I, 448.

[3]) In 't Seminarie te Warmond aanwezig.

had. En echter komt ons dit niet aannemelijk voor, maar besluiten we, dat het klooster te Gorkum den regel der Tertiarissen is blijven volgen.

Vooreerst, terwijl niets in ons handschrift het minst van zulk eene belangrijke verandering melding maakt, vinden we integendeel hier en daar sporen, dat men zich ten minste op het einde der 15e eeuw aan den derden regel bleef houden. Zoo bijv. worden (bl. 2) de feestdagen vermeld, waarop aflaten konden verdiend worden, aan de bezoekers der kapel verleend bij gelegenheid harer inwijding. Daaronder wordt aangetroffen: „op ons heilighen vaders S. Franciscus dach".

Zoo ook lezen we (bl. 24): „Heer Heynrich van eeten, priester ende canonick ende deken te gorinchem.... sterf ende wert *hier* begrauen anno xxxii".

En (ter zelfde bl.): „Heer Heynric coel priester ende ca-„nonick.... sterf en werd hier begrauen anno lxxxiiij". Deze korte berigten worden op de laatste bladzijde aangevuld door: „anno 82 obijt mgr. henricus de eeten, decanus in gornichem.... sepultus in choro in ecclesia sororum de 3a Sti...; (het laatste woord is weggebeten, doch ligt aan te vullen); duidelijker nog is het even daarna voorkomende: „item anno 84, 23 die mensis maij qui erat die dominica ante festum ascensionis obijt Dnus henricus coel qui fuit canonicus gorcomiensis.... sepultus in ecclesia sororum de 3a ra [tertia regula]

Ergens anders (bl. 4) ontmoet men de wijding van een altaar, in hare kapel opgerigt, ter eere o. a. der H. Maagd, St. Jan, St. Gregorius, Hieronymus, Augustinus, Ambrosius, enz; zonder eenige onderscheiding wordt hier de H. Augustinus opgegeven, en wel onder de vier kerkvaders bij elkander, ja *na* den H. Hieronymus.

Wat hier bijzondere kracht heeft is, dunkt ons, het getuigenis van Wilhelmus Estius, in zijn bekend werkje: *Historiae Martyrum Gorcomiensum.* Daar vinden we Lib. I, Cap. II, dat de gelukzalige Nicolaus Piek, gardiaan van het minderbroeders-convent te Gorkum, bij het naderen der watergeuzen den raad gaf aan zijn neef (Rutger Estius), om de zusters van den regel des H. Franciscus uit het Agnieten-klooster te dier stede naar veiliger oord te laten vertrekken, dewijl hij als gardiaan ook voor de zusters moest zorg dragen [1]). Maar op eene andere plaats, Lib. III, Cap. XXXVI, gewaagt Estius van een geheel ander convent, dat werkelijk tot de reguliere kanunniken van St. Augustinus behoorde, en op denzelfden tijd ook bestuurd werd door bovengenoemden Joannes van Oosterwijk, van dezelfde orde. Dat was het voormalig Begijnhof, hetwelk ook, na in een eigenlijk klooster te zijn overgegaan, nog zijn ouden naam bewaard had [2]). We mogen Estius zooveel te meer gelooven omdat hij in Gorkum was geboren (1542—1613) en niet alleen het klooster zeker een dertigtal jaren gekend had, maar ook bovendien omdat Nicolaus Piek, wien hij als laatsten bestuurder opgeeft, zijn eigen oom was van moederszijde.

Uit het vorige besluiten we dus met regt: dat niet

---

1) Nepote... admonente... de sacris virginibus, quae in eadem civitate sub B. Francisci regula in monasterio S. Agnetis Deo famulabantur; harum enim cura similiter ad eum ut Guardianum pertinebat.

2) Joannes ab Oisterwica.. monachus... Ruggensis monasterii... ordinis S. Augustini, eorum qui Canonici regulares appellantur... Gorcomium missus praefuit monasterio Sanctimonialium ejusdem instituti. Quod quidem ex liberiore Beghinarum... domicilio in claustrum monasticum jam olim conversum, nihilominus antiquum Beghinagii nomen retinebat.

het St. Agnieten-convent den regel der Tertiarissen heeft verlaten, maar het voormalig Begijnhof dien der Augustijner kanunnikessen heeft aangenomen; dat overigens gelijktijdig de zalige Nic. Piek de laatste bestuurder der Tertiarissen en de gelukzalige Joannes van Oosterwijk de laatste rector der Augustinessen te Gorkum geweest zijn. De genoemde verandering, die bepaald in het Oude Begijnhof plaats vond, wordt behalve door Estius nog vermeld in een oud handschrift, daar van Someren uit meêdeelt [1]), dat „in dit Bagynehoff ook hebben gewoond eenige Nonnen van St. Augustyns order, Magdalena-Zusters genoemd, en ware opgesloten Nonnen." De verwarring van de beide gestichten schijnt het eerst aan van Heussen geweten te moeten worden [2]), die, hadde hij benevens het derde boek van Estius ook het eerste boek (de bovenaangehaalde plaats) ingezien, ongetwijfeld tot eene andere meening zou gekomen zijn; welligt is zijne dwaling ook gedeeltelijk voortgekomen uit de omstandigheid, dat een Machteld Willemzd., de eerste zuster en ook eerste mater of priorin van 't Agnieten-klooster, eigenlijk vroeger een zuster van 't Begijnhof was geweest; waarschijnlijk hebben met deze Machteld eenige andere Begijnen het eerste klein getal der Agnieten-bewoners uitgemaakt; de oorsprong van dit nieuwe convent was dus *uit* het Begijnhof, maar met verandering en van gebouw en van regel; het Augustijnergesticht daarentegen was ook *uit* het Begijnhof, maar in een verschillenden zin, want het gesticht was hetzelfde

---

[1]) bl. 26.

[2]) In de Latijnsche *Batavia Sacra* maakt hij behoorlijk onderscheid, doch niet alzoo in de *Historia Episcopatuum foed. Belg.*, en uit het laatste werk is de fout door van Rijn overgenomen in de Hollandsche bewerking dier beide geschriften.

gebleven en alleen de regel veranderd. Vermoedelijk is van Heussen op dit laatste niet bedacht geweest, en zoo doende in dwaling gekomen door de woorden van Estius (uit het 3e B. 36e Cap. hetwelk hij voor oogen had): „Joannes van Oosterwijk bestuurde een vrouwenklooster van „zijne orde (Augustijner-kanunnikessen, hetwelk, vroeger „uit een minder streng Begijnen-verblijf tot een besloten „nonnen-convent overgegaan, zijn ouden naam Begijnhof „behouden had" [1]). Er bestonden dus twee gebouwen van verschillenden regel onder afzonderlijke bestuurders: en zoo hadden de beide inrigtingen ook hare afzonderlijke lotgevallen.

Ten gevolge van dit verschil moet nu ook het Franciskaner-convent worden vrijgesproken van zekere blaam die er juist door de verwarring met de Augustinessen tot heden op drukte [2]). Van de laatstgenoemden toch leest men bij Estius: „of door de nalatigheid, of door de weelde van „sommige oversten was met het verkoopen van zeer veel „landerijen het klooster *uit grooten overvloed* allengs tot de „uiterste behoefte vervallen. Maar in dien behoeftigen toe„stand begonnen de zusters zich veel ijveriger op de gods„vrucht toe te leggen, en door ingetogenheid, zuiverheid en „handenarbeid bij God en de menschen in vrijwillige hervor„ming zich behagelijk te maken" [3]). Daarentegen weet

---

1) t. a. p.

2) O. a. van Heussen, *Kerkel. Oudh.* II, 339, door van Someren klaarblijkelijk nageschreven.

3) Superiorum quorundam praefectorum sive socordia seu luxus effecerat, ut agris plurimis divenditis, ex amplissima rerum copia delapsum esset paulatim ad extremam inopiam... Ex quo res earum Virginum in angustum redactae fuerunt, multo diligentius pietatem colere, et tam sobrietatis quam castitatis studio, nec non opere manuum Deo et hominibus commendabiles sese reddere spontanea quadam reformatione ceperunt. Lib. III, C. 36.

men op de Tertiarissen niets aan te merken en schrijft zelfs van Someren [1]): „haar klooster was redelyk wel van inkomsten voorzien, maar in latere tijden door *ongevallen* veel *vermindert*: den *kloosterregel* werd in hetzelve *zeer stip* onderhouden zoodat *veele* brave maagden en Burgers-dogters daarin woonden en het getal somtijds over de vijfhonderd was". Ligtelijk zou men van zelf reeds inzien, dat het getal van 500 zusters buitensporig is overdreven. Doch in ons handschrift komt ook een Nekrologische lijst voor, loopende van 1412 tot 1558, en deze bevat in dat lange tijdsverloop, met eene lacune van betrekkelijk weinige jaren, slechts de namen van omtrent 150 overledenen; eene andere lijst brengt het getal der in 1563 levende zusters tot omtrent 80, van welke het ook niet is uitgemaakt, of ze door den schrijver dier lijst worden opgegeven, als waren ze juist allen in dat jaar in 't klooster woonachtig, of ook diegenen worden meêgeteld die na hare professie of een tijdelijk verblijf aldaar naar elders vertrokken waren. — Voor: over de *vijfhonderd* zal men gerust „*over de vijftig*" kunnen lezen.

„De verdere omstandigheden van dit nonnenklooster, zegt van Someren [2]), schuylt (sic?) agter het gordyn der „oudheid en is niet denkelyk dat zy ooit zullen ontdekt „worden." We zullen beneden onder de kronijk van het convent nog een paar bijzonderheden voegen, en hier alleen vermelden, dat tegen de komst der watergeuzen te Gorkum (1572), met verlof van den gelukzaligen

---

1) Hier is van Someren niet door van Heussen in de war gebragt, en daarom zijn berigt van meer waarde dan het straks aangevoerde.

2) t. a. p. bl. 39.

Gardiaan Nicolaus Piek, het klooster althans voor een gedeelte door de zusters is verlaten [1]), en zoo al niet uitgeplunderd en verwoest [2]), toch door de nieuwgezinden werd aangeslagen; dit kan blijken uit de twee volgende akten, voor zoover we konden nagaan de laatste, waarin het St. Agnieten-convent bijzonder vermeld of bedoeld is.

Resolutie der Staten van Holland, van 24 November 1578.

Op het versoek van de gemeene conventualen van St. Agnieten-klooster binnen Gornichem ende Bagynen aldaar, om voorsien te moogen worden tot haar alimentatie als na behooren; Is geappostilleert, zy deese gestelt in handen van Burgemeesteren ende Raaden der Stad Gornichem, ten einde sy op de betaaling ende onderhoud van de supplianten alhier by alle weegen ende middelen zulks voorsien als na behooren; authoriscerende tot dien einde deselve Magistraten deselve goederen ende Inkomsten van het Convent voornoemt te moogen belasten, beswaaren ofte eenige parthyen derselver goederen vervremden ende alieneeren voor soo veel hetselve sal noodig weesen tot onderhond van dezelve conventualen, ende de lasten van de goederen van het selve convent die betaalt ende gedraagen sullen moeten worden, ende dit alles ten meesten dienst ende profyt van den Lande; daar toe dezelve Magistraaten behoorlyke Brieven van verseekertheid, koop of verband sullen verleenen moogen; die by de Staaten meede sullen worden geapprobeert ende bescegelt; ende voorts een bequaam ende suffisant Persoon sullen nomineeren, om by de Staaten tot den ontfang ende administratie van de voorschreeve goederen gestelt ende gecommitteert te mogen worden als na behooren [3]).

In deze Resolutie ziet men weder duidelijk onderscheid

---

[1]) Estius, Lib. I, Cap. 3.

[2]) Van Someren zegt het uitdrukkelijk, maar heeft vermoedelijk ook hier het Begijnhof voor het convent aangezien.

[3]) fol. 40, gedrukt Regist. fol. 530.

gemaakt tusschen de conventualen van St. Agnieten-klooster en de Begijnen, die echter beiden van haar eigendom ontzet, nu gezamentlijk den Staten om onderhoud verzochten. We zagen boven, dat de Begijnen ten laatste behoeftig waren; hun Rector J. van Oosterwijk getroostte zich in hare armoede te deelen [1]). Waarschijnlijk was haar klooster in 1572 geheel verwoest; althans de Resolutie gewaagt wel van St. Agnieten-*klooster*, maar niet van het *Bagijnhof*, welke naam immers, volgens Estius [2]), tot in 1572 door het gesticht der Augustinessen gedragen werd. Daarentegen was het St. Agnieten-convent door een geregelder bestiering in betere omstandigheden gebleven; het had goederen en inkomsten behouden, en te meer, wijl luidens het verhaal van Estius [3]), sommige zusters Gorkum hadden verlaten, is het te denken, dat de overgeblevene bewoonsters der beide conventen te zamen een klein getal hebben uitgemaakt, die niet alleen zich ligtelijk tot het indienen van een gezamenlijk smeekschrift konden verstaan, maar ook, als de laatst overgeblevenen van alle Gorkumsche kloostermaagden, tot de gemeenschappelijke alimentatie uit de goederen van het laatste Gorkumsche vrouwenconvent door de Staten werden toegelaten.

Onjuist derhalve dunkt ons de meening van Dr. Römer [4]), als waren „de bewoonsters van 't *Bagijnhof* in 1578 verhoord in hare bede om alimentatie, waarin de stedelijke

---

1) Estius, t. a. p. Cum virginibus illis incommodum paupertatis neutiquam abhorrescens, ac tenui victu contentus, sane quam patienter ac placide sortem eam tulit, quamvis senex jam esset.

2) t. a. p. antiquum Beghinagii nomen retinebat.

3) Lib. I, Cap. 3. Eas quae in alias civitates Catholicas abire sibi tutius existimabant, jam pridie (Pieckius) dimiserat.

4) I, 641.

regering belast werd te voorzien uit de goederen van het hof."

De tweede Resolutie der Staten is van 12 Augustus 1583.

„Worden gecommitteerd de Heeren President Nicolai „en de Heere van Mathenes tot verkooping van de ge„annoteerde geestelijke goederen van Gorinchem" [1]).

We kunnen nu tot den inhoud van het Handschrift zelf overgaan; de spelling zullen we behouden, doch eenige verkortingen, tot gemak van den lezer, aanvullen.

Op den perkamenten omslag aan de binnenzijde staat:

In usum monasterii diue agnete virginis in Gorinchem.
Uive pius, moriere pius cole sacra deumque.

Gelijk we boven aanmerkten, ontbreekt de eerste bladzijde, en vangt het M.S. aan in 't midden van een volzin, die we dus van elders met een paar woorden volledig moeten maken:

I. De eerste zusters van 't Convent waren: de stichtster Elisabeth Spronks (Florisdr.), Machteld Sassen (Willemsdr.) en nog eene andere

maghet, gheheiten Mechtelt dires smeets dochter. Die int jaer doenmen screef xlix mit onsen susteren tarkel ghetoghen is; ende heeft daer helpen beghinnen dat cloester van onser lieuer vrouwen in den haghe [2]). — Oec seitmen dat in dier tijt een heilich mensche was binnen Gorinchem, die te voren voerseide hoe veer dat onse ghesete [3]) noch namaels strecken soude.

---

[1]) fol. 296, gedrukt Regist. fol. 341.

[2]) In 1444 gaf Jakob van Gaasbeek, Drossaard van Gorkum, uit naam van Hertog Filips van Bourgondië, aan deze nonnen in erfpacht eene hofstede, genaamd *den ouden Haghe*, ook *Vrouwenhage* en *Mariënhage*, te Arkel bij den Dam. De giftbrief is van 28 Januarij, bevestigd door 's Hertogs gemalin, Isabella van Portugal, te 's Hage, den 27 November daaraanvolgende.

[3]) Instelling.

Item doemen screef MCCCC ende iiij. Op des heiligen apostels Sunte Jacobs dach ontfinghen onse susteren alre eerst Die derde oerde sancti francisci. Ende doemen screef MCCCC ende xij. Opten auont der heiligher apostolen Symonis ende Jude, Worden onse susteren hier alre eerst besloten ghecleedt int slot. Mer des jaers daerna deden sij professie op sunte Theodorusdach dat is des daghes voer S^{t}. Martijns auont, anno MCCCC ende xiij. Item doemen screef MCCCC ende vij. Op ons heilighen vaders sunte Franciscus dach, Wert onse Cappelle ghewyet In der eren gods, ende des heilighen apostels S^{t}. Andries, Sinte Johans baptisten, ende S^{t}. Agnieten daer onse Conuent den name van heeft. Sunte Johannes baptista was ghecoren ende gheordineert onse principael ende ouerste patroen. Mer want onse susteren vrese hadden, moeyenisse te liden vanden besiecten menschen diemen gheerne tot sijnre kerken pleecht te brenghen, Soe en is sinen name niet voer gheset. Die kermisse van deser wyinghe wert verleyt ende begaen [1]) Des sonnendaghes na der octauen onser lieuer vrouwen Visitacio. Ende dan houtmen oec die feeste vander wijnghe [2]) onses outaers buten den choer an die noertsyde. Item dit is dat aflaet dat ghegheuen wert inder wijnghe onser Cappellen mit den hoghen outaer. Die ghewyet wert doemen screef MCCCC ende vij, Inder eren gods ende sunte Andries des apostels, S^{t}. Johans baptisten ende sunte Agnieten, dair onse Conuent den name van heeft, want men noemet Tot sunte Agnieten.

Bisscop frederic bisscop tutrecht gheeft xl daghe aflaets allen menschen, die van horen sonden warachtich berouwe hebben ende te rechte ghebiechtet ende comen In deser Cappellen pelgrymaedze of deuotelic hair ghebet te doen, Of die dair misse of predikinghe of enighe andere godlike dienste horen. Mer soe wanneer hier die feeste is der kercwijnghe ende op der patronen daghe. Dat is op sunte Andries des apostels dach Op sunte Johans baptisten dach ende op sunte Agnieten dach, Ende op desen hoechtiden die hier na bescreuen staan, Als kersdach, jaersdach, Dertiendach [3]) Opten goeden vrydag, Paesch dach, Ons heren hemeluaerts dag, Pinx-

---

[1]) Begon (of gevierd?). [2]) Wijding.

[3]) De dertiende dag van Christus' Geboorte: Driekoningen.

teren, Der heiligher drieuoudicheit dach, Des heilighen sacraments dach, ende des heilighen cruusdaghe, Op alle onser vrouwen daghen, op sunte peters ende pauwels ende alle der anderen apostelen daghe, ende der ewangelisten, Op sunte Laurencius, Vincencius, Ignacius, Policarpus ende der xii martelairs dach, Op ons heilighen vaders S. Franciscus dach, Op sunte Martijns dach, Op sunte Nycolaus dach ende der leerres [1]) daghe, Op sunte Maria magdalenen dach, Op sunte Katherinen, S^te^ barbaren, & sunte Margrieten, St Lucien, St Aechten, S^t^. Ceeilien, St Dorotheen, ende sunte Geertruden dach, Op alre heilighen dach, op alre sielen dach, Ende binnen den octauen der hoectiden voirsz So is dat aflact ghedubbelt. Item so wie drie Aue Marien lesen op haren knyen alsmen [2]) oflaat cleppet. Ende die driewerf om den kerchof gaet, Of die den heiligen Sacrament of den heiligen olye volghen, alsment den sieken brenghet, heeft telken xl dage. Item soe wie hier drie pater noster leset, voir den Reliquien, heeft van elker Reliquie xl daghe. Ende soe wie oec spreket drie pater noster voer die doden die hier begrauen leggen, heeft telken xl daghe. Die totter tymmeringhe Of totten lichte Of totten ornamente, of in enigher anderre manieren die hulpelike hant reyken, Of die in haren testamenten of buten haren testamenten desen godshuse of desen Conuente yet besetten [3]) gheuen ofte procureren ende beweruen, Of soe wie tot enigher tijt desen conuente of de personen deses Conuents, in wat manieren dattet sij, enighe hulpe doen, mit rade of mit dade, Of mit dienste hem troestelicheit ofte mynne [4]) bewisen, Hoe dicke [5]) ende hoe menichweruen datse enich van desen voerseiden punten doen, soe verdienen si ende hebben xl daghe aflaets.

Het is te weten Dat wy ghenen brief en hebben van der wijnghe onser Cappellen; dat coemt aldus bij also onse oude susteren ghetughen: Bisscop Mathijs, die dese voirsz Cappellen mit den outaer wyede, had vijf nobel [6]) van der wijnghe, ende hi

---

[1]) Kerkleeraars. [2]) Onzeker of dit woord er staat.
[3]) Bij erfenis maken. [4]) Liefde. [5]) Dikwijls.
[6]) Een nobel omtrent 50 stuivers.

eyschede nog vijf nobel van den brief van der wijnghe te bezeghelen [1]). Hem werter drie gheboden, dat was te samen viij nobel, mer hi en wouts niet doen, Ende want onse susteren in dier tijt seer arm waren, soe wert hem vanden vrienden gheraden dat si daer wat mede toeuen souden, want si hoepten datment noch wel om myn [2]) dadingen [3]) soude. Ende ouermits swaren orloghe ende onlede die doe ter tijt inden lande van Arkel was, soe wertet lange vertoghen ende is te male versuymt. Die bisscop nam den brief onbezeghelt mit hem. Mer die voerser, aflaat, dat hij gaf inder wijnghe, dat sereeff die eersamighe Herberten Jansz in dier tijt onse confessoer ende sette dat in onser Cappellen voirsz in een orconde ende om die deuocie te verwecken, ende daer stontet menig jaer, mer daer na doet veroudet was, wertet wt der Capellen verroekeloest ende verloren.

[*Op St. Simon en Judas-dag* (28 *October*) 1582 *is een nieuwe klok in 't klooster gewijd, en St. Agnes genoemd, volgens van Someren door Mr. Johan Rick, volgens van Heussen door Johan Richt.*]

Dat autaer in onse capelle aen die suden sijde is ghewijt int jaer ons heren xv^{c} ende xxxij den xij dach van april, puerlic om Gods wille van den eerweerdighen heer, here laurens hertoech Carmelijt, bisscop van hebron, wijbisscop van utrecht, ter eren der alre heilichster drieuoudicheit, Der glorioser altijt maghet maria, Johannes euangeliste, Gregorij, Jheronimi, Augustini, Ambrosij, Huberti, Dyonisij, Anne, Appollonie, ende alle gods heilighen, Jnder welker patronen hoechtijden dese voernoemde bisscop verleent heeft alle den ghenen, die in die gracie gods wt deuocien een pater noster lesen voer desen outaer, xl daghen aflaets Ende oec mede in die hoechtiden der heilighen vanden welken hoer heilighe reliquien inden seluen autaer besloten sijn, te weten S^{t} matheus apostel ende ewangelist, S^{t} martijn, S^{t} lambert, Voert

---

[1]) Matthias, bisschop van Biduane, die ten dienste was van den Utrechtschen bisschop, schijnt, ook naar andere berigten, niet vrij van inhaligheid geweest te zijn.

[2]) Minder. [3]) Verdragmaken, accorderen.

dies ghelijc inden dach van des altaers kermisse [1]) die altijt is op die octaue van paesschen.

II. Jtem dit sijn die Confessoirs ofte biechtuaders, die onse Conuent geregiert hebben, Sint dattet eerst begonnen wert.

[*Bij van Heussen en van Someren ontbreken de vijfde en zevende Rector; beiden geven verkeerdelijk als den laatsten op: Johannes van Oisterwijk, en van Someren plaatst tusschen den vierden en zesden zekeren W. Klaasz., op het jaar* 1480, *hetgeen met ons HS. wat zoo duidelijk en volledig de opvolging en dienstjaren der Rectoren opgeeft, niet overeen is te brengen.*]

Jtem die alre eerste was die eersamige here Herberten iansz. Die hier bij ons quam doe dit Conuent hier eerst began. Dat was doemen screef: MCCCC ende een. Doe hi out was omtrent XXX iaer. Want hi wert hier ghescicket ende gheset, onse Convent te regieren van heren Johan van arkel, heren Ottenz. in dier tijt onse lantshere. In wat manieren dese overweerdighe man sijn eersamighe leuen hier bi ons gheleyt ende ouerleden heeft, Ende in wat menigerhande doechden hi hem oefende van sinen kijntschen jaren tot sijnre graeuwer outheit toe, daer waer veel af te scriuen dat te verwonderen waer.... Mit veel ghetughen wast in voir tiden hier te Gorinchem openbaer Dat hi ghesien wert voir den outaer in sijnre missen een cubitus verheuen van der eerden. In sijnre cameren dair hij in bedinghen [2]) was, wert somtijt vernomen oversueten roke, ende ghesien hemelch licht, ende sijn aensicht so claer dat mens niet aensien en mocht. Hi ghenas mit sijnre crachtiger bedingen een van onsen susteren van eenre seer vresclicker sueten die gheen meyster ghenesen en conde. Lyedwy, die heilighe maghet te Schiedamme bekende sijn verdiente ende ontboet [3]) hem gruete ende oec heymelike saken, Nochtan dat sijs in den lichaem nye ghesien en hadde. Langhe tijt voer sijnre doot Sach een heilich mensche hier te Gorinchem in enen visioen Sinen stoel bereyt in den hemel. Een eersamige deuote suster, die in sijnre doot bij hem was, ghetuuchde ende placht mit groter deuocie te vertellen, Dat sij in sijnre doot hoerde hemelch gelnut van sueten spele inder

[1]) Wijdingsfeest. [2]) Gebed. [3]) Openbaarde.

luchte boven dat huusken dair hi in sterf. Doe hij doot was, quamen die heren wt der kerken mit grooter weerdicheit om hem te cleden, ende brachten suuerlic ornament mit hem [1]), Dat wi bereit hadden en was hem niet goet genoech. Ende een van hem [2]), gheheiten here Willem danckertsz., in dier tijt Deken. die langhe tijt den saghe [3]) gehadt had, ende op die tijt seer siec was, werd rechteuoirt genesen Jnder handelinge [4]) des heiligen mans, of ment segghen mach als die selue eerbair priester mit deuocien plach te vertellen. Hij [5]) sterf vol van doechden na veel cronen der lijdsamheiden, Doemen screef xli [6]), Doe hij out was lxx iaar, int xlijste iaer sijnre priesterscap, Ende doe hi ons ghedient had alre ghetrouwelixste xl jaer sterf hij int voirsz iaer op sunte Jorijs auont.

Die anderde was Here Arnt iansz, Die hier quam doe hi noch clerc was ende wert bij ons priester. Hi diende hier eersamlic ende getrouwelic x iaer. Ende dair na toech hi van hier met xxv van onsen susteren tarkel, ende heeft daer ten loue gods begonnen Dat conuent der nonnen van sunte marien In den haghe. Hi leefde dair xi jaer ende sterf doemen screef lx, int xxiste iaer sijnre priesterscap, Doe hi out was xlix iaer 7).

---

[1]) Hen. [2]) Hen. [3]) Koorts.
[4]) Behandeling, welligt hier begraving. [5]) Herbert Jansz.
[6])Bij van Someren te onregte 1442.

[7]) Bij het opmerken van deze en eenige volgende bijzonderheden kunnen we ons niet meer houden aan de op zich zelf anders niet zoo onwaarschijnlijke meening van D. Römer, *Gesch. overz. der kloosters*, I, bl. 449. Hij zegt namelijk: „de tijdsbepaling (voor het stichten van „Arkelsklooster) van 1449 schijnt aan onjuisthcid te lijden... aange„zien Heer Arend 1442 te Gorinchem Pater werd, en mitsdien eerst „in 1452 zijne tienjarige dienst vervuld had; doch dit houdt op een „bezwaar te wezen, indien men veronderstelt, dat ons klooster, in „1449 begonnen, niet vóór 1452 bewoonbaar is geworden."

Immers aannemende, dat Arend Jansz. in 1441 (toen zijn voorganger stierf, gelijk wij zagen) of 1442 Pater of Rector des convents werd, moeten we te gelijk opmerken, dat hij reeds langer Priester was. Hij stierf, zegt het HS., in 1460, na 21 jaren priesterschap. Zijne priesterwijding viel dus voor in 1439: „hi quam doe hi noch „clerc was ende wert bij ons priester". Doch ten gevolge zijner priesterwijding kon hij de zusters ten dienste wezen, zonder daarom Rector

Die derde was Here Claes vander eyke, een eersaem out ende seer deuoet man, Die hier quam van dordrecht, anno xlix, ende diende ons na sijnre macht, bij twe iaren seer trouwelic, Ende scheyde gunstelic van ons om sijnre outheit ende tederheit wil, ende toech in Swijndrecht Jnt Regulier cloester, Daer eynde hij sijn leven salichlic ende rustede Jnden here, Doemen screef lij.

Die vierde was Heer Michiel petersz, Die hier quam van Alcmaer anno vijftich Jnt gulden jaer, Een deuoet priester ende namaels

---

te zijn; nu maakt de tusschenruimte van de priesterwijding (1439) tot de stichting van Mariënhage te Arkel (1449) juist de tien jaren uit, welke de moeijelijkheid van Dr. Römer veroorzaakten; van den anderen kant leert het HS., dat Arend Jansz. (zijn laatste) *elf* (levens)jaren (dus als priester) te Arkel doorbragt; en dat hij een en twintig jaren priesterschap bereikte. Trekt men nu die elf jaren af van de 21, dan blijven er weder juist 10 jaren over van *verblijf* en *priesterschap* en *dienst* in het klooster te Gorkum. En die 10 jaren van 1449 (het vertrek naar Arkel) afgetrokken, wijzen weder op 1439, zooals we boven zagen, het tijdstip der priesterwijding. — Het betrekken van een bewoonbaar klooster te Arkel moet ook wel degelijk in 1449 gesteld worden. Immers 1°. sinds een deel van 1449 was hij geen Rector meer te Gorkum, want (het volgt een weinig verder in 't HS.) toen was Heer Claes vander Eyke hem daar reeds opgevolgd. 2°. Aangezien we nu bepaald lezen: „dairna toech hi *van hier* (Gorkum) tarkel", moet zijn komst te Arkel in 1449 zijn geweest. 3°. Hij leefde daar (te Arkel) elf jaar (lezen we) en stierf in 1460; hij heeft er dus van 1449 gewoond. 4°. Lezen wij 't uitdrukkelijk in de korte kronijk hier boven medegedeeld (bl. 121), ook in het levensberigt over Mater Catherine Heinnia (zie beneden bl. 115), in de losse aanteekeningen (bl. 125) enz. We hebben hier met voordacht van een bewoonbaar klooster gesproken; we willen het verlaten van Gorkum gelijktijdig plaatsen met het werkelijk betrekken van 't convent te Arkel; het vorig aangehaalde onderstelt ten duidelijkste die gelijktijdigheid. De hofstede met aanbehooren te Arkel, welke aan de nonnen was toegeschikt om haar nieuw convent op te rigten, behoorde haar reeds in het begin van 1444, (zie boven); indien er dus wat te vertimmeren of zelfs te bouwen is geweest, men had dan tot in 1449 er al tijd genoeg voor gehad. Na dit alles kan de uitdrukking van ons HS. het convent *beginnen*, zooals hier van Heer Arend Jansz. en *'t helpen beginnen*, zooals elders van anderen gezegd wordt, ons geene moeijelijkheid maken; het duidt natuurlijk niet den stoffelijken opbouw van het kloostergesticht aan, maar het begin van 't religieuse leven binnen het convent.

professijt in onser oerden Jnden cloester Tot onser lieuer vrouwen holtmaer. Hi diende hier eerbaerlic ende seer ghetrouwelic xix jaer, Ende na datten die heer gheprueft hadde mit veel lidens ende sieeten vijf jaer lanc gheruert van der popelsye [1]) sterf hi Doemen screef lxix Jnden xxiiij^{sten} jare sijns priesterscaps, Doe hi out was xlviij iaer.

Die vijfte was Die eersamige Heer Heynrich van heel, voertijts pater Tot onser lieuer vrouwen holtmair, Dic hier quam anno lxiij. Hi diende hier eerbaerlic ende seer ghetrouwelic xxxij iaer, hi ghinc ons voer in veel goeder exempelen ende leeren der lijdsamheit ende veel ander doechden; hi sterf doemen screef xciij in den xl^{sten} iaer sijnre priesterscap doe hi out was lxiiij iaer [zie bl. 125].

Die seste was die eersamighe Here Zweer Heynric wigger willemsz. Die hier quam van amsterdam wt sunte pauwels cloester anno xcv op sunte peters dach ad cathedram, doe hi out was xxxv iaer ende int xi^{te} iaer sijnre priesterscap. Hi diende hier eerbaerlic ende seer ghetrouwelic omtrent xxx iaer, hi ghinc ons voer in veel goeder leeren bisonderlic in predicacien ende der lijdsamheit ende veel goeder doechden daer na wordt hi van god gheuisenteert also dat hi van crancheit sijns hoefts ende doer ghebrec sijnre synnen [2]) ons niet langher dienen en mocht, so sterf hi tot amsterdam in sijn selfs conuent doemen [3]) xxix in den xliij iaer sijnre priesterscap doe hi out was lxviij iaer ende hi leerden den susteren den sanc ende is eerst mit hen begonnen anno xcvj.

Die seeuenste was die eersamighe heer Gielis danielsz van lith. Die quam hier vanden bosschc vuyt fraterhuys [4]). Hy was geboren

---

[1]) Apoplexie, beroerte. [2]) Zinnen.

[3]) Het woord *screef* is hier zeker weggelaten.

[4]) Door *fraterhuis* verstond men te 's Hertogenbosch en elders gewoonlijk een convent der *Broeders van 't gemeene leven*, afkomstig van den bekenden Geert Groote. Op vele plaatsen waren zij overgegaan tot den regel der Augustijner-Kanunniken. Ofschoon dit nu met de broeders van 's Hertogenbosch geen plaats heeft gehad, zou men toch kunnen vragen, hoe een hunner aan het hoofd komt van een nonnenklooster des derden regels. Naar onze meening moet hier aan *fraterhuis* eene andere dan de zoo menigmaal voorkomende beteekenis gegeven worden; er bestond namelijk in 's Hertogenbosch sinds 1319, eene godsdienstige vereeniging, eerst zonder bepaalden orde-regel of

anno xiij^{c} ende lxxvij; hi ginck int fraterhuys anno xcv op S. Agnieten dach; hi wort priester anno xv^{c} ende twe. Hy quam hier te Gornichem anno xv^{c} ende xxiiij den x dach septembris; hy diende hier binae xxij iaer seer eerbaerlijck ende getrouwelijck ende ginck ons voor in veel goeder exempelen ende leeren der soberheit, oprechtheit, sydsamheit [1]); hi sterf anno xv^{c} ende xlvi den laetsten April, ons afterlatende tot een testament wel ruym c gulden, al ist datter mer lxxx int memorieboeck geschreuen staen, Die hy van veel xxx^{tien} [2]) ende seer sober leeuende vergadert ende gespaert hadde.

III. Jtem dit sijn die maters die hier geweest hebben, Sint onse conuent eerst begonnen wert.

[*Van Heussen geeft alleen de drie eerste Maters op; van Someren geen enkele.*]

Jtem alre eerst van datmen screef mcccc ende een tot dat men xi screef, waren hier menigerhande verwandelinge van maters, Nu van buten ende dan anders. Mer inden voirsz iare doemen xi [3]) screef dat was doe onse susteren besloten worden, Wert ghekoren ende van onsen vaders gheset

Mechtelt, meyster willems dochter, die voir onse eerste mater te rekenen is. Sy quam hier int alre eerste beghin doemen *een* screef, van den beghijnhof mit suster Eessen florijs spronx der eersamer weduwen, die dit conuent hier eerst begonnen heeft, ende mit eenre anderre maghet, die si mede namen gheheiten Suster mechtelt, dirx smeets dochter, onse alre outste suster die tarkel

---

kleeding; in 1439 echter aanvaardden zij een kloosterhabijt en juist in 1515 (alzoo slechts negen jaar vóór Heer Gielis Danielsz. uit 's Hertogenbosch naar Gorkum kwam) was deze vereeniging toegetreden tot den derden regel der Franciskanen, genaamd Beggarden. Hun klooster, dat in 1584 bestond, kan dus na hun overgang tot dien regel, wegens de van toen af inniger verwantschap, door de Tertiarissen van Gorkum zeer goed in eigenlijken zin *fraterhuis* genoemd zijn. — (Verg. *Kathol. Meijerijsch Memorieboek*, bl. 171.)

[1]) 't Zal *lydsamheit* moeten wezen, of is 't *zeedzaamheid?*

[2]) Maandstonden voor overledenen? [3]) Hier vóór bl. 107 staat 1412.

ghetogen is. Sy en was doe mer xiij iaer out, Mer al was sy ionc van iaren, sy was nochtan seer vuerich Jnden dienste gods, ende arbeide seer mit alre groter vlyticheit om vordernisse ende voirtganc onses conuents dair si seer veel om leet. Doe sij xxvi iaer out was wert si mater ghekoren, ende si regierde vijf iaer. Veel waer te scriuen van der bernender mynnen [1]) dair si mede ontsteken was te gode, ende tot haren mede susteren. Sy hadde so grote ghenade van onsen lieuen here ontfaen, so dat si dicwijl in haren ghebede ontgheestede ende te male wt hair seluen quam, sonderlinge inder ontfanghinge des heilighen sacraments. Seer grote begheerte had si te gaen totten heiligen sacrament soe dat sy dicwijl in die weke dair toe ghinc als hair die drift des heiligen gheestes dair toe dranc..... Si sterf doemen screef xvi.

Hier na quam een eersamighe maghet, gheheiten *Lysbeth heinrix dochter*. Dese was sonderlinghe blenckende jnder doecht der goedertierenheit, ende der ontfermhertieheit tot allen menschen. Si diende xxiij iare mit groter vlyticheit ende ghetrouwicheit. Dair na wert haer rust verleent, want om overgrote swaerheit hairs lichaems en mocht si niet langher dienen. Sy sterf doemen screef lxij. Doe si out was lxxvij iaren, professijt inder oirden lvij iare.

Nae deser volchde een ander gheheiten *Katherina heinrix dochter* een doechsamige ende eersamighe maghet. Sy ontfinc tregiment doemen screef xxxix. Sy diende eersamlic ende ghetrouwelic x jare, Dair na voir [2]) si van [ons] heen mit onsen susteren tarkel.

Hier na quam *Agatha ians dochter* wt Zeelant gheboren van Cloetingen, Anno xli doen si out was xx iaer. Ende si ontfinc dat regiment anno xlvij doen si out was xxvij. Si regierde ons doechdeliken en eerliken in alre oetmoedicheit ende veel doechdeliker werken ende in veel goeder exempelen voer ghegaen heeft. Si diende ons ghetrouwelic xl iaer. Si sterf doemen screef xv^{e} ende x. Doen si out was lxxxvij iaer, professijt ende besloten lxiij iaer.

Ier na quam *lijsbeth ariaens wilden dochter* van Leerdamme anno lvij doc si out was xij iaer. Si dede professie anno lxij. Si ontfinc tregiment anno lxxxiij. Doe si out was xxxvij iaer. Si diende

---

[1]) Brandende minne of liefde.

[2]) Trok.

eersamelic ende ghetrouwelic xviij iaer. Si sterf anno xxvij doe si out was lxxxiij iaer, professijt ende besloten lxvij iaer.

Jer na quam *Alyt Steeuelants dochter* doemen screef hondert [1]) ontfinc si dat regiment, doe si out was lxiij. Si diende eerlike ende doechdeliken bet [2]) dan iij iaer. Si sterf int vijfste iaer doe si out was lxvij iaer, professijt ende besloten lj [3]) iaer.

Jer na quam *Jan meyster peter symons dochter* vander goes. Si ontfinc dat regiment anno xcij doe si out was xxxvj. Si diende eerlike ende ghetrouwelic xij iaer. Si sterf anno xxvj doe si out was lxxij iaer.

Jer na quam *Corneli willems dochter* van cloetinghen. Si ontfinc dat regiment anno xvc ende xxxvij doe si out was liij iaer. Si diende eerlike ende ghetrouwelic v iaer; si sterf anno xvc ende xlij doe si out was lvij.

Hier na quam *Aleit laurensdochter* anno xvc ende drie, doen sy out was xiij iaer, si dede professie anno xvc ende vijf, ende na dat si lange tijt procuratrix geweest is, so ontfinck si tregiment a° xve ende xliij op St. gregorius dach als si out was liij jaer. Si diende seer duechdelijc ende eerlijc in alre oetmodicheit ende sachtmodicheit omtrent xv Jaer Si starf anno xve ende lvij den ixa septembris als si out was lxix.

IV en VI. Er volgt nu een Nekrologium der Zusters en Maters van het begin des convents, 1401 tot 1558, waaruit echter het blad, loopende van 1519 tot 1541, is weggescheurd. Ten einde alle overbodige herhaling te vermijden, zullen we den inhoud van dit Nekrologium statistiesch opgeven, en er insgelijks statistiesch den inhoud mede vereenigen van eene Naamrol, die verder in 't HS. de zusters opgeeft, welke in 1463 nog in leven waren. — De letter O in de derde kolom beteekent, dat de ge-

---

[1]) Dat is in 1500 werd zij Mater, zooals blijkt uit het hierna volgende Nekrologium. [2]) Meer.

[3]) Het Nekrologium geeft op: „l iaer".

noemde zuster niet ingekleed en N dat zij niet geprofest is geworden.

De zusters, die wel de professie maar niet de kloosterbesluiting aanvaard hebben, of van welke zulks niet uitdrukkelijk vermeld staat, zijn in de derde kolom aangeduid met een *. Eindelijk moeten we nog waarschuwen, dat de opgave van het Nekrologium en de Naamrol hier en daar niet goed overeenkomt; we geven hier alles, zooals we 't vinden, op twee uitzonderingen na zonder verdere gissing of berekening.

Naam.	Sterft Anno	Ouderdom.	Jaren der professie.
Aechte Adriaensd. van Cloetinge, .	1412	30	N.
Mechteld Willem Sassensd., eerste Mater.	1416	31	3.
Geertruut Bruustensd.	1421	24	Eerste jaar.*
Geerte Matheeusd.	1421	25	Id.
Eesse Florijs Spronx [1]).	1421	63	17.
Lijsbeth Adriaensd. uit Zeeland. .	1422	25	4.
Grietken Petersz uit Zeeland. . .	1422	12	O.
Lijsbeth Jan Laurensd.	1427	22	6.
Toys (Loys?) Beerntsd., weduwe .	1429	34	7.
Cornelis Dirc Millincsd.	1431	10	O.
Baloch Heynrixd.	1433	32	11.
Katherijn Adriaensd.	1434	52	32.
Lijsken Jansd. van Dordrecht. . .	1435	11	O.
Aechte, Ydzelief } Heinrixdd. tweelingen. .	1441	40	19.
(Ydzelief stierf zes dagen na haar zuster.)			
Mary Martijnsd.	1442	25	3.
Hildegunt Adriaensd.	1445	52	25.
Mechtelt Beerntsd.	1445	70	48*.
Oede Jansd. van der Lijnde. . .	1447	45	25.
Cuenegunt Aerntsd.	1448	17	O.
Corstijn Goeswijnsd.	1450	44	27.
Lijsbeth Jans Potegorsd.	1451	44	10*.

Naam.	Sterft Anno	Ouderdom.	Jaren der professie.	Gekomen in 't Conv. Anno	Oudzijnde	Deed professie Anno
Lijsbeth Sandersd.	1451	24	1*.			
Margriet van Delf Claesd. . . .	1451	50	26.			
Gheertruut Aelbrechtsd.	1451	23	6.			
Mary van Kulenborch Woutersd. van Dichten.	1452	22	3.			
Digna van Tongheren Gielijsd. . .	1454	23	0.			
Agnese Hughend, weduwe . . .	1454	58	38.			
Beatrijs Willemsd. van Goer. . .	1453	17	0.			
Aechte Lambrechtsd.	1453	31	6.			
Soet Reynersd.	1456	41	23.			
Soete Jans Steynsd.	1457	29	13.			
Lijsbeth Tyelmansd.	1458	61	9*.			
Beel Ghijsbrechtsd.	1461	33	14.			
Katherijnke vanden Bossche . . .	1461	10	0.			
Lijsbeth Heynrixd, vroeger Mater en mynistra.	1462	78	58.			
Beel Claesd.	1462	75	58.			
Rykelant Heinrixd.	1463	29	10.			
Clara Petersd.	1463	41	20.			
Ave Willemsd.	1465	61	39	1422	18	1426.
Peternelle Jansd.	1465	36	16	1442	12	1449.
Lijsbeth Jan Puyfelixd.	1467	61	46	1417	11	1421.
Mechteld Ruthgersd.	1468	47	18*	1442	21	1450.
Corstijn Claesd.	1470	ci.50	27	1439	Onb.	1443.
Enghel Dircs Smeetsd. [2]) . . .	1471	85	*.			
Digna Jansd. van Antwerpen. . .	1471	40	21	1445	15	1450.
Wynnock Cornelisd.	1472	62	37	1432	22	1435.
Lijsbeth Jansd. van Beest [3]). . .	1472	50	39	1435	13	1443.
Soessen Ottend. van Rossem. . .	1472	43	25	1446	17	1447.
Mary Peter Moysd. uit Zeeland. .	1473	32	12	1459	17	1462.
Cornelis Mr. Claes Sassend. . .	1473	63	44	1422	15	1431.
Mary Goyvaertsd.	1473	46	23*	1448	21	1450.
Gheertruut Jan Hamersd. . . .	1474	80	58	1412	18	1416.
Soet Jansd.	1474	33	13	1457	16	1461.
Lijsbeth Jacopsd. van Ess, onse alleroutste suster	1474	81	72	1403	10	1413.
Hadewijch Reyniersd.	1474	79	62	1411	17	1414.

Naam.	Sterft Anno	Ouderdom.	Jaren der professie.	Gekomen in 't Conv. Anno	Oud zijnde	Deed professie Anno
Heylwijch Andriesd.	1474	78	62	1411	16	1414.
Katherijn Peterd.	1474	82	61	1412	19	1415.
Katherijn Dirck Millincsd. . . .	1474	71	53	1415	12	1421.
Volcwijf Gherijt Scriversd. . . .	1474	65	43	1427	18	1431.
Mary Adriaensd. vander Goes . .	1474	69	42	1431	25	1432.
Lijsbeth Willemsd. } ghesusteren .	1474	35	18	1451	12	1456.
Adriaen Willemsd. }	1474	31	15	1455	12	1459.
Jan Jacopsd., weduwe [4]). . . .	1474	57	14	1460	43	1460.
Katherijn Mr. Jan Sassend. . . .	1481	33	16	1457	10	1464.
Heynric Heynrixd. van Vauric. .	1481	60	40	1440	18	1443.
Gheertruue Willemsd.	1482	52	30*	1450	21	1452.
Pona Jansd., Procuratrix sinds 1448.	1482	72	53	1421	11	1429.
Mechtelt Heymerixd.	1483	59	33*	1442	18	1450.
Dirck Petersd.	1483	50	16*	1463	25	1467.
Jan Jansd.	1484	46	23	1455	17	1459.
Mergriet Gherijt Scriversd. . . .	1488	72	54	1427	10	1432.
Gheertruyt Heynrixd.	1488	45	16*.			
Jacopinen Jacopsd.	1488	51	27*	1455	18	1459.
Peter Petersd. van Dordrecht. . .	1488	42	24	1458	13	1464.
Ave Vranckend.	1488	50	32	1452	14	1456.
Lijsbeth Claes Harmansd. . . .	1491	49	24*	1463	21	1467.
Aecht Adriaensd.	1492	56	34	1455	19	1458.
Peter Ysbrantsd.	1492	55	33	1455	17	1459.
Jut Dirxd. van Vianen.	1492	61	37	1450	19	1455.
Mergriet Petersd.	1492	65	37*	1451	22	1455.
Gheertruut Robbrechtsd.	1494	59	34	1459	27	1462.
Fye Jansd.	1495	62	38*	1454	18	1458.
Adriaen Florijsd.	1495	48	25*.			
Corstijn Sandersd.	1496	73	46*	1442	19	1450.
Jan Digersd.	1496	59	45	1447	12	1451.
Margriet Jansd.	1497	68	49	1444	16	1646.
Hillegunt Arntsd.	1497	66	46	1452	21	1456.
Aechte Haddemansd.	1497	70	48	1445	16	1449.
Lijsbeth Anthonis Bloxd. . . .	1497	69	48	1442	14	1449.
Katherijn Peter Ovelairsd. . . .	1498	80	58*	1435	17	1443.
Adriaen Gherijts Screuend (Greuen).	1499	74	49	1447	21	1450.
Alijt Claesd.	1500	80	48	1450	24	1452.

Naam.	Sterft Anno	Ouderdom.	Jaren der professie.	Gekomen in 't Conv. Anno	Oud zijnde	Deed professie Anno
Volcwijf Lauwerensd.	1501	79	62	1438	18	1439.
Alijt Jan Dirxd.	1502	69	51	1447	14	1450.
Lijsbeth Gielisd. van Tongheren. .	1502	70	51	1445	15	1450.
Cornelis Heynrixd. van Leyden [5]).	1502	84	60	1450	19	1442.
Wiven Jans Roijend.	1502	63	48	1450	10	1456.
Ariaen Martensd.	1503	83	64	1429	10	1439.
Elborch Hr. Ruthgersd. van Boetselair.	1503	64	49	1451	12	1455.
Jan Michiels.	1503	42	22.			
Mergriet Gherijtsd. van Inghen. .	1503	61	46	1454	11	1459.
Mergriet Dirc Coevoetsd. . . .	1504	70	54	1449	17	1451.
Agnes Willemsd.	1504	69	54	1442	7	1451.
Gheertruut Michielsd.	1504	70	46	1454	20	1458.
Alijt Tolpant Streuelautsd. [6]) Mater.	1504	68	50	1450	14	1456.
Gaude Claesd.	1504	67	46	1454	17	1458.
Marij Huberts.	1505	17	N.			
Lijsbet Jansd. uit Zeeland. . . .	1505	65	44*	1458	16	1461.
Mergriet Jacopsd. vander Goes . .	1506	60	43	1460	14	1464.
Hillegunt Ottend.	1506	70	52	1451	15	1453.
Soet Ariaens Smeets.	1506	70	52	1450	14	1455.
Lijsbet Jans Aleyns.	1507	75	59	1447	15	1449.
Swaen Jansd.	1508	68	47	1457	17	1461.
Trijm Jacops.	1508	41	19.			
Lijsbet Jan Brunen.	1508	77	60	1441	11	1449.
Mary Jansd.	1508	72	52	1452	16	1456.
Gheertruut Roelofs.	1509	30	9*.			
Geertruyt Harman Droems. . . .	1509	70	55	1449	12	1455.
Aecht Jansd. Mater.	1510	88	64	1441	20	1445.
Lijsbet Claes Piexd.	1510	70	53	1454	18	1458.
Applonia Heynrix.	1512	39	15.			
Lijsbet Jans Cortend.	1512	77	58	1452	19	1455.
Mechtelt Heynrix.	1513	32	12*.			
Lijsbet Jacop Lysantsd. van Bruesel [7]).	1514	73	50	1460	20	1463.
Geertruyt Jans van Yewelsd. . .	1514	72	55	1453	10	1459.
Mechtelt Ghijsbertd. van Kessel vanden Boschc.	1514	77	54	1458	18	1461.
Celi Jansd. van Vueren.	1514	75	54	1457	14	1461.
Peternel Petersd.	1515	77	45.			

Naam.	Sterft Anno	Ouderdom.	Jaren der professie.	Gekomen in 't Conv. Anno	Oud zijnde	Deed professie Anno
Alijt Jans Vrederixd.	1515	78	55*	1457	20	1461.
Eerlant Bertholomeeusd.	1519	75	59*	1458	12	1462.
Mergriet van Dyck.	1519	77	15*.			
Agnes Petersd.	1520	61	41.			
Lijsbet Claes Bestend.	1523	74	56*.			
Mariken Wyllemsd.	1523		*.			
Gheertruit Laurensd.	1544	59	43.			
Lucie Claesd.	1544	76	69.			
Gheertruit Heymericsd.	1545	73	52 en besloten 36.			
Baelken Symonsd.	1546	54	34*.			
Willem Heinricsd.	1547	71	50*.			
Mergriet Peters	1547	50	30.			
Magdalene Jansd.	1548	55	34.			
Jan Dircksd.	1551	83	65.			
Mary Scalkend.	1551	81	65.			
Katherijn Ewoutsd.	1551	30	13.			
Mechtelt Jacobsd.	1552	58	43.			
Fiken Ghijsbert Vossend.	1552	51	36.			
Truyken Thonis.	1556		*.			
Aechtken Peters.	1557		N.			
Mariken Ariaensd.	1558		*.			
Alijt Laurensd.	1558	Zie de Lijst der Maters.	*.			
Katherijn Jansd.	1558		*.			
Berber Cornelisd.	1558		*.			
Lijsbeht Ariaensd.	1558		*.			
Brecht Ariaensd.	1558		*.			
Kunera Meertens.	1558		*.			
Krijn Cornelisd.	1558		*.			
Mechtelt Jacopsd.	1558		*.			

We laten hier thans de namen volgen der Zusters, die niet op het Nekrologium, maar op de Naamrol van 1463 voorkomen.

Naam.	komst in 't Convent.	Jaartal van de Oud zijnde	Professie.
Alijt Jansd. van Cleve, van Asperen. .	1457	13	1461*.
Lijsbeth Adriaens Wildend. van Leerdamme, ...	1457	12	1462.
Katherijn Heinrix.	1471	26?	1471.
Alijt Gherytsd.	1459	7	1471*.

Het overige is uitgescheurd.

---

[1]) De zeventien jaren harer professie zullen tot *zeven* gebragt moeten worden, want de eerste professie in 't Convent is geschied in **1413**, en deze zuster, eene der eerste, stierf in **1421**. De 17 jaren komen ook uit, als men ze afrekent van het tijdstip, toen de zusters den derden regel aannamen, dat is **1404**; doch dit is geene professie, en nergens heeft het Nekrologium andermaal zulk eene berekening.

[2]) „een van onsen alren outsten susteren, professijt, onbesloten. „Dese ouertrat haer professie ende ghinc van hier anno (xiv[e] en) ix. „Ende na dien dat wijse veruolcht (nagespoord) hadden ende tweewerf „weder ghecreghen, ghinc si derdewerf van ons ende bleef in die „werlt, tot hairre uterster outheit toe. Ende doe van sonderlinger „ghenaden gods, mits oersaken groter armoeden ende ghebrec quam si „oetmoedich ende berouwich weder tot ons anno lxx, Doe si out was „lxxxiiij jaer, ende wert nadien dat si van onsen Generael volcomelic „gheabsoluiert was van hare apostasien, van ons mit groter blijtscap„pen ontfanghen, ender seer goedertierlic ghetractiert haer leuen lanc, „dat was omtrent twee maenden myn [*minder*] dan een jaer. Ende „aldus in goeden wille eynde sy hier haer leuen, ende ruste salichlic „jnden heer, anno lxxi, als hier bouen gheteykent staet." (Nekrol.)

[3]) „leit begrauen voer S[t] michiels outaer." (Nekrol.)

[4]) „onse gemynde (beminde) moeder; si wert ghecleet ende professijt „te samen om haerre vuerigher begheerten ende beden wil, jnt selue „jair. Want het wert hair van sonderlingher gracien ghegunnet van „onsen vaders om eerbairheit hairs personen. Si quam hier van Me„chelen mit hairen eerbairen man meyster jan die Sasse onse ge„trouwe vader. Si waren beide een wijl tijts bij ons jn onsen cost, „gode dienende, ende brachten bi ons hairre beider einighe kijnt, als „suster Katherijn ians dochter, onse gemynde suster, doe sij out was „x jair. Van deses eerbaren mans doechden wair veel te segghen. Hi „sterf hier doe men screef lx, doe hi out was vijf ende tachtig jair, „ende wert hier binnen sloets bij ons op onse kerchof, welc nye „yemant voir hem ghegunnet en is, mer om sijnre groter begeerten „wil, en wertet hem niet gheweyghert. Oec om des wil want hij ons „jn voirtiden een groot ende een getrouw hulper geweest heeft bi den

V. Lijst van geestelijke personen, in dienst van 't Convent gestorven, of daar binnen begraven.

Heer Claes, Goeswijnsz, priester ende Canonic, onse brueder, sterf ende wert hier begraven anno lij [1]).

Peter Adriaensz, onse gemynde [2]) brueder, xxix jaer lanc onse procuratoer ende getrouwe dienre, sterf anno xlij te Dordrecht in onsen dienst, ende werd eerlic ter groter kerc begraven.

Willem vander Elborch, onze brueder, xix jaer lang onse procuratoer ende ghetrouwe dienre, sterf anno lix.

Heer Heynric van Eeten priester ende canonick ende deken te gorinchem, onse brueder, sterf ende wert hier begraven anno lxxxij.

Heer Heynric coel, priester ende canonick, onse vader, sterf ende wert hier begraven anno lxxxiiij.

" here van arkel dat onse Conuent hier begonnen ende gefundeert is. " Want hij was heren Johans van Arkels getrouwe raet ende brueder " onser eersamiger eerster Moeder Mechtelt meyster Willemsdochter " saliger gedachten. " (Naamr.)

[5]) " professide suster te Noertwijch, quam hier anno l. Want si wert " gheseint ende gescicket [gezonden en bepaald] bi ons te bliuen van den " Generael jn dier tijt omdat hair conuent jn dien seluen jare ouermits " den hrant te Noertwijck altemael verbrant ende ghescheiden wert " ende die personen ghedeilt ende geschict jn anderen conuenten. Sij " quam te noertwijck anno xxxix doe sij out was xix jair. Sy dede " dair professie anno xlij. " (Naamr.) [*Deze brand te Noordwijk had plaats tegen het einde van April* 1450; *de Pater Generaal liet de zusters naar elders vertrekken, en stond den verlaten grond af aan Frank van der Bockhorst, die in* 1456 *dezelfde plek, staande aan de noordzijde van de kerk, heeft afgestaan tot den opbouw van een nieuw Convent van Augustijner-kanunnikessen.* (Römer, *Geschiedk overz.*, I, bl. 435—437.)

[6]) " Si .. wert mit anderen ghecleedt (1455) mer hair professie wert " gehijndert van haren vrienden een jair na desen, mer hair stede int " Capittel heeft sij hier behouden. " (Naamr.)

[7]) " Si wert ghecleet ende professijt te samen ... om neernstiger " beden wille onser genadiger vrouwen van Sarlois [*Isabella van Bourbon, gemalin van Karel den Stoute, toen nog prins van Charolois genoemd*] " mer hair stede jnt Capittel hout si hier. " (Naamr.)

[1]) Di jaartal en die der volgende lijsten behooren tot de 15e eeuw, tenzij er een ander eeuwcijfer wordt uitgedrukt.

[2]) Beminde.

VI. Item dit sijn die doden van weerliken persone, die in onser Cappellen begrauen sijn.

Jan riemsnider die eerste onse brueder, Jn onsen cost † xij.
Symon Jacopsz wt zelant hier in onsen cost, † xix. Ende Lijsbeth Symons sijn huusvrouwe, oec hier jn den cost, † xxxij.
Willem Gherytsz van Hoerner, out c jaer ende viue, † xxiiij. Ende Nenne Willems sijn huusvrouwe oec out ouer hondert jair, sterf oec hier in onsen cost anno xxxij.
Claes vanden velde onse vader † xxxj.
Ricout Jansz, onse brueder, ende onse tymmerman, in onsen cost † xviij.
Rutgher Jansz. † xxix.
Heynric arntsz onse vader hier in onsen cost, † xxxij. Ende Mechtelt, heinrix sijn huusvrouwe onse moeder, † xxxi. Na haerre doot quam hi bi ons.
Alaert, onse dienre Jn onsen dienst tarkel verdrenct anno xlvij ende hier begrauen.
Meyster Jan die sasse Gurgijn [1]), onse vader, hier in onsen cost, sterf anno lx ende leit binnen bi ons begrauen. (Vergel. noot 4, bl. 122 hier boven.)

Mary adriaens onse moeder wt Zeelant quam hier mit viue haere kijndren, enen soen als Peter adriaensz. onse procuratoer ende vier dochteren. Als Aecht adriaens, Katherijn adriaens, Hildegunt adriaens ende Lijsbeth adriaens. Die hier alle te samen jnden dienst gods eerbaerlijc gheleeft hebben ende gestoruen sijn. Sij sterf anno xviij.
Beatrys dirx smeets onse moeder, jn onsen cost, hier begrauen.
Willem gherijt scriuers dochter. maghet † xxxi.
Margriet goeswijns, onse moeder, † xxxvi.
Beatrijs lijndreyers, weduwe, een gheestelike huusbeghine, † anno xxxviij.
Enghel heer johans onse moeder jn onsen cost, † xxxviij.
Jutte Willems in onsen cost, † lij,
Geertruut claes corstiaensz. onse moeder, out bi hondert jaren, jn onsen cost, † lxiij.

[1]) Mogelijk voor *chirurgijn*.

Margriet gherijt peters, weduwe van leyden hier begrauen.
Alijt Ghijsbrechts weduwe hier begrauen bij S^{t}. Michiels outaer, † lxix.
Yde meyster Symons vander goes † lxxix.
Beatris ians weduwe in onsen cost † lxxxviij.
Mergriet goessens, onse moeder, in onsen cost † xci.
Aerken ariaens, onse moeder, in onsen cost † xv^{c} ende xxxij.
Katherijn ians, onse moeder, in onsen cost † xv^{c} ende xxxij.
Anna tielmans, onse suster † xv^{c} ende lij.
Mergriet ians van tongheren, onse moeder, in onsen cost † xv^{c} ende xvij.
Gauken van Nesch, van noordeloos geboren, een seer eersamige maget. Si starf in ons hoechuys ende is op ons kerckhoff begrauen, a^{o} xv^{c} lxj op sinte Agnieten dach.

VII. Losse Aanteekeningen.

[*Aan het hoofd van de Naamrol staan nog de volgende bijzonderheden opgeteekend over den vijfden Rector, Heinrich van Heel* (zie bl. 113): „quam hier anno lxiij, doe hij out was omtrent (aan den kant is op dit woord gewezen met: „dit ondersueet bet) xxx jare. „ende doe hi priester had geweest vi iaer „.]

Jtem doemen screef xvij [1]) was die strijt hier te Gor[inchem] op St Loys dach [2]). Jtem doemen screef xxi brac die soute weert [3]) in op St Lijsbethen nacht. Jtem doemen screef xxxij was die brant hier te Gorinchem opten xvi^{en} dach jn meye.

Jtem Doemen screef xlix. Toech heer Arnt Jansz jn dier tijt onse confessoer van hier tarkel Mit xxv van onsen susteren. Ende heeft daer ten loue gods begonnen Dat Conuent der beslotenre nonnen van St Marien Jn den haghe.

Jtem Doemen screef liij Wert dat Conuent der obseruanten

---

[1]) De jaargetallen behooren weder tot de vijftiende eeuw.

[2]) Het bekende zware gevecht in de Krijtsteeg tusschen de troepen van Willem van Arkel en Jakoba van Beijeren.

[3]) Doorbraak van den Zuidhollandschen Waard bij den Elisabethsvloed.

ofte mynrebrueders hier te Gorinchem alre eerst begonnen Op onser lieuer vrouwen Lichtmisse auont ende is ghenoemt Tot onser vrouwen te bethleem.

[Jtem ann]o domini 82 obijt magister henricus de eeten, decanus in gorincum, qui praefuit ut decanus... ultra 3.. [35?] annos qui obijt in profesto visitat..(ion)is beate marie hora 2ª post meridiem... sepultus in choro in ecclesia sororum de 3ª Sti.. [francisci?].

Jtem anno 84 que fuit octava agnetis feria 4ª obijt magister florentius florentij, decanus gorcomiensis et canonicus leydij de mane infra horam 7ªm sub prima [mi]ssa sepultus in choro matricis ecclesiae.

Jtem anno 84, 23 die mensis maij quae erat die dominica an-[te fe]stum ascensionis obijt dominus henricus coel, qui fuit canonicus gorcomiensis xlª annorum plus, sepultus in ecclesia sororum de 3ª rª [tertia regula] qui obijt de mane ante matutinum.

Jtem anno 80 obijt magister johannes hey, canonicus in Gorinchem in profesto Sti georgii, sepultus ante altare Sancte Katherine.

Jnt jaer ons heere xvc ende xlvj waest eenen dieren tyt, 'tscepel waert hier te gorinchem vercoft van tarwe xxxv stuuers, thoet lvi gulden ende op anderen plaetsen wast veel dierder.

Int jaer lvij daerna [1557] wast noch veel dierder; tscepel tarwen waert vercoft drie ka[rolus] gulden ende meer, want men cost om gelt geen coren crigen ende en hadde gedaen die oestersche vloet die aenquaem inde pinxterdaghen, dater soude veel menscher van honger hebben gestoruen.

Jnt jaer lxv [1565] wast een groote dierte van hoij; daer en was nauwelijck hoy om gelt te crigen; whij hadden van luttel hoijs veel hondert gulden.

Jnt jaer lxvi [1566] ist wederom geweest een grooten dieren tijt van coren; whij betaelden die tarwe voor lxx gulden, andere wel voor lxxx gulden ende meer, mer 't slapten omtrent Lichtmis.

VERSCHEIDENHEDEN.

ONGODSDIENSTIGHEID IN DE ANGLIKAANSCHE STAATSKERK.

In Engeland telt men ze bij millioenen die niet het minste denkbeeld van het Christendom hebben; en vooral in de groote steden — welke den toon geven en vroeger of later door het platte land worden gevolgd — heerschen ongeloof en zedeloosheid het meest. In de zitting van het Hoogerhuis te Londen van den 23 April jl., waarin men over de middelen beraadslaagde om het godsdienstig leven onder de lagere volksklassen op te wekken, gaf de Anglikaansche bisschop van Exeter de volgende niet verdachte en ook niet tegengesproken verklaringen: „Wij hebben eene hoofdstad, zeide hij, die nagenoeg *drie millioen* zielen bevat, en de bevolking neemt jaarlijks met 60,000 toe. In 25 parochiën dezer hoofdstad is er slechts één zielzorger voor elke 9,000 zielen. In een der meest bevolkte wijken van Londen telt men 806,000 inwoners, voor welke er slechts 192,000 plaatsen in de kerk zijn, zoodat 614,000 personen, al hadden zij er ook lust toe, de godsdienstoefeningen niet kunnen bijwonen. In 19 der armste kwartieren leeft eene bevolking van 1,423,000 zielen, en zijn er niet meer dan 208,865 plaatsen in de kerken, zoodat 1,214,135 menschen de kerk niet kunnen bezoeken. De armen hebben alzoo geene plaats in de kerk, *ja zij worden zelfs van de plaatsen*, die zij hadden weten in te nemen, verdreven, en toch hebben zij er evenveel regt op als uwe Lordschappen op de zitplaats in het Hoogerhuis. De sekretaris van 't genootschap „Tot oprigting van kerken in het diocees van Londen" heeft opgegeven, dat de bevolking van 25 pastorijen 460,125 zielen bedraagt, terwijl aldaar slechts 37,170 plaatsen in de kerk zijn, dat is, minder dan het twaalfde gedeelte der bevolking vindt plaats, terwijl 422,955 personen er van verstoken zijn. Ik zou kunnen aantoonen, dat de groote bevolking van Manchester op gelijke wijze als die van Londen onder kerkelijk opzigt verwaarloosd wordt. Te Liverpool vinden van de 100 personen er niet meer dan 8 plaats in de

kerken. Ze worden dan ook door de arbeidende klassen niet bezocht, wijl zij tot op den laatsten tijd niet de minste plaats hadden, noch om te zitten noch om te knielen. *Er zijn duizenden te Londen, te Liverpool en in andere steden, welke nooit in eene kerk zijn geweest en* WELKE NIET GEDOOPT ZIJN. "

Dit is de jammerlijke toestand der Engelsche Staatskerk, welke bij meer dan 200 millioen jaarlijksche inkomsten in hare tempels niet eens eene bidplaats heeft voor de armen! — De *Times* zelf zegt er klagende op: "Deze feiten verkondigen een volslagen verval, eene geestelijke verzwakking aan den hongersnood gelijk. Duizenden van menschen welke nog niet in eene kerk zijn geweest, die niet gedoopt zijn, en niet meer aanspraak op den naam van Christen kunnen maken dan de wilden aan de kusten van Afrika en Australië!" — En nog altoos wil datzelfde Engeland zich ten toonbeeld stellen voor de overige volken, en een ander van den splinter genezen, terwijl het den balk in eigen oog niet ziet.

GODSDIENSTIGE GEZINDTEN IN NEDERLAND.

Naar de godsdienstige gezindten was de bevolking (zie *de Tijd* van 22 Julij jl.) op den 31 December 1857, aldus verdeeld:

Nederlandsch-Hervormden	1,818,327
Waalsch "	8,112
Presbyterianen	545
Episkopalen	604
Evangeliesch-Lutherschen	56,982
Herstelde "	9,643
Doopsgezinden	41,564
Remonstranten	5,214
Moravische Broederschap	311
Christelijk Afgescheidenen	52,306
Roomsch-Katholieken	1,224.198
Bissch. Klerezie	5,427
Nederlandsche Israëlieten	61,127
Portugesche "	3,449
Tot geen der genoemde gezindheden behoorende	1,325

BERENGARIUS VAN TOURS.

II.

Na den redetwist met Lanfrank waagde Berengarius zich op godgeleerd terrein, waar hij tot dusverre een vreemdeling gebleven was; en zeer begrijpelijk is het, dat hij in zijne zucht, om de algemeene aandacht op zijnen persoon te vestigen en door nieuwe woordverklaringen den verloren roem te herstellen, weldra tot grove dwalingen verviel. Maar wat bragt hem er toe, om juist het groot en heilig geheim des Altaars te loochenen, dat geheim, welks ontkenning de eeredienst der Kerk in hare grondslagen aantastte, dat geheim, dat zoo levendig door allen geloofd en beleden werd en waarvoor allen, niettegenstaande de zedeloosheid dier tijden, den diepsten en kinderlijksten eerbied gevoelden? Berengarius, wij stipten het in ons vorig artikel reeds even aan, vond aanleiding daartoe in een geschrift van Joannes Scotus, Erigena bijgenaamd, die insgelijks het

geloof der Kerk aan het aanbiddelijk Sakrament had durven bestrijden.

Dat dit geschrift hem in deze dwaling deed vervallen, blijkt duidelijk zoo uit de brieven, die Berengarius schreef, toen hij zijne leer begon te verspreiden, als uit de kerkvergaderingen, die hem veroordeelden en zijne dwaling met die van Scotus als vereenzelvigden. De verdediging van Scotus was het eenige doel van den brief, dien hij in 1050 aan Lanfrank schreef [1]; over de leer van Scotus liep het mondgesprek, dat hij korten tijd later (te Brionne of te Chartres) met Ascelinus hield; de brief aan Ascelinus, zoowel als het antwoord van dezen, ten gevolge van dat gesprek geschreven, handelden weder voornamelijk over denzelfden Scotus [2]; in zijn schrijven aan Richardus (1051) verklaart hij zich bereid, aan te toonen, dat Scotus onregtvaardig veroordeeld is [3]; in de kerkvergadering van Vercelli (1050) werd het boek van Scotus gelezen en veroordeeld te gelijk met het gevoelen van Berengarius [4]; en die van Parijs (1051) strekte insgelijks hare veroordeeling uit tot het geschrift van Scotus, „waaruit de dwalingen van „Berengarius die zij veroordeelde, ontleend schenen" [5]; eindelijk in het Concilie van Rome onder Paus Nikolaas II wierp hij zelf het boek van Scotus in het vuur,

---

1) D'Achery, *in notis ad vitam B. Lanfranci*, pag. 22; Labbe, Tom. IX, *Conc.* pag. 1054.

2) D'Achery, l. c, pag. 24, 25; Labbe, l. c. pag. 1056—1059.

3) D'Achery, *Spicil.* nov. ed. Tom. III, pag. 400. Labbe, l. c. pag. 1062.

4) Lanfrancus, *de Euch. Sacr.* cap. 4, apud Dacherium; in *Bibl. PP.* 1624, Tom. VI, pag. 193; Labbe, l. c. pag. 1055.

5) Durandus, abbas Troarnensis, pars nona; apud Dacherium in appendice ad *Opera B. Lanfranci*, pag. 107, et Labbe, l. c. pag. 1060.

„welks lezing hem tot deze verfoeijelijke ketterij gebragt „had" [1]). Stäudlin besluit daarom zelfs uit bovengenoemde brieven, dat Berengarius, toen hij ze schreef, er nog niet aan dacht, om zijne *eigene*, om eene nieuwe leer te verspreiden; dat hij zich alleen bezig hield met het gevoelen van Joannes Scotus tegen de beschuldiging van ketterij te verdedigen en slechts beweerde, dat dit gevoelen te verkiezen was boven het gewone of volksgevoelen (vulgari opinioni); zooals Stäudlin zich niet ontziet de leer der Kerk te noemen [2]). Hoewel wij dit niet volkomen toestemmen, omdat Berengarius toen reeds de dwaling van Scotus wel degelijk tot de zijne gemaakt en zich niet bloot met de verdediging van Scotus, maar veel meer met de verbreiding zijner eigene dwaalleer bezig gehouden had — men behoeft slechts den brief van Adelman en vooral dien van Hugo van Langres, beiden vóór het jaar 1050 geschreven, in te zien, om zich hier van te overtuigen; — toch blijkt het, dat het geschrift van Joannes Scotus de bron was, waaruit Berengarius zijne leer over het H. Sakrament geput had.

Een woord over dezen Scotus vindt derhalve hier zijne natuurlijke plaats. Geboren in Ierland of Schotland, kwam hij in de negende eeuw naar Frankrijk, waar hij gedurende eenigen tijd aan het hof van Karel den Kale verbleef en in aanzien was om zijne kunde en zijne ervarenheid vooral in de Grieksche taal, waarvan hij een blijk gaf, door de werken van Dionysius uit het Grieksch in het Latijn over te zetten.

---

[1]) *Fragmentum historiae Francicae a Roberto ad Philippum regem:* ad ann. 1044.

[2]) Berengarius, *de sacra coena*, ed. Vischer, in praefatione, pag. 7.

Hij mengde zich echter ook in godgeleerde geschillen, waarvan hij blijkbaar geene kennis bezat. Op aanzoek van Hincmar van Reims en Pardulus van Laon [1]), nam hij deel aan den strijd, die destijds over de *Voorbeschikking* gevoerd werd en schreef een werk tegen Godschalk, bestaande uit negentien hoofdstukken, waarin hij allerlei dwalingen opeenstapelde. Remigius, aartsbisschop van Lyon, die de brieven van Hincmar, Pardulus en Rabanus Maurus namens de Kerk van Lyon, *op zeer gematigden toon* [2]) beantwoordt in zijn geschrift: *de tribus epistolis*, duidt het evenwel den twee eersten dier bisschoppen zeer ten kwade, dat zij Amalarius, en veel meer nog, dat zij Joannes Scotus tot schrijven hadden aangespoord: „maar „nog meer strekt het hun tot oneer en schande", zegt Remigius, „dat zij dezen Scotus tot schrijven hebben „aangezet, die, zooals ons uit zijne schriften gebleken „is, zelfs de woorden der Schrift nog niet kent en zoo „vol is van sommige zotte inbeeldingen en dwalingen, „dat men hem niet alleen volstrekt niet moet raadplegen „over eenige waarheid des geloofs, maar veeleer hem „met al zijne bespottens- en verachtenswaardige schriften, „zoo hij die niet spoedig verbetert, als eenen dwaas „[sommigen lezen: als een afgedoolde] beklagen, of als een ketter vloeken moet" [3]). Prudentius, bisschop van

---

1) Scotum illum, qui est in palatio regis, Joannem nomine, scribere coëgimus; aldus luiden hunne woorden bij Remigius, *de tribus epistolis*; in *magna Bibl. PP.*, Tom. IV, part. 2, pag. 390.

2) Dit blijkt reeds uit den aanhef: Quorumdam venerabilium virorum, trium videlicet episcoporum ad ecclesiam nostram Lugdunensem epistolae perlatae sunt; ex quibus duae priores simpliciter et sinceriter de quadam profunda et perplexa quaestione etc., l. c. pag. 349.

3) Et, quod majoris est ignominiae atque opprobrii, Scotum

Troyes, schreef eene wederlegging van het geschrift van Scotus; hij noemt de stellingen van Scotus „godslaste„ringen en onbeschaamdheden, die hem te meer bedroefd „hebben, omdat hij vroeger aan Scotus eene bijzondere „liefde had toegedragen" [1]); verwijt hem, dat hij aan de woorden der H. Schrift, zoowel als aan die der kerkvaders verkeerde uitleggingen geeft [2]), en bovendien onophoudelijk met zich zelven in tegenspraak is [3]); en men ziet duidelijk aan het einde van zijn geschrift, dat geene afkeerigheid zijne pen bestuurd had: „ook ik", schrijft hij, „zoude over u het anathema kunnen uitspreken, „indien ik uwe verbetering niet verwachtte en hoopte: „daarom wil ik u nog niet treffen met zoodanig gestreng „vonnis, maar vermaan en smeek u uit heel mijn hart, „dat gij terugkomt van uwe dwalingen" [4]). Niet minde

---

illum ad scribendum compellerent, qui, sicut ex ejus scriptis verissime comperimus, nec ipsa verba Scripturarum adhuc habet cognita, et ita quibusdam fantasticis adinventionibus et erroribus plenus est, ut non solum de fidei veritate nullatenus consulendus, sed etiam cum ipsis omni irrisione et despectione dignis scriptis suis, nisi corrigere et emendare festinet, vel sicut demens [of: devius] sit miserandus, vel sit haereticus anathematizandus. Ibidem, pag. 391.

1) Blasphemias tuas, Joannes, atque impudentias... eo molestius accepi, quo te familiarius amplectebar, peculiarius diligebam. Nat. Alex. in *hist. eccl.* saec. 9, dissert. 5, §. 6.

2) Qui in tantam vesaniam proruperis, ut gravissimam sanctarum scripturarum auctoritatem tuis pravis interpretationibus detorqueres, sensaque Catholicorum Patrum perversis invertenda sen sibus edoceres. Nat. Alex. l. c,

3) Primum notandum video, quanta teipsum repugnantia dicto rum ludibrium audientibus exponas. — Ecce *consuetissima* tibi con trarietate miseriam aeternam indicis, quibus paulo ante gaudium.... contuleras. *Perpetuité de la foi Catholique*, Tom. I, *dissert. sur Jean Scot*, p. 14.

4) Poteram et ipse tibi dicere anathema, nisi exspectarem, et mallem, et optarem tui correctionem quam perditionem. Proinde

verheft Florus, diaken der Kerk van Lyon, zich tegen Scotus; ook deze beschuldigt hem van tegenspraak en legt hem ten laste, dat hij *zich beroemt*, in het geschil der goddelijke Voorbeschikking *slechts menschelijke en wijsgeerige* gronden te hebben aangevoerd [1]). Eindelijk twee kerkvergaderingen, het derde concilie van Valence (855) en het concilie van Langres (859) veroordeelden het werk van Scotus „over Gods voorbeschikking tegen Godschalk"; de negentien hoofdstukken van dat boek worden verworpen, dewijl zij vol ongerijmdheden zijn, en zonder eenig vernuft geschreven, veeleer verzinsels van den duivel dan geloofsleer bevatten [2]). Deze scherpe veroordeeling van Scotus wordt in denzelfden vierden kanon van het concilie van Valence onmiddellijk voorafgegaan door de veroordeeling der vier kapittelen, te Kiersy door Hincmar vastgesteld; zeer opmerkelijk is het verschil der bewoordingen: „de vier kapittels, die door de vergadering onzer broeders „met te weinig behoedzaamheid zijn aangenomen, [verwerpen „wij], omdat zij nutteloos, schadelijk en met de waarheid „in strijd zijn" [3]). Het concilie van Langres hernieuwde,

---

nondum in te severitatem anathematis jaculor, quoniam hortor, moneo, et totis cordis affectibus rogo, ut respectu supernae gratiae resipiscas. Nat. Alex. l. c.

1) Quapropter si ipse in disputatione sua tam contrarius sibi est, ut quod prius affirmat postea destruat, quid necesse est, ut nos ejus vanitatem evacuemus, qui tam apte seipsum evacuat? — De praedestinatione divina humanis et, ut ipse gloriatur, philosophicis argumentationibus disputat. *Perp. de la foi*, l. c.

2) Conc. Valentinum III, can. 4, apud Labbe, Tom. VIII, *Conc.* p. 137. Sed et alia (capitula) XIX syllogismis ineptissime conclusa et licet jactetur, nulla saeculari literatura nitentia, in quibus commentum diaboli potius, quam argumentum aliquod fidei deprehenditur, a pio auditu fidelium penitus explodimus.

3) Ibidem. Capitula quatuor, quae a concilio fratrum nostrorum minus prospecte suscepta sunt, propter inutilitatem, vel etiam noxietatem et errorem contrarium veritati.

met weglating van deze zinsnede tegen Hincmar, overigens den geheelen vierden kanon van Valence, met dit verschil, dat het boek van Scotus noch scherper werd afgekeurd [1]).

Uit dit alles blijkt, dunkt ons, genoegzaam, hoe Scotus reeds in zijnen tijd beoordeeld werd; als een man namelijk, geheel onbedreven in theologische zaken en die zich niettemin verstoutte daarover te schrijven en allerlei gewaagde en nieuwe opiniën voor te dragen. Alleen zou men nog kunnen vragen: waren genoemde personen wel onpartijdig ten opzigte van Scotus, van wien zij in de leer der Voorbeschikking verschilden? Een voldoend antwoord op deze vraag ligt reeds opgesloten in de geheel andere wijze, waarop zij Hincmar en de zijnen bestreden, die insgelijks hunne tegenstanders waren in hetzelfde geschil. Om echter allen twijfel dienaangaande weg te nemen, zullen wij nog enkele bijzonderheden in het midden brengen.

Hincmar zelf, de partijgenoot (als wij dit woord hier gebruiken mogen) van Scotus, schaamde zich over het door dezen vervaardigde geschrift, en hield zich, alsof hij aan dat schrijven vreemd gebleven was. „Wij hebben „ons in deze zaak niet willen mengen", zegt hij, „zoo „lang wij er den afloop niet beter van kennen, volgens „het spreekwoord van den Wijzen Man: die zich mengt „in den twist van een ander is gelijk aan hem die een „hond bij de ooren trekt" (Prov. XXVI, 17). Vervolgens somt hij eenige dwalingen op, welke zij, „die op „nieuwe woorden uit zijn, ten einde zich ijdelen roem „te verwerven, tegen de waarheid van het Katholiek

[1]) Labbe, l. c. pag. 859.

„geloof belijden." Hiermede bedoelt hij Scotus en geeft dan onder die dwalingen ook de volgende aan: „*dat het „Sakrament des altaars niet is het waarachtig ligchaam „en het waarachtig bloed des Heeren, maar slechts eene „gedachtenis van zijn waarachtig ligchaam en bloed*" [1]). Maar als Hincmar zoo over Scotus kon spreken, dan begrijpt men, dat het oordeel der andere schrijvers niet partijdig, maar regtvaardig geweest is.

Dit wordt nog daarenboven bevestigd door de schriften van Scotus; niet alleen zijn werk over de Voorbeschikking, ook dat, wat hij vervaardigde over de natuur der dingen (*de divisione naturarum, sive de rerum natura*), is vol van dwalingen en vreemde gevoelens; hij leert daarin b.v., dat de wereld geschapen is *na* 's menschen zonde, en dat God geene zigtbare wereld zou geschapen hebben, zoo de mensch niet gezondigd had; dat na de verrijzenis de menschelijke natuur van Christus in de goddelijke veranderd was; dat de straf der duivels en verdoemden niet eeuwig zijn zal [2]). Door dergelijke stellingen kwam Scotus in de algemeene verachting, en werd beschouwd als een dwaalgeest en ketter. Vandaar dat Paus Nikolaas I aan Karel den Kale schreef: „Wij hebben vernomen, „dat het werk van Dionysius door zekeren Joannes Scotus „in het Latijn vertaald is. Men had volgens gewoonte „ons dat werk moeten toezenden, om het aan ons oordeel „te onderwerpen; te meer, dewijl dezelfde Joannes, „hoewel hij om zijne kennis geroemd wordt, nogtans

---

1) *De praedest.* cap. 31. Quod sacramenta altaris non verum corpus et verus sanguis sit Domini, sed tantum memoria veri corporis et sanguinis ejus. Vgl. Fleury, *hist. eccl.* liv. 49, n. 50. Nat. Alex. in *hist. eccl.* saec. 9, dissert. 10, § 3.

2) *Perpet. de la foi*, Tom. I, *dissert. sur Jean Scot*, pag. 3, 4.

„volgens een vrij algemeen gerucht sommige verkeerde „gevoelens gehad moet hebben" [1]). Zoo algemeen was dan ook de minachting voor zijnen persoon, dat hij de schande aan zijnen naam verbonden niet langer kon verdragen, daarom Frankrijk verliet en naar Engeland de wijk nam; aldus verhalen Willem van Malmesbury [2]), Simeon van Durham [3]) en Mattheus van Westminster [4]), die overigens Scotus niet ongezind zijn.

Deze zelfde Scotus nu schreef op aanzoek van Karel den Kale [5]) een boek over het Heilig Sakrament, dat in de elfde eeuw nog bestond maar sedert verloren geraakt is. Dat hij daarin de Katholieke leer bestreed, kan, dunkt ons, moeijelijk geloochend worden, want als zoodanig werd het ten tijde van Berengarius beschouwd en veroordeeld; overigens weten wij van den inhoud weinig meer dan hetgeen Ascelinus ons in zijnen brief aan Berengarius mededeelt: „hij legt er zich met alle „kracht en inspanning op toe", zoo lezen wij daar, „om te bewijzen, dat, wat op het altaar gekonsakreerd

1) Labbe, Tom. VIII, *Conc.* pag. 516. Juxta morem nobis mitti et nostro debuit judicio approbari: praesertim cum idem Joannes, licet multae scientae esse praedicetur, olim non sane sapere in quibusdam frequenti rumore diceretur.

2) Lib. 5 *de Pontif.* (volgens Harpsveld, *hist. eccl. Angl.* saec. 9, cap. 12). Propter hanc ergo infamiam (credo) taeduit eum Franciae, venitque ad regem Alfredum.

3) Simeon Dunelmensis, ad ann. 882 (*Perpet. de la foi*, l. c. p. 20). Quare et haereticus putatus est.... Propter hanc ergo infamiam taeduit eum Franciae, venitque ad Alfredum regem.

4) Mattheus Westmonasteriensis, ad ann. 883 (*Perp. de la foi*, ib.). Propter hanc ergo infamiam Joannes Franciam relinquens, regem Alfredum petivit.

5) Dit verzekert Berengarius: monitu, precarioque Caroli magni. (Deze bijnaam is ook door andere schrijvers aan Karel den Kale gegeven.) In *ep. ad Richardum*, l. c.

„wordt, noch waarlijk het ligchaam, noch waarlijk het „bloed van Christus is, hij wil dit aantoonen uit de „werken der Vaders, die hij verkeerd uitlegt" [1]; en als voorbeeld van dit laatste voert Ascelinus de uitlegging aan, die Scotus aan een gebed van den H. Gregorius gaf. 't Schijnt echter, dat Scotus daarbij listig te werk ging, of althans zich niet terstond met duidelijke woorden tegen de Katholieke leer verzette, want Ascelinus maakt een groot onderscheid tusschen het begin en het einde van zijn werk en vergelijkt hem bij ketters die hunne woorden bereiden evenals giftmengers, door met zacht gestreel te beginnen, ten einde daarna doodelijk te treffen [2].

In het voorbijgaan gewagen wij hier even van de fabel in vroeger tijd door Protestantsche schrijvers uitgedacht. Paschasius Radbertus, abt van Corbeia, schreef in het begin der negende eeuw een werkje *over het ligchaam en bloed des Heeren*, waarin hij de leer der Katholieke Kerk over de Transsubstantiatie duidelijk uiteenzette. Albertinus, Claude en andere Protestantsche schrijvers maakten van hem den eersten uitvinder van dit leerstuk; het vond, zeiden zij, langzamerhand ingang in de duistere tiende eeuw, totdat het eindelijk ten tijde van Berengarius, of zelfs nog later door de vierde kerkvergadering van Lateranen in het jaar 1215 tot geloofsleer verklaard werd. Om dit verzinsel waarschijnlijk te maken, beriepen zij zich ook op het geschrift van Joannes Scotus; immers

---

1) Quem toto nisu, totaque intentione ad hoc solum tendere video, ut mihi persuadeat, hoc videlicet quod in altari consecratur, neque vere corpus, neque vere Christi sanguinem esse: hoc autem astruere nititur ex sanctorum Patrum opusculis, quae prave exponit.

2) Ceu pocula veneficorum, quae prius dulciter mulcent, ut postmodum letaliter necent. *Epist. Ascelini ad Berengarium*, l. c.

het gevoelen van Paschasius (de leer der Kerk) werd daarin tegengesproken, en niettemin werd noch Scotus noch zijn werk door eenige kerkvergadering in die eeuw als kettersch in dit punt veroordeeld; wat ongetwijfeld had moeten geschieden, zoo de leer der Transsubstantiatie in de negende eeuw het algemeen geloof der Kerk geweest was.

Met eene uitvoerige bestrijding dezer fabel zullen wij ons niet bezig houden; zij is zoo dikwijls en zoo onverwinnelijk wederlegd, dat onpartijdige Protestanten haar niet meer kunnen aannemen. Kortheidshalve herinneren wij daarom slechts aan het meermalen aangevoerd, maar duidelijk en afdoend bewijs, ontleend aan het geloof der Grieksche Kerk. In dezelfde eeuw, waarin Paschasius leefde, leefde ook Photius, door wien de Grieksche scheuring begon, terwijl zij juist ten tijde van Berengarius door Michael Cerularius voltrokken werd. Men weet, dat de Grieken ook de nietigste punten van verschil, die zij in de Westersche Kerk opmerkten, bv. het vasten op Zaturdag en het weglaten van het Alleluja in de veertigdaagsche vaste, tot voorwendsels hunner scheuring gebruikten. Ook over het H. Sakrament hadden en hebben zij nog een geschil met de Latijnen; het brood der H. Mis is bij de laatsten ongezuurd, terwijl de Grieken beweren, dat het gezuurd moet zijn. Maar de wezenlijke tegenwoordigheid en de Transsubstantiatie gelooven zij zoowel als de Latijnen. Hoe zoude dan de Grieksche Kerk, zij die zich over kleinigheden zoo hevig tegen de Latijnen verzette, zulk eene ontzettende verandering in de leer des geloofs (welke volgens genoemde fabel zou hebben plaats gehad) niet alleen niet bestreden, maar integendeel van de Latijnen aangenomen hebben? Zoo iets is onmogelijk. Ware onze leer de algemeene leer

der Kerk niet geweest, nimmer zouden de Grieken haar beleden hebben. De kracht van dit bewijs wordt nog sterker, als men behalve aan de Grieken ook denkt aan de Nestorianen en Jacobieten, die zich reeds in de vijfde eeuw van de Katholieke Kerk losscheurden en toch de leer dezer Kerk omtrent het H. Sakrament geloovig belijden.

Wat het gevoelen en geschrift van Scotus aangaat over het H. Sakrament, het is waar, geene kerkvergadering sprak daarover in de negende eeuw een vonnis uit. Maar wat zal men hieruit besluiten? dat zulk gevoelen destijds niet als kettersch beschouwd werd? Maar zagen wij niet, hoe hij bij allen in minachting was om de ongerijmdheid zijner dwalingen, die met verzinsels van den duivel vergeleken worden? welke schande daardoor kleefde aan zijnen naam en hoe die schande hem Frankrijk deed ontvlieden? en is het niet zeer mogelijk en zelfs waarschijnlijk, dat zijne leer over het H. Sakrament daartoe grootelijks heeft bijgedragen? Zeker is het, dat niemand zijner tijdgenooten hem prijst over die leer; slechts twee schrijvers der negende eeuw, Hincmar van Reims en Adrevaldus van Fleuri (Floriacencis) maken er melding van en waarlijk op eene alles behalve gunstige wijze. Hincmar, wij zagen het reeds, noemt haar „eene dwaling, eene ketterij tegen het Katholiek geloof" en schrijft de uitvinding dier leer toe „aan ijdele roemzucht, aan zucht tot nieuwigheden." Adrevaldus schreef eene uitdrukkelijke wederlegging van het boek van Scotus; zij is slechts gedeeltelijk bewaard gebleven, maar het opschrift alleen doet ons zien, wat hij over Scotus dacht: „*over het ligchaam en bloed van Christus*," zoo luidt de titel, *tegen de* ONGERIJMDHEDEN *van Joannes Scotus* [1]).

[1]) *De corpore et sanguine Christi contra ineptias Joannis Scoti*;

Om kort te gaan, Scotus werd op dit punt door geen concilie veroordeeld, omdat zijne veroordeeling door niets gevorderd werd, omdat zijn boek destijds niet schaden kon, omdat hij zonder aanhang, zonder leerlingen bleef. Ook zijn werk „over de natuur der dingen", waarin hij onder anderen de eeuwigheid der helsche straffen loochende, werd door geene kerkvergadering veroordeeld; het was even onnoodig. Zal iemand hieruit afleiden, dat de Kerk in de negende eeuw aan de eeuwigheid der hel niet geloofde? Het zou eene dwaasheid zijn. Maar even dwaas zoude het wezen, uit het niet-veroordeelen der ongerijmdheden (om met Adrevaldus te spreken) van Scotus over het H. Sakrament, te besluiten, dat zij niet in strijd waren met de geloofsleer der Kerk in de negende eeuw.

Dit boek nu van Scotus voerde Berengarius op den dwaalweg. Hij zag daarin een gevoelen verdedigd lijnregt in strijd met het algemeen geloof der Kerk [dit laatste noemt hij meermalen „het gevoelen, of liever de dwaasheid, den onzin van het volk" [1]): een getuigenis te meer, hoe algemeen het heilig leerstuk geloofd werd, dat hij durfde verwerpen]; hij verdedigde Scotus tegen de beschuldiging van ketterij, maakte diens gevoelen tot het zijne, en verstoutte zich het heilig geheim der Eucharistie te loochenen.

Deed hij het uit overtuiging? of wel was ijdele roemzucht zijn drijfveer, gelijk zij die van Scotus geweest was? Guitmundus verzekert ons het laatste, en de geloof-

---

d'Achery deelt het mede in zijn *Spicilegium* nov. ed. Tom I, pag. 150—152.

1) Sententia, imo vecordia vulgi. *De sacr. coen.* pag. 33. Vulgi non sententia, sed insania. In *epist. ad Almannum*; Martene, *thes. nov.*, Tom. IV, pag. 111. Insania vulgi. Ibidem, pag. 113.

waardigheid van zijn getuigenis wordt bevestigd door de onbegrijpelijke ligtzinnigheid, waarmede Berengarius te werk ging. Een paar voorbeelden zullen ons dit duidelijk toonen.

Toen de kerkvergadering van Vercelli gehouden werd, was hij reeds gedurende vier of vijf jaren bezig met het verspreiden zijner dwaalleer; en toch lezen wij in zijn antwoord aan Lanfrank: „ik zeg het naar waarheid en „volgens getuigenis van mijn geweten, niemand heeft „toen [in die vergadering] mijn gevoelen uiteengezet, „*omdat het zelfs voor mij destijds nog niet zoo klaar en „zeker was*, omdat ik voor de waarheid nog zooveel niet „geleden, met zoo groote opmerkzaamheid de schriften „nog niet geraadpleegd had" [1]). Guitmundus sprak dus niet uit partijzucht, toen hij zeide, dat Berengarius zich met de studie der schriften weinig had bezig gehouden; dit zij hier ter loops opgemerkt. Maar wat te denken van den man, die een gevoelen durft voorstaan, strijdig met het heiligste geheim eener godsdienst, strijdig met aller algemeen geloof aan dat heilig geheim, die dat gevoelen vier of vijf jaren lang verdedigt en aan anderen tracht op te dringen, zonder hetzij dat gevoelen, hetzij deszelfs gronden volkomen te kennen? Spruit zulke handelwijze voort uit overtuiging? Of wel verraadt zij den hoogmoedige, die zich eenen naam maken en door nieuwigheden van anderen onderscheiden wil?

Omstreeks denzelfden tijd had hij eene zamenspraak

---

1) Dico de rei veritate et testimonio conscientiae meae, nullum eo tempore sententiam meam exposuisse, *quia nec mihi eo tempore tanta perspicuitate constabat*, quia nondum tanta pro veritate eo tempore perpessus, nondum tam diligenti in scripturis consideratione sat egeram. *De sacra coena* pag. 14.

met Ascellinus. Ascellinus toonde hem de valsche onkatholieke uitlegging, welke Joannes Scotus in zijn boek over het H. Sakrament aan een gebed van den H. Gregorius gegeven had. Berengarius was er mede verlegen en wist geen beter antwoord, dan: „*dat hij het boek van Scotus nog niet geheel gelezen had*", dat boek, dat hij uit al zijn vermogen tegen een ieder verdedigde en wilde zuiveren van de blaam van ketterij, „en dat, zoo „er iets in voorkwam, dat werkelijk verkeerd was, hij „niet aarzelen zou dit af te keuren". Het is bijna ongeloofelijk, en toch moeten wij het gelooven, omdat hij zelf het ons verzekert in zijnen brief aan Ascelinus, korten tijd na dat mondgesprek geschreven; in welken brief hij op nieuw Scotus verdedigt, tegelijk betuigende, dat hij dat boek nog niet ten einde toe had doorgezien [1])!

Van den anderen kant zien wij hem met zekere behoedzaamheid en overleg te werk gaan. Hij trachtte zich een aanhang te verwerven, alvorens zijne leer de algemeene verontwaardiging wekken kon. In geheime zamenspraken met onbedrevene personen zocht hij dezen voor zich te winnen; hij werkte vooral op behoeftige leerlingen, die hij aan zich verbond, door in hun tijdelijk onderhoud te voorzien; hun wist hij zijne leer in te prenten, „hetzij door eenige schijnredenen, zonder welke „nooit eene ketterij ingang vinden kan, hetzij door som„mige plaatsen der H. Schrift, welke voor vele dwalen„den een strik des doods is, op verkeerde wijze voor te „stellen" (woorden van Guitmundus), „hetzij door even-

---

1) Verba autem mea de Joanne (Scoto) haec fuerunt: non pervidisse omnia illius, sicut etiam nunc verum est. In *epist. ad Ascel.* l. c. Vgl. daarmede het antwoord van Ascelinus.

eens te handelen met de teksten dier Vaders, die bij de Kerk het meest in aanzien waren [1]). De leer, die hij bestreed, stelde hij op valsche wijze voor en maakte er eene leer van, die van ketterij niet was vrij te spreken [2]), terwijl hij aan zijne eigene leer, door zooveel mogelijk de gebruikelijke en kerkelijke spreekwijzen te bezigen, eene kleur van regtzinnigheid gaf. Het is niet bloot op gezag van Durandus [3]), dat wij dit laatste schrijven, want Berengarius zelf levert ons hiervoor het overtuigend bewijs, als hij in zijne verweerschriften dat laaghartig middel aanwendt [4]), dat middel, dat hem wel verachtelijk maakt in onze oogen, maar destijds zeer geschikt was, om ligtgeloovige en hem genegene personen aan zijne zaak te verbinden; en het wordt ons daardoor meer verklaarbaar, waarom sommigen in den beginne hem niet als ketter beschouwden, die later zijne zijde verlieten.

De leerlingen, die hij voor zijne dwaling gewonnen had, werden zijne handlangers; hen zond hij uit naar verschillende oorden, om overal waar zij slechts konden die dwaling te verbreiden. [5]). Maar de kerkelijke kleur, die hij aan zijne voorstelling gegeven had, konde niet allen misleiden en spoedig werd het ruchtbaar, zelfs

---

1) Lanfrancus, *de Euch. Sacr.*, cap. 1. — Guitmundus, *de corp. et sang. Christi veritate in Euch.* lib. 1; *in Bibl. PP.* Paris 1624, Tom. VI, pag. 217.

2) Berengarius, *De sacra coena* pag. 45, 81, 84, 85, etc. — In *epist. contra Almannum*, Martene, l. c. pag. 111.

3) Durandus Troarnensis, pars prima; bij d'Achery, l. c. in Appendice, pag. 72.

4) Men zie het geloofsformulier, dat hij in het Concilie van Tours voorgesteld en bezworen heeft, *de sacra coena*, pag. 52; en zijn antwoord aan Adelman bij Martene, l. c.

5) Guitmundus, l. c.

buiten Frankrijk, dat Berengarius van Tours de leer der Kerk over het H. Sakrament des Altaars verwierp.

Een der eersten, die zich tegen hem verzetteden, maar op zeer vriendschappelijken toon, was Adelman van Luik, over wiens schoonen brief wij thans moeten spreken. Adelman was te gelijk met Berengarius te Chartres in de school van den H. Fulbertus gevormd; zij hadden daar als bijzondere vrienden verkeerd, maar sedert waren zij door hunne bediening verre van elkander verwijderd. Berengarius was naar zijne geboortestad teruggekeerd en te Tours tot leeraar aangesteld; Adelman daarentegen had zijn vaderland verlaten en was verheven op den leerstoel van Luik. Daar trof hem het gerucht der dwaling, die den vriend zijner jeugd ten laste gelegd werd. Zijne eerste gedachte was zelf daarover aan Berengarius te schrijven; maar om den verren afstand, had hij dit opgedragen aan Paulinus, Primicerius [1]) van Metz, hun beider vriend, die meer in de nabijheid van Tours woonde [2]).

1) *Primicerius.* Eene algemeene benaming, die zoowel eene geestelijke als eene wereldlijke waardigheid kan aanduiden. „Qui primus in aliquo catalogo (in tabula *cerea*) descriptus erat", zegt Pelliccia (*de Christ. Eccl. politia*, Tom. 1, pag. 62), zoodat men uit den naam alleen niet afleiden kan, welke waardigheid er mede bedoeld werd. De uitlegging van Joannes de Janua is zeker te verwerpen: „qui *primum cereum* portat ante episcopum vel regem", zegt deze.

Te Metz was de Primicerius een van de voornaamste waardigheidbekleeders der Kathedraal, hoewel ondergeschikt aan den Aartsdiaken. Hij was belast met het onderwijs der Diakenen en andere Clerici, en vooral met het opzigt over het lezen en zingen der kerkelijke getijden: magister chori et cantorum. (Vgl. Dufresne-Ducange, in 't Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis, Tom. 5 in voce; ed. 1734.)

2) Sigebertus van Gemblours (cap. 153, *de Scriptoribus Ecclesiasticis*) maakt melding van den brief van Adelman aan Berengarius, zoowel als van dien aan Paulinus, Primicerius van Metz: Adelman heet bij hem *Almannus* en Paulinus *Paulus.*

Twee jaren lang wachtte hij vruchteloos op eenige tijding, toen geheel onverwachts zekere broeder G. hem uit naam van Berengarius kwam groeten; dadelijk maakte hij gebruik van deze gelegenheid en schreef den volgenden brief:

„Adelman aan zijnen beminden broeder in Christus, zijnen medeleeraar Berengarius, heil in den Heer!

„Mijnen zoogbroeder noemde ik u om den genoegelijken en allerzoetsten omgang, dien ik, hoewel een weinig ouder zijnde, met u gehad heb in de dagen uwer jeugd in de school van Chartres onder onzen eerwaardigen Socrates (Fulbertus); op wiens zamenleving wij ons met meer regt kunnen beroemen dan Plato deed, toen hij de natuur dankte, omdat zij hem in de dagen van *zijnen* Socrates als mensch en niet als redeloos wezen had voortgebragt. Immers wij weten bij ondervinding, hoeveel heiliger de levenswandel was van onzen Katholieken en allerchristelijksten meester, hoeveel heilzamer de leer, die hij ons verkondigde; en moeten vertrouwen, dat wij nu door zijne gebeden bij God geholpen worden. Hij toch, die ons als eene moeder beminde, zal ons uit zijne gedachtenis niet verloren hebben; en de liefde van Christus, die hij ons als zijne kinderen toedroeg, is in hem niet uitgedoofd. Neen, ongetwijfeld is hij onzer nog indachtig; hij bemint ons hartelijker nog, dan toen hij als balling in zijn sterfelijk ligchaam leefde; hij roept ons tot zich door zijne wenschen en stille gebeden; hij bezweert ons bij die heimelijke zamenspraken, die hij des avonds in den tuin bij de kapel zoo dikwerf met ons hield over dat hemelsch koningrijk, in hetwelk hij door Gods goedheid thans reeds hoog verheven is; en smeekt ons bij die tranen, waarin hij, als hij de

kracht van zijnen heiligen ijver in zijn binnenste niet langer bedwingen kon, soms midden in het gesprek losbarstte, dat wij ons uit al ons vermogen tot hem voortspoeden, door den koninklijken weg regtuit te bewandelen en immer in de voetstappen der heilige Vaders te treden; dat wij toch geenen zijweg, geen nieuw en bedriegelijk pad inslaan, waardoor wij in strikken en over struikelsteenen vallen zouden [1]).

„Want de psalmist zegt: „*naast den weg hebben zij „voor mij een struikelsteen gelegd*"; nu wat naast den weg is, is buiten den weg. Maar wat zegt hij van den weg? *groote vrede voor hen, die uwe wet beminnen, want*

---

1) Opdat men ook over den Latijnschen stijl kunne oordeelen, schrijven wij eenige volzinnen van den Latijnschen tekst af. Men zal er in zien, dat Adelman de klassieke schrijvers gelezen en goed gelezen had.

Collactaneum te meum vocavi propter dulcissimum illud contubernium, quod cum te adolescentulo, ipse ego majusculus, in Academia Carnotensi sub nostro illo venerabili Socrate jucundissime duxi: cujus de convictu gloriari nobis dignius licet, quam gloriabatur Plato, gratias agens naturae, eo quod in diebus Socratis sui hominem se et non pecudem peperisset. Nos enim sanctiorem vitam, salubrioremque doctrinam Catholici et Christianissimi hominis experti sumus; et nunc, ejus apud Deum precibus adjuvari, sperare debemus. Neque enim putandus est, memoriam, in qua nos tamquam in sinu materno semper ferebat, amisisse: aut vero charitas Christi, qua sicut filios amplectebatur, in eo extincta est. Sed absque dubio memor nostri, diligens plenius quam cum in corpore mortis hujus peregrinaretur, invitat ad se votis et tacitis precibus, obtestans per secreta illa et vespertina colloquia, quae nobiscum in hortulo juxta capellam de civitate illa, quam Deo volente senator nunc possidet, saepius habebat, et obsecrans per lacrymas, quas interdum in medio sermone prorumpens, exundante sancti ardoris impetu, emanabat, ut illuc omni studio properemus, viam regiam directim gradientes, sanctorum patrum vestigiis observantissime inhaerentes, ut nullum prorsus in diverticulum, nullam in novam et fallacem semitam desiliamus, ne forte in laqueos et scandala incidamus.

„*voor hen bestaat er geen struikelsteen.*" En is de wet des Heeren niet hetzelfde als de weg des Heeren? gelijk er in een anderen psalm gezongen wordt: „*den weg uwer „geboden heb ik bewandeld, toen Gij mijn hart deedt „zwellen van vreugde.*" Derhalve op den weg vindt men den vrede, buiten den weg den struikelsteen. Over dien steen struikelen zij, die door ketterijen en scheuringen afwijken van den weg en door goddelooze twisten den Katholieken vrede verstoren; van wie in den dertienden psalm geschreven staat: „*smart en ongeluk bevinden zich „op hunne wegen en den weg des vredes hebben zij niet „gekend.*" Ziedaar de struikelsteenen: smart en ongeluk welke gelegd zijn op de paden der ketters, die weigeren den weg van den Katholieken vrede te kennen.

„God behoede u, heilige broeder! voor het inslaan van zulke paden en geleide uwe voeten op den weg zijner geboden! Hij toone, dat het lasteraars zijn, die uwen naam met zulk eene schandelijke vlek trachten te bezoedelen, door naar alle oorden het gerucht te verbreiden, zoodat zelfs Duitschland, waar ik reeds lang als vreemdeling leef, er vol van is: DAT GIJ U VAN DE EENHEID ONZER HEILIGE MOEDER DE KERK ZOUDT GESCHEIDEN HEBBEN EN OVER HET LIGCHAAM EN BLOED DES HEEREN, DAT DAGELIJKS OVER HEEL DE AARDE OP HET HEILIG ALTAAR GEOFFERD WORDT, ANDERS DENKT, DAN HET KATHOLIEK GELOOF LEERT; dat is, om hunne eigene woorden te gebruiken: DAT HET VOLGENS U NIET IS HET WAARACHTIG LIGCHAAM VAN CHRISTUS, NOCH ZIJN WAARACHTIG BLOED: MAAR EENE ZEKERE FIGUUR EN GELIJKENIS [1]).

---

[1]) Avertat Dominus a te, sancte frater, semitas tales et convertat

„Toen ik dit vóór twee jaren vernam: was mijne eerste gedachte, broeder! aan u te schrijven, ten einde door uw antwoord zekerheid te bekomen. Maar bedenkende, dat uw vriend Heer Paulinus, Primicerius van Metz, meer in uwe nabijheid woonde, verzocht ik hem, zich met de uitvoering dezer zaak te belasten, welke hij dan ook bereidwillig op zich nam. Zijn verder gedrag kan ik echter niet prijzen; want, hetzij hij een van ons, hetzij hij ons beiden vergeten heeft, tot op dit oogenblik heeft hij mij in het onzekere gelaten. Gelukkig heeft de genade Gods, die ons nimmer vergeet, mij onverwachts eene betere gelegenheid verschaft, dan ik had durven hopen. Ik wenschte toch iemand te vinden, die aan het reizen gewoon en met der Franken land en taal niet onbekend was; toen op eens deze broeder G. voor mijne oogen stond en mij uit uwen naam kwam groeten. Ik ontstelde van vreugde, hoewel ik deze zoo onverwachte gebeurtenis bijna niet gelooven kon, omdat die broeder geen enkel schriftelijk teeken van u voor mij medebragt (dat toch ver verwijderde vrienden, die elkander in zoo langen tijd niet gezien hebben, gewoon zijn aan elkander te zenden), doch hij wist dit met vele aannemelijke redenen te verschoonen.

„Hetzij hij nu hierin opregt te werk ging, of niet, ik, die er niet aan twijfelde, dat hij mij door den Heer

---

pedes tuos in testimonia sua; et mendaces ostendat, qui famam tuam tam foeda labe maculare nituntur, spargentes usquequaque, ut non solum Latinas, verum etiam Teutonicas aures, inter quas diu peregrinor, repleverint: quasi te ab unitate sanctae matris Ecclesiae divulseris, et de corpore et sanguine Domini, quod quotidie in universa terra super sanctum altare immolatur, aliter, quam fides Catholica teneat, sentire videaris. Hoc est, ut illorum de te dictis utar, non esse verum corpus Christi, neque verum sanguinem, sed figuram quandam et similitudinem.

was toegeschikt, wilde niet langer zwijgen; maar, terwijl ik in mijnen geest over den afstand henen vlieg, die ons van elkander scheidt, smeek ik u bij de barmhartigheid Gods, en bij de allerzoetste gedachtenis van Fulbertus, dat gij toch den Katholieken vrede lief hebt en geen onrust veroorzaakt in het door de zorgen onzer vaderen thans zoo rustig koningrijk der Christelijke Kerk; waarvoor zooveel duizenden martelaren tegen de afgoderij en het rijk des duivels kloekmoedig gestreden en overwonnen hebben; waarvoor later de heilige leeraren al de kracht hunner welsprekendheid hebben aangewend, om den strijd te beslechten, dien de ketters in den boezem der Kerk hadden verwekt; en hetwelk zij van alle zijden zóó hebben versterkt, dat er nu geen nieuwe vijand meer opstaan kan, die niet dadelijk bij de eerste poging door duizenden hunner schichten getroffen wordt. Daardoor zijn alle ketters beschaamd en verslagen geworden. Waar toch zijn de Manicheën? Waar de Arianen? Wat is er geworden van al die oproerigen en goddeloozen? Zelfs hunne gedachtenis is een voorwerp van afschuw geworden [1]). Daarentegen Ambrosius, Augustinus, Hieronymus en al de talrijke overwinnaars dier rampzaligen, zij leven

---

1) Obsecrans per misericordiam Dei, per suavissimam memoriam Fulberti, ut pacem Catholicam diligas, neque conturbes rempublicam Christianae civitatis bene compositam a majoribus nostris: pro qua tot millia martyrum contra idololatriam et regnum diaboli fortiter certantes triumphaverunt, subindeque sancti doctores bella civilia ab haereticis commota salutaris eloquentiae fluminibus restinxerunt, itaque eam circumquaque munierunt, ut jam novus hostis nullus oboriri queat, qui adversus eam aliquid nitens non continuo mille jaculis desuper ruentibus obruatur. Ideo confusi sunt omnes et defecerunt. Ubi enim sunt Manichaei? Ubi Ariani? Quonam tota illa factio perditissimorum civium evasit? Computruit etiam memoria eorum.

met lof en bloeijen dagelijks heerlijker uit. Het is goed, broeder! voor ons jongeren, te schuilen onder de banieren dezer veldheeren, die om den luister hunner deugden en het licht hunner hemelsche wijsheid in de Kerk een zoo groot gezag bezitten, dat het de uiterste dwaasheid genoemd moet worden, om van hen in eenige zaak die het geloof of de zeden betreft te verschillen."

Wat dunkt u, lezers! van dezen brief? van de zoetheid, de liefde, die u daaruit tegenademt? Adelman, men ziet het duidelijk, was zoo niet overtuigd dan minstens toch op goeden grond bevreesd, dat Berengarius zich van de eenheid der Kerk had losgescheurd; maar hoe goed gevoeld is die twijfelachtige toon, waarop hij zijne vrees openbaart: „God verhoede het, broeder! en toone, dat „het lasteraars zijn, die zulk eene vlek op uwen naam „werpen". Hoe zacht is ook het verwijt uitgedrukt over de bloot mondelijke groete, die Berengarius hem gezonden had. In welke hartelijke bewoordingen spreekt hij zijn vurigen wensch uit, hoe bidt en smeekt hij zijnen vriend om van het dwaalspoor terug te keeren, en welke treffende snaren weet hij aan te roeren, om hem daartoe te bewegen! Wat toch moet Berengarius gevoeld hebben, toen hij dezen brief ontving van den vriend zijner jeugd, toen Adelman hem in het geheugen terugriep die vertrouwelijke avond-bijeenkomsten in den tuin, die vaderlijke, schier profetische vermaningen van hunnen meester, om toch altijd den regten weg te bewandelen, en de tranen, die daarbij zoo menigmalen aan Fulbertus ontvloeiden? En van den anderen kant, hoe diep moest hem, den eerzuchtige, de herinnering schokken aan die leeraren der dwaling, wier voetspoor hij was ingeslagen, aan de Arianen en Manicheën, wier nagedachtenis ver-

afschuwd werd, terwijl hunne bestrijders, die de Kerk verdedigden, in eer en glorie waren?

Het vervolg van den brief is meer bepaaldelijk dogmatiesch. Hoorden wij hem reeds de betuiging afleggen, die ons Katholieken wel niet bevreemden kan, maar toch altijd genoegen doet, zoo dikwerf wij ze aantreffen in geschriften van vroegere eeuwen, „dat het ligchaam en „bloed des Heeren dagelijks over heel de aarde op het „heilig altaar geofferd wordt, dat het is het waarachtig „ligchaam en waarachtig bloed van Christus en niet eene „bloote figuur of gelijkenis"; — hij gaat nu die waarheid van ons geloof in korte woorden bewijzen, en niet minder genoegen doet het ons, als wij hem dezelfde gronden, die wij nog gebruiken, daarvoor zien aanvoeren. Hij beroept zich vooral op het Evangelie en de woorden van Christus; de woorden der belofte (Joan. VI), zoowel als de woorden der instelling zijn zijne groote bewijzen. „Zoo sprak Christus", voegt hij er aan toe, „Hij, op wiens woord alles wordt. Hij, die in den „beginne zeide: *het licht worde*, en het licht werd, kon „Hij door van het brood te zeggen: *dit is mijn ligchaam*, „niet insgelijks maken, dat het zijn ligchaam werd? „En Hij, die magtig genoeg was, om zonder woorden „water in wijn te veranderen, was Hij niet magtiger „nog (indien men dit woord: *magtiger* van God ge„bruiken mag) om door zijn woord den wijn zelven in „zijn bloed te veranderen [1]?"

---

1) Dixit utique: dixit ie, ui dixit et facta sunt. Qui enim dixit in principio: fiat lux et facta est lux de nihilo; non potuit dicendo de pane: hoc est corpus meum, ita fieri efficere? Et qui tacita virtute aquam vertit in vinum, non efficacius poterat (si quid tamen efficacius de Deo dici debet) sonante vocaliter eadem virtute, vinum ipsum in sanguinem suum transferre?

„Zoo echter iemand hiertegen inbrengt, dat alleen die „mensch dit vermogt, die tevens God was, maar dat het voor „alle andere menschen onmogelijk is, dan stemmen wij „hem dit toe, in dien zin nogtans, dat wij belijden, dat „Christus zelf door de bediening der menschen zulks „uitwerkt.... Christus doopt door de hand en den mond „des priesters; Christus schept ook zijn ligchaam en bloed „door de hand en den mond des priesters.... Daarom is „Hij *priester in eeuwigheid*, omdat Hij het is, die doopt, „Hij, die offert. Want wat Hij eenmaal lijdelijk door „zich zelven deed, dat doet Hij dagelijks onlijdelijk door „hen, wien Hij magt gaf kinderen Gods te worden" [1]).

Nog andere moeijelijkheden stelt hij zich ter oplossing voor, bv. dat de verandering niet geschiedt op eene zigtbare wijze, opdat wij ons geloof zouden kunnen oefenen, dewijl er geen spraak van gelooven meer zijn zou, als wij de geheimen Gods aanschouwden; en eindigt zijn schrijven met het dringend verzoek aan Berengarius, om toch spoedig eenig antwoord op dezen tweeden brief te zenden; „den eersten", zegt hij, „zult gij nog niet ont- „vangen hebben, want anders hadt gij mij zeker reeds „voorlang daarop geantwoord".

Deze schoone brief van Adelman [2]) is het eerst in

---

1) Quod si quis apud se dicat, potuisse hoc facere unum illum hominem, qui etiam Deus erat; caeteris vero, qui hoc non sint, impossibile esse: nos quoque cum eo sentimus, sic tamen, ut per ministerium humanum, Christum ipsum operari fateamur.... Christus per manum et os sacerdotis baptizat; Christus per manum et os sacerdotis corpus et sanguinem suum creat.... Propter quod sacerdos est in aeternum, quia ipse est qui baptizat et qui immolat. Nam quod semel fecit passibiliter per semetipsum: id quotidie agit impassibiliter per eos quibus dedit potestatem, filios Dei fieri.

2) Het is natuurlijk onze bedoeling niet, alles zonder uitzondering te prijzen; hoewel Adelman goed Latijn schrijft in het

druk gegeven te Leuven, in de jaren 1551 en 1561, door Joannes Vlimmer [1]); uittreksels daaruit leverden Joannes Garetius in 1563 [2]) en Monchiacenus Democharès in 1573 [3]); men vindt den brief ook in de verschillende uitgaven der *Bibliotheca Patrum*. Het laatste gedeelte bleef echter ontbreken; maar een handschrift der bibliotheek van Wolfenbuttel maakte in de vorige eeuw eene volledige uitgave van Adelmans brief mogelijk [4]).

De liefderijke en gevoelvolle taal van Adelman maakte geenen indruk op het gemoed van Berengarius. Neemt het reeds zeer tegen hem in, dat hij geruimen tijd lang het stilzwijgen bleef bewaren; men wordt verontwaardigd bij het lezen van den brief, dien hij eindelijk na lang wachten den vriend zijner jeugd tot antwoord zond. Het is waar, wij bezitten dat antwoord niet geheel; het zou dus kunnen zijn, dat Berengarius juist in dat gedeelte van zijn schrijven, dat niet tot ons gekomen is, eenige hartelijkheid getoond heeft: maar wij kunnen zulks moeijelijk gelooven uithoofde van den laatsten volzin, die meer dan stuitend is en een sprekend bewijs levert, hoe hij in zijnen

---

algemeen, drukt hij zich toch enkele malen minder juist uit; ook zouden wij niet alles onderschrijven, bv. wat hij zegt van het stilstaan der zon: quid enim absurdius affirmari potest, quam coelum astraque omnia stare, terram vero rapida vertigine in medio circunferri; falli vero eos qui putent coelestia moveri, quemadmodum falluntur navigantes quibus turres atque arbores cum ipsis littoribus videntur recedere?

1) Volgens Cave, *Script. Eccl. hist. litter.* op het jaar 1048.

2) Joan. Garetius, *de veritate corporis Christi*, (Antverpiae), pag. 71, 72.

3) Ant. Monchiacenus Democharès, *de veritate corporis et sanguinis Christi* (Antverpiae), pag. 226—228.

4) C. A. Schmid, *Adelmanni Brixiae episcopi ad Berengarium epistola.* Brunovici 1770. 8vo. Onze pogingen, om deze volledige uitgave in handen te krijgen, zijn tot heden vruchteloos gebleven.

hoogmoed niet dulden kon, dat iemand zelfs op de toegefelijkste wijze zijn gevoelen durfde weêrspreken. „Gij „vreest niet", schrijft hij aan Adelman, „de *Sakramenten* „des ligchaams en de *Sakramenten* des bloeds te noemen. „Dat nu de Sakramenten *teekenen* zijn, kunt gij tegen „de schriften in, die zulks bevestigen, niet ontkennen. „Dat het Sakrament des ligchaams iets anders dan het „ligchaam is en het Sakrament des bloeds iets anders „dan het bloed, moet gij noodzakelijk vaststellen. Gij „handelt dus geheel verkeerd en ten onregte, wanneer „gij, niet volgens de rede, die alleen tot de waarheid „komen kan, en niet op gezag, maar volgens de dwaas„heid van het volk, van Paschasius en Lanfrannus, en „volgens de meening VAN UW EIGEN ALLERDOMST HART „beweert, dat op de tafel des Heeren, voor welke gij „eerbied meent te toonen, niets is dan een zeer klein „gedeelte van het ligchaam en bloed; terwijl toch gij „Aulusmannus [hofman, hoveling, hofvleijer] zonder op„houden en in het openbaar durft spreken van het Sa„krament des ligchaams en het Sakrament des bloeds „dat op de tafel des Heeren aanwezig is" [1].

Later zullen wij op dit schrijven van Berengarius

---

[1]) Martene, *thes. nov. anecd.* Tom. IV, p. 113. Qui sacramenta corporis, sacramenta sanguinis dicere non refugitis. Sacramenta autem signa esse, scripturis contradicere non potestis. Aliud sacramentum corporis, aliud corpus; aliud sacramentum sanguinis, aliud esse sanguinem necessario constituitis; mensaeque Dominicae, cui vos putabatis deferre, pessime contra jus, dum in ea nihil esse nisi portiunculam carnis ac sanguinis, non de ratione, cui soli ad veritatem patet accessus, non de auctoritate, sed de insania vulgi, Paschasii atque Lanfranni, vestrique cordis stupidissimi opinione proponitis, qui tamen in ea ipsa mensa Domini sacramentum corporis sacramentum sanguinis in infinitum citare publice non desistitis Aulusmannus.

moeten terugkomen en gaan daarom thans zijne valsche voorstellingen met stilzwijgen voorbij. Voor het oogenblik wilden wij slechts doen zien, met welken onbeschaamden trots, met welke bitterheid zijn gekrenkt eergevoel zich uitliet tegen Adelman, die hem toch waarlijk als vriend, als teeder, diep begaan vriend geschreven had. Men leest dan ook aan het slot van het handschrift, waaruit zijn antwoord ontleend is: „hier eindigt Berengarius zijn „schrijven tegen Adelman, wien hij spottenderwijze Aulus-„man noemt."

Men kent nog een ander blijk van hartelijke vriendschap door Adelman aan Berengarius gegeven. Adelman had eenige verzen gemaakt, waarin hij den lof van den door hem innig geliefden Fulbertus uitspreekt en tevens herinnert aan de voornaamste mannen, met wie hij zijne jeugd in de school van Fulbertus te Chartres had doorgebragt. De eerste letters der drie en twintig strofen van dit gedicht maken te zamen het alfabet uit; vandaar dat Mabillon ze genoemd heeft: *Adelmanni scholastici rythmi alphabetici de viris illustribus sui temporis* [1]). Adelman was reeds bisschop van Brescia, toen hij deze vele jaren vroeger gemaakte verzen terugvond en aan Berengarius zond: waarlijk wel een teeken van vertrouwelijke vriendschap. En wat deed Berengarius? Het handschrift, waarin de verzen van Adelman bewaard gebleven zijn, bevatte het volgende: „Berengarius antwoordde: er wordt een „nietige muis geboren", respondit Berengarius: nascitur ridiculus mus [2])!

---

[1]) Mabillon, *vetera Analecta*, nov. ed. pag. 382.

[2]) Men zie behalve Mabillon ook Martene, *thes. nov. anecd.*, Tom. IV, pag. 313, 314.

Door den brief van Adelman zijn wij in staat, om met eenige juistheid het tijdstip te bepalen, waarop Berengarius zijne ketterij begon te verbreiden. Adelman werd in het jaar 1048 tot bisschop van Brescia benoemd [1]; hij schreef zijnen brief aan Berengarius toen hij nog scholasticus of leermeester te Luik was, op het einde van 1047 of in het begin van 1048 [2]. Dewijl hij nu in dien brief meldt, reeds twee jaren vroeger de geruchten over de dwaling zijns vriends vernomen te hebben, zoo moet de ketterij van Berengarius reeds in 1045 of 1046 begonnen zijn. Zeer goed kan hiermede overeengebragt worden, wat wij in ons voorgaand artikel zeiden over Lanfrank. Lanfrank werd in het klooster van Bec opgenomen in 1042 en leefde daar onbekend voor de wereld; na drie jaren echter kreeg hij eene groote vermaardheid, zoodat er van alle kanten leerlingen naar het klooster van Bec stroomden; zeer waarschijnlijk is het, dat de overwinning, die hij in het mondgesprek op Berengarius behaalde, daartoe grootelijks heeft bijgedragen en dus ook omstreeks het jaar 1045 gesteld moet worden; zoo komen wij dus weder tot hetzelfde jaartal, dewijl Berengarius volgens Guitmundus eerst na dit mondgesprek in zijne ketterij verviel [3].

Genoegzaam op denzelfden tijd als Adelman, schreef ook Hugo, bisschop van Langres, eenen brief over hetzelfde onderwerp aan Berengarius. Hugo bekleedde den

---

1) Pagi in Baronium op het jaar 1045.

2) Sudendorf, S. 7.

3) Baronius maakt reeds op het jaar 1035 melding van de ketterij van Berengarius. Hoe hij in dezen verkeerden waan gebragt is door den brief van den bisschop van Luik, zullen wij later, bij het bespreken van dien brief, aantoonen.

bisschoppelijken zetel van het jaar 1031 tot aan den 5 October 1049; zijn brief is dus zeker vóór laatstgenoemden dag geschreven. D'Achery deelde het eerst dien brief in zijn geheel mede [1]); hij was echter reeds vroeger bekend, want men vindt een gedeelte er van bij Garet [2]) en bij Monchiacenus Democharcs [3]).

Wat taal en stijl betreft, staat deze brief ver achter bij dien van Adelman; maar onder een ander opzigt wint hij het in belangrijkheid. Hugo had een gesprek met Berengarius gehouden, bepaaldelijk met het doel om te vernemen, wat eigenlijk zijn gevoelen over het H. Sakrament was. Dit geeft hij in zijnen brief te kennen, wanneer hij zegt: „ik heb gezien, hoe gij u ten onregte „beroept op Ambrosius en Augustinus, toen ik *in ons* „*gesprek* over de heilige geheimen naauwkeurig onder„zoek deed naar uw geloof" [4]); — en aan het einde: „gelijk „gij mij in *onze zamenspraak* zeidet; ik spreek met kennis „van zaken; ik heb het met mijne ooren gehoord, want „ik zoude het anders niet gelooven" [5]). Maar daaruit volgt dan ook, dat Hugo beter in staat was dan Adelman, om ons het eigenlijk gevoelen van Berengarius over de H. Eucharistie mede te deelen.

Hugo vangt zijn schrijven aan met de groete: „Hugo

---

1) D'Achery, in appendice ad *Opera B. Lanfranci*, pag. 68—71. Zie Cave, l. c. op het jaar 1030.

2) Garetius, l. c. pag. 72, 73; Sudendorf geeft pag. 68—70 aan, maar ten onregte.

3) Monchiacenus Democharcs, l. c. pag. 228—230.

4) Hoc certe intellexi, cum ad te de mysteriis sermonem adorsus, fidem tuam curiosus vestigarem, quam longe absis a tuis testibus Ambrosio scilicet et Augustino.

5) Sicut mecum in tuo discubio contulisti. Expertus loquor, audisse contigit, nam non crederem.

„van Langres, de minste der bisschoppen, aan den in „zekere opzigten zeer eerwaardigen priester Berengarius" (in quibusdam reverendissimo sacerdoti). Een weinig verder spreekt Hugo hem aan met de woorden: „in alle overige „zaken zeer eerwaardige man" (in cunctis aliis reverendissime vir). Uit deze benamingen meenen wij te mogen afleiden, dat, zoo men den hoogmoed van Berengarius en de daarmede verbondene ondeugden uitsluit, er overigens op zijn zedelijk karakter niets was aan te merken; zijne tijdgenooten en bestrijders beschuldigen hem dan ook niet van andere ondeugden. Wel leest men in sommige oude chronica (na zijnen dood geschreven), dat hij in zijne jeugd zich met *de zwarte kunst* zoude hebben bezig gehouden, en zelfs worden enkele feiten ter bevestiging daarvoor aangehaald, onder anderen dat de duivel hem in eenen nacht van Tours naar Rome zou vervoerd hebben [1]); maar hierin, zegt Natalis Alexander te regt [2]), verdienen zij geen geloof.

De leer van Berengarius over het heilig Sakrament komt volgens Hugo hierop neêr: de natuur en het wezen van het brood en den wijn worden door de konsekratie niet veranderd, toch is het ligchaam van Christus in het Sakrament en wel hetzelfde ligchaam, dat aan het kruis gehangen heeft: maar het is er slechts verstandelijk voor of door het verstand voortgebragt: (corpus, quod dixeras crucifixum, *intellectuale* constituis).

Hugo verwijt hem, dat dit gevoelen een ergernis is voor heel de Kerk [3]); dat hij daarin alleen staat tegen-

---

1) *Magnum Chronicon Belgicum*, ad annum 1048.
2) In hist. eccl. XI saeculi dissert. I.
3) Qua in re universalem Ecclesiam scandalizas.

over allen [1]); dat hij zich durfde beroemen met andere oogen dan alle overigen dit geheim te beschouwen [2]). Aan twee redenen schrijft hij het dwalen van Berengarius toe, die hij dan ook in zijnen brief bespreekt: „zoo gij, „o allerscherpzinnigste man! de natuur der bestaande „zaken grondig kendet, en zoo gij de uitspraken der „Vaders niet oppervlakkig, maar met vromen zin onder„zocht, dan zoudt gij niet zeggen, dat het Sakrament „van het ligchaam en bloed des Heeren *het ligchaam* is „en het toch *onligchamelijk* noemen" [3]).

„Uit uwe leer, dat het ligchaam slechts door of voor „het verstand bestaat, moet noodzakelijk volgen, dat „het onligchamelijk is... Want als de natuur en het „wezen van brood en wijn na de konsekratie blijven be„staan, dan kan men niet begrijpen, dat er iets ver„anderd is; en zoo datgene, wat er dan meer is (be„halve brood en wijn) alleen bestaat door de kracht van „het verstand, dan begrijpt men niet, hoe het bestaan kan... „Want het verstand kan de zaken wel beoordeelen, maar „niet voortbrengen of er een stoffelijk aanzijn aan „geven [4]). Kortom, gij moet óf het brood van natuur

---

[1]) Nec praesumas singulariter sentire, quod universitas non assentit.

[2]) Quod extra communes oculos de hujusmodi videas, sicut mecum in tuo discubio contulisti.

[3]) Rerum existentium, virorum acutissime, naturam si perspiceres, si Patrum sententias non tam exili, quam pio (of, pravo) studio scrutareris, Sacramentum corporis et sanguinis D. N. J. C. non ita crederes celebratum, ut corpus esse diceres, et incorporeum praedicares.

[4]) Corpus, quod dixeras crucifixum, intellectuale constituis: in quo evidentissime patet, quod incorporeum confiteris... Nam si panis et vini natura et essentia reali principalitate post consecrationem persistunt, translatum nihil potest intelligi: et si quod

„laten veranderen, óf anders moogt gij het niet langer „Christus' ligchaam noemen" [1]).

Maar, had Berengarius gezegd, zoo het brood in Christus' ligchaam veranderd wordt, dan is dat ligchaam niet onbederfelijk, en blijft niet in zijn geheel, niet ongeschonden, omdat het dagelijks genuttigd wordt; terwijl het van den anderen kant iederen dag wordt opgedragen en bij gevolg steeds in grootte moet toenemen.

Tot antwoord hierop herinnerde Hugo hem, hoe de geringe hoeveelheid meel en olie, die de weduwe van Sarephta bezat, hoewel er dagelijks van gebruikt werd, nogtans volgens het woord van Elias niet verminderde; „gij zoudt insgelijks zeggen (tegen het uitdrukkelijk woord „der H. Schrift), dat de oliekruik noodzakelijk vermin„derde, omdat er dagelijks olie uit genomen werd; of, „zoo gij het tegendeel erkennen moet, dan erkent gij „ook, dat zij niettegenstaande het gebruik toch even vol „bleef. Maar indien Elias dit vermogt, waarom zoude „dan ons geheim voor God onmogelijk wezen? Dat ge„heim werd voorbeduid door het meel dier weduwe, „voorbeduid door de weinige brooden, waarmede dui„zenden verzadigd werden en welker overblijfsels toch „nog twaalf manden vulden. En evenals gij dit uitlegt, „zoo verklaren wij ook ons heilig geheim door dezelfde „almagt Gods" [2]).

---

adjunctum est, sola fit intellectus potentia, revera non capitur, quomodo vel unde vel idem sit quod adhuc non subsistit? Est enim intellectus essentiarum discussor, non opifex: judex, non institutor;... nullum corpus materiali producit exordio.

[1]) Necesse est, ut aut panem omnino a sua natura dejicias, aut ipsum Christi corpus dicere non praesumas.

[2]) Si ipsum dixeris augmentari eo quod in dies immolatur, lechitum non dices non minui, cum ex eo quotidie caperetur. Si

Hartelijk is de vermaning, die Hugo hierop laat volgen: „Gij geeft wapenen aan hen, die Gods almagt ontkennen. Daarom, o in alle andere zaken eerwaardige man! wees geloovig, want de regtvaardige leeft uit geloof, en door geloof wordt het hart gezuiverd. Dat geloof is noodig vooral voor de heilige geheimen: want hij die twijfelt, hij moge nog zoo vroom van leven zijn, zal nimmer tot de kennis van dit Sakrament geraken. Herinner u dit dikwijls, en wil toch, bid ik u, niet langer redeneren tegen de almagt Gods. Want zoo min als gij begrijpt, hoe het Woord is vleesch geworden, evenmin kunt gij begrijpen, hoe het brood wordt veranderd in vleesch en hoe de wijn wordt veranderd in bloed, tenzij het geloof aan Gods almagt u onderrigt. Gij zijt anders in strijd met God; bij dien strijd zult gij niet winnen, maar verliezen; uwe dwaling zal schuldig zijn, en zoo gij er in volhardt, zal zij u ten verderve voeren. Houd dan op een voorvechter der dwaling te zijn, houd op het hemelsch geheim te bestrijden. Denk dat Gods wil en woord boven de natuur staan; en geloof, dat Hij die magtig is om te maken, ook magtig is om te veranderen; gelijk er geschreven staat: *gij zult ze veranderen en zij zullen veranderd worden.*"

In het tweede gedeelte van zijn schrijven handelt Hugo vooral over de H. Ambrosius en Augustinus, om te doen

---

vero non imminutum protuleris, et sumptum et integrum confiteris. Ergo si hoc potuit Helias, quare hoc non potuit et Deus? Frumentum mulieris Sareptinae hujusmodi azymis praesignavit; hoc ipsi praesignaverunt panes, milibus satiatis totitas non solum servata est, verum etiam bissenos redundavit in cophinos. Quos qualiter gratuitos, vel unde augmentatos, si dixeris, per eandem hoc esse potentiam respondemus: tuaque de ipsis confessio fides est sacramenti certissima.

zien, dat Berengarius zich ten onregte op hunne getuigenissen beriep. Hij verklaart daar tevens waarom Christus zich onder de gedaanten van brood en wijn verbergt; toon uit vele plaatsen der H. Schrift, dat Christus zoowel priester en offeraar, als offerande is; en beroept zich ook op de woorden der belofte en der instelling van het H. Sakrament. „Zoude dat onwaar zijn", vraagt hij, „wat van de Waarheid voortkomt, of zoude Zij ons be„driegen? Het zij verre. En toch gij schrijft Haar leugen„taal toe en vreest de schrift niet, die zegt: wat de Waar„heid beloofd heeft, moet men ook zonder te zien ge„looven. Want zij getuigt: *dit is mijn ligchaam.*" Hij sluit eindelijk zijnen brief met nogmaals Berengarius op te wekken, om het heilig geheim niet met zinnelijke en ligchamelijke oogen, maar met die des geloofs te beschouwen, de Katholieke leer te belijden en zich van de eenheid der Kerk niet los te scheuren.

Een antwoord van Berengarius aan Hugo is niet bekend; maar het is zeer mogelijk, dat het bestaan heeft en sedert verloren is geraakt. Sigebertus toch, die in zijn Chronicon verhaalt, dat zeer velen Berengarius en mondelijk en schriftelijk bestreden hebben [1]), geeft in een ander zijner werken te kennen, dat hij elken aanval trachtte af te weren: „dewijl velen aan hem of tegen „hem over deze zaak geschreven hebben, zoo schreef ook „hij aan of tegen hen" [2]).

Hoewel het strikt genomen voor ons onderwerp niet gevorderd wordt, willen wij toch eene korte melding maken van hetgeen de geschiedenis over den persoon,

---

[1]) *Chronicon Sigeberti*, ad annum 1051.

[2]) Sigebertus, *de scriptoribus ecclesiasticis*, cap. 154.

van Hugo van Langres mededeelt, ten einde ook den schijn van partijdigheid te ontgaan; zijn leven toch stemde niet overeen met zijn opregt en vurig geloof.

De H. Leo IX, die gedurende zijne pauselijke regering vele maatregelen nam tegen het heerschend zedebederf, had aan Herimar, abt van St. Remigius te Reims, beloofd, zijne nieuwgebouwde kloosterkerk te komen inwijden, en te gelijk daarbij bepaald, dat hij na den afloop der plegtigheid eene kerkvergadering te Reims houden zou. Te Toul gekomen op den feestdag van kruisverheffing, zond hij een Apostoliesch schrijven aan de bisschoppen en abten dier omstreken met bevel om op het in de eerste dagen van Oktober 1049 te houden concilie tegenwoordig te zijn. Van zijnen kant had Herimar den koning van Frankrijk Hendrik I uitgenoodigd, om met de bisschoppen en vorsten van zijn rijk de plegtigheid bij te wonen; welke uitnoodiging door den koning was aangenomen. Maar eenige hooggeplaatste leeken, die bloedschendige huwelijken aangegaan en zich aan andere misdrijven schuldig gemaakt hadden, alsook sommige bisschoppen en abten, die tegen de kerkelijke kanons hunne waardigheid hadden verkregen en zich niet bekommerden over de misbruiken hunner onderhoorige Kerken, waren met reden bevreesd, dat hun gedrag in het te houden concilie onderzocht en veroordeeld zou worden. Zij hielden daarom den koning voor, dat alle luister van zijne regering zou worden weggenomen, zoo hij toeliet, dat de Paus in zijn gebied eenig gezag kwam uitoefenen en dit zelfs door zijne tegenwoordigheid goedkeurde; dat niemand zijner voorzaten zoo iets had toegestaan; dat het ook geen tijd was voor dergelijke zaken, en men veeleer eenige weêrspannigen, die zich

meester hadden gemaakt van sommige burgten en kasteelen, behoorde te bestrijden; dat niet alleen de vorsten, maar ook de bisschoppen en abten daartoe moesten worden opgeroepen en vooral de abt Herimar, die, trotsch op zijne groote bezittingen en bloot uit ijdele roemzucht, den Paus uit Rome had doen komen, om zijne kerk in te wijden.

De koning liet zich door hunne woorden bewegen en deed den Paus door den bisschop van Senlis weten, dat hij met zijne bisschoppen en abten ten strijde moest trekken en daarom hoopte, dat de Paus op eenen anderen tijd zijn koningrijk zoude bezoeken. En hoewel de Paus antwoordde, dat hij krachtens zijne gelofte aan den H. Remigius gedaan zijn plan niet meer veranderen kon, ging hij niettemin voort, verzamelde zijn leger, liet de bisschoppen en vele abten tegen hunnen wil mede ten strijde trekken, en onder hen zelfs den abt Herimar, wien het echter na anderhalven dag reizens vergund werd terug te keeren Een en ander toont ons, aan welke oorzaken voor een groot gedeelte het bederf dier tijden te wijten was en met welke moeijelijkheden de Pausen te worstelen hadden, die de verbetering van zeden ernstig beoogden.

Het concilie van Reims werd gehouden den 3, 4 en 5 Oktober van het jaar 1049. Twintig bisschoppen en nagenoeg vijftig abten of andere geestelijken waren er met den Paus vergaderd. Men begon met een onderzoek naar het gedrag der aanwezige geestelijken. Van de bisschoppen werden er twee schuldig bevonden, Pudicus, bisschop van Nantes, die volgens zijne eigene bekentenis door simonie zijnen zetel beklommen had en door het concilie werd afgezet, en Hugo, bisschop van Langres.

De zaak van Hugo werd behandeld op den 4 Oktober. Men beschuldigde hem, voor geld de bisschoppelijke waardigheid gekocht en later ook voor geld de heilige wijdingen aan anderen toegediend te hebben; een priester trad als getuige tegen hem op en beklaagde zich, door Hugo te zijn overgeleverd aan diens dienaren, die door eene schandelijke mishandeling hem eene som gelds hadden afgeperst; vele andere ergerlijke misdrijven werden hem bovendien ten laste gelegd. Hugo erkende, geld te hebben genomen voor het toedienen der wijdingen, alsook aan gezegden priester die som gelds te hebben afgeperst; maar wat de mishandeling betrof en de andere gruwelen waarmede men hem betigtte, daaraan verklaarde hij zich onschuldig.

De dag liep ten einde, weshalve de verdere behandeling zijner zaak tot den volgenden dag werd uitgesteld. Maar op den 5 Oktober verscheen Hugo niet in het concilie; hij had Reims verlaten, om de schande zijner veroordeeling te ontvlugten; dien ten gevolge werd door het concilie de kerkelijke ban over hem uitgesproken [1]).

Het wekt zeker een onaangenaam gevoel, twee bisschoppen schuldig te hooren verklaren. Maar toch wordt dit veel verminderd, als men denkt aan den toestand dier tijden, aan de andere bisschoppen te Reims tegenwoordig, die niet schuldig werden bevonden, aan de verklaring daar afgelegd door de aartsbisschoppen van Trier, Besançon, Lyon en Reims, dat zij onder hunne suffragaanbisschoppen niemand kenden, die zich aan simonie had pligtig gemaakt; eindelijk aan de pogingen des Pausen

---

1) Deze bijzonderheden zijn ontleend aan het verhaal van Anselmus, die de akten van het Concilie van Reims beschreven heeft; te vinden bij Baronius op het jaar 1049, en bij Labbe, Tom. IX *Concil.* pag. 1028.

om het kwaad uit te roeijen en de strenge maatregelen, die het concilie op de schuldigen (hoe hoog ook geplaatst) toepaste, in weerwil van den tegenstand, dien men van het wereldlijk gezag verwachten kon [1]).

Bovendien wischt Hugo van Langres zelf voor een groot gedeelte den onaangenamen indruk uit, dien zijne schuld op ons maakt, door zijn hoogst stichtelijk gedrag na zijne veroordeeling.

Paus Leo keerde terug naar Rome en hield daar na het Paaschfeest van 1050 met vele bisschoppen van Italië en Frankrijk een ander concilie. Terwijl allen daar vergaderd waren, „kwam Hugo, die den Paus naar Rome gevolgd was, ontkleed en blootvoets in hun midden, in „zijne bevende handen de roede dragend, waarmede hij „verdiende gekastijd te worden, en op klagelijken toon „de woorden uitend: *de vader gaf aan zijnen boet-* „*vaardigen* (verloren) *zoon het beste kleed, alsook den* „*ring en schoenen en vierde een grooten maaltijd: wij heb-* „*ben het beste kleed in het bad der boetvaardigheid, en* „*ten ring het zegel van ons geloof.* Als zij hem in dien „staat aanschouwden, barstten allen in tranen los, en „vervulden de vergadering met snikken en geschrei. De „Paus vooral was bewogen meer nog dan alle anderen, „ontbond hem op aller algemeenen aandrang van de „kerkelijke straf, gaf als een liefderijk vader aan den

---

1) Een voorbeeld van dien tegenstand geeft ons de afzetting van Rainaldus, abt van St. Medardus van Soissons. Deze abt had het Concilie van Reims willekeurig verlaten en was daarom in den ban gedaan. Ontboden naar Rome, om zich van die straf te doen ontheffen, had hij die reis tegen 's konings wil ondernomen, hetwelk genoeg was, om hem het bestuur der abdij te ontnemen. *Chronicon S. Medardi Suessionensis*, bij d'Achery, *Spicil.* nov. ed., Tom. II, pag. 488.

„rouwmoedigen zoon het beste kleed en den ring der „verlorene bisschoppelijke waardigheid, deed hem de „schoenen des vredes aantrekken, zoo slechts de Kerk, „die hij verkeerd bestuurd had of eene andere, welke dan „ook, hem als bisschop begeerde. Na zijne vrijspraak „keerde Hugo naar Frankrijk weder, werd op zijne reis „door eene kwaal aangetast, vroeg aan de hem verzellende „kloosterlingen van Cluny, dat zij hem zouden inkleeden „als kloosterling van ons klooster," [van St. Vannes van Verdun] „dat door den abt Waleran, zijn broeder, bestuurd „werd" en stierf in vrede. Aldus verhaalt ons Laurentius, monnik van genoemd klooster van St. Vannes [1]). Wibertus voegt er bij, dat Hugo ziek werd „door het vasten en

---

1) *Historia brevis episcoporum Virdunensium*, bij d'Achery, *Spicil.*, nov. ed. Tom. II, pag. 243. Hugo Papam usque Romam sequutus, ut misericordiam ejus experiretur, plenam Synodum, cui illi praesidebat, nudus et discalceatus intravit, virgas quibus caederetur manu tremula deferens, et ore lacrymali hanc Antiphonam canens: *Dedit Pater poenitenti filio stolam primam pariter et annulum, nam et calceamenta illi tribuens, celebravit magnum convivium. Habemus stolam primam in lavacro, et annulnm fidei signaculum.* Eum ita videntes omnes, in singultus proruperunt, lacrymas fuderunt, questibus Synodum repleverunt. Ipse Papa prae caeteris condoluit, et cunctis supplici reo suffragia ferentibus eum absolvit, utque pius pater poenitenti filio stolam primam et annulum amissi Pontificatus induit, et sandalia pacis recalceari edixit, dum solummodo Ecclesia sua quam laeserat, vel quaelibet alia eum recipere dignaretur Episcopum; ita ille a cunctis absolvi meruit, repatriare coepit, languorem itinerando incidit, habitum monachi sub nomine nostri Coenobii, cui praesidebat frater suus, a comitibus suis Cluniacensibus monachis quaesivit, accepit, fideliter excessit, et inter obitus nostrorum adscriptus est. Cf. *Chronica S. Benigni Divionensis*, ibid. pag. 393. — Fleury stelt de boete van Hugo in het jaar 1052; laatstgenoemde kronijk geeft dat jaar ook duidelijk aan. Rohrbacher noemt het jaar 1050. Het is een verschil, dat ter zake weinig afdoet, waarom wij het niet naauwkeurig onderzocht hebben.

„de ligchamelijke verstervingen welke hij zich op zijne „terugreis aandeed" [1]).

Hetzelfde concilie te Rome in 1050 gehouden sprak de eerste kerkelijke veroordeeling over Berengarius uit.

EENE VERGELIJKING TUSSCHEN KATHOLIEKE EN PROTESTANTSCHE VOLKEN.

Dr. Brownson, een geboren Amerikaan (Yankee) en bekeerling, is, gelijk men weet, een der voornaamste Katholieke publicisten der Vereenigde Staten. In een zijner laatste geschriften, dat ten titel heeft: „Onkel Jack en zijn neef. Amerikaansche gesprekken over Staat en Kerk" [2]), komt de Amerikaansche regtsgeleerde op de veel behandelde vraag: welk gewigt, welken voorrang misschien men aan de Protestantsche Staten (bepaaldelijk aan Engeland) wegens hunnen, overigens in menig opzigt niet boven allen twijfel verheven, vooruitgang in de ontwikkeling der *stoffelijke krachten* en belangen toe te kennen heeft. We treden in geen beoordeeling van den verderen inhoud en de algemeene beginselen van genoemd geschrift, maar vinden het niet onbelangrijk, omtrent dit punt

1) In *vita S. Leonis*, bij de Bollandisten, op den 19 April.

2) Eenige uittrekselen van dit werk, naar de vertaling van Schündelen (Köln, Bachem 1857), gaf spoedig daarna de *Katholik* met eigen aanmerkingen en enkele toelichtingen uit Mittermaier, waarvan hier gebruik gemaakt is.

een man te hooren, wien Champagny in den *Correspondant* als „Amerikaan in den hoogsten graad", als een „echten Yankee" kenschetst. Zijne onafhankelijkheid van geest moet wel op goede gronden steunen, dat hij, opgegroeid in het land der stoffelijke belangen, van jongs af gewoon aan het gezigt der eeredienst, welke men daar zonder eenige tegenspraak aan die stoffelijke belangen wijdt, en levende te midden van een atmosfeer waar alles op hetgeen voordeel aanbrengt berekend is — zich evenwel aan dien alverweldigenden invloed heeft weten te ontheffen en met een vrijen blik den waren toestand durft beschouwen. 't Is een troostelijk teeken voor de toekomst, dat men ook dáár de voorgewende meerderheid der landen van Protestantschen koophandel en wat verder het industrialisme zich laat voorstaan eens ernstig onderzoekt, en het heil der opperheerschappij van het stof gaat betwijfelen. De godsdienstzin moet er bij winnen, als men het geluk, dat, naar men beweert, door de Protestantsche eeuwen over de Christelijke wereld gebragt is, op zijne regte waarde zal gaan schatten, en de Katholieke beschaving, maatschappij en zeden niet meer naar aanleiding van antikerkelijke geschriften, maar met onbenevelden blik en naar waarheid zal beoordeelen.

In de zamenspraak — welken vorm Dr. Brownson voor de geleidelijke uiteenzetting zijner gedachten verkoos — vangt neef Dick aan, en wel ten gunste van de Protestantsche en radikale beginselen, en maakt zijne opwerpingen tegen de Katholieke beschaving.

Gij verlangt — begint hij — Onkel Jack, dat ik mij in de armen uwer Kerk zal werpen. Gij stelt mij haar voor als door God gesticht, om de wedergeboorte van den mensch en de maatschappij te bewerken. Gij kent haar een bovennatuurlijk gezag toe en houdt u overtuigd, dat haar almagtige bouwmeester, haar hemelsche bruidegom altoos bij haar is, opdat zij onder zijnen bijstand haar werk volvoere. En toch vind ik, dat er in Katholieke landen altoos even zooveel politieke en sociële jammeren geweest zijn als in andere. Daar waren overal koningen en aristokraten, heeren van willekeur en geweld; daar stonden adel en volk, rijk en arm tegenover elkaâr. De geschiedenis der bepaaldelijk Katholieke volken vertoont ons een niet minder stuitend beeld van altoos weder-

keerende ondeugden en misdrijven, van onderdrukking en bloedige gruwelen, krijg en roof, openbare en persoonlijke ellende dan de geschiedenis der kettersche en heidensche landen. Vanwaar komt dit, als uwe Kerk is wat zij voorgeeft te zijn?

Onkel Jack: Gij zijt wel spoedig met uw woord gereed, lieve Dick. Het is niet waar, dat gij *tusschen de Katholieke en de onkatholieke volken geen onderscheid vindt, hetwelk ten gunste van de eersten spreekt.* De onmetelijke afstand, waarop de Katholieke natiën hoog boven alle andere staan in al wat tot de ware wijsheid, den waren roem, het waar geluk van een volk behoort, springt ook in onze dagen nog ieder die het weet waar te nemen, in het oog. Vergelijk Groot-Brittanje met Italië, de Vereenigde Staten met Oostenrijk, Europeesch Turkije met Spanje, of welk in ongeloof of ketterij verzonken land ook, gelijk het nu is met hetgeen het was zoolang het opregt Katholiek is geweest, — en gij zult, hoe laag gij ook de werkzaamheid der Kerk moogt stellen, toch moeten bekennen, dat zij oneindig méér gedaan heeft, dan ooit dwaling of ongeloof vermogten voort te brengen. In dit punt laat ik geen twijfel toe. Gij Protestanten verdient zeer weinig geloof in uwe *Reisbeschrijvingen* en *Geschiedverhalen*; daar ontbreekt altoos veel aan de waarheid. Gij hebt zoo lang en zoo stellig beweerd, op den hoogsten trap te staan; gij hebt zoo lang de oogen gesloten, als het zake was uwe eigene gebreken te zien, terwijl gij ze altoos open hadt voor al wat aan de Katholieke volken ontbrak, dat gij gansch verbaasd zijt, als een Katholiek het waagt, u zulk een voorrang te betwisten. In zuiver stoffelijke beschaving heeft geene Protestantsche natie ook slechts van verre bereikt wat eens Griekenland en Rome geleverd hebben. En in al wat gij u beroemt op deze heidensche staten voor te hebben, wordt gij van die landen waar nu het Katholicisme nog heerscht, klaarblijkelijk overtroffen. Ik loochen de materiële of physieke magt van Groot-Brittanje niet, eene magt overigens, waarvan het bestaan tot niet verre over de vijftig jaar opklimt. Hoe groot zij dan ook wezen moge, zij staat toch niet hooger dan die van Frankrijk, en zeker verre beneden die van het Katholieke Spanje in de zestiende eeuw. In de kunsten en wetenschappen, in zedelijke en verstandelijke beschaving, in zuiverheid en kieschheid

van zeden, zoowel als in tijdelijk welzijn van den arbeidersstand [1]) in de steden en op het land — staat Groot-Brittanje veel lager dan de laatste van de Katholieke Staten op het vasteland. Zijne industriële bedrijvigheid is groot; het weeft en werkt voor de gansche wereld. Zijn handel is ver uitgestrekt en vraagt schatting van alle volken der aarde. Doch heel dat wereldverkeer en die nijverheid is zoo ingerigt, dat er ontzettende rijkdommen in weinige handen komen en de massa van het volk tot eene slaafsche afhankelijkheid en morsige armoede [2]) wordt gebragt; die staat van

---

[1]) We voegen aan Brownson's grondige teregtwijzingen eenige aanteekeningen uit Mittermaier's bekend werk over Italië toe: „Ook wat de fabrieken betreft, zegt hij, vinden we weder den invloed van 't Italiaansche karakter, dat ook daar, waar het van zijne industrie het hoogste voordeel wil trekken, de eischen der menschelijkheid niet vergeet, en gaarne een matig gewin opoffert, als er heilige belangen der menschelijkheid door zouden geschonden worden. Daardoor laat het zich ook verklaren, waarom in dezen tijd de beperking van den arbeid der kinderen in de fabrieken overal in Italië bijval vindt, en al meer en meer de fabriekanten bijv. in Sardinië behulpzaam zijn, om bij iedere fabriek doelmatige scholen op te rigten." Mittermaier, *Italien. Zustände*, Heidelberg, 1844. S. 95 ff.

[2]) 't Is waar, ook in Engeland worden groote sommen voor weldadige doeleinden geofferd. Waardoor evenwel onderscheidt zich de Engelsche weldadigheid zoo karakteristiek van de Italiaansche? In Engeland geeft men geld voor de armen, in Italië geeft men zijne eigen handen er bij. „Eene blijde aandoening — zegt Mittermaier — grijpt den menschenvriend aan, als hij verneemt, hoe bijv. in Sardinië, in Lombardije zelfs arme landlieden, onbemiddelde burgers gaarne hun penningske bijdragen, als er eene kleinkinderschool, eene armenschool, enz. te stichten valt. Alle mannen van ondervinding in Italië getuigen, hoe zeker men, wanneer zulk eene inrigting eens gevestigd is, op haren voortduur van wege de regelmatigheid der bijdragen kan rekenen. In Italië betaalt men niet enkel, men offert blijmoedig met groote volharding ook tijd op, om de inrigtingen van weldadigheid te bevorderen. Met welk eene liefde en zorgzaamheid worden in Italië de kleinkinderscholen verpleegd. 't Is verblijdend, personen wier stand en opvoeding hen uiterst gevoelig voor de onaangenaamheden van den omgang met arme menschen en zieken moesten maken, de morsige, ellendige woningen van arme gezinnen te zien bezoeken, hen als armvaders, als deelnemers aan commissiën en werkzame leden van weldadige broederschappen aan te treffen." Mittermaier, S. 193.

zaken *werkt de hoogere bestemming van ons aardsche leven tegen* en geeft niet eens een vasten grondslag voor het tijdelijk welvaren in den lande. *De grootheid der volken, waar alles van handel en nijverheid leeft, is immer slechts van korten duur*, en heeft een volk eenmaal enkel op dat winstgevend voortbrengen en afzetten zijn magt en bestaan gegrond, dan zijn de dagen van zijnen val niet verre meer. De natuurlijke produkten van het land staan niet meer in verhouding tot de toenemende volksmenigte; Groot-Brittanje moet aan vreemde deuren om voedsel bedelen. De opgang eens mededingers in den handel of het fabriekwezen, eene verlegging der wereldmarkten, de opening van nieuwe wegen en kanalen, 't zal zijner magt den doodsteek geven. Zijne dochter in Amerika, welke dat onmetelijke vasteland van de Atlantische Zee tot den Stillen Oceaan omspant, zal in weinige jaren het hoofdvertier des wereldverkeers van Londen naar New-York doen overgaan en aan Engeland den handel op de beide zeeën onttrekken, terwijl Rusland den inlandschen handel door Noord- en Opper-Asië, alsmede door Noordelijk Europa voor zich alleen zal nemen. Frankrijk en Duitschland breiden hunne nijverheid gedurig verder uit, verdrijven Engeland reeds van eene zijner beste markten, terwijl dit door de verhuizing zijner arbeidende bevolking jaarlijks bij de driemaal honderdduizend personen verliest, wat weldra van invloed moet zijn op het krijgswezen, en 't voor Engeland ook onmogelijk zal maken, zijn fabriekwerk goedkooper te leveren dan zijne mededingers. *Engelands magt*, voor 't oog nog groot, *kan aan geen krachtigen stoot weêrstaan*. We zien, dat het hier zelf van bewust is in de vrees die het voor eenige jaren verried (en thans weder verraadt), toen er sprake was van een hen dreigende landing der Franschen, en in de angstige, talmende, belagchelijke politiek, die het in de Turksche vraag gevolgd is. Zijne vloot, waarin, benevens de magt welke Engeland door zijne beheersching der geldschulden heeft, zijne voornaamste sterkte bestaat, is, dat geef ik toe, in *stoffelijk* opzigt groot, doch in *persoonlijke* deugdelijkheid wat het bestuur er van betreft, gaat *Frankrijk* haar voor. In eenen algemeenen oorlog ter zee zou Engeland de heerschappij der wereldzee inbocten, en Rusland heeft in den jongsten tijd getoond, dat de volken van het vaste-

land op het punt zijn, zich van Groot-Brittanje's geldmarkt onafhankelijk te maken. Van zijne buitenlandsche bezittingen hangen er zeer vele aan een uiterst zwakken draad, en om het *onmetelijke* rijk van den Indus aan zijne klaauwen te ontrukken, is er niets anders noodig dan dat de *inlandsche troepen, die een afschuw hebben van hunne verdrukkers, uit elkander gaan.* Ik zie diensvolgens, van welken kant ik het ook beschouw, in Groot-Brittanje niets wat de grootspraak van 't Protestantisme kan regtvaardigen. Het heeft in mijne oogen de kenteekenen niet van een blijvenden bloei.

Zooverre Brownson over de politieke betrekkingen der Protestantsche staten. De tijd, waarop hij dit schreef, liet nog niet vermoeden, hoe nabij de groote ramp was, welke de zwakte van het Engelsche rijk, de gevaren waarvan 't omgeven is en de leemen voeten van den kolos voor aller oog zoude ontdekken — we bedoelen den opstand in Indië. Hoe spoedig werden de schier profetische woorden van den Amerikaanschen publicist vervuld; althans hoe spoedig werd het voor alle volken duidelijk, dat de mogelijkheid hunner vervulling juist niet zoo ver verwijderd is! Waarlijk, de tijd der overmagt van het Protestantisme in de politiek kan ook voorbijgaan. Doch we hebben niet eens noodig, daarop te rekenen. De Kerk heeft zulk eene algemeenheid en eene zooverre zich uitstrekkende beteekenis, dat haar invloed niet opgaat in haar politiek gewigt. Haar kunnen zelfs - in menig opzigt - Protestantsche Staten dienstbaar zijn, gelijk wij 't met Engeland zien, hetwelk soms hare zendingen bevorderlijk is, zoodat, naar de opmerking der *hist.-pol. Blätter*, een plotseling aftreden van het tooneel zijns roems en zijner magt niet eens in de wenschen der Kerk kan liggen, wijl dit wel op menigerlei wijze hare belangen zou kunnen schaden. Hebben zelfs heidensche staten niet tot middel gediend om het Christendom te verbreiden. Al waren voor 't oogenblik de Katholieke volken niet in het bezit der (materiële of politieke) meerderheid, het zou op zich zelf de eer der Kerk niet raken. God heeft haar zulk een voorrang niet toegezegd: integendeel haar veeleer vervolging en uiterlijke nederlagen in 't verschiet gegeven. Overigens, beslist, gelijk we dit in eene reeks van voorbeelden zien, de politieke beteekenis nog op verre na niet over de innerlijke kern van een volk. Doch veel meer is de eer

der Kerk betrokken in hare verhouding tot het maatschappelijk gebied; want 't is het Christendom eigen, maatschappelijke wonden te heelen, zoover dit op aarde mogelijk is, en de ware beschaving te bevorderen. Deswegens is 't voor ons nog veel belangrijker te hooren, wat de in 't Protestantisme opgegroeide Brownson in den verderen loop des gespreks over de Katholieke en de Protestantsche maatschappij te berde brengt.

Wij in Amerika, gaat hij voort, zijn een gemengde volksmassa, die uit Protestanten, ongeloovigen en Katholieken bestaat. De overhand heeft het niet Katholieke bestanddeel; en dank de onmetelijke uitgestrektheden van goedkoop en vruchtbaar land zijn we vrij van vele der stoffelijke onheilen welke in langer bewoonde streken heerschen. Doch in wezenlijk welvaren, in fijner zeden, in aankweeking *van 'tgeen op de ziel betrekking heeft*, in *hoogere geestbeschaving* staan we nog nog verre beneden de diepst gezonkene der Katholieke Staten. Wij hebben niets waarop we ons kunnen beroemen dan onze nijverheid. Onze literatuur is dien naam niet waard; ons koerantenwezen is grootendeels eene openlijke plaag; onze volksscholen hebben weinig te beduiden en kunnen in 't minst niet met de Oostenrijksche vergeleken worden; wij hebben geen boekverzameling, geene hoogeschool van eenige beteekenis in ons land; en de *vrijheid*, waarop we groot gaan is niets dan vrijheid voor de woeste drommen, om naar welgevallen over ons te heerschen. Er is welligt geen volk op aarde, dat minder zedelijke en verstandelijke zelfstandigheid, minder persoonlijke onafhankelijkheid en mannelijke kracht bezit. Wij zijn de slaven van Comité's, associatiën, zamenscholingen, en van eene openbare meening, die door onwetende, fanatieke, leugenachtige marktschreeuwers, predikanten, krantschrijvers en demagogen gevormd wordt. Men kan hier vrij zijn en spreken en handelen gelijk een man moet die zich zelven bewust is, doch onder deze ééne voorwaarde — van zich te laten welgevallen, dat men uitgestooten en als een paria behandeld wordt. Neen, mijn arme jongen, beroep u niet op de Vereenigde Staten, wanneer gij bewijzen wilt, dat het Protestantisme regt heeft op den roem dien het zich in zijne zelfverblinding aanmatigt. Andere Protestantsche natiën, die hier in aanmerking kunnen komen, zijn er buiten de Engelsche en Ame-

rikaansche niet; want zoo beide genoemde volken aan de Kerk haren voorrang wat ware grootheid betreft, niet kunnen betwisten, dan kan het ook geen ander volk doen. *Dringt gij echter nog iets dieper door*, maakt gij u met *de groote massa van het volk vertrouwd*. in 't verkeer met landlieden, handwerkers, arbeiders, dan zult gij bevinden, dat in *al wat ware tevredenheid en opgeruimdheid van hart* voor ieder in 't bijzonder en in den schoot der huisgezinnen voortbrengt, de schaal gansch *ten voordeele van de Katholieken* overslaat. Nergens in Katholieke Staten zult gij zulke ellendige holen der armoede vinden als in Groot-Brittanje of zelfs ook in eene onzer uiterlijk bloeijende steden. De Engelsche handwerker of akkerbouwer is een waar lastdier, als ge hem met den Italiaanschen of Spaanschen landman vergelijkt, *die nooit het bewustzijn zijner waarde als mensch verliest*. De bewoners uwer armenhuizen in Engeland of Amerika zijn er erger aan toe dan de Italiaansche bedelaars, over welke de Angelsaksische en Noordsche reizigers zich zoo luide beklagen. Ook zult gij in alle Katholieke landen te vergeefs naar uwe Engelsche geneverpaleizen zoeken; gij zult er ook dien drinklust niet aantreffen, welke in zoovele staten waar het Protestantisme heerscht, algemeen verbreid is, en waartegen gij met al uwe afschaffings-genootschappen en matigheids-vereenigingen zoo weinig vermoogt uit te rigten. Ierland is juist geen model van een Katholiek land; want als staat is het Protestantsch, en de klassen die den toon aangeven zijn grootendeels Protestantsch en daarbij van elders derwaarts gekomen. Nogtans verbruikt Ierland in verhouding naar het zielental slechts omtrent het negende gedeelte van hetgeen Schotland met zijne echt Protestantsche bevolking aan sterken drank noodig heeft!

Brownson spreekt nu ook over de Statistieken aangaande de zonden van ontucht, en bezigt hierbij de sterkste uitdrukkingen. Het land waarop hij eerst moet letten, is waarschijnlijk Noord-Amerika [1]), en wel ook Engeland, men denke slechts aan Londen!

---

[1]) Mittermaier zegt: „Vergelijkt men het getal der onechte en echte kinderen in Italië met die van andere landen, dan is daar ook in dit opzigt eene gunstige verhouding op te merken." (*Ital. Zustände*, S. 161.) Verder zegt dezelfde berigtgever: „Reeds de tot hiertoe geleverde

Te vergeefs zal men in Katholieke landen eene zoo schaamtelooze ontucht zoeken als men daar vindt, en welke schier even algemeen is als onder de oude heidensche volken.

Wel ook is het Engeland en Noord-Amerika waarop hij doelt, als hij van de in koelen bloede gepleegde aanslagen en gewelddadigheden spreekt welke zich daar zoo schrikbarend uitbreiden en voortgrijpen — men denke aan de giftmoorden, — terwijl de misdrijven in Katholieke landen meerendeels uit plotselijke hartstogtelijke opbruisching ontstaan. Wat het laatste punt betreft, willen wij volstrekt niet loochenen, dat er van die misdaden, welke in koelen bloede en met koud overleg volvoerd worden, ook niet al te veel helaas! in zulke Katholieke landen voorkomen, waar anders meer het heete bloed heerscht. Maar dit is zeker, dat een groot deel der misdrijven in Katholieke landen, waarvan door de Protestanten zoo naauwkeurig boek gehouden wordt, op rekening van het heete bloed en de opwelling van 't oogenblik komen, en daarom niet zulk een ongunstig licht op

---

opgaven toonen, dat Italië veel minder onechte kinderen heeft dan andere landen. Dit verschijnsel moet aan verschillende omstandigheden worden toegeschreven, te weten: aan de vroegtijdige en talrijke huwelijken, welke in Italië voorkomen, en aan de bijzonderheid, dat in vele gevallen de gevolgen der zonden door den echt worden hersteld." Mittermaier merkt ten dezen aan, dat het vooral de geestelijke is, die zich, zoodra hem iets ter kennisse komt, beijvert, den verleider tot eerherstel door den echt te bewegen. "Hoewel wij, gaat hij voort, deze uiterlijke omstandigheden als redenen erkennen, welke het geringer aantal onechte kinderen in Italië verklaren, mag men evenwel de andere gronden niet voorbijzien, welke met de zedelijke betrekkingen van dit land in verband staan. Een hoofdreden ligt in het volksgebruik en gedrag van het vrouwelijk geslacht aldaar. Een streng gebruik werpt een schandvlek op ongeoorloofd verkeer vóór het huwelijk; van jongs af worden aan 't meisje de welvoegelijkheid en de schaamte voor de gevolgen der losbandigheid ingescherpt. De Kerk werkt hiertoe magtig mede, wijl de biecht menigmaal aanleiding geeft, om op het gemoed der biechtelingen indruk te maken. Ook de strenge waakzaamheid der ouders verwijdert menige gelegenheid.... 't Is gemakkelijk te zien, hoe natuurlijk, naïef en vrolijk de meisjes uit de geringe volksklassen in haren omgang met mannen zijn, maar tegelijk streng en ernstig alle poging afwijzen, om zich vertrouwelijker met haar te maken." (t. a. p. S. 168, 169.)

den zedelijken toestand van een zoodanig volk kunnen werpen. Waar de volken door te gronde gaan, zijn zekere andere zonden, die men gewoonlijk in de statisticken niet aantreft en daaronder zijn twijfel, ongeloof, wanhoop, materialisme niet van de laatsten. Van dit soort van zonden — over 't geheel genomen — bekeert men zich gemeenlijk niet, maar wel van de zonden van geweld, gelijk de ondervinding het toont. Bij de herinnering van dit feit, denkt men aan 't oude Duitsche spreckwoord, waaraan ook Luther zijn zegel hecht: Van de galg vliegen er wel tien ten hemel, tegen dat er één van 't kerkhof opvaart; of aan dat andere, 'twelk het volk van de tuchthuizen gebruikt: „De ergsten zijn er niet in; *die* loopen vrij rond." Dat slag van misdadigers is door het geregt niet te bereiken; daarom komen ze niet in de tuchthuizen, maar ook niet in de statistieken. Hierin komen gemeenlijk slechts de zonden van 't gemeene volk, dat naar zijn aard met daden van geweld en ruwe uitsporigheden misdoet, doch zonder formele verachting der goddelijke geboden; de geraffineerde zonde daarentegen, welke de eigenlijke kanker van 't maatschappelijk ligchaam is, wordt nergens opgeteekend, ook niet gestraft, wijl zij in vele gevallen niet geregtelijk te vatten is. Hetzelfde geldt mede van andere verborgene zonden: of wie zal de vleeschelijke buitensporigheden in het heete klimaat van Zuid-Amerika willen vergelijken met de geraffineerde duistere prostitutie, zooals zij in Londen en vele Noordsche steden voorkomt? Met deze opmerkingen kan enkel hij zich niet vereenigen, voor wien de zedelijkheid niet meer dan een uiterlijk gedrag overeenkomstig de wetten, of eene burgerlijke geregtigheid is, en die de zonde enkel dán brandmerkt, als zij geld kost of in de handen van het geregt voert.

Één punt heeft Brownson voorbijgezien, dat zeer bepaald ten voordeele van de Katholieke natiën spreekt: het getal namelijk der *zelfmoorden* [1]), hetwelk in Katholieke landen ongelijk veel

---

[1]) Aan Mittermaier hebben welonderrigte mannen (in 1844) verzekerd, dat nog vóór twintig jaren zelfmoorden in Italië hoogst zeldzaam waren, en ook nu „zoodanig iets in vele streken ten eenenmale onbekend" is, vooral op het platte land, bijv. in Sardinië, in den Kerkelijken Staat, in Lucca. „In allen geval, zoo besluit Mittermaier,

minder is dan in Protestantsche. De zelfmoord is, waar hij dikwerf voorkomt, een blijk, dat er eene ziekte aan 't *hart* van 't volk knaagt, waarbij een aantal andere misdrijven, met zooveel ophef in de statistieken vermeld, voor weinig meer dan een boosaardigen *uitslag* te houden zijn.

De laatste opmerking van Brownson zal wel door iedereen onderschreven worden. De ware Katholiek, zegt hij, kenmerkt zich door eene groote onafhankelijkheid tegenover de openbare meening. Wat behoort er in deze wereld vol tegenspraak en vervolging niet toe, om als een waar Katholiek op te treden! In Katholieke landen evenwel vraagt men niet vóór alles bij 'tgeen men begint: wat zullen de menschen er van zeggen? Vandaar juist komt het, naar Brownson opmerkt, dat de echte Katholiek God vreest als hij iets vreest: tegenover de menschen is hij vrij, open, natuurlijk, ongedwongen, onafhankelijk. Van den anderen kant komt de groote stijfheid, koude, gedwongenheid, het gebrek aan naïeveteit, welke men in Protestantsche steden en landen gewaar wordt, hoofdzakelijk ook van de groote, men mag wel zeggen, slaafsche afhankelijkheid, waarin men zich ten overstaan van de openbare meening bevindt. Altoos vraagt men: wat zullen de menschen er van zeggen? men is beducht, zich vertrouwelijk te vertoonen gelijk men is; vandaar dat men zoo terughoudend, zoo digt en gesloten, zoo achterdochtig, zoo koud en stijf is. En hoezeer toont zich die afhankelijkheid tot zelfs in de hoogere kringen der maatschappij en der beschaving, wanneer het zake is, tegen zekere geliefkoosde meeningen en vooroordeelen des volks op te komen! Helden der vrijmoedigheid worden bloodaards, wanneer het er op aankomt.

---

telt Italië nog altoos naar evenredigheid minder zelfmoorden dan andere landen, en de oorzaken liggen deels in de godsdienstige betrekkingen, deels in de eenvoudiger, minder aan de weelde overgegeven levenswijze, deels in de vrolijker praktische levensbeschouwing van den Italiaan, enz. In de Katholieke godsdienst moet de grond van dit minder aantal der zelfmoorden in zooverre worden gezocht, als godsdienstige speculatiën en mijmerijen, welke in andere landen dikwerf tot zelfmoord voeren, in den regel aan den Italiaan vreemd zijn, en de Kerk door menigerlei middelen vertroostingen aanbiedt, welke het zwaar bekommerd gemoed tot bedaren brengen." (t. a. p. S. 183, 184.)

een woord voor de Katholieken te spreken; ja zij verbleeken, als men hen verdacht houdt, dat zij eenige bijzondere liefde hebben voor iets wat Katholiek is of er naar zweemt. Ook dit eindelijk is waar, dat er bij de Protestanten zeer veel op rekening van de uiterlijke welvoegelijkheid en 't uiterlijk fatsoen moet worden gesteld, en 't heeft meest een gedurig ontzien van de openbare meening ten grond wat men daar voor de vrucht van burgerlijke of godsdienstige deugd uitgeeft, en wat dan ten bewijze van den voorrang der Protestantsche beschaving moet strekken. Bij de Katholieken daarentegen is de deugd veel onafhankelijker, zuiverder, innerlijker, reeds daarom wijl zij niet bloot van dien uitwendigen regulateur der zedelijkheid, gelijk de Protestanten dien uitsluitend in de openbare meening hebben, afhankelijk is, maar een zuiver *inwendigen* bestuurder heeft — in den biechtstoel.

We kunnen niet nalaten, naar aanleiding van de hier besproken vraag, op nieuw met allen nadruk het allerbelangrijkst werk aan te bevelen, dat onlangs door Dr. Nuijens voltooid, en uitgegeven is bij den boekhandelaar C. L. van Langenhuysen te Amsterdam. Tot ons groot genoegen — en we wenschen er den bekwamen schrijver geluk mede — is er ook in het buitenland met veel lof van gewaagd. Het heeft ten titel: *Het Katholicisme in betrekking met de beschaving van Europa*, 2 deelen, elk in 2 afl. De lezer zal in dat werk van hoogst actueel nut ook het hier meer vlugtig behandelde met de deugdelijkste gronden en feiten gestaafd vinden.

VERSCHEIDENHEDEN.

KERKELIJKE BERIGTEN UIT AMERIKA.

Met bijzondere gelegenheid — schrijft de *Katholik* van Julij jl. — heeft hij eenige belangrijke mededeelingen uit Amerika ontvangen, welke we hier laten volgen, te meer wijl een paar herinneringen op het eind aangaande Mexico van minder algemeene bekendheid zijn.« De Katholieken in Noord-Amerika zijn, in spijt van de alle begrip te boven gaande ontchristelijking der sekten in welker midden zij leven, altoos vol vertrouwen. Ofschoon er veel Katholieken in dien maalstroom verloren gaan, regelt en vestigt er zich de Kerk al meer en meer, en neemt door der Katholieken geloof en godsvrucht in wasdom toe. Hiervoor strekke ten bewijs, dat er bijv. in de stad Buffalo, welke 50,000 Katholieken telt, op de gewone zondagen enkel in de domkerk door elkaâr 600 Communiën worden uitgereikt. Er is echter altoos toenemende behoefte aan priesters, vooral aan Duitsche priesters. — Hoe het daar buiten de Kerk gesteld is, en er zich in den boezem van het Protestantisme een nieuw heidendom ontwikkelt, kan men daaruit afleiden, dat, naar mannen, met den toestand welbekend, aannemen, de helft van de zoogenaamde Protestantsche Christenen niet gedoopt is. Zij huldigen veelal een vaag deïsme, hetwelk ook de grondslag is der Noord-Amerikaansche belijdenis, en houden den bijbel voor een algemeenen regel der zeden. Het eigenlijke confessionele Protestantisme is daar in zulk een staat van ontbinding, dat men er den ondergang van tegemoet ziet. Zoo heeft er dan de Kerk met menschen te doen, die geene Christenen meer zijn, maar het wel wilden wezen, aan wie zelfs een zekere godsdienstige zin niet ontzegd kan worden. Om hier velen te winnen, heeft de Kerk

niet anders noodig, dan haar licht te laten schijnen en hare goede werken te doen.

„Treurig is de toestand in Midden-Amerika, vooral in Mexico, ofschoon het Katholieke Amerika altijd een glorie der Kerk zal blijven. Men heeft veelal geen begrip van hetgeen Spanje, in zooverre het de Kerk diende, in deze landen gedaan heeft. Het heeft de oorspronkelijke bevolking behouden en Christen gemaakt, terwijl het Protestantisme in Noord-Amerika de Indianen heidensch liet en uitgeroeid heeft. Ook heeft Spanje tot het einde zijner heerschappij op de alleen regte wijze voor het aardsche welzijn dier Indianen gezorgd, door hen tot akkerbouw en vaste woonplaatsen te verpligten. Ten dien einde ontvingen zij tegen geringe erfpacht schoone landerijen, waaraan zij gebonden waren en welke zij niet mogten verkoopen. Dit was het volstrekt noodzakelijke middel, om dit volk, aan ligtzinnige kinderen gelijk, voor oogenblikkelijke verspilling en terugkeer tot het Nomadenleven te behoeden. De Spaansche bisschoppen en priesters waren over 't geheel voorbeeldig. Nu kwam de revolutie, Mexico schudde 't Spaansche juk af, en thans ontwikkelde zich welhaast voor de Indiaansche bevolking een troosteloos verderf. De Spaansche priesters moesten het land verlaten en de geestelijkheid kwam aldus tot een jammerlijk verval; zoo verloor het volk zijne godsdienstige tucht. De vrijheidsmannen hieven natuurlijk de naar feudalisme riekende Spaansche dwangwet aanstonds op, en stonden aan de Indianen het vervreemden van hun grondbezit toe. Dadelijk gingen uit alle wereldstreken Joodsche en Christen woekeraars op de Indianen los; in korten tijd had de bevolking nagenoeg haar gansche bezit verspild, en gaat nu met reuzenschreden de verwildering weêr te gemoet, terwijl de Europesche en gemengde bevolking door revolutie op revolutie al meer en meer bedorven, de Kerk geplunderd, en het land tot een gereeden buit voor Noord-Amerika gemaakt wordt."

GODSDIENSTIGE GELIJKHEID IN INDIE.

In de *Katholieke Nederl. Stemmen* vonden we deze zeer belangrijke deels overgenomen, deels eigen berigten, welke voor de geschiedenis moeten bewaard blijven; het zijn sprekende bewijzen, hoe onbillijk Engeland jegens de Katholieke geestelijkheid in Indië is.

„De *Times* deelde onlangs wegens Indië de volgende opgave mede:

„In 1855—56 (de laatste opgaven) had Bengalen een bisschop, met een inkomen van 4,508 p. st.; en 752 p. st. reisgelden; 1,120 vestigingsplaatsen der Anglikanen; 68 kapellaans (der Engelsche Kerk) met gezamenlijk inkomen van 51,031 p. st., en 1,510 p. st. toelagen (alles te zamen); twee kapellaans der Schotsche Kerk, met het inkomen van 2,310 p. st. te zamen; en twee onafhankelijke geestelijken, met het inkomen van 540 p. st. (te zamen); 2,725 p. st. die aan de R. K. priesters was toegestaan; maar in de opgave die wij vóór ons hebben is het getal dezer priesters niet aangeduid. In de presidentie Madras (1855—56) was een bisschop met 2,560 p. st. inkomen, 1,010 vestigingsplaatsen van Anglikanen, 35 kapellaans (der Engelsche Kerk), die een gezamenlijk inkomen genoten van 25,056 p. st.; en twee Schotsche of Presbyteriaansche dominés, die zamen een inkomen van 1,963 p. st. hadden. De toelagen der Roomsche priesters waren 2,580 p. st. In de presidentie Bombay was een Prelaat met 2,560 p. st. salaris, 1,335 vestigingsplaatsen van Anglikanen, 26 Anglikaansche kapellaans, genietende 18,936 p. st.; en twee kapellaans der Schotsche Kerk, met de bezoldiging van 2,016 p. st. (te zamen). De ontvangst der Roomsche priesters beliep 3.147 p. st.

„Hierbij voegt *the Weekly Register* het volgende:

„Hieruit blijkt dat voor de godsdienstige verzorging van een handvol Protestanten in Indië, niet minder dan 113,742 p. st. is toegestaan, terwijl de Katholieken, die — met 22 bisschoppen en 800 priesters — meer dan een millioen tellen, slechts 8,452 p. st. ontvangen, iets minder dan een 14de van de som die den Protestanten is toegestaan; en veel minder dan het dubbele inkomen van een enkelen Protestantschen prelaat, den bisschop van Calcutta.

„Het is van belang, in deze omstandigheden op te merken, dat

de bladen der Engelsche Kerk — bijv. de *Guardian* van deze week — er op drukken als op een ontegenzeggelijk billijke en redelijke zaak, dat de gelegenheid van Dr. Wilson's dood nu moest waargenomen worden, om de Protestantsche Kerk in Indië merkelijk uit te breiden. Wij mogen bij deze gelegenheid eene zaak in het geheugen roepen, waarop in het herderlijk schrijven van den kardinaal-aartsbisschop van Westminster de aandacht bijzonder gevestigd wordt; dat namelijk door den geloofwaardigen Lord Shaftesbury en anderen een ontwerp aan het licht gebragt is, voor de instelling van een groot opvoedingssysteem in Indië, van welks voordeelen de Katholieken alleen zullen *uitgesloten* worden. Wij mogen hierbij voegen, dat onlangs van Mgr. Persico, Apostolisch vikaris van Agra, een brief ontvangen is, waaruit blijkt, dat, terwijl het verlies der Katholieken van dat diocees, door de volslagen vernieling hunner kerken enz., meer dan 10,000 p. st. bedraagt, zij tot nu toe slechts 300 p. st. van de ondersteunings-commissie verkregen, terwijl Protestantsche kerken, die inderdaad volstrekt niets geleden hebben, groote sommen hebben ontvangen. Het gasthuis van Laurens bijv., dat zich onderscheidt in 't proselietenmaken, en 'twelk niets geleden heeft, heeft 1000 p st. ontvangen. Deze inrigting heeft de Katholieke bisschop, in een pas verschenen herderlijken brief, moeten veroordeelen. Wij weten deze feiten van personen van onloochenbaar gezag, daar woonachtig. Dusdanig is de godsdienstige gelijkheid in Engeland en in 't bijzonder in Britsch Indië."

Sinds we deze berigten afschreven, vinden we vermeld, dat Engeland eindelijk voor zijn wegsmeltend leger in Indië iets regtvaardiger zal worden. Volgens de *Globe*, stelt een schrijven van den hoofdbevelhebber de kapellaans van de Presbyteriaansche en de Katholieke Kerk op gelijken voet met die der Anglikaansche Kerk wat de bezoldiging betreft. De bedoeling van den staatssekretaris is, aan het bestaande getal nog vijf Presbyteriaansche en negentien Katholieke kapellaans voor het leger toe te voegen.

HET RATIONALISTIESCH PROTESTANTISME TE DARMSTADT.

In 't Protestantisme zien we, naast een koortsachtigen ijver en eene alles geoorloofd achtende zucht om proselieten te maken, allerwege verval. De schitterendste pogingen voor eene kerkelijke en godsdienstige wedergeboorte loopen op weinig of niets uit, het troosteloos rationalisme steekt alom het hoofd op. Gelijk het te Darmstadt is, zoo is het, iets meer of minder, in een groot deel van het Protestantsche Duitschland. De rationalistische predikant Ewald, die de Godheid van Christus, de erfzonde, de verlossing, de geestenwereld, enz. loochent, en hiervoor een adres ontving eener groote meerderheid van burgers en aanzienlijke beambten, waarin zij hem hunne instemming en goedkeuring betuigen, durft openlijk aan anderen die tegen zijne goddeloosheid opkwamen, dit volgende vragen: „Waarom men hem toch vijandig bejegende, DAAR HIJ IMMERS NIETS ANDERS LEERDE DAN HETGEEN HIJ ZELF ALTOOS VAN DE KINDERSCHOOL AF AAN EN HOOGER OP TOT IN HET PREDIKANTEN-SEMINARIE TOE, VAN ZIJNE MEESTERS GELEERD HAD.„

We hebben aan dit eene getuigenis genoeg, om over het Darmstadtsche Protestantisme, of liever Rationalisme en ongeloof te oordeelen.

UITMONSTERING VAN PROTESTANTSCHE PREDIKANTEN.

Het laatste artikeltje in 't voorlaatste nommer van *de Tijdspiegel* is een „concept van eene paragraaf uit de Nederlandsche kerkgeschiedenis der negentiende eeuw.„ De ontwerper van dit stuk is klaarblijkelijk weinig met de oud-regtzinnigen ingenomen, en smaalt er op, „dat baronnessen zelfs hare hand schonken aan plebejische predikanten; denkelijk om de proef te nemen, wat de anders bedorven menschelijke natuur vermag voort te brengen, waar adeldom zich huwt aan orthodoxie.„

„Van predikanten gesproken," — vat hij op — hij wil „in geene bijzonderheden treden", maar zich vergenoegen, „met eene soort van genetische schets van hen op te hangen", en doet het aldus:

„Wanneer wij de statistiek der negentiende eeuw raadplegen, dan blijkt daaruit zonneklaar, dat inderdaad sommigen uit den achtbaren middelstand tot predikanten werden opgeleid, in wier familiën de leer der formulieren traditioneel was geworden, en die daarenboven behoorende tot de lieden, die de natuur gewild had, dat tot de middelmatigen zouden behooren, maar hij wie toch ook de natuur boven de leer zou gaan, waarlijk tot een goedhartig en welmeenend genre van orthodoxe predikanten als waren voorbestemd; maar er blijkt niet minder duidelijk uit, dat gansch anderen hun aantal vergrootten. Zoo waren er bijv. zonen van groenvrouwen, van spekslagers, uit komenijs-winkels enz., tot 's Heeren dienaars opgegroeid, wier vaders en moeders door geenerlei Christelijke deugden zich hadden onderscheiden. Deze waren meestal zoo zij meenden, door hunne sodales teruggezet en miskend en hadden eene voorkeur voor kleine burgers en boeren opgevat, door wie zij, na hunne opleiding, eerst regt werden gevormd. Bij hen gedijde dan hunne linkschheid en onbeholpenheid naar de wereld tot wonderbare regtzinnigheid. Maar nog anderen vermeldt de statistiek, die vooral onder de vokalen moesten gerekend worden. Het waren dezulken, die hunne jeugdige krachten aan de zonde hadden gewijd en, vaak niet uit ligtzinnigheid, aan het hollen waren geraakt, maar in liederlijkheid zich hadden verdierlijkt en door gemeenheid van zeden en denkwijze zich bepaaldelijk hadden verachtelijk gemaakt. Wij weten niet, met welk regt, maar zij werden gewoonlijk geacht, vóór hun kandidaats-, althans vóór hun proponents-examen plotseling in Paulussen te veranderen en werden als uitverkoren vaten bij uitnemendheid geschikt geacht voor de opbouwing van de gemeente des Heeren."

De schrijver zegt, de splitsing niet verder te willen voortzetten, want al de herauten der regtzinnige partij behooren, schoon dan ook met allerlei nuances, tot een der genoemde hoofdsoorten, dat is: of tot de onnoozele middelmatigen en goedhartigen, of tot de ongevormde linkschen en onbeholpenen, of tot de plotseling bekeerden, eerst door en door liederlijken en verdierlijkten.

Zeker om zijne „genetische schets" eenigermate op te hoogen, geeft de concept-schrijver, na een woord over de inhaligheid der orthodoxe dominé's in 't midden te hebben gebragt, een uittreksel uit een vlugschrift, dat in de dagen van de politieke woelingen der orthodoxe predikanten tegen hen verschenen is. Over die ijveraars is daar in dezer voege gesproken:

„Fraaije apostelen, die het land rondreizen, om zich overal te laten onthalen, en die nooit zelve een offer brengen aan de goede zaak! Fraaije apostelen, nog eens, die alom aan anderen de beurs gaan ligten, om Joden en Heidenen te bekeeren, en die hunne eigen gemeente jammerlijk verwaarloozen! Fraaije Kalvijns, die niet, zoo als hij deed, tot voorwaarde maakte van zijne komst het wegdoen van alle zonden en ongeregtigheden, maar die, als zij zich laten bekoopen, stilzwijgend de voorwaarde aannemen, dat zij met ijver het leerstuk der verkiezing en der genade zullen prediken. Fraaije dienaars van Christus, die op rings- of klassikale vergaderingen toegeefelijk en rekkelijk schijnen, en in de huizen of op de kansels hunne broeders verdoemen! Zou men zich niet schamen over lieden, die het goddelijke Christendom tot een karikatuur en zijne belijdenis tot huichelarij verlagen? Moesten zij niet uit de Kerk, ja uit den lande gebannen worden, die zich vetmesten ten koste van de zaligheid der zielen hun toevertrouwd? Of denkt men niet, dat die duizenden van landlieden, anders om hunne karigheid bekend, maar zoo kwistig voor hunne leeraren, denkt gij niet, dat zij in dat weggesmeten geld een soort van vrijbrief meenen te koopen voor eigen ongeregtigheid, en dat zij, hoewel met een eenigzins onrustig hart, de verantwoording schuiven op de leer, hun door hun zielenherder gepredikt? Ontwaakt daarom eindelijk uit uwen duivelschen zondenslaap, gij allen die tot dus verre altijd min of meer bewust aan den leidband liept van hen, die u uitzogen enz. enz."

„Wij schrijven niet meer af — zoo eindigt *de Tijdspiegel* — uit het stuk, dat door gloeijenden haat tegen de handelingen van de aangeduide predikanten, maar toch ook door vurige ingenomenheid met Christus is ingegeven. Blijkbaar is het overdreven, maar hoe dit ook zij, wij mogen - verklaart de schrijver, met de hand op het hart - als uitkomst van bedaard onderzoek mededeelen, dat

geen enkele der gemeenten, door predikanten van gezegde bent bediend, door ons is bevonden, in de negentiende eeuw door nederig geloof, door onbekrompen liefde en door onbenevelde hoop te hebben uitgemunt." — Wij hebben bij dat onderzoek, "of werkelijk de orthodoxen uitmuntten door een godzaligen wandel", geen oogenblik gehecht "aan hetgeen, naar ons gevoelen, door spotters werd staande gehouden, dat de indruk der orthodoxe begrippen zigtbaar was op het gelaat, zoodat dit òf eene bijzondere lengte verkreeg, òf een uitstekenden, soms ietwat bontachtigen neus en neêrgeslagen oogen en wat dies meer zij." — "Wij hebben, bij dat onderzoek, weinig aandacht geschonken aan het spreekwoord: "wacht u voor de vromen", maar wij hebben daarbij vooral gezocht naar daden van geloof en liefde. Wat de eerste betreft, het is waar, wij hebben vele voorbeelden aangetroffen van dezulken, die aan hunne kinderen den zegen der inenting onthielden, of die onwrikbaar geloofden, dat de diepste val den uitverkorene niet konde schaden; maar wij hebben altijd betwijfeld of zij daarom in de verte met Abraham en Paulus konden worden gelijk gesteld. En met de daden van liefde scheen het ons nog slimmer gesteld, als wij met zekerheid vernamen, dat sommigen het vonnis der eeuwige verdoemenis uitspraken over hen, die neigden tot het Arianismus of Socinianismus. Indien dus werkelijk die lieden een lang gezigt hadden of een rooden neus, dan houden wij een en ander met vrij wat meer waarschijnlijkheid of voor het gevolg van een aanwensel of van het drinken van rooden wijn."

Met deze karakterschets der orthodoxe predikers verbinden we de schildering van de leeraars der Protestanten in 't algemeen, gelijk eene andere Protestantsche hand ze ons aanbiedt:

"Sinds nu eenmaal de eeredienst", zegt de heer Gerard Keller (in *de Tijdstroom*, Julij 1858), "voor zeer velen zich schijnt op te "lossen in het aanhooren eener predikatie, en de leerrede hoofdzaak "is geworden, moeten de Evangeliedienaars vóór alles predikanten "zijn. Hunne carrière hangt af, NIET van een voorbeeldigen levens-"wandel, NIET van groote geleerdheid, maar *van hun talent als "kanselredenaars*. Men ga slechts na hoe in onze groote steden de

„ twaalf- of negentallen worden geformeerd. Men let, ja, op de „ rigting in het dogmatische van den predikant, maar daarna „ komt het allereerst zijne bekwaamheid als redenaar in aanmerking „ en men moge nu beweren, dat de waarachtige evangelicdienaar „ boven het „ carrière-maken „ verheven is, zulke voorbeelden van „ zelfverloochening of geheel gebrek aan eerzucht zijn, voor zoo „ ver wij weten, hoogst zeldzaam „!!

SPROKKELINGEN.

NEEMT HET PROTESTANTISME IN FRANKRIJK TOE? — Naar menig brommend berigt in Protestantsche dagbladen en tijdschriften zou men moeten gelooven, dat het Protestantisme in Frankrijk zich met een grooten wasdom mag gelukwenschen. Hoe weinig hier echter van is, toonen de *hist.-pol. Blätter* met enkele statistieken. In het departement van Gard bijv. waren in 1850 260,466 Katholieken en 124,253 Protestanten; in 1856 was het getal Katholieken 282,599 en Protestanten 124,450. In de stad Nismes telden in 1850 de Katholieken 34,783, de Protestanten 14,234 zielen. In 1856 vond men 38,638 Katholieken en 14,385 Protestanten. In andere door Protestanten bewoonde departementen is de verhouding nog veel gunstiger voor de Katholieken. Hieruit blijkt genoeg, wat men van die brallende mededeelingen over de toeneming van het Protestantisme in Frankrijk te houden heeft.

BEKEERING VAN PROF. DAUMER. — Onlangs is te Mainz Professor Dr. Daumer tot de Katholieke Kerk overgegaan. Dit is eene der opmerkelijkste bekeeringen van den laatsten tijd, wijl Daumer te voren in zulk eene vijandige houding tegenover het Christendom stond. Daar zijn er echter, die 't ligt verklaarbaar vinden, dat een diepdenkend en redelijk man als hij, langs zoo bijzonderen weg tot dit gelukkig einde gekomen is.

HET „JOODSCH EN PAUSELIJK INSTRUMENT". — In den boezem van de Synode der vereenigde Presbyteriaansche kerk te Edinburg,

in het begin der maand Mei jl. vergaderd, is eene karakteristieke discussie gehouden, welke zes weken geduurd heeft: of in de kerken het gebruik van het orgel, waar zoowel het konsistorie der kerk als het nationale gevoel tegen is, zal worden ingevoerd. Bij de opneming der stemmen bleek het, dat bijna 500 stemmen, tegen 50 misschien, besloten hebben „het Joodsch en pauselijk instrument" noch in de openbare godsdienst, noch in de kleinere vergaderingen toe te laten. Een ging zelfs zóó ver van het gebruik van een orgel *zondig* te noemen. — De *Vereeniging*, welke dit meêdeelt, teekent er niet bij aan, dat ten dezen de oude zuurdeesem van de strengeren der eerste hervormers nog voortwerkt.

EEN PROTESTANTSCH WOORD TEN GUNSTE DER VERVOLGDE VROUWEN VAN ZWEDEN. — Gelijk bekend is, hebben eenige Protestantsche predikanten in Frankrijk zich openlijk tegen de veroordeeling en verbanning der in Zweden Katholiek geworden vrouwen doen hooren. Nu vermeldt bovengenoemd maandschrift, dat eene deputatie van leden des Evangelischen Verbonds en van vele andere godsdienstige genootschappen den Zweedschen ambassadeur te Londen aangaande die vervolging een adres heeft overhandigd. Graaf Platen heeft de hoop uitgedrukt, dat zijn goevernement in de wetten van het land, betreffende de vrijheid van geweten, de gewenschte verbeteringen zal invoeren.

DE BIJBEL VAN GUTTENBERG. — Nog meldt gezegd tijdschrift: „Onlangs heeft een Duitsch boekenliefhebber, die te Londen gevestigd is, in eene openbare boekverkooping een Bijbel gekocht voor de enorme som van 595 p. st. (7140 gulden). Deze Bijbel in de Latijnsche taal dagteekent van den tijd der uitvinding der boekdrukkunst, hij is een der eerste welke de pers van Guttenberg te Mainz geleverd heeft. Tot nu toe kende men slechts drie Bijbels door Guttenberg gedrukt: die van Maintz, die welke aan de stad Trier behoort en die van van de keizerlijke bibliotheek te Parijs."

LETTERLOOVER.

ONS KERKJE.

Ginds tusschen 't groen der boomen,
  Waar 't windje zachtkens zucht,
Verheft een kleine toren
  Zich vriendlijk in de lucht.

Die toren wijst ten hemel,
  Daar is ook 's Heeren huis,
Daar mengt zich vaak bij 't bidden
  Der winden stemgeruisch.

Daar wacht ons telken stonde
  De God die 't Al vervult;
Hij wacht er, tot we komen
  Met onvermoeid geduld.

Daar wil Hij naar ons hooren,
  Daar bidt Hij met ons meê,
En schenkt ons als we keeren
  Zijn zegen en zijn vreê.

Daar geeft Hij onze zielen
  Het hoogste gunstbewijs,
En schenkt ons heel zich zelven
  Zoo menigmaal ten spijs. —

Gegroet, o kleine toren,
Gegroet, o bedehuis!
Gegroet gij groene boomen
En heilig stemgeruisch!

Zoodra ik u ontware
Nog in den ochtendgloed,
Van uit mijn kleine venster,
Verheft gij mij 't gemoed.

Of als ter middagure
Met liefelijken toon,
Gij 't *Angelus* laat hooren,
Denk ik aan 's hemels woon.

Of rustig soms beschenen
Door 't stille licht der maan,
Dan staat gij daar zoo vredig
En trekt mij wonder aan.

Dan groet ik u bewogen
En snist mijn stille beê:
„Daar woont de Vriend mijns harten!"
En 'k ga ter rust in vreê.

HOE DE PROTESTANTEN EN BIJZONDER DE PROTESTANTSCHE GELEERDEN OVER DE KATHOLIEKE KERK DENKEN.

De vraag stellen: wat de Protestanten over de Katholieke Kerk denken, is, wij gevoelen het, geenszins de nieuwsgierigheid opwekken. Waarlijk zij blijven niet in gebreke het ons te zeggen. En moge het minder bekend zijn, hoe daarover de Protestantsche geleerden oordeelen, geen hunner komt tot een voor ons vleijend of aangenaam te hooren besluit.

Zoo deze inleiding weinig overeenkomt met het voorschrift der kunst, waarnaar men voor zijn onderwerp belangstelling behoort in te boezemen, zal het toch wel met een ander harer voorschriften, en, wat meer zegt, met dat der zedeleer overeenkomen, dat men opregt en naar waarheid spreke. Overigens hebben we ernstiger redenen om ons onderwerp aan te bevelen. De behandeling daarvan kan strekken tot bevestiging onzes geloofs,

en als nadere kennismaking met den toestand der dwalenden, ons ter wegwijzing dienen, hoe we, waar pligt het vorderen mogt, hen best terugvoeren tot de Kerk, waartoe ze door den H. Doop behooren. Zulks overwegende, vleijen wij ons met de gedachte, dat men ons antwoord op de vraag nog te kort zal vinden.

Dat de Katholieke Kerk van tijd tot tijd op de Protestanten eenen gunstigen indruk maakt, kan niet twijfelachtig zijn. Zij is de stad op den berg gebouwd, zij de wijsheid, die zich onder de menigte begevend, staat en roept aan de poorten, zij de eenheid waaraan de wereld erkent, dat de Zoon van den Vader gezonden is.

Ter uitlegging van die indrukken, en vooral ter beoordeeling van de eenzijdigheid der voorstellingen en besluiten die men ten laatste van de Katholieke Kerk opmaakt, hebben we een blik op haar zelve te werpen en te zien, hoe zij zich werkelijk voordoet.

De natuur verkondigt ons God, de Katholieke Kerk verkondigt ons Christus. Ziedaar het grondidee 'twelk we hier, *maar slechts zooveel voor ons doel noodig is*, hebben te ontwikkelen.

De natuur, hoe ook beschouwd, 'tzij van hare physische, 'tzij van hare zedelijke zijde, strekt voor de menschelijke rede ten zekeren, en wel ten volkomen zekeren bewijze van 't bestaan van God. Cartesius en later Kant mogen, door het Protestantsche subjectivisme in de wijsbegeerte in te voeren, veler oogen hebben beneveld, of wederom Hegel, door dat subjectivisme consequent te ontwikkelen, menigeen tot een ander uiterste hebben overgehaald, waarnaar er iets onvergelijkelijk meer dan een bewijs, er in ons een steeds duidelijker wordend bewustzijn zoude wezen,

dat wij zelven God of goddelijk zijn: — de ware wetenschap in overeenstemming met het eenvoudig gezond verstand, gelijk het wettig gezag met het eigenlijke volk, erkent in die bewijzen den onwrikbaren grond en grondvorm der natuurlijke orde, en vindt dit haar besluit bevestigd zoo in de schriftuur als in de leer der Kerk, dat de onzigtbare God kennelijk is in de zigtbare dingen.

Analogiesch daaraan is de onzigtbare Christus kennelijk in eene door Hem bestierde, bezielde en boven hare krachten verheerlijkte natuur. Op dezelfde wijze derhalve als de mensch met zijne redelijke vermogens staat tegenover de orde der natuur, staat hij, niet alleen met zijne rede, maar met zijne hoogere strevingen, met het gevoel zijner behoefte, het bewustzijn zijner zonde en zwakheid, tegenover de orde der Kerk; en schoon die strevingen, dat gevoel, dat bewustzijn eerst dan volkomen levendig worden wanneer hij zich in de Kerk bevindt, toch wekt de genade ze reeds vroeger in hem op, worden ze hem door de Kerk verkondigd, en kan hij in de orde die zij aanbiedt den luister van den God erkennen naar wien hij dorst en welken zij hem belooft.

Dewijl de met het geloof strijdige wijsbegeerte inzonderheid gevolg is van het Protestantisme, en dit zich er meer en meer in verliest, is de zigtbaarheid van Christus op dezelfde wijze ontkend als die van God. Vroeger werd de mensch en het eindige zoozeer veroordeeld, dat men de zigtbaarheid der Kerk, dat is van Christus, ten eenenmaal loochende. Sinds echter die mystische veroordeeling van het eindige wezen tot ontkenning van diens bestaan werd doorgezet, beweert men dat Christus als de zich in de wereld ontwikkelende God overal zigtbaar is. Dienovereenkomstig heeten op zeker standpunt alle dwalin-

gen waar, en wij Katholieken hebben de eer met Joden, Turken en Heidenen insgelijks den Christus voor te stellen. In vergelijking van deze vage algemeenheid, die de eigenlijke oppervlakkigheid der dwaling is, wordt onze Katholiciteit als iets bekrompens beschouwd. Zoo bijvoorbeeld ziet Baur, in zijn jongst verschenen *Dogmengeschichte*, de ontwikkeling van het Christendom ook in het Gnosticisme en de ketterijen, en smaadt Petavius en de Katholieken, omdat zij niet doen dan aantoonen, dat de Katholieke Kerk overal en in iedere eeuw hetzelfde heeft geleerd.

Het feit, de bestaande, de zich voor onze oogen ontwikkelende geschiedenis logenstraft zoowel de eene dwaling als de andere, zoowel die van den nergens zigtbaren, als die van den overal zigtbaren Christus, zoowel dat particularisme waarnaar ieder sekte zich voor de eigenlijke onzigtbare Kerk houdt, als de tegenovergestelde dwaling, welke eene in de onbepaaldheid van 't niet vergaande algemeenheid uitgevend voor 't eigenlijke wezen der orde, overal haren idee-Christus ziet uitgedrukt, en van alle met elkander strijdige kerken of godsdiensten slechts ééne Kerk maakt.

Er is één Christus, niet een onbepaald idee, maar een oneindig bepaald Persoon, ééne Kerk, eene hoogst bepaalde orde door Hem gesticht, van welke dan deze dan gene afvalt en sekte maakt; ééne Kerk die zich onophoudelijk positief ontwikkelt, terwijl de vele sekten zich zoo lang negatief ontwikkelen tot zij vergaan; ééne Kerk die alle sekten veroordeelt, en tegen welke alle sekten het eens zijn, gelijk de eenige waarheid alle dwalingen van zich afstoot, en alle dwalingen, hoe strijdig met elkander, strijden met de eenige waarheid.

Dus is de werkelijkheid; met haar andere namen te geven, verandert men haar niet.

Het eerste openbare feit waarop wij ons beroepen om de zigtbaarheid van Christus in zijne Kerk aan te toonen, bestaat daarin, dat in de Katholieke Kerk het middelpunt en als de spil is der geschiedenis.

Immers er heerscht in de zedelijke wereld niet bloot eene *algemeene* orde waarnaar er vele volken, vele maatschappijen of staten zijn, welke om de gelijkenis die zij met elkander hebben onder een *algemeen* woord, als bijv. *de staat* kunnen worden zaâmgevat; maar er is eene hoogere orde zigtbaar, waarnaar de volken met elkander zeker geheel uitmaken, zeker plan aanbieden, zoodat ieder als gedeeltelijke geschiedenis verschijnt van eene groote alomvattende, aan welker ontwikkeling zij allen dienen; en het middelpunt van dat wereldplan, de geschiedenis waardoor de overige geschiedenissen zich verklaren of begrijpelijk worden - is de geopenbaarde godsdienst of Kerk welke van 's werelds begin af heeft voortgeduurd en tot op dit oogenblik voortduurt in de Katholieke Kerk. Men kan alles tegenspreken, derhalve ook wat wij daar zeggen. Maar wanneer het een zoo openbaar feit als dit betreft, verdient de ontkenning daarvan geen antwoord. In dien zin is het ontegensprekelijk, dat in het Christendom de grond is der wereldhistorie, en het plan hetwelk de geschiedenis des Christendoms aanbiedt, zijn middelpunt heeft in de Katholieke Kerk. *Zij staat aan 't hoofd van de geschiedenis der wereld.*

Geen wijsgeer, geen Protestant die op wetenschap kan aanspraak maken, zal, zoodra het op de wereldorde aankomt, ontkennen, dat de Katholieke Kerk daar de

hoogste standplaats inneemt. Wat doen de Protestanten zelven, en wat zijn zij wel genoodzaakt te doen, wanneer zij de geschiedenis of ontwikkeling des Christendoms beschrijven? Zij beschrijven hoofdzakelijk de geschiedenis der Katholieke Kerk. Meer, en veel meer wordt van hunne voornaamste geleerden erkend. Guizot noemt de Katholieke Kerk: *le gouvernement de la societé religieuse* en voegt er bij: *l'autorité de l'église catholique est essentielle au sort de la Chrétienté toute entière* 1). Nu is toch het bestaan en de toestand eener zedelijke orde bij uitstek zigtbaar in haar gouvernement, en er wel daarom zoo zigtbaar, omdat de hoofdoorzaken welke den algemeenen toestand eener dergelijke orde rigten en bepalen, in het gouvernement werkzaam zijn. Is dus de Katholieke Kerk het gouvernement des Christendoms, en, wat geen bewijs behoeft, het Christendom de eigenlijkste geschiedenis of grond der zich ontwikkelende orde, dan volgt, dat de Katholieke Kerk, gelijk we gezegd hebben, aan 't hoofd staat dier geschiedenis, en zich als middelpunt dier orde vertoont.

We willen uit het schitterend feit, waarop we gewezen hebben, en nog veel minder uit de woorden van Guizot, de reeds beslissende gevolgen niet trekken.

Gaan we verder, vooreerst slechts dit vasthoudend, dat de Katholieke Kerk aan 't hoofd staat der Christelijke, alzoo der geheele geschiedenis.

Dit feit is concreet en bevat noodzakelijk een menigte van andere feiten. Onmogelijk kan de Katholieke Kerk zulk een opperst standpunt innemen, zonder dat haar wezen er aan beantwoordt, en de hoedanigheden welke

---

1) Etudes Morales; preface

dat wezen uitmaken, zich weder in feiten vertoonen. En wat moeten wij van die hoedanigheden noodzakelijk veronderstellen? Dat de Oneindige, dat God zelf zich daarin uitspreekt. Immers de Katholieke Kerk kan op dat toppunt der zigtbare wereld niet staan en daarbij slechts als eene onder velen zijn, maar moet boven die velen of die *algemeene* orde uitsteken. En wat alleen is boven het algemeene? Het oneindige. God alzoo moet in de hoedanigheden dier Kerk zigtbaar worden.

Is dat zoo? Zijn er van die ontzettende feiten in welke dergelijke hoedanigheden zigtbaar zijn, en uit welke het meer concrete en omvattende feit bestaat, dat de Katholieke Kerk het toppunt inneemt van de geschiedenis des Christendoms?

Voorzeker, zij zijn er. Ieder kan ze zien, slechts ieder waardeert ze niet.

Hoe spreekt die Kerk? We vragen nog niet, of zij waarheid of onwaarheid spreekt, maar hoe ze feitelijk spreekt. Zij zegt: Ik ben onfeilbaar in 't verkondigen van waarheden die de menschelijke rede, en van pligten die de menschelijke krachten te bovengaan! Ik heb magt ontvangen om de zonde te vergeven, en de wereld te heiligen! Ik zal u het bezit van God schenken! Ik ben gezonden om alle volken te vergaderen! In mij is de weg, de waarheid en het leven, en geene zaligheid is er buiten mij!

Welk een stem! Inderdaad dat de Katholieke Kerk eeuwen lang aldus gesproken heeft en nog spreekt, is een even ontzettend als ontegenzeggelijk feit.

Het is niet te ontkennen, dat die zoo verbazende verkondiging — ter zijde gelaten of zij op waarheid berust — niet op de stem gelijkt des menschen, maar op

die van God welke zich van den mensch bedient. Men kan er op toepassen wat van Christus geschreven staat: geene Kerk heeft zoo gesproken als deze Kerk, want zij spreekt met gezag.

Het is evenmin te ontkennen, dat in allen geval een principe zich daarin doet gelden, en zij die deze taal voeren, zelven de voor hen krachtigste overtuiging moeten hebben van hare waarheid. Eene eeuwendurende zamenspanning van bedriegers kan niet bestaan, en niet de mensch, maar slechts een principe, of een in de dienst van een principe staande mensch kan zoo de wereld veroveren.

Het is alweder niet te ontkennen, dat zulk spreken waarbij op den toon der onfeilbaarheid God en zijne gaven beloofd worden, niet slechts, gelijk reeds is opgemerkt, zich voordoet als een van God zelven voortkomende belofte, maar iets zeer aantrekkelijks moet hebben en zeer geschikt zijn voor den naar God dorstenden mensch.

Het is niet te ontkennen, dat zulk spreken wel met zich zelven overeenstemt. Want eene Kerk die zonde vergeven, de onfeilbare waarheid verkondigen en God mededeelen kan, waarlijk, zij heeft eene magt die geschikt en bestemd is om de geheele wereld te veroveren, en eene zending waaraan alle volken verpligt zijn te gehoorzamen.

Eindelijk is het niet te ontkennen, dat de volken aan dat spreken geloofd hebben, en gelooven, en de Katholieke Kerk alzoo door dat spreken aan het hoofd der geschiedenis staat.

Wat volgt er uit? Eigenlijk is hier op nieuw de geheele vraag reeds beslist; vergenoegen we ons echter daarmede, dat alzoo het eene verbazende feit het andere bevestigt, en het feitelijk spreken der Katholieke Kerk

volkomen beantwoordt aan het feit, dat zij aan 't hoofd van 's werelds geschiedenis staat, en 'twelk hoedanigheden veronderstelt waarin God zich aan ons zigtbaar maakt.

We dienen echter ons laatste woord niet te lang te verschuiven. Moesten we hier volledig zijn, we zouden dat kwadraat der rede of der eindige natuur moeten beschouwen waardoor heen de oneindige eenheid haren luister schiet, dat is, we zouden de vier kenteekenen der Kerk hebben na te gaan. Maar daar ware minstens een boek schrijvens voor gevorderd. We kunnen hier niet meer dan uit die menigte van feiten waaruit de kenteekens der Kerk bestaan, slechts een en ander aanvoeren, en dat wel in zeer korte woorden.

Nemen we uit de feiten welke hare *Katholiciteit* of alomvatting uitmaken, eens dit: dat zij, ofschoon onder de meest verschillende volken verspreid, slechts ééne leering heeft en overal dezelfde is. Hoe duidelijk is de oneindigheid Gods er in te erkennen. Immers slechts op twee wijzen kan men de verscheidenheden der eindige natuur zamenvatten, of in onbepaalde *algemeenheid* of in *oneindigheid;* een derde wijze is onmogelijk. We meenen dat zulks duidelijk is. Maar is nu het Katholieke der Kerk in het *algemeene* gelegen? Is zij bij voorbeeld reeds met eene belijdenis tevreden als deze: ik geloof in Christus, of om iets nog algemeener te noemen: Ik geloof in eenen God? Zeer zeker niet. Ook de Mohammedanen gelooven in een God; de deïsten en zelfs de pantheïsten zouden het kunnen zeggen. Neen; de Katholieke Kerk is in hare leer en in haar geheele wezen bij uitstek positief en *bepaald.* En ondanks die bepaaldheid in leer en voorschriften en praktijken, omvat zij de grootste en meest uitgedrukte verscheidenheden der natuur, die der

onder alle hemelstreken verspreide volken. In haar blinkt dus de absolute bepaaldheid zelve, dat is de oneindigheid uit. 't Is het Pinksterwonder geworden tot bovennatuurlijke wet.

De zeer gewone aanmerking hierop der Protestanten is, dat zulks verklaard wordt door de onderwerping van allen aan den Paus. Zonder eenigen twijfel is dat zoo. Maar de aangevoerde verklaring of oorzaak vordert volstrekt eene hoogere oorzaak. Hoe toch is 't mogelijk, dat op de beslissing van éénen mensch millioenen menschen van de verschillendste oorsprong, geaardheid, stand, kennis, neiging, enz. enz. zich aan die beslissing onderwerpen? Zonder nadenken stelt men den Paus gelijk met en zelfs boven Dengene van wien hij slechts dienaar is. Immers naar vele Protestantsche geleerden, waren de apostelen zelven reeds zoo Protestantsch, dat zij niet met elkander overeenstemden, en schijnt Christus niet bij magte te zijn geweest hen in hetzelfde geloof te vereenen. En de Paus zal zoo veel meer vermogen! Neen, zoo ver gaat de magt eens menschen niet, dat hij door zich, en door welk middel ook, eene wereld hetzelfde doet denken. Men verwart den dienaar met den Meester, of, om 't duidelijker te zeggen, men schrijft aan het middel, om diens geschiktheid, het gewrocht toe, en zoekt de uitlegging van het kunstwerk slechts in 't voortreffelijk instrument. Het penseel verklaart, hoe er eene schilderij kan zijn, maar volgt daaruit, dat daarvoor geen schilder noodig is die het penseel voere? De vergelijking is niet te grof; want inderdaad de Protestanten redeneren niet beter, als zij de overeenstemming der volken in dezelfde waarheden des geloofs toeschrijven aan den Paus als hoogste oorzaak; en hoemeer ze daarbij spreken van slavernij des

geestes, van uitdooving van verstand, van uiterlijkheid, enz., hoe ongerijmder het wordt. De harmonie of eenheid van het organisme der Kerk bewijst een goddelijken stichter, maar is zelve niet genoeg om haar leven te verklaren. In zulk eene verklaring te willen berusten, is het verstand uitdooven, is spreken als de materialist, die 's menschen denken en doen door zenuwen, spieren en vezels verklaart.

Een ander openbaar feit is de onvergankelijke duur der Kerk. Het behoort tot hare *Apostoliciteit*, welke we dus slechts van eene zijde beschouwen.

De mensch, en bijgevolg al wat geen hoogere oorzaak heeft dan de mensch, is sterfelijk. Hij zet het kunstig rad zijner vinding op de strooming des tijds, maar dezelfde strooming die dat raderwerk voortdrijft, doet het vermolmen en vergaan. Staatsinstelling is eigenlijk niet het werk des menschen, maar, zal zij eenigzins standhouden, slechts gehoorzame toepassing der door God gegevene wetten op de natuurlijke verhouding der maatschappelijke krachten, welke zich onder zijn albestuur hebben ontwikkeld. En juist omdat zulk eene instelling niet het eigenlijk werk des menschen is, heeft zij zulk een duurzaam bestaan en ziet de geslachten wegsterven. Desniettemin, ook die staatsinstellingen gaan te niet, deels door 't ontstaan van eene andere verhouding der krachten, deels, en wel voornamelijk, door de dwalingen en hartstogten der menschen. Bijzonder sinds de mensch zich schepper waant der maatschappij, heeft men door gedurige omwentelingen en verandering in de openbare instellingen zich kunnen overtuigen, dat het werk des menschen vergankelijk is als hij. Die instellingen waren en zijn nog te zeer *menschenwerk*.

Welke instelling alleen blijft? De Katholieke Kerk. Zij kan dus geen werk van menschen, veel minder het werk van menschelijke dwaling en hartstogt zijn.

Zij zoude zelfs door bloot natuurlijke orde niet te verklaren zijn: want, zooals gezegd is, komt door voor- en tegenspoed zulk eene verandering in de verhoudingen der maatschappelijke krachten, dat deze de bestaande orde voor eene andere doen plaats maken.

En dat alleen de Katholieke Kerk blijft, terwijl alles rondom haar vergaat, is feit, openbaar feit. Na den ondergang veler volken en der geheele Grieksch-Romeinsche beschaving te hebben aanschouwd, is zij als uit eene voorwereld welke de zondvloed had weggevaagd, gekomen tot onze naauwelijks aan ons bekende voorouderen, zijn er op nieuw volken ontstaan en verdwenen, en heeft ze eindelijk eene nieuwe beschaving voortgebragt, waarin naarmate men haar gehoor gaf, de ontwikkeling der instellingen toenam, en naarmate men van haar afweek de ondergang der instellingen zich verhaastte.

Is dat niet de kracht Gods, niet het oneindige dat zich in 't eindige openbaart?

Om er zich nader van te overtuigen, zie men toch eens waar dat verbazend gebouw in den mensch op rust. Ontegenzeggelijk op aanneming van zekere ideën; en welke ideën? die de reden niet vatten kan! Alzoo niet alleen op 's menschen veranderlijken geest, maar op iets nog veel veranderlijker dan zijn geest: op zijnen wil! En dat bewegelijk en immer bewogen water, dat dan is de grondslag van zulk een onbewogen, de eeuwen trotserend gebouw!

Heeft dan die Kerk de menschelijke natuur niet? O gewis zij heeft die. Zij omvat die geheele natuur, en

juist dat voert onze bewondering ten top. Want daardoor gevoelt en ondervindt zij alles wat in die natuur gebeurt. Geen staat verandert, geen wetenschap ontwikkelt zich, geen kunst doet eene uitvinding of het werkt op haar van alle kanten terug; niets, volstrekt niets is zoo gevoelig voor 't minste dat er voorvalt, niets deelt zoo diep in 't menschelijke lot als de Katholieke Kerk. En des ondanks blinkt in die onbegrijpelijk teedere, lijdende natuur de onsterfelijke kracht eens Gods! Onophoudelijk wordt zij door de vreeselijkste hartstogten en dwalingen der menschen aangevochten, van alle mogelijke zijden aangevochten, maar bijzonder in den niterst zwakken grondslag straks door ons aangewezen: in die vrije aanneming van onverklaarbare ideën. Geen eeuw immers is voorbijgegaan zonder dat eene haar vijandige leer of ketterij ontstond. Hoe dan vergaat ze niet? Met bloot historische gronden, waarbij rede en natuur tot hoogsten maatstaf dienen, is dat zoo weinig te verklaren, dat zelfs de immer weder herhaalde aanval harer vijanden er ten bewijs van strekt. Indien zij toch niet door eene hooger kracht die 't geloof slechts vatten kan, gedragen werd, zouden degenen die niet gelooven, ondanks zoo menigvuldige ondervindingen en mislukte pogingen, welke den tegenstand eener *wet* doen blijken, niet telkens en als waren ze met al het gebeurde onbekend, op nieuw haren val voorspellen en trachten te bewerken; maar ze duurt, ze overwint niet alleen: ze toont nog meer een goddelijk leven te bezitten, dewijl ze door den schromelijken strijd zelven, waarin het haar gansche bestaan geldt, te dieper zich vestigt en te schooner zich ontwikkelt. 't Is als een leven uit den dood.

De aanval dien zij in de zestiende eeuw van het Protestantisme heeft uitgestaan, zou genoeg zijn om ons van

de werkzaamheid eener goddelijke kracht in haar te overtuigen. We aarzelen niet te zeggen, dat noch vóór noch na dien tijd een zoo hevige, diepe, omvattende strijd tegen haar heeft plaats gegrepen. Niet dwaling en hartstogt, neen, wat nog nooit gebeurd was, eene geheele van dwaling en hartstogt vervoerde historie wendde zich tegen haar; daarbij was *de eer van Christus zelven* de bedriegelijke leus, en zocht men haar te treffen in hare diepste grondslagen, in den mensch, in haar gelooven zelf, en in 't geheim der Eucharistie! 't Was begrijpelijk dat Europa dreigde van haar af te vallen, maar 'tgeen volgde was niet begrijpelijk. Wat gebeurde? Iets hetwelk degenen die den mensch, die den levensaard der openbare instellingen kennen, die weten dat daarvoor na het tijdperk van bloei een onherroepelijke val volgt - met ons een zedelijk wonder zullen noemen: de Katholieke Kerk, die over de wereld uitgebreide maatschappij, hervormde zich zelve! Daar was God! Dat het Protestantisme onophoudelijk grond verloor, dat de Fransche omwenteling met de reeks der daaruit ontstane gevolgen onvermogend tegen haar zijn bevonden, en de Kerk op dit oogenblik staat als in bloeijende jeugd: 't zijn allen slechts gevolgen van de ware en van de valsche hervorming der zestiende eeuw. Nog is het tijdvak 'twelk daarmede begon, niet ten einde, maar dat de Kerk het sluiten zal met hare zegepraal over het nieuwe, toen gestelde en sinds op ieder gebied van leven of gedachte ontwikkelde beginsel, daarvan heeft de Katholiek niet alleen in Gods belofte de verzekering, hij leest het in den gang van drie eeuwen.

De Kerk leert ons, dat een uit den dood verrezene haar gesticht heeft en draagt: het moet waar zijn, want

haar bestaan is eene voortdurende overwinning over den dood.

De *heiligheid* is een zoo omvattend en op zoo menigvuldige wijze zich uitsprekend kenteeken der Kerk, dat we hier bijzonder moeten waarschuwen, uit de feiten, onder deze kategorie te rangschikken, er slechts één te zullen bespreken: hare onafhankelijkheid van de magten der aarde, waardoor zij zich kenschetst als met bovenaardsche magt bekleed tot een bovenaardsch doel: de heiliging des menschdoms.

De mensch is waarlijk koning, maar hij is het bijzonder door naar Gods wet, de hem geschonken krachten en middelen in de openbare maatschappij te vereenigen. De maatschappij is de mensch bij uitnemendheid, het hoogst, wat er in de natuur is, waaraan al wat menschelijk is behoefte heeft en onderworpen blijft. De wetenschap is er niet boven verheven. Zij is slechts de geestelijke ontwikkeling der openbare maatschappij, en heeft om te bloeijen derzelver hulp en bescherming van vele zijden noodig. Om zich openbaar boven die orde te verheffen, is het volstrekt gevorderd, dat men handele en spreke als profeet, uit naam van God zelven. Maar die rol is, blijkens het gezegde, onmogelijk vol te houden, wanneer men niet waarlijk uit naam van God zelven handelt en spreekt. Het Protestantisme derhalve ondergaat de heerschappij der geestelijke en stoffelijke krachten der bloot aardsche maatschappij, zwicht voor de wetenschap, en het eigenlijk staatsgezag. Het is een feit, dat het niet in 't leven treden, niet openbare, ter harer ontwikkeling en duur volstrekt noodzakelijke instelling worden kan zonder zich aanstonds aan 't staatsgezag te onderwerpen. De vorsten zijn de Bisschoppen

of Pausen der Protestantsche kerken [1]). 't Is eene der menigvuldige redenen waarom geen Protestantsche kerk de belijdenis van Christus' godheid, van 't eigenlijk bovennatuurlijke kan volhouden. Waar men voor natuurmagt zwicht, kan zich de geest niet blijvend boven die magt verheffen.

Wie alleen is onafhankelijk van die magt, en blijkt bijgevolg eene hoogere goddelijke kracht te bezitten? De Kerk, de Katholieke Kerk, en ook dat is een openbaar en onmiskenbaar feit. Wat men er tegen inbrengt is weder verwarring van de bij uitstek natuurlijke en geschikte middelen, met de oorzaak die er zich van bedient. Genoeg dat het zoo bestaat. Overigens wordt het ook van Protestantsche zijde, zij het dan meestal met andere woorden, erkend. Hoe immers heeft men de Pausen der middeleeuwen geprezen, dat zij in hunnen strijd met de Duitsche keizers, de heerschappij des geestes handhaafden boven die van 't zwaard des rijks. Maar zoo is het altijd gegaan en gaat het nog. Hetzelfde kan men van Pius VII getuigen. Noch in Pruissen, noch in Frankrijk, noch in Spanje, Baden, Sardinië, Zwitserland, noch in Amerika, noch waar ter wereld ook, heeft het gezag der Kerk voor het staatsgezag gebogen. In ons eigen vaderland heeft men die onafhankelijkheid der Kerk zelfs met daden bevestigd. Men wilde geen concordaat. Dat was de onafhankelijkheid der Katholieke Kerk tegenover den staat erkennen, en daarin had men gelijk. Maar men had groot

---

1) Wat verkondigde nog dit jaar de zoo ijverige Vilmar? „Willen de troonen zich zelven behouden — dan moet *van hen het behoud* des regts, der zeden en *der Kerk uitgaan.*" *Ueber conservative Gesinnung* von A. F. C. Vilmar. Ord. Prof. Th. enz. 1858. Laatste bladz.

ongelijk met te meenen, zoo men het nogtans meende, dat daardoor de onafhankelijkheid der Kerk minder zou blijken uit de menigte van concordaten tusschen haar en de staten gesloten, en men de Kerk, door haar in verdrukten toestand te houden, van die onafhankelijkheid berooven zou. De Paus is het hoofd der Kerk, daar is niet aan te doen.

Gelijk het in den aard der Kerk ligt, heeft deze onafhankelijkheid in den loop der eeuwen steeds duidelijker gebleken. Zij bleek gedurende de eerste vervolgingen des heidendoms, zij bleek nog meer tegenover de Romeinsche Christen-keizers, alweder meer in de middeleeuwen, en het meest van al sinds de opkomst van het Protestantisme. Het eigenlijk, het kerkelijk gezag des Pausen is nooit meer erkend, en heeft nooit krachtiger zich doen gelden, dan gedurende onzen eigen leeftijd.

Er is alzoo eene magt op aarde, eene openbare bij uitstek historische magt, die van de opperste magten der natuur onafhankelijk zijnde, noodzakelijk eene de natuur te boven gaande goddelijke magt moet zijn, en die magt schittert eeuw aan eeuw steeds duidelijker in de Katholieke Kerk.

De *eenheid* is het laatste kenteeken der Kerk waarover wij te spreken hebben. Om ons niet te zeer in zulk een verheven stof te verdiepen, zullen we haar opvatten van de zijde die men de uitwendige zoude kunnen noemen, namelijk als uitsluitende eenheid of eenigheid.

Wat is de eenheid? Hetzelfde als de volstrekte volkomenheid, als de oneindigheid of God, maar God beschouwd naar zijn innig harmoniesch wezen. Want de ware eenheid is geen abstracte identiteit; zij is zoo volkomen, zoo volstrekte of bepaalde harmonie, dat in haar

vele volkomenheden niet bloot *overeenstemmen* maar *één en dezelfde zaak* zijn.

Wat is de eenigheid? Hetzelfde als de eenheid, als God, maar God beschouwd naar de bepaaldheid van zijn wezen, waardoor niets Hem gelijk komt, en Hij zich van alles buiten Hem volkomen afsluit. God is in den hoogsten, bepaaldsten zin *één*, en derhalve *eenig*: er is geen God buiten Hem.

Om het gezegde en de toepassing die we er van te maken hebben gemakkelijker te doen verstaan, merken we op, dat *bepaaldheid* volstrekt verschilt van *beperktheid*. Bepaaldheid is aan vaagheid, onbestemdheid, verwarring tegenovergesteld, beperktheid aan meerdere grootheid. Bepaaldheid is de voltooijing, de juistheid, netheid der volkomenheid. Beperktheid integendeel is eindigheid, onvolkomenheid, en daarom altijd tot zekeren graad onbestemd en vaag [1]).

Door onze gedachte of ons begrijpen tot voorbeeld te nemen, zullen we het duidelijkst doen verstaan, dat God volstrekt bepaald of de bepaaldheid zelve is.

Een onbepaalde vage gedachte is eene onvolkomen gedachte: maar hoe volmaken wij haar, hoe komen we tot het juist en bepaald begrip eener zaak? Door haar

---

1) Zoo wordt in de Pythagorische tafel πέρας, het bepaalde *finitum* in den zin van *definitum* of *determinatum* als volkomen tegenovergesteld aan het onvolkomen ἄπειρον, *infinitum* in den zin van onbestemd, vaag, onbepaald. Zie Arist. Physic. III, 3.

De valsche wijsbegeerte welke zich uit het Protestantisme heeft ontwikkeld verwart, gelijk het Protestantisme zelf beperktheid met bepaaldheid, en onbepaaldheid met oneindigheid. De oorzaak dezer verwarring ligt in de verwarring van het subjectieve en objectieve, van de voorstelling met de zaak, het eindige met het oneindige, de rede met de openbaring, enz.

te *vergelijken* met andere zaken die het meest op haar *gelijken*, en dan het *onderscheid* op te merken waardoor zij van die zaken zich *onderscheidt*. Alzoo is bepaaldheid gevolg van *gelijkenis* en van *onderscheid*.

Welke is de *gelijkenis* van Gods volkomenheden? Zij is zoo volkomen dat zij duidelijk blijken *één en dezelfde* zaak te zijn; meer overeenstemming is niet mogelijk.

Welk is daarin het *onderscheid*. Ook dit is zoo volkomen dat daarin niet bloot de tegenstelling is der verscheidenheid als bij voorbeeld magt en regtvaardigheid, maar de tegenstelling der kontrasten als regtvaardigheid en barmhartigheid, noodzakelijkheid en absolute vrijheid, kracht en zachtheid enz. Grooter onderscheiding in de eenheid dan in dergelijke oppositie ligt kan de *rede* niet denken.

In God is dus volkomen gelijkenis en volkomen onderscheiding en Hij derhalve volkomen bepaald. Ware Hij dat niet, Hij zou vaag, onbestemd, en niet volkomen één zijn; en bij gevolg ook niet *eenig*. Want in dezelfde mate als een wezen bepaald onderscheiden is *in zich*, is het ook naar buiten onderscheiden van andere wezens, en hoe duidelijker en bepaalder wij de verschillende hoedanigheden eener zaak kennen, hoe beter en bepaalder we haar van alle andere zaken onderscheiden.

Indien we niet bij 't idee der rede bleven, maar gebruik gingen maken van 'tgeen ons de openbaring van Gods zelfstandigheid leert: we zouden nog veel duidelijker kunnen toonen dat God slechts daarom zoo *eenig*, zoo bepaaldelijk van al wat buiten Hem is, verschilt, omdat Hij *in zich* volkomen onderscheiden en één, Hij de bepaaldheid zelve is.

Overigens zal het alweder duidelijker worden wanneer

wij nu het eindige met die zoo volstrekt bepaalde *eenheid* en *eenigheid* Gods vergelijken.

Het eindige is slechts analogiesch aan God, dat is, het heeft slechts tot zekeren graad gelijkenis met Hem.

Ieder orde of ieder ordelijk wezen is *één* en *eenig*; maar niet dan tot zekeren graad, en de eene orde sluit de andere niet uit. Echter ieder orde sluit haren kring, rondt zich af, en doet zulks scherper, juister of bepaalder, naarmate zij volmaakter en diensvolgens in zich zelve meer bepaald is, en hare bestanddeelen zich netter onderscheiden, en vereenen.

Hoe meer bijv. eene wetenschap van bepaalde beginselen uitgaat, tot bepaalde resultaten komt, en zij zich zelve en haar voorwerp scherper of juister kan omschrijven zoowel in ieder deel als in het geheel, des te volmaakter, des te *eeniger* is zij, des te meer onderscheidt zij zich van iedere andere wetenschap, en sluit die uit van haar gebied.

Echter is geene wetenschap volstrekt *eenig* of uitsluitend; want er zijn *vele* wetenschappen, die of een ander voorwerp hebben of hetzelfde voorwerp op andere wijze beschouwen, en elkander den eernaam van wetenschap niet betwisten.

Hetzelfde geldt van de maatschappij. Iedere maatschappij is *eenig*, is uitsluitend, niet alleen omdat zij de boosdoeners door gevangenis, door ballingschap en zelfs door den dood buiten haren kring sluit, maar zij heeft zekere positieve voordeelen, en eigenaardigheden, die buiten haar niet te vinden zijn.

Maar geene maatschappij of staat is volstrekt *eenig* en uitsluitend; er zijn andere maatschappijen die weder andere voordeelen hebben, en men verhuist van de eene in de andere om het geluk des levens te vinden.

Wat ware er gevorderd om eene tijdelijke maatschappij volstrekt uitsluitend te doen zijn? Het onmogelijke; want zij zou alle goederen in zich alleen moeten bezitten, en de mensch zonder het bezit van die geheele som niet gelukkig kunnen zijn.

Dus is de eindige natuur, hare goederen zijn verdeeld, en eene enkele orde kan hare verscheidenheid niet omvatten.

Het Protestantisme staat beneden de rede of de natuur; het heeft niet eens de bepaaldheid en omschrijving eener eindige orde. Wel poogt het zich ten minste op een natuurlijk standpunt te plaatsen, door tegenstrijdigheid uit te geven voor verscheidenheid, en hoort of leest men bijv. dat de Gereformeerde belijdenis iets voor heeft boven de Luthersche, en deze laatste weder iets anders boven de eerste; het zijn, zegt men, zoovele kleuren van het ééne licht [1]); maar tegenspraak is geen verscheidenheid, de strijd der wanorde is niet te verwarren met de veelvoudigheid der eindige orde. Het Protestantisme is dus hoogst onbepaald, onbestemd, oneenig, het heeft noch middelpunt, noch omtrek, niemand is in staat te zeggen waar het begint en waar het eindigt, welk het bepaald beginsel zij waarvan het uitgaat, en bijgevolg waarin het zich van al wat niet Katholiek is onderscheidt [2]). In welke dwaling

---

1) Dr. Harzog, in de voorrede der *Real-Encycl.*, S. IV.

2) Men zegt dat het alleen regtvaardigend geloof uit den bijbel geput, het eenig of bepaald beginsel is van 't Protestantisme. Eenige vragen: Is de bijbel een geïnspireerd boek? Wat is inspiratie? Wat moet men gelooven? welken Christus grijpen? Wie is Hij? Wat is regtvaardiging? Wat gelooven? Hoe derhalve moet men *om Protestant te heeten en te zijn*, over al die punten denken? Daar kan niemand op antwoorden? Er is in 't Protestan-

zou men wel moeten vervallen om op te houden Protestant te zijn?

Maar zoo het Protestantisme, nagenoeg niets van zich uitsluitend, beneden iedere wetenschap of natuurlijke orde staat, de Katholieke Kerk staat er boven. Zij althans erkent buiten haar geloof geen ander geloof, zij beweert *de* Kerk, niet eene Kerk te zijn welke andere kerken nevens zich heeft, en verklaart met den meesten nadruk de zaligheid buiten haar onmogelijk.

Zulks veronderstelt noodzakelijk, dat zij alleen den oneindigen, den volstrekt *eenigen* God in zich heeft en mededeelt, en den mensch buiten het bezit van dat eenig oneindig goed niet gelukkig wezen en zijn doel niet bereiken kan. Slechts in die veronderstelling is er een eenige hemel en eene eenige Kerk.

Het komt dus aan op het feit, of de Katholieke Kerk werkelijk zulk eene boven de natuur gaande voltooijing bezit, zulk een volkomen gesloten orde is, zulk een bepaaldheid en uitsluitende eenigheid heeft, als waarop bloot menschelijke wetenschap en maatschappij geen aanspraak kunnen maken, en waarvan in het Protestantisme zelfs het begrip verloren schijnt.

Dit feit nu bestaat onmiskenbaar. Ware het een willekeurig besluit van zekeren Paus, of zekere kerkvergadering, dat buiten haar de zaligheid onmogelijk is, dan zou dat minder ten bewijs eener zoo volkomen orde kunnen

---

tisme geen enkel dogma mogelijk, dewijl men van een volstrekt onbepaald beginsel: het absolunt *ik* uitgaande, zich in steeds grootere onbepaaldheid moet verliezen. Hoe toch kan men dat *„geest en waarheid"* noemen, wat nog vager, onbestemder, onbepaalder is dan het stof, en hoe datgene *geloof* 'twelk het grootst ongeloof niet uitsluit?

genomen worden; maar zij leerde dus eeuwen lang op de nadrukkelijkste wijze, en zou daartoe geen kracht hebben, indien haar geheele wezen niet aan dat spreken beantwoordde.

Ten andere zij handelt er naar; zij bant, zij sluit onverbiddelijk dengene uit, die aan haar gezag niet wil gehoorzamen, of hare leer niet aannemen, of zekere door haar opgelegde pligten niet vervullen.

En wie eindelijk een aandachtigen blik wil rondslaan over die orde welke de Katholieke Kerk uitmaakt, hij zal van alle zijden ontwaren, dat bepaaldheid hare natuur, haar wezen is, en hare *eenigheid* of uitsluiting beantwoordt aan hare inwendige *eenheid.*

Immers wij hebben gezien, dat iedere zaak zooveel bepaalder onderscheiden is van andere zaken, als zij in zich zelve meer bepaald onderscheiden is. Hier zullen we het ten overvloede door tegenstelling duidelijk maken.

Waarom kan het Protestantisme zich van de grootste dwalingen niet onderscheiden, en is het zoo onbepaald naar buiten, dat het niets, ja zelfs het Katholicisme niet uitsluit? Omdat het in zich zelve een onbestemd wezen, in zich zelve onbepaald en zonder onderscheid is. Wat men daar gelooven noemt, waarlijk het is van alles: het is denken, is voelen, is doen, is willen, is vertrouwen, en niemand is tot heden in staat geweest, een duidelijk idee van zulk eene onbepaalde zaak te geven. Dat *al-ik*, waarin God en de mensch verward worden, is de onbepaalde grond, waaruit niets bepaalds kan voortkomen.

Er is dientengevolge noch gezag, noch leerstuk, noch wet, noch verschil van stand: alle elementen van orde ontbreken. Hoe dan zal daar waar geen orde bestaat, de orde zich voltrekken, zich afronden, zich sluiten?

De eenigheid, de juistheid en netheid waarmede daarentegen de Katholieke Kerk zich van alle andere belijdenissen en kerken onderscheidt, beantwoordt aan hare inwendige juistheid of bepaaldheid. De eenheid stort in haar den rijkdom harer onderscheidingen uit. Zij is organiesch in den hoogsten zin. Ieder deel is afgesloten als een geheel, en maakt desniettemin met alle andere deelen een afgesloten geheel uit.

Wil men een voorbeeld van dien geest van bepaaldheid die in haar heerscht? Er zijn riten of plegtigheden, welker vervulling op doodelijke zonde verpligt, in weerwil dat ze, naar de leer der Kerk zelve, voor het *wezen* der zaak waarop zij betrekking hebben geenszins gevorderd zijn. Welk een uiterlijkheid! roept de menigte der halve wijzen. Wat diepe menschenkennis, zegt daarentegen de opmerkzame wijsgeer, wat fijne berekening! en met wat verbazende kracht weet die Kerk overal haar gewigt te doen gevoelen, en zich tegenover den zwakken mensch te plaatsen als bekleed met het gezag, de magt en de naauwkeurige zorg van eenen God! De Katholiek erkent, dat er *objectief* al die zoogenaamde berekeningen of bedoelingen in liggen en vervuld worden, maar hij weet dat het Katholiek gezag daaraan niet gedacht heeft, dewijl het slechts gevolgen, slechts uitwerkselen zijn der oneindig wijze Liefde, waaraan het gehoorzaamt, van dien Geest, in wien die oneindige Orde zelve zich afsluit, van den H. Geest, wiens bepaling en bepaaldheid ook voor de hoogste menschelijke wetenschap, hoeveel fijnheid zij in 't onderscheiden of distingueren verkregen hebbe, steeds een geheim zal blijven.

Zeggen we de zaak zoo duidelijk mogelijk: de onmiddellijke vraag is hier niet, of de Katholieke Kerk waar

of onwaar is, of zij geloof verdient of niet, maar of zij *feitelijk* eene orde uitmaakt die ondanks hare verbazende omvatting, eene bepaaldheid of eenigheid heeft welke de natuur te boven gaat.

En het antwoord is, ja die zoo *eenige* orde bestaat, is een werkelijkheid, een onloochenbaar feit: dus is de Katholieke Kerk! Indien zij leerend en volhoudend, dat de zaligheid alleen in haar te verkrijgen, buiten haar volstrekt onmogelijk is, zich in zoover voor ons stelt met de *eenigheid* en uitsluiting van de *volkomen orde* des hemels, is dat niet iets willekeurigs, en kan het niet zijn; neen, het is noodzakelijk gevolg van haar innig *wezen*, 'twelk zooveel als bedekte hemel is, immers waarin men God zelven tegenwoordig gelooft, en zich overtuigd houdt Hem te ontvangen. Zoo volstrekt of absoluut nu het onderscheid en verschil is in hare eigen eenheid tusschen den tegenwoordigen *God* en *den mensch*, zoo absoluut moet ook het verschil zijn tusschen haar en alle andere godsdienst of Kerk, en zoo is het werkelijk: aan haar inwendigen aard, aan de kracht harer *inwendige* onderscheiding of harer oneindig en eindig omvattende *eenheid* beantwoordt hare volstrekte onderscheiding *naar buiten*, hare *eenigheid.*

Maar nu ook hebben wij het regt te besluiten: daar die orde de eindige natuur te bovengaat, en niettemin een feit, een wereldfeit is, vordert de rede, daarin de oneindigheid, daarin God te erkennen die in het eindige verschijnt.

Op een meer Katholiek en hooger standpunt en het uitwendige door 't inwendige verklarend, zouden we van de eenheid niet het laatst maar het eerst hebben moeten

spreken; doch de vraag is: hoe de Katholieke Kerk zich vertoont, zich van hare zijde voordoet aan degenen die in haar niet gelooven. Wij gaan alzoo van buiten naar binnen en spreken het laatst van de eenheid.

We kunnen om die reden ook hier niet blijven staan, en moeten verder voort van den omtrek naar het middelpunt. Want indien de Katholieke Kerk eene zoo openbare historische orde is, dan moet zij ook degenen die buiten haar zijn naar een middelpunt wijzen waarom zij zich beweegt, hetwelk hun die orde of wet nader verklaart, en uitlegging geeft van de bovennatuurlijke feiten waarvan wij er eenige hebben aangewezen.

Het middelpunt dier orde is bij uitstek gemakkelijk te zien. Het laat zich niet alleen van te voren met noodzakelijkheid opmaken, maar — en daaruit blijkt weder de hooge volkomenheid dezer orde — het wijst zich zelf bij de minste oplettendheid aan.

Wat is noodzakelijk het steun- en middelpunt eener godsdienst 'twelk ons haar gansche wezen verklaart. De *Cultus*. En wat is derhalve het steun- en middelpunt van dat godsdienstig stelsel 'twelk de geschiedenis beheerscht, en van welks wonderbare hoedanigheden wij er eenige gezien hebben? De tegenwoordige, zich met zijne Kerk offerende Christus.

We behoeven nu naauwelijks te zeggen, dat dit middelpunt ook zich zelve aanwijst. Christus, de Zoon Gods zelf, zeggen de Katholieken, is op ons altaar tegenwoordig! Iets treffender kan niet gedacht worden, is er althans in de Katholieke Kerk niet, en aanstonds gevoelt ieder dat dit inderdaad het middelpunt van het Katholicisme moet zijn. Het is immers onmogelijk dat de Katholieke Kerk geloove, dat Christus zelf met de volheid zijner offer-

daad in haar tegenwoordig is, zonder dat die geheele historische tempel den aldus geloofden Christus ten grondslag, ten hoeksteen, ten grondvorm hebbe?

Bij nader onderzoek vindt men zulks volkomen bevestigd, en wanneer men deze zoo wonderbaar onafhankelijke, krachtige, algemeene en ééne Kerk in de verschillende deelen die haar uitmaken nagaat, dan bevindt men, dat ieder dezer deelen het altaar tot diepsten grond en laatste uitlegging heeft.

Waarop rnst die hiërarchie die zoo onafhankelijk de zedelijke wereld beheerscht? Op het Priesterschap! en waarop het Priesterschap?

Waarop rust, stelselmatig genomen, de Katholieke dogmatiek? van welk geheim is ieder dogma als het afschijnsel, en waar hebben deze zoo harmoniesch met elkander overeenstemmende dogmata eindelijk een middelpunt waarin ze allen zijn zaamgevat?

Waar is het opperst en alomvattend model der Katholieke zedeleer? waar is tegelijk het model én van het huwelijk gelijk zij het leert, én van den maagdelijken staat met de daarbij behoorende strevingen naar eene hoogere volmaaktheid? waar het model voor den priester, den koning, den onderdaan, kortom van alle openbare functie en persoonlijk gedrag?

Waar is het sakrament der sakramenten, de bron dier genadestroomen, en de omvattende type waarvan ieder sakrament eene eigenaardige nabootsing biedt? waar eindelijk is aller doel?

Waar is de diepste grond harer plegtigheden, en, we willen er iets meer mede zeggen: waar het feest harer feesten?

Waar eindelijk, dewijl zij beweert een bovennatuurlijk

wonderbaar bestaan te hebben, is het middelpunt van al dat bovennatuurlijke: het wonder der wonderen?

Ieder immers kan op die vragen antwoorden, ofschoon, 't is waar, niet ieder zijn antwoord even goed begrijpen zal; maar ieder kan toch genoegzaam de waarheid kennen van ons zeggen, dat de *Cultus*, de in de Eucharistie tegenwoordige Christus het middel-, steun- en uitleggingspunt is van de geheele Katholieke Kerk.

Wat is het besluit, en wel het noodzakelijk er uit op te maken besluit?

Dat de Katholieke Kerk eene duizendvoudige nabootsing, uitdrukking, prediking is van den Eucharistischen Christus, en zij den door haar geloofden, in de wereld tegenwoordigen, zich offerenden Godmensch heeft tot haren grondslag;

dat bij gevolg die verbazende *de natuur te bovengaande feiten*, waarin de hoedanigheden der op dien Eucharistischen Christus gegronde Kerk schitteren, onmiskenbaar op Hem verwijzen als op hun oorzaak;

dat zij derhalve zoovele gloriestralen zijn waarmede de in de wereld tegenwoordige God zich aan haar zigtbaar maakt, en er voor degenen die dat zien, slechts deze keuze overblijft: óf de noodzakelijke gevolgtrekkingen te ontkennen van die niet te ontkennen feiten, óf met de Katholieke Kerk in 't geheim der Eucharistie den God te aanbidden, die door zijn offer de wereld verlost heeft en door dat offer de wereld ook zoo zigtbaar beheerscht.

„Ik geloof het niet", dus is het laatste antwoord dat we van den Protestant ontvangen. We hebben er ons niet over te verwonderen. De Kerk leert ons, en nog meer dan hare woorden, leert het ons de in haar wonende levende waar-

heid, de Eucharistische Christus, welke de vrijheid en de geheele natuur des menschen zij.

Ons laatst antwoord moet wel zijn: Ik geloof het, ik volg mijne rede, en geloof Hem die mijne rede heeft geschapen. Wanneer ik een regelmatig figuur of cirkel in 't zand zie geschreven, zeg ik: dat is het werk van een mensch! wanneer ik mijne oogen heffend naar 't gestarnt, de groote cirkels zie, die den ongestadigen tijdstroom meten, zeg ik: dat is het werk van God! maar wanneer ik in dien bruischenden alvernietigenden stroom de cirkels zie eener zoo onwrikbare en volkomen orde als de Katholieke Kerk, zeg ik: dat is het werk van Jesus Christus!

Onderscheiden wij echter eens wel wat de Protestant niet gelooft, ten einde zijne voorstelling van de Katholieke Kerk reeds eenigermate te leeren kennen.

Gelooft hij niet, dat de Eucharistische Christus het middelpunt en den grondslag uitmaakt van dat stelsel of van die bestaande orde, welke wij de Katholieke Kerk noemen? O dat is een feit, dus is de Kerk, dus haar maatschappelijk systeem, en van gelooven of niet gelooven is geen sprake. Wij vorderen slechts *erkenning* van dat feit, geen *geloof*. Geheel ontgaat het den Protestanten niet. Bij hen, 't is waar, is het abstracte woord of de prediking, voor de Eucharistie in de plaats tredend, hoofdzaak geworden, en zijn de sakramenten, hoeverre ook teruggezet, eene inconsequentie. Zij kunnen dus minder opmerken, van wat omvattende beteekenis de Eucharistie als het eigenlijk Katholieke zij. Echter dat geheim is te treffend, en de Katholieke Kerk spreekt zich daarin te krachtig uit, om hen niet te doen gevoelen, dat dit, hoe dan ook, hoofdzaak is. Van het Misoffer zegt Marheineke:

„dit, en de transsubstantiatie is ver de gewigtigste leer, „waardoor de Katholieke Kerk zich [van 't Protestan- „tisme] onderscheidt". Een ander schrijver, ofschoon te zeer uit zijn Protestantsch standpunt sprekend, maakt de veel gewigtiger opmerking: „Dewijl het avondmaal het „allerheiligste is in 't Christendom, (namelijk) datgene, „waarin 't (Christendom) zich naar zijnen geheelen om- „vang zamenvat, en als tot zijne ook uiterlijke ver- „schijning komt, zoo heeft van oudsher niet bloot de leer „der Christelijke Kerk in 't algemeen hare geheele uit- „drukking in het avondmaal gevonden, maar ook ieder „Christelijke partij in de haar specifiek eigendommelijke „avondmaalsleer een kort begrip van hare leer en ge- „loofswijze voor oogen gesteld" [1]).

Gelooft de Protestant niet, dat die orde of Kerk op den tegenwoordigen Christus gegrond, de hoogste sfeer inneemt der geschiedenis? Ook dat is een feit, 'twelk men zien en erkennen kan zonder geloof. Guizot hoor- den we de Katholieke Kerk het voor het Christendom wezenlijk of noodzakelijk gouvernement noemen, en hij zegt daarmede slechts uitdrukkelijker, wat reeds de hevige en oneerlijke Maagdenburger eeuwbeschrijvers zijdelings erkennen, die immers de geschiedenis des Christendoms als eene gedurig toenemende verduistering, dat is, als de zich ontwikkelende Katholieke Kerk beschrijven, en zelven zeggen, dat hun verhaal „de kenteekenen der val- „sche Kerk beschrijft en uitlegt, *omdat deze meestal „heerscht*" [2]).

---

1) *Die Grundgedanken der christlichen Dogmatik* von Hermann Opitz. Leipzig 1858. S. 161.

2) *Quod ea plerumque dominatur.* Histor. Eccles. praefatio.

Gelooft hij niet, dat de Katholieke Kerk overeenkomstig die opperste standplaats en als Christus in zich tegenwoordig hebbende, profetiesch en op volstrekt beslissenden toon spreekt, zich onfeilbaar noemend en geen tegenspraak toelatend? Al wederom is het een feit, en de Protestanten zien dat zoo duidelijk, dat zij het tot grond nemen om de Katholieke Kerk voor te stellen, als bluschte zij in den mensch het licht des geestes uit.

Gelooft hij niet, dat de Katholieke Kerk overal verspreid zijnde, nogtans overal hetzelfde leert? Nog eens het is een feit, de Protestanten zien het, en terwijl sommigen het voor de doode eentoonigheid van het despotisme verklaren, beschouwen anderen het met Stahl als de uitwendige historische zijde des Christendoms.

Gelooft hij niet, dat de Kerk door haren duur eene kracht doet blijken, welke die der menschelijke instellingen te boven gaat? Het is een openbaar feit, en de Protestanten erkennen het, in zoover het feitelijk daar staat. Immers zij beweren, dat de Katholieke beginselen reeds in de leerlingen der Apostelen zigtbaar zijn, en geven in allen geval toe, dat het Pausdom reeds lang vóór den ondergang van het Westersch-Romeinsch keizerrijk bestond. Heeft niet Macaulay, wiens vijandige gezindheid uit zijn partijdige geschiedenis van Engeland blijkt, niet de zoo verbazende overwinningen der Kerk om haar kracht van duur bewonderd, en verzekerd, dat de Roomsche koepel van St. Petrus zich nog ten hemel zou verheffen, als reeds de Protestantsche koepel van St. Paulus in puinen zoude liggen [1])?

Gelooft hij niet, dat de Kerk onafhankelijk is van de

1) *Critical and historical essays.* Von Ranke.

tijdelijke magten? Zoo min als bij de vorige feiten is er spraak van geloof, en derhalve ook dit feit wordt van de Protestanten waargenomen, en onwillekeurig of zijdelings erkend; bijv. als zij concordaten sluiten of terugwijzen, en Rome beschuldigen, de onafhankelijkheid der staten niet te eerbiedigen, maar alles te willen overheerschen, en den koningen den voet te zetten op den nek. De klagten die zij aanheffen over den slafelijken toestand hunner kerken, zijn in dit opzigt van niet minder beteekenis, en strekken den Katholieken tot genoegen, dewijl daaruit blijkt, dat zij ten minste naar eene hoogere, in 't Protestantisme onmogelijke orde blijven verlangen.

Gelooft hij niet, dat de Katholieke Kerk volstrekt uitsluitend en bepaald is? Dit laatste feit wat we aangewezen en gewaardeerd hebben, wordt zoozeer van de Protestanten waargenomen, dat het een hunner voornaamste grieven, zoo niet de voornaamste, tegen de Katholieke Kerk is. En geen wonder! daarin spreekt de Kerk hare eenheid, dat is haar innigst wezen als *volkomen* en derhalve als uitsluitende vereeniging van God en menschen in Christus, ten duidelijkste uit. Het moet hen te meer treffen, daar het Protestantisme zoo onbepaald is geworden, dat het woord *ketterij* er niet meer kan gebruikt worden, en voor een Protestant geen zin heeft. Wat mag men daar al niet verwerpen of aannemen.

Wij zeggen het niet om te kwetsen, maar halen het aan als toelichtend feit, als we betuigen, niets oneerlijks, integendeel consequentie te vinden in het gedrag en de bewering van den Duitschen Protestantschen geleerde die op zijne ontdekkingsreis voor 't Engelsche gouvernement ondernomen, tegen de Mohammedanen volhield

dat het Christendom en het Islamisme in den grond hetzelfde was [1]).

Behalve de aangevoerde feiten, zijn er nog vele andere van niet minder gewigt, die wij hier niet kunnen bespreken, en die soms zijdelings, soms volmondig van de Protestanten erkend worden.

Maar wat dan wordt van den Protestant niet geloofd? *Dat die feiten door Christus in de wereld worden voortgebragt.* Men kan het vergelijken met hetgeen wij in 't Evangelie lezen. Stommen verkregen de spraak, blinden het gezigt, lammen het gebruik hunner ledematen, maar niet allen die het zagen en het gebeurde erkenden, beschouwden het als van God verrigt wonder. Daar echter die feiten in zoo naauw verband staan met hare goddelijke oorzaak, en haar, als verzinnelijkte waarheid, zoozeer voor oogen stellen, is het gewoon gevolg, dat de ontkenning der oorzaak op de erkenning der feiten zelve invloed heeft, en deze ook als zoodanig niet volkomen worden gewaardeerd. Men ziet bijvoorbeeld dat de Katholieke Kerk één is, maar men ziet het ten halve, en ondanks de aanhoudende ontwikkeling harer leer, de rijke verscheidenheid haars levens en het enthousiastiesch bewustzijn 'twelk in haar spreken en handelen uitschittert, verwijt men haar doodsche eentoonigheid. Bij zeker heimelijk voorgevoel, dat men de feiten, waarop de Katholieken zich beroepen, niet in hunne volle waarde kan laten gelden, zonder de daaruit voortvloeijende gevolgen aan te nemen, poogt men ze te

---

1) *Travels and discoveries in North and Central Africa in the years* 1849—1855. Bij Henry Barth. Welligt zouden geheel pantheïstiesch gezinde Protestanten het gedrag weten goed te maken van Burton, een ander vermaard reiziger, die als pelgrim naar Mecca ging en de Kaaba vereerde.

verkleinen, te verwringen, te verduisteren. Zulks behoeft nog aan geen moedwillig bestrijden der waarheid of eenig boos opzet toegeschreven te worden. Immers staat men tegenover de Kerk niet als redelijk of onpartijdig beoordeelaar, maar als Protestant en ondergaat den invloed der Protestantsche dwaling.

Op twee wijzen inzonderheid is men jegens de Katholieke Kerk onbillijk.

Men houdt bij hare beoordeeling volstrekt niet in 't oog, van welk beginsel of standpunt zij uitgaat. Zeer zeker moet bij de beoordeeling eener dwaling, het standpunt dat men voor het ware acht, niet verlaten worden. Echter is geene dwaling naar waarheid en billijkheid te beoordeelen, tenzij het beginsel of het standpunt waarvan zij spreekt in aanmerking worde genomen. Zulks verliest men ten opzigte der Katholieke Kerk uit het oog. Zoo beschuldigt men haar, door haar beslissend gezag den geest te verduisteren, te dooden, en *volstrekt* geen zelfstandig oordeel aan de rede toe te laten. Intusschen heeft deze beschuldiging geen zin, zoodra men het standpunt waarvan de Katholieke Kerk uitgaat in aanmerking neemt. Immers zij beweert waarheden mede te deelen welke de rede te boven gaan, en slechts door haar met zekerheid kunnen worden medegedeeld. Hoe! onderdrukt de meester den geest zijner leerlingen, wanneer hij mededeelt wat zij onmogelijk van zich zelven kunnen weten? Of als iemand u in de duisternis met eene fakkel komt voorlichten, zult gij dan zeggen, dat hij u het licht uwer oogen ontneemt? Maar, antwoordt men, dat gezag is aangematigd, is valsch! — Welnu, bewijs het, en veroordeel dat gezag niet voordat gij er de onwaarheid van hebt aangetoond. Doch daarover beklagen we ons op dit oogen-

blik niet. Het betreft de beschuldiging, dat de Katholieke Kerk, als weleer Luther en Calvijn, *absoluut* aan de rede vijandig is. Zijn eigen oorsprong vergetende, houdt men niet op zulks van haar uit te trompetten, inweerwil dat zij van de veronderstelling uitgaat waarheden te leeren voor welker aanneming rede gevorderd wordt, maar die de rede te boven gaan, en dus door de rede noch uitgevonden noch beslist kunnen worden. Openbaring kan niet geschieden dan aan redelijke wezens, maar veronderstelt tevens mededeeling van waarheden, welke, hooger zijnde dan die der rede, wel verre van door deze beslist te kunnen worden, haar verlichten, en haar zelfs binnen haren eigen kring of als rede volmaken. Zulk eene openbaring beweert de Katholieke Kerk te verkondigen.

Nog onbillijker is men jegens de Katholieke Kerk door haar te bestrijden op grond van beginselen die men zelve verwerpt. Hoe dikwijls toch gebeurt, dat dezelfde spreker of schrijver beurtelings de meest uiteenloopende en elkander tegensprekende beginselen tot grond neemt om de Katholieke Kerk te bestrijden. Dit is ongeoorloofd, en ingeval het met bewustzijn geschiedt, oneerlijk. Wie de oneindigheid of Godheid des Middelaars ontkent, en derhalve *eindige* bemiddeling welke noodzakelijk menigvuldig is, aanneemt, mag niet, als ware hij zoogenaamd orthodox Protestant, der Katholieke Kerk verwijten, dat zij door dergelijke bemiddeling te leeren den Middelaar verloochent. Wie integendeel nog aan eigenlijke bovennatuurlijke openbaring gelooft, maar daarvan geen andere kenbron erkent dan den bijbel, moet aan het beginsel der hervormers getrouw blijven waaruit alleen dat gevoelen over den bijbel gesproten is en volgt, namelijk dat de menschelijke rede in 't godsdienstige slechts duisternis is enz., en mag derhalve

tegen de Katholieke Kerk niet philosopheren, noch eene rede inroepen die hij verwerpt. Wie pantheïstiesch gezind zijnde eene onbepaalde ontwikkeling huldigt, mag der Katholieke Kerk niet verwijten, dat zij de van de orthodoxe Protestanten gewilde gelijkenis met de eerste Kerk van Jerusalem niet bezit. Vooral voegt het denzulken niet, te jammeren dat de Katholieke bemiddelingsleer verloochening is van Christus. Intusschen voldoet men zeldzaam aan deze billijke vordering, en niets is zoo gewoon als dat men ter veroordeeling der Katholieke Kerk dan van dit, dan van dat beginsel uitgaat, alsof het doel deze middelen heiligde. Het geschiedt zoo algemeen dat de grond daarvan wel minder in de Protestanten ligt dan in het Protestantisme, 'twelk zoo vaag is, dat het toelaat alles te denken, en te weinig overtuiging schenkt om aan een eenmaal gesteld beginsel te doen getrouw blijven.

Maar hoe weinig zulks de Protestanten ontvankelijk make voor het licht, en dien eigenzin kweeke en versterke die, wet noch regel buiten zich erkennend, den zin voor 't eigenlijk ware, voor 't maatschappelijke verdooft — de Katholieke Kerk dringt zich te zeer op, is eene te groote historie, te omvattende maatschappij, dan dat men haar voorbijzie, en zich geen rekenschap zou trachten te geven van haar eigenlijk wezen en bestaan. Wat is toch die Kerk die ten doel strekt aan zooveel verwijten, en desniettemin van dezelfden welke haar deze verwijten doen vaak hoogelijk wordt geprezen; die Kerk waarvoor zooveel vrees wordt aan den dag gelegd en tot welker bestrijding geen middel wordt onbeproefd gelaten, terwijl van een anderen kant nadenkende Protestanten terugschrikken voor de gedachte, dat zij zou ondergaan; die Kerk wier wonderbare hoedanigheden we hier niet verder hebben

op te noemen, maar die eene zoo grootsche, geheel eigenaardige, afzonderlijke en toch op alles invloed hebbende historie is, dat zij, met geene andere hoegenaamd te vergelijken, al den schijn heeft van iets bij uitstek oorspronkelijks, van iets dat in de wereld gekomen, en niet uit de wereld voortgekomen is — van eene openbaring? Voor degenen die in haar niet gelooven moet zij een kwellend raadsel zijn.

We zullen thans zien, hoe de Protestanten het trachten te verklaren, en meer bepaald nagaan, welke hunne meening zij over den aard en het wezen der Katholieke Kerk.

Het spreekt van zelf, dat wij de ongeleerde menigte ter zijde laten. Zij denkt niet zelf, weet slechts wat men haar zegt, en in lange na niet alles wat men haar zegt. Het Protestantsch beginsel moge bij velen onhandelbare eigenwijsheid en de wonderlijkste gevoelens ten gevolge hebben; het kan de natuur en de orde der dingen niet veranderen. Wij hebben dan de geleerden te raadplegen.

Na hetgeen we in 't algemeen gezegd hebben van de wijze waarop de Protestanten de bovennatuurlijk historische orde beschouwen, waarin de Katholieke Kerk zich zigtbaar maakt, kan men echter niet verwachten, van hen eene eigenlijke uitlegging der groote feiten die deze orde uitmaken te zullen vernemen.

Men zou vermoeden het grondigst en uitvoerigst bescheid daarover te vinden in de Protestantsche symbolieken of geschriften, waarin de verschillende godsdiensten systematiesch blootgelegd en met elkander vergeleken worden. Maar daarin bepaalt men zich bij eene voorstelling der leer, en beschouwt de godsdienst niet in haar geheel,

niet als *levende historie*. Men denkt er bij gevolg niet aan, uitlegging te geven van het werkelijke wezen der Katholieke Kerk, en wel zooveel te minder, omdat het Protestantisme slechts eene studie is, eene soort van philosophie die hare verschillende scholen heeft.

Degenen die deze eenzijdigheid van het Protestantisme, twelk alles in het weten stelt, gevolglijk tot logiesch Pantheïsme doorzetten, gelijk Marheineke, geven uit dat standpunt eenige meerdere verklaring van de Katholieke Kerk. Naar dien geleerde is zij, in de ontwikkeling van het idee, of de absolute godsdienst, zooveel als de eene, uitwendige historische zijde, het Protestantisme de andere, de geestelijke of inwendige. Het Katholicisme stelt in de geschiedenis de eenheid des geloofs voor, het Protestantisme de vrijheid en menigvuldigheid, het eerste is de eigenaardige ontwikkeling der godsdienst onder de Zuidlanders, het laatste hare eigenaardige ontwikkeling onder de Noordsche volken. Het Christendom zelve is wel één, maar het oneindige kan in het eindige niet verschijnen zonder strijd, naar het woord van Christus, die gezegd heeft: „Ik geef u mijnen vrede" (het oneindige eene), en niettemin: „Ik ben niet gekomen om den vrede te brengen maar het zwaard"; en juist dat is de groote magt des Christendoms, dat het den strijd in zich verdraagt. Voegen we er ter nadere verklaring bij wat Marheineke van de waarheid en dwaling zegt. „Als de godsdienst „zich als waarheid aankondigt, is daarmede haar tegen„deel, de onwaarheid verondersteld. [Men kan alzoo geen *ja* zeggen zonder te veronderstellen, dat een ander reeds *neen* heeft gezegd!! en het Jodendom waaraan het Christendom gepredikt werd was onwaarheid!!] „Zij (de „godsdienst) heeft in hare positiviteit hare negativiteit aan

„zich zelve [aan het *ja* kleeft het *neen*] en slechts als „zij deze negativiteit in al hare momenten tegenover „zich weet, kan zij als waarheid zich zelve volbrengen" 1).

't Is afschuwelijk! De voorstelling of gedachte wordt vereenzelvigd met de gedachte zaak, daardoor de logische oppositie van ja en neen verward met de verscheidenheid der werkelijkheid, en de oppositie der *tegenstrijdigheid* met de oppositie der *harmonie*. Intusschen is dat wel degelijk het eigenlijk Protestantsch idee, hetwelk zonder dat het begrepen wordt, alom wordt gepredikt en toegepast. De zedelooze staatstheorie, welke voor de harmonische oppositie van het maatschappelijk organisme, de oppositie van strijd (wat men in het parlementair gouvernement oppositie noemt), in de plaats stelt, als ware deze niet toevallig, maar wezenlijk, en een volstrekt gevorderd bestanddeel - is uit dien pantheïstischen onzin voortgevloten. Waarheid en onwaarheid, goed en kwaad verliezen daarin alle zedelijke waarde of onwaarde, dewijl zij beschouwd worden als elkander noodzakelijk te veronderstellen, en maar één uit te maken.

We kunnen ons niet ophouden met de ongerijmdheden die we uit Marheineke hebben aangevoerd te wederleggen, en zijn ook geenszins voornemens het onhoudbare aan te toonen der verschillende voorstellingen van de Katholieke Kerk, welke we achtereenvolgens zullen mededeelen.

Wij vinden die, als gezegd is, niet in de symbolieken maar in de Protestantsche kerkelijke geschiedschrijvers. Deze zijn wel genoodzaakt, zich over den aard en het wezen der Katholieke Kerk bepaaldelijk uit te laten, dewijl zij haren oorsprong hebben te verklaren, en toch bijzonder

1) Ph. Marheineke's *Christliche Symbolik*. Berlin; 1848. Einleitung.

in den oorsprong de natuur te zien is: *natura a nascendo.*

Alvorens we dat overzigt houden, waarbij we voor ieder tijdvak of algemeene rigting ons tot den voornaamsten vertegenwoordiger daarvan zullen bepalen, voegt het, den vader der hervorming niet over te slaan, en zijn welbekende gevoelens over de Katholieke Kerk in herinnering te brengen. In den uitvinder is de geest van de vinding, en gelijk van te voren zou te begrijpen zijn, heeft niemand zoozeer als Luther het Protestantisme in een levend persoon voor oogen gesteld.

Hij had de overtuiging, dat zijne leer geheel nieuw was, of gelijk hij het voorstelde, dat men van de Apostelen, die zelven soms zeer slecht redeneerden [1]), tot op zijnen tijd toe in de grootste dwaling had verkeerd, niet alleen in 't leerstellige, maar, wat uit die veronderstelling noodzakelijk volgde, ook in de eigenlijke zedeleer en de politiek. Dikwerf sprak hij dezen zijnen waan, en als naar gewoonte, in de hevigste bewoordingen uit. „Vóór hem „had men niet geweten wat wereldsche overheid, wat „ouders wat kinderen, wat meester wat knecht, wat vrouw „en dienstmaagd was", en eerst hij had (de ware staatsleer verkondigd), „de vorsten gerust gesteld".

Wat kon hij bij zulk een waan over de Katholieke Kerk denken? Schoon zijn pantheïstiesch mysticisme zich ook reeds in menigvuldige tegenstrijdigheden vertoonde, en hij zelfs de geopenbarde waarheid voor strijdig hield met de rede, hij had het toch niet ver genoeg gebragt, om, gelijk Marheineke en zoo vele Protestanten, zulke tegenstrijdigheden als de Katholieke Kerk, het Protestantisme en

---

[1]) Luther als rationalist bij Bretschneider *Luther an unsere Zeit.* XIII.

de verschillende Protestantsche sekten te houden voor verschijningen van ééne en dezelfde zaak. Hij die van Zwingel zeide, dat óf deze óf hij zelf des duivels was, en Zwingel een gemoed had, 'twelk geheel *duivelsch*, *door en door duivelsch*, *overduivelsch was*, kon van de Katholieke Kerk wel niet gunstiger oordeelen. We behoeven zijne grofheden hier niet te herhalen; 't is bekend: naar Luther was het Pausdom het rijk van den Antichrist, de Paus de Antichrist zelf; en in zijn laatste geschrift, zijn zwanenzang, wordt het Pausdom beschouwd als van den duivel zelven gesticht en de Paus met de kardinalen na de vreeselijkste folteringen te hebben ondergaan, geworpen in de hel, waar Luther ze tot zijn innig genoegen ziet braden en branden. De ijskoude Calvijn drukte zich minder krachtig uit, maar was van 'tzelfde gevoelen. De Katholieke Kerk of het Pausdom was het Antichristendom en de Paus de Antichrist [1]). Onder de Calvinisten werd dit zelfs tot een vormelijk leerstuk verheven, en zoolang het Protestantisme aanspraak maakte op positief Christelijk geloof, bleef deze voorstelling van de Katholieke Kerk heerschen. Van daar dat het heden onder de zoogenaamde regtzinnigen en hunne geestverwanten weder herleeft. Men herinnere zich slechts wat de Rotterdamsche predikant van Oosterzee, ten tijde der bisschopskwestie, openlijk van den kansel heeft verkondigd.

't Is ontegensprekelijk, dat men naar het eigenlijk mystische Protestantisme niet anders over de Katholieke Kerk oordeelen kan. Dat er honderd ongerijmdheden uit

[1]) Instit. Lib. IV, Cap. III, § 12; Cap. VII, § 25—27.

volgen, doet niet ter zaak; zij bewijzen niet meer dan de ongerijmdheid van 't beginsel.

De Maagdenburger eeuwbeschrijvers, de eerste Protestantsche geschiedschrijvers, zijn ook de eersten die een bepaalder uitlegging geven van den aard en oorsprong der Katholieke Kerk. Flaccius, die het plan tot het werk, 'twelk eenige folianten bedraagt, had opgevat, en bij diens volvoering aan 't hoofd stond, was nog tijdgenoot van Luther geweest, en zoo orthodox gezind, dat hij de erfzonde voor de menschelijke substantie en natuur verklaarde. De stad zelve waar deze centuriatoren zich vereenigden, werd van degenen die hun in hunnen strijd tegen den veranderden Melanchthon bijvielen, „de kanselarij Gods" genoemd. Daaruit kan men reeds opmaken, hoedanig in 't algemeen hun gevoelen over de Katholieke Kerk zijn moest. De duivel was haar stichter, en gelijk Luther op grond van de Apocalyps beweerd had, waren de Turken en het Pausdom de twee rijken van den Antichrist [1]).

Van hun werk zegt Ritschl [2]), de laatste Protestantsche schrijver van naam die den oorsprong der Katholieke Kerk ten doel zijner nasoringen heeft genomen: daarin „ wordt de Apostolische afkomst van het Episcopaat ge-

---

1) „Ook twee rijken van den Antichrist bestrijden het rijk van „Christus. Het eene is buiten de Kerk, het andere daar binnen. „Namelijk Gog en Magog, dat is het Turksch of Mohammedaansch „rijk. Apoc. XX; het andere in de Kerk namelijk het rijk van het „beest 'twelk de Babylonische hoer draagt: dat is het Roomsche „rijk 'twelk den Paus vereert, en hem beschermt om het licht van 't Evangelie in de Kerk Gods te onderdrukken. Apoc. XIII, „XVII, XIX — Cent. I, Lib. II, Cap. IV. Indien de Maagdenburgers nog leefden, zou de uitlegging der Apocalyps hun bijzonder groote moeijelijkheden opleveren. Tot welk rijk behooren de Protestanten die Christus' Godheid loochenen?

2) *Die Entstehung der alt-katholischen Kirche.* S. 5.

„loochend en op het gebied der openbare kerkorde de „afwijking der Katholieke Kerk van de Apostolische „instellingen in de tweede eeuw aangewezen; maar een „omkeer in de grondopvatting (des geloofs), welke tegelijk „met den omkeer in de kerkorde zigtbaar wordt, erken- „nen zij zoo weinig, dat zij de zamenstelling der apostolische „geloofsbelijdenis (symbolum) goedschiks aannemen, of- „schoon deze parallel loopt met de bewering van den „apostolischen oorsprong des Episcopaats. In dit opzigt „alzoo hebben de eeuwbeschrijvers zelfs het Katholieke „standpunt niet verlaten, en zijn derhalve niet in staat, „het oogenblik te vinden, waarop de geheele ontwikkeling „der Kerk afwijkt van de grondgedachte der Apostelen."

Dat de Maagdenburger schrijvers zich ook op dat punt tegenspreken, zullen we niet ontkennen. Als het aankomt op historische bewijzen, zijn die voor den Apostolischen oorsprong van het Episcopaat veel ouder, menigvuldiger en sterker, dan die voor eenen zoodanigen oorsprong van het symbolum der apostelen. Zij kunnen dus dat symbolum niet aannemen en desniettemin de apostoliciteit van het Episcopaat verwerpen. Wat meer is, zij nemen het symbolum van Nicea enz. aan, en stellen de Arianen, Macedonianen, enz. als ketters voor, terwijl het begrip zelfs van ketterij in het Protestantisme onmogelijk wordt.

Dat zij het punt, waarop de veronderstelde afwijking zou hebben plaats gehad of begonnen zijn, niet kunnen aanwijzen, is insgelijks waar; en wie heeft het na hen kunnen doen? Maar met het overige kunnen we niet instemmen, tenzij het bedoelde op zeer onjuiste wijze is uitgedrukt. Men zou door de woorden van Ritschl op het vermoeden komen, dat de Maagdenburger eeuwbeschrijvers de zoogenaamde verbastering der Katholieke

Kerk stelselmatig afleidden van het ontstaan der Katholieke hiërarchie, en van eene afwijking in 't geloof in de eerste eeuwen zwegen. Noch het een noch het ander is waar. Hunne voorstelling is niet systematiesch, maar slechts geregeld. Zij verdeelden het werk, en namen ieder zekere taak op zich. Daartoe stelden ze zekere kategoriën, als 1. de algemeene inhoud van 'tgeen in iedere eeuw voorkomt. 2. De plaats en uitbreiding der Kerk. 3. De vervolging of rust der Kerk. 4. De leer der Kerk. 5. De ketterijen en zigtbare dwalingen. 6. De ceremoniën en riten. 7. De openbare orde of het bestuur der Kerk. 8. De scheuringen en kleinere oneenigheden. 9. De kerkvergaderingen. 10. De ondeugden der Bisschoppen. 11. De ketters. 12. De martelaars. 13. De wonderen en teekenen. 14. De staatstoestand der Joden. 15. De godsdienstige gesteldheid van Joden en Heidenen. 16. De veranderingen in het Romeinsche staatsbestuur. — Naar deze rubrieken worden zoovele verslagen gedaan, en bij iedere eeuw hervat. Daarin nu bepalen zij zich niet, gelijk Ritschl zegt, bij zoogenaamde afwijkingen in de kerkorde aan te toonen, maar zij doen het bijna op iedere de Kerk betreffende rubriek.

Naar de Maagdenburgers heeft er een algemeen bederf van de Christelijke beginselen plaats, 'twelk onophoudelijk toenemend langzamerhand de Katholieke voortbrengt! Dat bederf begint reeds in de tweede eeuw, dat is in die eeuw, in welks begin (101) de H. Joannes stierf, en in welke behalve de ons bekende, eene menigte van de leerlingen der Apostelen zoo in 't Oosten als in 't Westen leefden. De leer, welke de Maagdenburgers „het voornaamste licht van Christus" noemen en waarin het Protestantisme eigenlijk alleen bestaat, is er niet van

uitgesloten. En waarin meent men dat dit licht reeds verduistering ondergaat? In 'tgeen Luther de hoofdzaak noemde: in de grondstelling, welke, 't is waar, heden van de meeste Protestanten verworpen wordt, maar waaruit niettemin het geheele Protestantisme zich ontwikkeld heeft, namelijk dat de mensch geen vrijen wil bezit. „Geen deel" — zoo heet het reeds van de tweede eeuw — „geen deel der leer begon zoo spoedig zich te ver„duisteren als die van den vrijen wil, en van de mensche„lijke krachten na den val" [1]). Het lijdt geen twijfel dat de oudvaders, met de Apostolische vaders te beginnen, niets van de leer der hervormers aangaande den vrijen wil te lezen geven, en ze ook op dat punt Katholiek zijn. Maar welke waren de naaste oorzaken van het verval? Werden ze, bij 't lezen der schriftuur, in de war gebragt door de redeneringen der Apostelen die naar Luther's opmerking dikwerf „geen steek houden"? De redenen die daarvan worden opgegeven zijn merkwaardig, en loopen, uit het orthodox oogpunt beschouwd, tegen elkander in. „Mogelijk, zeggen de eeuwschrijvers, was „daarvan eenigermate de oorzaak dat de (goddelijke) gaven „aan de leeraren langzamerhand verminderden om de „ondankbaarheid der wereld jegens de waarheid." Zulks is niet met orthodoxie overeen te brengen. Een Katholiek kan zeggen, dat God ten *straffe* zijne genade onttrekt, maar geen trouwe aanhanger van de praedestinatieleer. Als men *door genade* in geenen zin hoegenaamd genade kan verdienen, kan men om misbruik van genade niet gestraft worden. De andere oorzaak is meer overeenkomstig aan 't echte Protestantisme. „Dat de meesten

---

[1]) Cent. II, Cap, IV, de doctrinae inclinatione, delibero arbitrio.

„in wijsgeerige studiën waren opgevoed, en daaraan te „veel plaats gaven." Begrijpelijkerwijs begint geen wijsgeer met te zeggen, dat de rede blind is in alles wat God betreft.

Geen wonder, dat naar de Maagdenburgers in diezelfde eeuw de geheele orthodoxe leer begint te verduisteren: over de regtvaardiging, de goede werken, de boete of biecht, den doop, het offer, enz. Rome wordt nog geprezen, maar gezegd, dat aan sommige geleerden de klassieke plaats van Irenaeus op de nieuwe leer van 't pauselijk primaat schijnt te duiden!! De plegtigheden nemen toe, gelijk zulks bijzonder van den Antichrist voorspeld is, ja het geheim der ongeregtigheid schijnt reeds bij 't vieren van de Eucharistie te beginnen; men bidt knielend naar 't Oosten gekeerd, soms met het hoofd voorover op den grond, viert herinneringsdagen der Martelaars [heilige dagen], zamelt hunne gebeenten [relikwiën] en houdt van de Joden het vasten over. Eindelijk ook in 't bestier werkt het geheim der ongeregtigheid, en Christus' geestelijk rijk begint in een wereldsch rijk te veranderen.

Zoodanig zijn de berigten die ons van de tweede eeuw welke op die der Apostelen volgde, door de Maagdenburger centuriatoren gegeven worden [1]). 't Is het begin der Katholieke Kerk. In de volgende eeuw, waarin de geschiedenis steeds duidelijker wordt en de getuigenissen voor de Katholieke waarheid in aantal toenemen, moet begrijpelijker wijs, de duisternis in 't oog der Maagdenburgers steeds grooter voorkomen. Ofschoon reeds in de tweede en derde eeuw de Pausen, door

1) Cent. II, bijzonder Cap. IV inclinatio doctrinae; Cap. VI, VII.

heerschzucht gedreven, naar meer magt streefden, is het toch eerst in de vierde eeuw sinds Constantijn, 301, dat zij zich den weg banen tot het primaat [1]).

Het besluit is, dat volgens deze geschiedschrijvers, onder den invloed des duivels, uit bijgeloof, onwetendheid, heerschzucht en allerlei booze hartstogten die groote eenheid, welke wij de Katholieke Kerk noemen, is voortgekomen. Haar eigenlijk wezen is het geheim der ongeregtigheid.

Een geheel ander tijdvak ving aan met den Munsterschen vrede. Er werd voor de godsdienst of onder voorwendsel van godsdienst geen oorlog meer gevoerd; de hartstogten hadden eenigermate uitgewoed; de wensch naar hereeniging werd levendig; als gewoonlijk na groote beroeringen had er een groote ontwikkeling plaats in den menschelijken geest, die, wel is waar, ook aan de godsdienst te stade kwam, maar, te gelijk met de staten, zich meer en meer aan haren invloed onttrok; eindelijk eene nieuwe wijsbegeerte, welke in de menschelijke rede de volkomenheid zocht, welke vroeger in 't geloof gevonden werd, verspreidde zich, en sloeg in Engeland reeds over tot ongodisterij. Deze waren wel de voornaamste oorzaken waardoor het Protestantisme, 'twelk bovendien eene geschiedenis had beleefd die het met oneer overlaadde, met meer gematigdheid, en althans op meer gematigden toon deed oordeelen over de Katholieke Kerk.

Tot vertegenwoordiger van dit tijdvak nemen we Mosheim.

In zijne Kerkelijke geschiedenis wordt de Katholieke Kerk niet meer voorgesteld als het rijk van den Anti-

[1]) Cent. IV. Cap. VII.

christ; hij noemt integendeel de Pausen onder degenen die door hunne achtbaarheid, hunne wetten, hunne liefdadigheid, de zaak der (Christelijke) Kerk gehandhaafd en bevoordeeld hebben" [1]). Ofschoon geenszins zoo zachtaardig en liefelijk als hij wordt voorgesteld in het *Kirchen-Lexikon* van Wetzer en Welte, is hij minder hevig dan de Centuriatoren. Zijn theologiesch standpunt is anders; hij is wel geen rationalist, en houdt tegen den befaamden Middleton vol, dat in de tweede eeuw en ook in de volgende eeuwen wonderen in de Kerk hebben plaats gehad; maar hij is reeds zoo weinig mystiesch, dat hij afkeurender wijze vermeldt, hoe de vaders in de schriftuur eenen mystischen zin van een letterlijken onderscheiden.

Zijne algemeene methode is als die der Centuriatoren: ook hij schrijft geen eigenlijke kerkelijke geschiedenis, maar geeft, naar zekere van hem gestelde rubrieken, verslagen van den toestand des Christendoms in iedere eeuw; waarbij dan nog afzonderlijke ophelderingen gevoegd worden. Voor de Protestanten is dat de beste en daarom van hen gevolgde wijze, meestal de kerkelijke geschiedenis te beschrijven. Indien men de gebeurtenissen achtervolgens en naar 't leven voorstelt, verkrijgt men eene Katholieke geschiedenis, welker nadeelige indruk door tusschenvoeging van aanmerkingen niet is weg te nemen. Beter is het, onder dat opzigt, in plaats van *verhalen*, verslagen, of beschouwingen der verschillende tijdvakken te geven. Men kan dan de feiten meer naar zijn belang groeperen, het een meer in 't licht, het ander meer in 't duister plaatsen, slechts zoodanige getuigenissen aanhalen

1) Zie zijne inleiding.

als voor 't Protestantisme schijnen te pleiten, en maken tot zekere hoogte van de geschiedenis wat men wil.

In 't algemeen komt de zaak op hetzelfde neêr. Nog geen eeuw na den dood des Verlossers wijkt men van de Christelijke eenvoudigheid af, en onwetendheid, bijgeloof, hartstogt, list en staatskunst van de omstandigheden gebruik makend, brengen *langzamerhand* de Katholieke Kerk voort! We zullen dus slechts mededeelen, waarin hij zich van de Maagdenburgers onderscheidt.

Hij zoekt alles meer met redenen te omkleeden, en gaat daarbij op zachter wijze dan de Maagdenburgers te werk, deels door de zaak eenigermate twijfelachtig voor te stellen en dan ten voordeele van het Protestantisme te beslissen; deels door niet aanstonds alles aan boos opzet toe te schrijven, maar de eerste aanleiding tot dwaling of kwaad te zoeken in 'tgeen aanvankelijk met goede bedoelingen geschied was. Geven we eenige voorbeelden.

De leer bedierf reeds in de tweede eeuw door twee oorzaken: de eene was de menschelijke hoogmoed die te veel plaats gaf aan de wijsbegeerte; de andere — wonderlijke oorzaak van bederf! — was de *noodzakelijkheid* waarin men zich bevond, de leer tegen ketters en ongeloovigen te bepalen.

De geheimhouding die men opzigtens sommige waarheden onderhield (*disciplina arcani*) was eene navolging der heidensche mysteriën, met het doel de heidenen eerbied in te boezemen, *en in zoover niet af te keuren*, maar zij had weldra de nadeeligste gevolgen.

Uit even goede bedoelingen werden al spoedig de bedeplaatsen opgepronkt met beelden en sieraden. Maar dat toegeven aan de zinnelijkheid bragt eindelijk den geest in duisternis.

Of de oudvaders eene zoo slechte zedeleer verkondigden als Barbeyrac beweerde, of eene zoo uitmuntende als Dom Cellier tegen bovengenoemden Protestant volhield, wil hij niet beslissen; maar hoewel hij veel schoons in de oudvaders vindt, zij worden door hem als zoo onwetend en verward van gedachte voorgesteld, en hun zoo grove, tegen de eer van Christus indruischende beginselen toegeschreven, dat de lezer in geen twijfel wordt gelaten wat hij er over te denken heeft.

De hiërarchie ontstond bijzonder uit de kerkvergaderingen en deze door den invloed der Grieken, die, volgens Mosheim, dat zeer eigenaardigs hadden, dat zij over moeijelijke zaken met elkander raadpleegden! Wat hadden de Apostelen te Jerusalem gedaan? Hoe 't zij, eerst was een presidium noodig in de vergadering der gemeente; vervolgens werden de kerkvergaderingen grooter, ontstonden Patriarchen en eindelijk de Paus! Wat in het eerste begin eene onschuldige zaak was, werd door den hoogmoed en zucht naar heerschappij tot een vreeselijk bederf uitgebreid!

Mosheim verheft zich nooit boven den gewonen *bon sens* en blijft er, als in de gegevene voorbeelden, meermaal beneden; een logiseren, 'twelk hem zeker fatsoenlijk *gereformeerd* voorkomen geeft.

Dat hij geen Protestant meer is van den ouden stempel, ziet men onder anderen daaraan, dat hij minder van verbastering in de geloofs- dan in de *zedeleer* spreekt. En tot hoever werd naar Mosheim de zedeleer wel bedorven? Dat een kwaad 'twelk reeds in de vorige eeuwen verspreid was, in de vierde eeuw tot „*grondstelling*" verheven, en „*bijkans algemeen* omhelsd werd"; namelijk, „*dat liegen en bedriegen deugd was, wanneer men daardoor*

„*de belangen der Kerk kon bevorderen*". Zoo oordeelde men *bijkans algemeen*! Men ziet, hoe oud het Jesuïtisme is, en hoe duidelijk daardoor het ontstaan der Katholieke Kerk wordt verklaard. De monniken en kluizenaars der eerste eeuwen moeten het bijzonder misgelden. Van Paulus den kluizenaar wordt gezegd, dat hij een leven leidde meer voegend aan een dier dan aan een mensch.

Insgelijks is merkwaardig, dat hij als voorname oorzaken des bederfs opgeeft, wat heden bijna als eenige oorzaak wordt beschouwd, en waarvan de Maagdenburgers weinig spreken: de invloed welken Jodendom en heidendom bleven uitoefenen. Voor ons die onlangs zooveel van „De heilige linie" geleerd hebben [1]), is het prikkelend te vernemen, welk bewijs Mosheim geeft van de joodschgezindheid der Katholieken: zij rigtten hunne kerken naar het Oosten, „en dat gebruik", voegt er Mosheim, om zijn bewijs handtastelijk te maken, bij, „heeft heden „nog niet geheel opgehouden" [2]).

Alles wel beschouwd, heeft hij dus op de Maagdenburgers weinig voor. Zelfs heeft hunne opvatting van eene zijde iets grootscher. Zij geven ten minste tot laatsten grond eener verschijning als die der Katholieke Kerk zulke alledaagsche redenen niet op, en met haar het rijk van den Antichrist te noemen, 'twelk van Satan gegrond en bestierd wordt, erkennen ze in haar iets, dat, moge 't niet eigenlijk bovennatuurlijk of goddelijk zijn, toch hooger is dan ons menschelijk wezen. 't Is ongerijmd, en welligt meer aan hun haat toe te schrijven dan aan hunne over-

---

1) We bedoelen *De H. Linie*, door J. A. Alberdingk Thijm, een werk even rijk aan geleerdheid als aan ideën betreffende de Katholieke Symboliek.

2) IV Eeuw, II Deel, III Hoofdstuk.

tuiging en inzage van de hoogere magt die er in de Katholieke Kerk woont: wij zullen dat niet tegenspreken; maar het fanatisme gelijkt meer op godsdienst en heeft iets veel grootscher, dan verstandige beuzelpraat.

Na Mosheim neemt het rationalisme toe [1]) en verspreidt zich de ongeloovige wijsbegeerte door 't Protestantsche Duitschland. 't Is dat ongeloof dat weldra in Frankrijk duizenden Katholieke priesters den marteldood zal doen ondergaan, en waarbij de Protestanten, hun oorspronkelijk beginsel van de menschelijke boosheid en duisternis der rede geheel vergetend, tot een ander uiterste overslaan, door zich op de rede, op de natuur te beroepen, alsof deze niet alleen volstrekt niet verduisterd maar de eigenlijke geest en waarheid zelve ware. Als vertegenwoordiger van dit tijdvak en man der *humaniteit* nemen we een van Duitschlands grootste en schoonste schrijvers, den hofprediker, generaal-superintendent en consistoriaal-raad te Weimar, J. G. Herder.

Hoe Herder over 't Christendom dacht, kunnen we best met zijn eigene woorden zeggen: „ De echtste mensche-„ lijkheid (*Humanität*) is in de weinige gesprekken welke wij „ van hem (Jesus) bezitten, vervat: menschelijkheid is 't, „ wat hij in zijn leven bewees en door zijnen dood be-„ krachtigde" [!]. „ Het Christendom had een formulier van „ belijdenis waarmede men bij den doop daartoe overging. „ Zoo eenvoudig als deze, was zijn nogtans uit de drie on-„ schuldige woorden *Vader*, *Zoon* en *Geest* zoovele beroerin-„ gen, vervolgingen en ergernissen voortgekomen, als wel

---

1) Zijn leerling de geleerde kerkelijke geschiedschrijver Schröck is reeds rationalist.

„uit geen drie andere woorden der menschelijke taal" [1]).

Naar Herder is het Christendom oorspronkelijk eene Joodsche sekte. Vandaar zijn wensch, dat wij 't evangelie der Nazareërs en Ebionieten nog mogten bezitten, *het overblijfsel der eerste aanhangers van Christus*; „armoedige „lieden nog heden onder de ketters geteld, *alleen om „hunne meening, dat Christus slechts een mensch* en de „zoon van Josef en Maria geweest is." Want, meent hij, daaruit zou men welligt iets meer te weten komen over de vroegste overleveringen des lands aangaande het leven van Jesus [2]).

Zijne verloochening van Christus zou reeds daardoor alleen verklaarbaar zijn, dat eene zoo spoedige, zoo groote, zoo algemeene verduistering der van Christus aangebragte waarheid als van de Protestanten beweerd wordt, niet is overeen te brengen met het geloof, dat een God is mensch geworden en opgetreden in de menschelijke geschiedenis. Christus heeft dan weinig boven Plato of Aristoteles voor, wiens leer veel minder verduisterd is.

Herder is ook in zoover gevolgelijker, dat hij op nog ergerlijker wijze van de eerste Christen tijden spreekt en klaagt, dat „nagenoeg van het begin af daaruit onzinnige martelaars en profeten in menigte" ontstaan zijn. Naauwelijks kan men eene boosheid uitdenken die hij niet aan de Christenen verwijt. „Men vond geheimen „uit, en maakte ten laatste de geheele Christelijke leer „tot geheim." Dewijl men het Hebreeuwsch niet verstond, ontstonden er allerlei ketterijen en systemen, om welke tegen

---

1) *Ideën zur Geschichte der Menschheit*, B. XVII, 1—3.

2) Hij kan daarmede den weg hebben gewezen aan Baur en Schwegler.

te gaan men juist het schadelijkste middel verkoos: kerkvergaderingen en synoden. „Hoe vele dezer (synoden) zijn een „schande des Christendoms en der gezonde rede! Hoog„moed en onverdraagzaamheid riepen ze zaam; tweedragt, „partijdigheid, grofheid en schelmerij heerschten er op, „en ten laatste waren het overmagt, willekeur, trotsch„heid, kuiperij of toeval, die onder den naam van den „H. Geest voor de geheele Kerk, ja voor tijd en eeuwig„heid beslisten." 't Is grof, maar wel zoo gevolgelijk gesproken als die Protestanten doen welke de leer der vier eerste algemeene kerkvergaderingen betreffende Christus en den H. Geest, als geloofswaarheid aannemen.

Te dringender wordt de vraag, hoe uit beginselen van wanorde zulk eene orde kon ontstaan als de Katholieke Kerk is, en hoe zulke domme, de allerellendigste zedeleer verkondigende menschen, als naar Herder de kerkvaders waren, eene leer hebben kunnen voortbrengen die zoo systematiesch zamenvloeit, en een gebouw stichten 'twelk de eeuwen trotseert. Daarop vinden we bij Herder een de gezonde rede honend antwoord. Hij legt alles en ook de Katholieke Kerk door naturalisme en eene zoo blinde noodzakelijkheid uit, dat zij van het toeval niet verschilt.

„Men is gewoon", zegt hij, „aan 'tgeen wat een „gebouw geworden is, reeds vóór zijn ontstaan een bouw„plan tot grond te leggen; zelden echter heeft dat bij „politieke gebouwen plaats, welke slechts door den tijd „volvoerd worden." En dat zal dus dan duidelijk maken hoe 't Pausdom is ontstaan! Is dat slechts een politiek gebouw hetwelk, naar Herder's eigen zeggen, daarom bijzonder zulk een kracht heeft, omdat het gegrond is op *geloof*?

Maar nog daargelaten, dat geene godsdienstige verschijning hoegenaamd in politiek eene genoegzame ver-

klaring vindt, is het strijdig met de gezonde rede een gevolg aan te nemen zonder oorzaak, en daar, waar men een plan, een ordelijk gebouw ziet, niet eenen bouwmeester die dat plan in zijnen geest had, te veronderstellen. Een zedelijk gebouw of staat maakt daarop geene uitzondering. In zoover daarin de algemeene wetten der maatschappij, welke van den mensch niet uitgevonden worden, zigtbaar zijn, is daarin, niet minder dan in de stoffelijke schepping, een bewijs van 't bestaan des oppersten bouwmeesters, van God; en wat de bijzondere of eigen aard van een staatsgebouw betreft, waarin die algemeene wetten hare werkelijkheid hebben, ook die bepaalde aard vindt zijne verklaring in het idee 'twelk bij de grondlegging daarvan heerschte in den menschelijken geest. Zoozeer ligt aan iederen staat een idee ten grond, dat afwijking van dat idee geen ontwikkeling, maar verandering en revolutie is waarbij eene nieuwe geschiedenis begint.

Edoch de Kerk is geen politiek gebouw. Zij veronderstelt zooveel te meer een plan 'twelk bij hare stichting aan haar ten grond werd gelegd, als zij veel ordelijker, zich veel meer bewust is, en veel bepaalder doel heeft dan een staat.

Maar Herder trekt slechts het gevolg uit de dwaze bewering, dat onwetendheid, hoogmoed en allerlei hartstogt de oorzaken zijn der Katholieke Kerk; want indien dat waar is, indien zij daaruit is voortgesproten, dan, zeer zeker, heeft het toeval die ordelijke wereld welke wij de Katholieke Kerk noemen voortgebragt. Hoe is 't mogelijk, dat iemand die „*Ideën zur Geschichte*" schrijft, niet voor zulk een gevolg terugtreedt? De nacht des toevals is hier het licht zijner philosophie!

Hij biedt het treurig schouwspel aan van eenen grooten

verdwaalden geest. Zoo maakt hij opmerkingen over de Katholieke Kerk die inderdaad van zijn genialen blik getuigen: de Katholieke Kerk, zegt hij, rust op geloof, en gebruikt zeer geringe middelen, water, brood, wijn, eenige houten of glazen koralen. Welaan, wie is het, tenzij God, die door 't geloof de wereld overwint? Wie tenzij God, verrigt met zoo weinig zooveel, en doet zijn alvermogen schitteren, ook dan als hij zich van middelen bedient? Herder ziet het, hij ziet het feitelijk gebeurend wonder, maar in plaats van dat te erkennen, schrijft hij aan een mensch, en wat nog onverstandiger is, aan een reeks van elkander opvolgende menschen eene wijsheid toe, welke voor een engel nog te groot zoude zijn. De Pausen zouden zoo onbegrijpelijk listig zijn geweest dat zij hunne heerschappij vestigden op orthodox geloof, en zich van zulke geringe middelen „gelijk een hoogzuinige hofmeester" hebben willen bedienen, omdat ze zeer goed wisten, dat zij door 't geloof meester zouden zijn van den innigen en geheelen mensch, en dat deze door zulke geringe middelen moet gevat en geleid worden!

Niet hooger kon hij rijzen maar ook niet lager vallen, *Icaro daturus nomina ponto.*

Nog bij zijn leven ving er eene wending in de wijsbegeerte en in de geschiedenis aan, welke het tijdvak voortbragt 'twelk nog niet is afgeloopen en zoo noodlottig was voor het Protestantisme.

De deïstische en materialistische wijsbegeerte der achttiende eeuw kon als een ander uiterste aan de Protestantsche leer van den boozen mensch tegenovergesteld, slechts tot eene zekere hoogte aan het Protestantisme afbreuk doen. Wat had, om van andere vrijdenkers niet

te spreken, de *Humanität* van Herder gemeen met de leer van Luther en Calvijn? Deze geheele wijsbegeerte kwam met het Protestantisme slechts overeen in het *formeel* beginsel, waarnaar *feitelijk* het individu tot eenigen regter der waarheid werd aangesteld. Het Pantheïsme, waarin de wetenschap oversloeg, had daarentegen niet slechts met dat Protestantsch subjectivisme volkomen overeenkomst, maar was eene ontwikkeling der Protestantsche leer van 't alleen regtvaardigend geloof. 't Was Protestantisme ontdaan van zijne mystische vormen en tot zijn laatste gevolgen voortgezet.

Het Pantheïsme, na eenmaal beweerd te hebben de hoogste geheimen der natuurlijke orde, de schepping, Gods alwetendheid en voorzienigheid te kunnen uitleggen, was of waande zich dus boven de rede, tot goddelijke intuïtie der zelfstandigheid gekomen te zijn, en leide ook de Christelijke geheimen overeenkomstig de Protestantsche orthodoxie en opvatting uit. Dat is, zij vernietigde de orthodoxie, door haar te verdedigen en tot een philosophiek systeem te ontwikkelen.

Een voor het Protestantisme even verderfelijk gevolg had de geheel nieuwe, uit deze wijsbegeerte geboren kritiek die op den bijbel werd toegepast, „een objectieve kritiek", gelijk Strausz haar noemt, daarin bestaande dat men de Hegeliaansche dialektiek in de geschiedenis aanwijst, of — om het meer verstaanbaaruit te drukken — het in de geschiedenis heerschend proces van 't idee aantoont, waardoor het geloof wordt vernietigd.

't Was Protestantisme in 't groot, en de waarheid in haar eigenlijk leven was naar Hegel Protestatie der waarheid tegen zich zelve. 't Was niet *credo quia absurdum*, maar *scio quia absurdum*.

Het kon niet missen of de oorspronkelijke scheuring welke het Protestantsch absolutisme aanstonds voortbragt tusschen Luther en de herdoopers, tusschen de absolute rede en de absolute liefde, tusschen de abstractie en het gevoel, moest zich bij deze tot op den grond woelende beweging op nieuw vertoonen. De een gevoelde alles, de andere begreep alles.

Tot degenen die de gevoelsrigting volgden behoorde de beroemde Protestantsche kerkelijke geschiedschrijver Neander. Zijn spreuk of placitum was: *pectus facit theologum*, het gemoed maakt den theologant, en zijne leerlingen en aanhangers werden door de alles begrijpende tegenpartij spotsgewijs pectoralisten genoemd. Schwartz [1]), die zijne mede-Protestantsche hoogleeraren in 't algemeen van halfheid en inconsequentie beschuldigt, dewijl ze allen met de philosophie geboeleerd hebben en halverwege blijven staan, doet dit verwijt bijzonder aan Neander: „hij zweeft, „zegt Schwartz, tusschen mythiesch en historiesch in", hij weet de wonderen zoo te vergeestelijken, dat ze in stilte verdwijnen, hij behoudt slechts eene onbekende bovennatuurlijke X in de „*hoogere krachten*", in de „*nieuwe geestelijke schepping*" welke met het Christendom begint; phrasen waar men allerlei gebruik van kan maken, en werkelijk maakt. „Niet alleen wordt de veronderstelling der inspiratie „maar zelfs de volkomen historische geloofwaardigheid „van het evangelieverhaal door hem opgegeven". Deze verwijten, hem reeds vroeger van verschillende zijden gedaan [2]), zijn verdiend en als men het beginsel in aan-

---

1) *Zur Geschichte der neueste Theologie.*

2) Tegen de orthodoxen verdedigt zich Neander met te zeggen,

merking neemt waarvan hij uitgaat, laat zich dat alles reeds van te voren verwachten. Men *denkt* de waarheid, men *voelt* haar niet, en zoo men van voelen der waarheid spreekt, kan dit toch, wel beschouwd, niet anders beteekenen dan dat eene gekende of gedachte waarheid de liefde opwekt, en daardoor het gevoel gaande maakt. Zulk gevoel nemen (niet voor bijkomend argument) maar voor eigenlijk criterium, voor zin waarmede men de intelligibele waarheid waarneemt, leidt tot Materialisme en doet alles stellen in het onbepaalde *feit*, gelijk men bij de tegenovergestelde wijze van het *ik* te vergoden alles stelt in de onbepaaldheid van zeker *idee*. Tot zoover gaat Neander zoo min als Schleiermacher; maar ook daarin bestaat zijne halfheid. 't Is bij beiden eene onbewuste pantheïstische gevoelsleer of mystiek, die van zoogenaamd *leven* of *feit* uitgaat.

Zijne wijze van de geschiedenis te behandelen is weder echt Protestantsch [2]). 't Is geen verhaal, zelfs geen beredeneerd verhaal van gebeurtenissen en daden; het zijn Protestantsche beschouwingen over de geschiedenis, die daartoe weder onder verschillende rubrieken verdeeld wordt, en waarbij naar een vooraf opgemaakt systeem de feiten gewijzigd, verzwegen of buiten verhouding op den voorgrond gesteld worden. Zoo zegt de leermeesteres der waarheid juist wat men verkiest.

---

dat hij geen Pausdom wil hoe ook, en zich houdt aan de regtvaardiging door 't geloof. Alsof men daar niet alles van maken kon! Tegen degenen die zijn dogmatiek wankelend vinden, zegt hij, dat zij het socratische niets weten niet kennen, en zaken willen doorgronden, welker kennis voor 't andere leven bewaard blijft. Zie zijne voorrede van zijn *„ Leben Jesu "* en die voor zijne Geschiedenis der Apostelen.

[1]) *Allgemeine Geschichte der Religion und Kirche.*

Het *concrete* van 't oorspronkelijk Christendom verwarrend met het *onbepaalde*, stelt hij het voor als de ontwikkeling van daadzaken of feiten, *waardoor de mensch in eene andere verhouding tot God geplaatst wordt.*

Die ontwikkeling acht hij goed, want de mensch is menigvuldig, en uit het oorspronkelijk *leven* en Christelijk bewustzijn moet wel een *leer*, eene kerkorde, gebruiken, enz. voortkomen.

Maar die ontwikkeling wordt niet minder door hem betreurd, want aan het goede hecht zich noodzakelijk het kwaad, zoodat zij in haar geheel genomen het ontstaan is van de Katholieke Kerk.

Door heerschzucht en den invloed der Joodsche ideën ontstond het onderscheid tusschen geestelijken en leeken; desniettemin verkrijgen de geestelijken bijzonder hun gezag door het *noodig* presideren in de *noodige* conciliën, waarvan hun hoogmoed gebruik maakte, zoodat ze dorsten beslissen in naam van den H. Geest.

Al verder gedreven zoowel door behoefte aan orde als door zucht om de inwendige eenheid uiterlijk te maken, 'tgeen weder niet in alle opzigten wordt afgekeurd, kwam men van Bisschoppen tot Patriarchen en van Patriarchen tot een Paus.

Wat meer is, de Kerk moest de wereld verchristelijken (*aneignen*), daardoor werd zij gedreven zich van een organisme te voorzien, en men zou dus de hiërarchie iets zeer goeds vinden, maar Neander voegt er weder bij, dat zij zich daardoor in 't gevaar bragt zich te verwereldlijken, en werkelijk daardoor ten val kwam.

Van het avondmaal kwam door Joodschen invloed een offer. De gaven der geloovigen leidden dat idee in, want die gaven werden als offer beschouwd, ja meermaal wordt

de geheele Katholieke Kerk als eene ontwikkeling van Joodsche ideën voorgesteld.

De sakramenten, waar men in 't begin geen bepaald idee van had, veranderden tengevolge der zinnelijkheid, die het teeken voor de zaak nam, en eene even zinnelijke mystiek was oorzaak hunner vermenigvuldiging.

Terwijl Neander de verwereldlijking der Kerk bejammert, verheft hij zich tegen het celibaat, 'twelk toch juist zoo geschikt is om de Kerk niet in de wereld te doen vergaan.

Het religieuse of monniksleven wordt voorgesteld als eene poging tegen die verwereldlijking en dus in zoover als goed beschouwd, maar naar Neander werd dat zoo overdreven dat men ten laatste leefde op de wijze der dieren, en gras at. Zich in de beschouwing en liefde van God te verliezen is leven als een dier!

Het kruisteeken (krusifiks), waar hij overigens zijn eerbied voor betuigt en waarvan hij het gebruik niet geheel afkeurt, ging uit den huiselijken kring in de eerdienst over met schilderijen, beelden, enz.

Deze zijne voorstellingen der Katholieke Kerk ziende, zou men hem bijna met Mosheim gelijkstellen, en hem slechts geleerder, fijner, vooral meer ascetiesch en piëtistiesch vinden. Maar het verschil is grooter. Hij wordt door een idee beheerscht, 'twelk hij niet uitspreekt, omdat zijn godsdienstige zin hem niet toelaat het geheel aan te nemen: dat eener *noodzakelijke ontwikkeling*, waartoe de pantheïstische geest van het Protestantisme hem zoowel als zijne tijdgenooten vervoert, en 'twelk we straks duidelijker in andere schrijvers zullen zien, die ons zijne halve woorden verstaanbaar maken. Dat idee ligt niet alleen in zijn Schleiermacheriaansch beginsel, en verklaart hoe

in zijne beschouwingen het goede steeds als aanleiding en zelfs als oorzaak voorkomt van het kwaad, maar doet hem soms het kwaad beschouwen als iets goeds, of met het goed verwarren. Ritschl verwerpt zijne voorstelling als te weinig wijsgeerig, als dubbel, als nog te veel het ontstaan der Katholieke Kerk verklarend „door eenen val", alzoo door iets willekeurigs, 'twelk hij wil goed maken door het goddelijk wereldplan. Maar de plaats door Ritschl aangevoerd om dit te toonen openbaart juist den manicheïesch-pantheïstischen geest van het Protestantisme, waardoor hij ondanks zijne gevoeligheid vervoerd wordt. Ritschl namelijk merkt aan, dat hij zich tegenspreekt door de historische *noodzakelijkheid* aan te nemen der invoering van een naar 't Joodsch model gevormd priesterschap, en daaruit de verandering der geloofsleer te doen voortkomen, terwijl hij elders, andersom, uit die verandering in 't geloof het *priesteridee* doet geboren worden; en haalt dan de volgende woorden van Neander aan, waarin deze eene diepere verklaring van de geschiedenis poogt te geven: „In de gemeenten der heidenchristenen stond de „nieuwe schepping ontwikkeld daar, maar het overwon„nen Joodsche standpunt drong van eene andere zijde „weder binnen; de menschheid kon zich op die hoogte „der zuivere godsdienst des geestes *nog niet* staande houden; „[waarom niet?] *het Joodsche standpunt was nader aan* „(meer geschikt voor) *die massa die eerst voor de opvat*„*ting van 't zuivere Christendom moest opgevoed en aan* „*'t heidendom ontwend worden. Alzoo moest eene nieuwe* „*wettelijke tucht zich uit het Christendom ontwikkelen*, „*welke eenmaal tot opvoeding der volken zoude dienen*". Het zuiver Protestantsch geloof gelijk Paulus het den heidenen had verkondigd, was dus voor de heidenen niet

geschikt, maar zij moesten Christen en Christelijk worden, door eene aan 't ware Protestantsch Christendom geheel tegenovergestelde leer, derhalve door eene groote uit hartstogt, onwetendheid en allerlei bederf geboren dwaling. Zoo immers wordt de Katholieke leer van tijd tot tijd door Neander voorgesteld, en indien het Protestantisme waar is, kan de Katholieke Kerk niet dan in uitersten strijd zijn met de waarheid. Wat nu ligt er in deze voorstelling van Neander, die met de Katholieke Kerk en hare wereldgeschiedenis geen weg wetend, er zoo wat op heen redeneert? Het kwaad wordt verward met het goed en God tot oorzaak des kwaads gemaakt. Het is hier immers niet een toelaten, 'twelk ter ontwikkeling strekt van 't goed. In dat geval zou de Katholieke Kerk niet als Christendom maar als minder boos heidendom en in zoover als *voorbereiding* beschouwd moeten worden; gelijk bijvoorbeeld door Möhler het Islamisme beschouwd wordt; een idee dat wij in zijne waarde of onwaarde laten. Integendeel de Katholieke Kerk, hoezeer aan de Protestantsche echt Christelijke waarheid tegenovergesteld, brengt volgens Neander Christendom voort, en is zelf Christelijk, zelf verlossing en heil der volken!

De uitlegging van Neander is, gelijk al de vorigen, volstrekt onvoldoende. Baur, die 't op zich neemt, eene betere te geven, welke we straks zullen mededeelen, heeft regt van al die voorstellingen te zeggen: „Al laat men al „datgene ter zijde wat reeds aanstonds het duidelijk ken„merk draagt van de eenzijdigste en bij groote aanmati„ging hoogst oppervlakkige behandeling der geschiedenis, „toch kan gewis niemand ontkennen, welke eischen zelfs „door de gewigtigste periode der geschiedenis van de Chris„telijke Kerk nog altijd gedaan worden aan de histori-

„sche navorsching en voorstelling, en welke vraag ons „hier wordt opgegeven om eene betere oplossing dan haar „tot heden ten deel is geworden, te gemoet te gaan. „Men neme ook de beste en meest gang hebbende voor„stellingen van de oorspronkelijke geschiedenis des Chris„tendoms: hoe zonder verband en verbrokkeld, hoe onbe„staanbaar en ongegrond, hoe vaag en verduisterd ver„toonen zij zich in zoovele opzigten, wanneer we met „wat scherper oog toezien, hoe daarin de historische stoffe „ondanks hare vreemdsoortige en zoo wijd uit elkander „liggende bestanddeelen, zich zamensluit tot de eenheid „van een geheel" [1]).

Hetgeen we reeds uit zoo verschillende Protestantsche schrijvers hebben medegedeeld, is meer dan genoeg ter bevestiging dezer woorden, die tevens ten bewijze dienen, dat, zoo er eenig gebrek is aan orde in onze noodzakelijk korte opgaven of mededeelingen, zulks geenszins aan ons is te wijten.

Maar zoo Baur zich in dat opzigt voordeelig onderscheidt, zal hij daarom de vraag beter beantwoorden?

Baur, wiens geleerdheid en ongewone gaven wij evenzeer huldigen als die van Herder, of de gemoedelijkheid van Neander, behoort tot diegenen die de algodheid van het *ik* niet zoeken in *'t gevoel*, maar in *het begrip*, of, zoo men wil, in *het idee*.

Volgens hem is geest en waarheid het eigenlijke wezen van het Christendom, en gelegen in het *zedelijke*, waar-

---

1) *Das Christenthum und die christliche Kirche der drei ersten Jahrhunderte.* Von Dr. Ferdinand Christian Baur. Ord. Prof. der Theol. an der Univ. Tübingen. Tübingen. 1853. Vorrede, S. V.

onder men geene maatschappelijke orde te denken heeft, waarvan de mensch, als vrij en gehoorzaam, deel uitmaakt, maar aan persoonlijkheid of liever *subjectiviteit*. 't Is, zegt hij, geen natuurgodsdienst, geen wettelijke godsdienst, maar godsdienst des geestes: *absolute godsdienst*; en dat absolute bestaat in 't geestige, innerlijke, waardoor de mensch zich weet als *subject*, bewust is van zijn diep zedelijk ik. Daardoor is het Christendom universeel en boven alle particularisme van Jodendom en heidendom verheven.

Met die gevolglijke opvatting van het Protestantsche al-ik, 'twelk *de wet*, en bij gevolg de geheele wereld in zich zelve heeft, komt volkomen overeen wat Baur leert van het Christendom als ontwikkeling van den wereldgeest, waarnaar het niet door een in de geschiedenis ingrijpend wonder begint, maar uit de voorafgaande geschiedenis voortkomt. Het Jodendom door hellenisme, het heidendom door philosophie, en alle rigtingen daarin en daarneven streven naar een punt, 'twelk zich in het Christendom vervult.

Hoe nu ontwikkelt zich weder uit dat „absolute sitt-„liche Sollen" waarin het Christendom bestaat, en waarvan Christus de concrete vorm is, de Katholieke godsdienst of Kerk?

Op vijf wijzen: I. als algemeen heilsprincipe; II. als absoluut wereldprincipe; III. als hoogst openbaringsprincipe; IV. als wereld beheerschende magt; V. als zedelijk godsdienstig principe.

I. Uit eenen strijd van Paulus en de zijnen met de overige apostelen en hunne aanhangers, ontwikkelt het zich als *algemeen heilsprincipe*.

Paulus geldt bij de Protestanten, die, wel beschouwd, slechts door een idee verlost worden, zoozeer voor den

man van dat hun idee, dat hij voor Christus in de plaats treedt, en Baur acht het noodig te waarschuwen, dat hij Paulus niet boven Christus stelt [1]). Hij doet het niettemin. Paulus verkondigt wat Christus door de bestaande omstandigheden nog niet verkondigen kon; hij is de groote bestrijder der mosaische *wettelijkheid*, hij de echte Protestant, die niet als de andere apostelen van buiten de waarheid ontvangt en Christus met zinnelijke oogen ziet, maar inwendig in ecstasen en visioenen.

De andere apostelen, Petrus bij uitnemendheid, zijn integendeel joodschgezind, en twee partijen ontstaan die elkander ijverig afbreuk doen.

Zij hebben niettemin eenige aanrakingspunten, welke niet te duidelijk door Baur worden opgegeven; daardoor of daarlangs streven ze naar verzoening; ieder geeft wat op van zijn absolutisme. Paulus wil de *objectieve orde* van Petrus wel, en Petrus wil den *geest* en het *ik* van Paulus. De geschiedenis laat echter hunne verzoening in het duister.

Na den dood der apostelen duurt de twist nog wel geruimen tijd voort, maar tevens nadert men elkander meer en meer. Marcion, na Lucas, de groote vertegenwoordiger en verdediger van het Paulinisme [2]), wordt uitgesloten, en de geheele Christelijke literatuur van dien tijd draagt het kenmerk van eene gezochte en weldra verkregen ver-

---

1) Zooveel te opmerkelijker is het, dat niet alleen Baur zich daarvan bewust wordt en zich er over verdedigt, maar dat hij Ritschl beschuldigt, Paulus boven Christus te stellen, t. a. p. bl. 90, terwijl Ritschl hetzelfde weder verwijt aan Schwegler, *Entstehung* u. s. w. S. 20.

2) Die gnosticke ketter, welken de H. Polycarpus „eerstgeborene van Satan" noemde, heet ook bij Neander (I, 782) „*de echte Protestant*". Neander is niet altijd zoo consequent.

zoening. Hoe de aanhangers van Petrus naar Paulinisme streven, ziet men uit den brief die den naam draagt van Jacobus, ook uit hetgeen in de Clementinen van Petrus als *apostel der heidenen* verhaald wordt enz. enz., terwijl de aanhangers van Paulus niet minder van hunne toenadering doen blijken in de brieven aan de Ephesers, aan de Colossensen en Philippensen, welke te veel gewigt op de *werken* en de *eenheid* leggen, en reeds te Katholiek zijn om aan Paulus te kunnen worden toegeschreven. De brief aan de Hebreën is daardoor bijzonder merkwaardig, dat het oude testament er in geïdealiseerd wordt, en van het oud-testamentiesch offeridee, door Paulus reeds eenigermate begunstigd, deze schrijver nog verder voortgaat om het zooveel invloed verkrijgend *priesterdom* van Christus in te voeren.

De eerste brief van Petrus is waarschijnlijk met hetzelfde doel verdicht; 't welk Baur met meer zekerheid van de Handelingen der Apostelen beslist, als zijnde deze duidelijk geschreven om de eensgezindheid van Petrus en Paulus voor oogen te stellen.

In de Apostolische vaders, Ignatius, Clemens, Polycarpus als ook in Justinus wijst Baur die verzoeningsgeschiedenis na. Eindelijk het Evangelie van Joannes — hetwelk niet van Joannes, maar van een schrijver is, wien Baur om zijn kunst in 't nabootsen bewondert — kenmerkt het oogenblik der verzoening.

Wij haasten ons hier nog een verzuim in onze mededeeling te herstellen, namelijk: dat naar Baur ook de brieven aan Timotheus en Titus ten behoeve der nieuwe zich ontwikkelende orde, en wel bepaalder der hiërarchie, te Rome verdicht zijn; want Rome was het brandpunt dier beweging en bijzonder geschikt aan de vereeniging

der beide elementen werkzaam te zijn, dewijl het oorspronkelijk eene Joodsche gemeente was, maar eene Joodsche gemeente in de bij uitstek heidensche stad.

Dit aldus vereend Paulinisme en Petrinisme is het eigenlijke wezen van de Katholieke godsdienst en Kerk. Met die vereeniging „is het Christendom als *algemeen* „*heilsprincipe* vastgesteld, en alle tegenstellingen, welke „het in 't particularisme van 't Jodendom wilde vasthouden, „zijn in het universalisme des Christendoms opgelost. „Zulks is op twee punten geschied; op welke eene dubbele „rij van verschijnselen elk zijn eigen zelfstandig verloop „heeft. Het eene punt wordt gevormd door het Evangelie „van Joannes, het andere ligt in de Roomsche Kerk. Op „deze beide punten had het Christelijk bewustzijn het„zelfde doel in 't oog: de realisering van 't idee der Ka„tholieke Kerk. In 't Evangelie van Joannes stelt zich „deze ontwikkeling naar hare ideële zijde, in de Roomsche „Kerk naar hare praktische zijde voor" [1]).

Het opmerkelijkst hierbij is, dat Baur zoovele schriften der Apostelen en Evangelisten als onecht verwerpt, omdat zij reeds te *Katholiek* zijn, en hij in de Katholieke Kerk de *vereischte* ontwikkeling ziet van de *absolute godsdienst*, dat is, des Christendoms en des Christelijken bewustzijns.

II. Dan het Christendom, zoo gaat hij voort, moest zich niet enkel als „*absoluut heilsprincipe*", maar tevens als *absoluut* „cosmiesch of *wereldprincipe*" ontwikkelen, dat is, „als principe eener zich historiesch ontwikkelende „maatschappij (*Gemeinschaft*) vasten voet in de wereld „verkrijgen."

---

1) Baur, t. a. p. bl. 155.

Daartoe moest het Christendom door het Gnosticisme en Montanisme [1]) als in beweging gezet worden, maar wederom beiden overwinnen. Namelijk: „Indien (van de „eene zijde) het Christendom zelf eene Joodsche sekte „zou geworden zijn, wanneer de daaruit zich ontwikkelende „Katholieke Kerk het particularisme van het Jodendom niet „overwonnen had, zoo dreigde daarentegen van de andere, „naar het heidendom gekeerde zijde, het niet minder „groote gevaar der veralgemeening en vlugtigmaking van „zijn inhoud, waarbij het Christelijk bewustzijn in zijn „grenzenlooze uitbreiding zijn historiesch karakter geheel „zou verliezen" [2]).

De zoo nuttige strijd met het Gnosticisme, waardoor het Christendom zijn *bepaalden* inhoud verkreeg, werd gevoerd 1°. op dogmatiesch en 2°. op kerkelijk gebied.

1. Op het dogmatische streed men er tegen, óf meer speculatief gelijk Clemens van Alexandrië en Origenes, die bijzonder aandringen op 't onderscheid van geest en stof en de vrijheid van den mensch; óf meer historiesch en positief gelijk Tertulliaan en Irenaeus. Wij hebben daarmede kort zaamgetrokken wat Baur lang en breed behandelt. Maar eene plaats over Tertulliaan willen we aanvoeren, waarin hij de noodzakelijkheid van de Katho-

---

1) Baur beschouwt het Montanisme te zeer als speculatief, het was eigenlijk *piëtistiesch* en biedt met het Gnosticisme denzelfden strijd aan als die van 't Anabaptisme en piëtisme met het abstracter en dogmatischer Protestantisme. Dat het Montanisme een volkomen rijk Gods op aarde wilde en 's werelds einde als nabij aanschouwde, heeft het gemeen met alle overdreven praktische of piëtistische rigtingen. 't Heeft den *haast* van 't Materialisme.

2) Gelijk in 't Protestantisme, mogen wij zeggen, waarvan het Gnosticisme een voorspel was.

lieke methode ter handhaving van 't Christendom tegen de Gnostische speculatie aantoont: „Men zou meenen, „dat de strijd met de Gnostieken over hetgeen als ware „Christelijke leer gelden moest, niet gemakkelijker en „eenvoudiger beslist had kunnen worden dan door de van „beide partijen aangenomen Christelijke schriften. Maar, „mogten de bestrijders (de Gnostieken) het gezag van „dergelijke schriften al niet verwerpen, zoo beperkten „ze die toch op verschillende wijzen, daar zij, in 't alge„meen verschillende beginselen (der dingen) onderscheidend, „niet alles in de schriftuur voor even goddelijk en geloof„waardig hielden. Bovendien kon men, ook wanneer men „het over de schriften volkomen eens was, over den zin „derzelven van zeer verschillend gevoelen zijn, en zoo stond, „daar ieder die schriften naar zijne zienswijs verklaarde, „ook op dit gebied slechts *meening* tegenover *meening*. „Dewijl beide partijen met evenveel regt de schrift voor „zich deden gelden, kon de strijd over de schrift zelf „slechts door een ander boven de schrift staand principe „beslist worden. Welk principe moest dat zijn? Het is „hier het pnnt, waar, in den ontwikkelingsgang der van „haar idee zich bewust wordende Kerk, een nieuwe en „beteekenisvolle akt volgde. In den strijd met de Gnos„tieken werd aan de overlevering voor 't eerst die ver„houding tot de schrift gegeven" [dus van de Apostolische tijden af] „welke zij sinds in 't leerstelsel der Katholieke „Kerk steeds behouden heeft." [Echter werd die methode niet eerst toen uitgevonden, maar men er slechts duidelijker van bewust. Immers onmiddellijk laat Baur volgen:] „*In „eenen tijd, in welken de Kanon der als apostoliesch gel„dende schriften nog zoo weinig was vastgesteld, berustte „het geheele bestaan des Christendoms op traditie*; maar

„wat de traditie principiëel en naar haar begrip was, „dat leerde men eerst toen men met bestrijders te doen „had, tegen welke men zich niet konde doen gelden, „zonder zich op een boven de schrift staand standpunt te „plaatsen" [1]). — „Slechts door bemiddeling der Apostelen „kon de van Christus uitgegane waarheid de overeen-„stemmende leer der Christelijke gemeenten worden; zijn „nu de Apostelen zelven slechts als overleveraars der „leer van Christus te beschouwen, dan zijn zij slechts het „eerste lid eener in den loop des tijds zich immer verder „uitstrekkende reeks."

2. De strijd tegen de Gnostieken op kerkelijk gebied werd insgelijks op twee wijzen voortgezet.

De Katholieke hiërarchie ontwikkelde zich uit de Christelijke gemeenten die naar 't voorbeeld der Joden geordend waren, maar dat was geen *val*, het was de noodig gevorderde in 't Christendom liggende ontwikkeling; 't was behoefte der Christenen aan eenheid met elkander en met Christus waardoor de hiërarchie werd voortgebragt. Men kon zich de verhouding der gemeente tot Christus niet als innig en levend denken, indien geen bisschop hem vertegenwoordigde; men had niet zonder grond, zegt Baur, reeds in de engelen der zeven gemeenten in de Apokalyps het idee van 't episcopaat gezien; en daar deze vele cirkels weder in eenen grooteren moesten worden zaamgevat, ontstond de Paus van Rome. Wel te verstaan: dat er een Paus ontstond, was gevolg der behoefte aan eenheid, maar dat die Paus juist de Bisschop van Rome was, kwam voort uit de grootheid dier stad. Alweêr op de vraag, hoe die ontwikkeling door Baur als een overwinning op het Gnosticisme en Monta-

---

[1]) t. a. p. bl. 234.

nisme beschouwd wordt, luidt het antwoord: „het episco-„paat vestigde niet alleen tegen de excentrische, in 't vage „zich verliezende, oplossende en vernietigende streving „der ketterijen, een vast zamenhoudend, alle verwante „elementen aantrekkend middelpunt, maar voerde ook de „Christelijke gedachte uit de transcendente sferen der „bovenzinnelijke wereld op het gebied der geschiedenis „en der werkelijkheid — het matigde en bekoelde de „ecstatische overspanning van het Chiliastiesch geloof, „zoodat dit toegaf aan verstandige op praktijk gerigte „bezonnenheid, — en verzoende het Christelijke bewustzijn „in zooverre met de wereld, dat het Christendom op den „breeden grondslag eener Katholieke Kerk de baan zijner „historische ontwikkeling kon opgaan" [1]). De pastoraal-brieven van het nieuwe Testament, welke Baur niet voor apostoliesch erkent, worden hier ter bevestiging dier ontwikkeling aangevoerd. Hoofdoorkonden daarvoor zijn ook de Ignatiaansche brieven, en de brieven van Clemens.

De tweede wijze waarop het Christendom door de hiërarchie zegevierde was, dat de overlevering hare ordelijke aaneenschakeling verkreeg in de Bisschoppen. Zij golden als vertegenwoordigers van Christus, en al verder als opvolgers der Apostelen. Men beriep zich op de van de Apostelen gestichte Kerken waarin met de opvolging de leer voortduurde, want in 't Katholieke stelsel, dat zich meer en meer vestigde, veronderstelt de overlevering het episcopaat, en het episcopaat de overlevering.

Dat hiërarchiek systeem, waarvan Baur de grootschheid en eenvoudigheid roemt, ontwikkelde zich bijzonder door

---

[1]) t. a. p. bl. 251

de kerkvergaderingen, waarbij het episcopaat optrad als orgaan van den H. Geest.

III. Maar het Christendom, tot nog toe slechts beschouwd als *absoluut heilsprincipe* en als *absoluut of historiesch principe* in de Kerk, ontwikkelde zich tevens als *hoogst openbaringsprincipe.*

Het Christelijk heilsprincipe moest een algemeen ontwikkelingsprincipe der wereld, moest Katholieke Kerk worden: maar die Kerk kon geene bloote uitwendigheid, geen vorm zijn zonder inhoud; integendeel zij moest bezield en vervuld zijn met een aan haar beantwoordend idee. Dat idee was de Godheid van Christus. De drie eerste Evangelisten wisten daarvan nog niets, in Paulus ziet men den overgang en eindelijk in het Evangelie van Joannes, waarmede ook de Katholieke Kerk zich meer bepaald vestigt, wordt Christus als God beschouwd. Na en door veel worsteling met Sabellianen, Artemonieten, Arianen, enz. zegeviert dat idee op 't concilie van Nicea. Dat idee is het idee der *absolute openbaring* en ligt ten grond aan de Katholieke Kerk.

Aan deze in een Protestant merkwaardige overtuiging, dat Christus' godheid het bezielend idee is der Katholieke Kerk, mengt zich echter bij Baur iets van 't Protestantsche *egoïsme.* Hoe hoog dat idee zij, het is, naar zijn oordeel, slechts reflex en gevolg van 't idee der Verlossing of des heils, en staat daarmede in verhouding als het middel met het doel [1]). Zeer zeker, naar het Protestantisme — 'twelk zoogenaamd ethiesch, van zonde-bewustzijn uitging, en waarin het zoozeer alleen om het *ik* te doen was, dat

---

[1]) t. a. p. bl. 282.

men het geheele Evangelie in zonde-vergeving deed bestaan — kan de godheid van Christus voorkomen als een daaruit ontwikkeld of gereflecteerd idee, als een Kantiaansch postulaat; maar dus is noch de waarheid, noch de gang der geschiedenis. In de Katholieke Kerk is de waarheid geen *gevolg* van de praktijk. 't Zij ongelukkig voor de theorie van Baur, waarin uit het absoluut *heils*principe het absoluut *openbarings*principe volgt, maar het is zoo.

Overigens doet Baur hierbij ook de belangrijke bekentenis, dat met het idee van Christus' godheid het idee der menschelijke vrijheid gepaard ging, ofschoon het een en het ander niet werd overeengebragt [1]); alsook, dat de *uitsluitende* eenheid der Kerk het noodzakelijk gevolg is van de godheid van Christus en het voor de Kerk onmisbare stelsel van traditie [2]).

Aan dat idee der vrijheid hechtte zich ook het idee van duivelen, als van engelen die hunne vrijheid misbruikt hadden.

Eindelijk tegen de Montanisten bepaalde men, dat de zondaren nog tot de Kerk behoorden. En daarmede sluit eigenlijk Baur's beschouwing van het Christendom als *hoogst openbaringsprincipe.*

IV. Maar het Christendom ontwikkelt en realiseert het absoluut idee 'twelk zijn wezenlijke inhoud is, in steeds grooteren omvang. Het kon zich niet als *heilsprincipe* doen gelden, zonder het particularisme des Jodendoms door de algemeenheid van dat heil op te heffen; het kon als *wereldprincipe* of zich historiesch ontwikkelende ge-

---

1) bladz. 352—353; naar zijn zeggen wist men niet van genade!
2) bladz. 354.

meenschap geen vasten voet in de wereld verkrijgen, zonder in het idee eener *Katholieke Kerk* van de eene zijde den Gnostischen Christus te verwerpen, waardoor het in een wereldproces zou verloren gaan, en, van de andere zijde, den Montanistischen Christus af te wijzen, welke aan de geschiedenis aanstonds een eind zoude maken [1]); het kon evenzoo den inhoud van zijn dogma, als de absolute, der Kerk inwonende waarheid, zich niet bewust worden, zonder in zijn begrip der homousie (medezelfstandige wezenheid), dat is, in het idee eens met God wezenlijk identischen Christus [2]), zich zelve als de *hoogste absolute openbaring Gods* daar te stellen. Maar ook daarmede had het Christendom de sfeer nog niet doorloopen, waarin dit het absoluut idee zijns wezens verwerkelijken moest. Wat moest het derhalve nog doen? De onchristelijke wereld overwinnen en beheerschen: *wereldbeheerschende magt worden.*

Reeds het idee eener Katholieke Kerk, in zoover het zijn historiesch bestaan in de wereld te verwerkelijken heeft, veronderstelt in zich eene ook uiterlijk over alles heengrijpende, elke vijandige tegenstelling overwinnende magt. Is het Christendom absolute godsdienst, dan moet het ook wereldgodsdienst worden. — We hebben er niets tegen.

Daarop geeft Baur eene beschrijving der inwendige magt waardoor het Christendom de wereld overwon: hoe heidensche en philosophische gedachten, meer en meer godsdienstig wordend, eindelijk zwichtten, en het

---

1) Baur gevoelt zeer goed dat de Katholieke Kerk, bij uitstek historiesch zijnde, noch overdreven speculatief noch overdreven praktiesch is.

2) Men lette wel, dat wij met de woorden van Baur resumeren en een dergelijke uitdrukking niet voor onze rekening nemen.

Christendom alle vervolging te bovenkomend eene objectieve wereldmagt werd, die Constantijn erkende.

Maar wat was daartoe het middel? Het Episcopaat. Dit werd „de vorm eener kerkelijke verbinding, die van „den eenen kant evenzeer voor eene oneindige (onbe„paalde) uitbreiding vatbaar was, als het van den anderen „diende, al de haar behoorende ledematen op het innigst „te verbinden, en zoowel in het verledene terugging als „greep in de toekomst. Men kan met regt beweren, dat „het alleen het Episcopaat was, 'twelk de historische ont„wikkeling van het Christendom mogelijk maakte en „daaraan den weg voor zijne historische toekomst baande, „dewijl het goddelijk en menschelijk, geestelijk en wereldlijk, „het hooge en het geringe, het nabijzijnde en verafge„legene in zich vereenigde, en terwijl het zich op geene „wijze sloot voor het boven zin en wereld uitgaande (Transcendenz) des Christelijken bewustzijns, van den „anderen kant even weinig het werkelijk bestaande en de „behoeften van het oogenblik miskende" [1]).

V. Eindelijk wordt het Christendom beschouwd als *zedelijk godsdienstig principe* in zijne algemeenheid en tijdelijke beperking.

De hooge deugd der Christenen, en de zedelijke verbetering wordt aangetoond in verschillende opzigten, maar tevens hare eenzijdigheid en beperktheid besproken, welke naar Baur blijkt uit de heerschende bijgeloovigheid, en waarbij hij het rigorisme van den Montanistischen Tertulliaan met de leer der Kerk verwart.

De ascese en boetdoeningen, ondanks den eerbied voor het ter verrijzenis bestemde ligchaam, worden afgekeurd, en

---

[1]) bl. 417—418.

moeten zoowel als het onderscheid van maagdelijken staat en huwelijk, van doodzonde en dagelijksche zonde daardoor worden uitgelegd, dat men het absoluut niet geheel en niet op allen kon toepassen; overigens vindt hij de opera supererogataria niet overeenkomstig het Evangelie. Ook vermeldt hij, dat men van de geestelijken hooger deugd vorderde, en daarom op den maagdelijken staat bij hen aandrong.

Het wezen der Christelijke zedelijkheid werd bijzonder in de uiterlijke handeling gesteld, en beantwoordde volgens Baur (die hier in tegenspraak met zich zelven is) aan de natuur der Kerk, zoodat de deugdleer der eerste Christen eeuwen den stempel draagt van 't later Katholicisme. Gaarne nemen wij dat aan, want de zedeleer der Kerk is niet veranderd.

Ten laatste bespreekt hij den cultus, maar zoo oppervlakkig en zoo kort, dat wij zijnen geest niet meer herkennen. Met het vorige staat het niet in het minste verband. Hij maakt er zich af met te zeggen, dat men in den beginne zich aan Christus herinnerend bij elkander kwam, om, als hij, een liefdemaal te houden, maar Joodsche ideën indrongen, die een priesterschap en een offer voortbragten.

Toen we lazen, dat door den schrijver des briefs aan de Hebreën het *priester idee* werd ingevoerd, hadden we geheel andere verwachtingen en konden zulk een' droevigen afloop niet vermoeden.

Hij eindigt met de volgende vrij duistere woorden: „Sinds, in de lange periode van rust [?] die de Dio„cletiaansche vervolging voorafging, in alle groote steden „zich de aanzienlijkste kerkgebouwen verhieven, en de „heidensche kunst met het Christendom huwde, om de aes-

„thetische vormen der oude wereld op Christelijken bodem „te verplanten, volgde daardoor ook eene verzoening der „tegenstellingen, in welke het over de heidensche wereld „zegepralende Christendom zelf weder van de verlokkende „banden des heidendoms omwonden werd en de weder- „zijdsche elementen zich immer dieper en inniger door- „drongen, maar slechts zoolang, dat de echt zedelijke, in „het Christendom wonende, over alles heengrijpende „geest zich (zijne krachten) weder zamenvatte om de „vreemde en toegeëigende vormen evenzoo weder van „zich af te schudden, gelijk het die in 't verloop zijner „tijdelijke ontwikkeling had aangenomen" [1]).

Gebeurde dat door de vervolging van Diocletiaan of eerst met de reformatie? Noch het een noch het ander schijnt bedoeld. Immers Baur zal wel niet beweren, dat door en na de vervolging van Diocletiaan, de Katholieke Kerk ophield heidensche vormen aan te nemen. En als het van de reformatie te verstaan is, hoe kan dat betrekkelijk zeer kort tijdperk van rust *lang* genoemd worden? En welke zijn die vormen welke worden afgeschud? Alleen die van den cultus? Het Protestantisme heeft meer gedaan.

Welligt hebben we dit zeggen, en de geheele opvatting van Baur door die van Rothe te verklaren, die we thans zullen mededeelen, ofschoon 't werk van Rothe ouder is.

In het werk van Rothe [2]) wordt het Hegeliaansche

---

1) bl. 497.

2) *Die Anfänge der christliche Kirche und ihrer Verfassung.* — Von Richard Rothe, Professor der Theol. zu Wittemberg. 1837.

schema bepaalder gevolgd dan door Baur geschiedt. Het bevat dien overeenkomstig drie boeken:

Het eerste boek handelt over „de verhouding der Kerk tot het Christendom *an sich* beschouwd"; het tweede over het werkelijk ontstaan der Christelijke Kerk (het *dasein*); het derde over de ontwikkeling van het begrip der Christelijke Kerk in haar eerste stadium (waarin zij *für sich* wordt). Wij echter, niet Rothe, voegen er die Hegeliaansche termen bij.

Het eerste boek bevat het eigenlijk idee *in abstracto*. Het is als volgt:

Het Christendom is, als een van Christus uitgaand leven der menschheid, godsdienstig van aard.

Zooveel te meer is het maatschappelijk (*ein gemeinsames*), want het maatschappelijke behoort tot de menschelijke natuur, welke zich in de godsdienst volmaakt.

Oorspronkelijk is wel dat leven innerlijk, geheel geestelijk, en wordt door 't geloof aan den Verlosser, in 't binnenst van het ik geboren, waaruit het zich in de vormen van denken en willen ontwikkelt, maar het kan onmogelijk in die naakte innerlijkheid blijven, het moet zich uiten, het moet voor anderen zijn, het moet zich verwerkelijken; en door die uiterlijkheid gaat het innerlijke niet verloren, integendeel het wint er door; daarin bestaat juist het leven der godsdienst als zijnde „ein gemeinsames" [1]).

Die maatschappelijkheid waarin het zich uit en leeft, moet er aan beantwoorden door eenheid, algemeenheid en organisatie. Zij werd ook van Christus gewild en verstaan

---

1) Menzie toch de tegenspraak! Wat *oorspronkelijk* geheel innerlijk is kan zich niet in maatschappelijkheid *voltooijen*.

onder de woorden van „Godsrijk" en „hemelrijk"; want het Christendom als absolute [volkomen] godsdienst moet bijzonder *rijk* of maatschappij worden, en dit rijk zijn voltooijing verkrijgen door eene historische ontwikkeling, door vrije daden der menschheid die in de verlossing is ingegaan.

Maar hier is de vraag, tot welk rijk of maatschappij de Christelijke godsdienst zich ontwikkelen moet: tot *Kerk* of tot *staat*? waarop het antwoord luidt: de godsdienst moet eerst *Kerk* worden en de *Kerk* vervolgens in den *staat* overgaan. Eerst dan is het godsrijk volkomen.

Zulks wordt verduidelijkt door eenige uitlegging van 'tgene *Kerk* en *staat* zijn. *Kerk* rust het naast op *godsdienst*, *staat* op *zedelijkheid*. Maar godsdienst en zedelijkheid zijn eigenlijk hetzelfde, zoolang dus de godsdienst slechts *Kerk* is, blijft zij onvolkomen; zij moet zedelijk, dat is *staat* worden, en deze alsdan van de godsdienst doordrongen houdt op slechts gewoon zedelijk te zijn, en is het volkomen Godsrijk.

Die ontwikkeling heeft plaats door *strijd* [de Protestantsche of Hegeliaansche bemiddeling].

De godsdienst is aan de booze wereld tegenovergesteld: zij moet dus hare maatschappelijkheid verkrijgen, en zoowel zich tegen de wereld staande houden als die overwinnen, door eerst een eigen organisme voort te brengen of *Kerk* te worden. Hoe grooter die strijd is tusschen de godsdienst en de wereld, des te meer ontwikkelt zich dat kerkelijk organisme, des te meer grijpt de *Kerk* in den *staat*, maar juist daardoor lost zich de *Kerk* weder op. Immers hoe meer zij in den *staat* de wereld bestrijdt, en daarin grijpt, te meer wordt de *staat* van godsdienst doordrongen en verzedelijkt, zoodat ten laatste het oogenblik geboren

wordt, dat de Kerk in den volkomen zedelijken staat vergaat.

Het organisme, door de Kerk gevormd of uitgemaakt, is dus slechts voorloopig, en dient om den wereldlijken Staat zoo te verzedelijken en van godsdienst te doordringen, dat hij eindelijk zelf tot een veel beter, ja tot volkomen organisme aan de godsdienst verstrekt, die daarin hare hoogste maatschappelijkheid bereikt.

Ingevolge van deze theorie berispt de schrijver de Protestanten die over het verval hunner Kerk klagen; juist dat verval is eene reden van verblijding! Want de Kerk moet vervallen en vergaan, en deze haar ondergang kondigt de volkomen verzedelijking van den Staat, het naderend godsrijk aan. Nog eens: de Kerk is nog onvolkomen maatschappij of godsrijk; zij poogt *algemeen* te worden, maar zij kan het niet; vandaar zoovele scheuringen of velerlei kerken; maar die scheuringen zijn inderdaad een vooruitgang, en reeds dat de Kerk nationaal wordt, is voor haar de weg om in den volkomen zedelijken Staat te vergaan.

Op de vraag, hoe dan de algemeenheid en eenheid der godsdienst „*gerealiseerd*" wordt, daar er toch niet *één* staat maar *vele* verschillende staten zijn waarin de Kerk vergaan moet — antwoordt hij: „als *politieke* onder„scheidingen gesteld zijnde, houden de verscheidenheden „op *tegenstellingen* en *uitsluitend* te zijn; [zij zijn dit eigenlijk nooit geweest, en dat ophouden van strijd is nog geen positieve verbinding;] alzoo in plaats van te „scheiden worden zij (de nationale verscheidenheden) „veeleer een *verbindend* beginsel." Juist de vraag is, hoe eene positieve eenheid of *verbinding* kan plaats grijpen; maar Rothe geeft geene verklaring waarin die positieve

verbinding, vergeefs door de Kerk gezocht, bestaan zal. Men moet zich tevreden houden met het Hegeliaansch beginsel, waarnaar uit het bloot negatieve noodzakelijk het positief affirmatieve volgt.

Christus heeft dus, volgens Rothe, zeer zeker gewild, dat er eene Kerk zoude ontstaan, en schoon hij haar niet stichtte, hij rigtte daar alles voor in; daartoe behoort zijne aanstelling van Petrus, zijn zeggen dat hij aan dien apostel de sleutels geeft van het hemelrijk enz., en te dier plaatse heeft Rothe den schijn Katholiek te spreken. Doch Christus wilde de Kerk niet voor altijd. De gemeenschap der verlosten welke hij als voleinding op 't oog had, was de *βασιλεία τοῦ θεοῦ*, dat is, zegt Rothe, de *politieke* vorm der maatschappij. Tot dat doel ging reeds de godsdienst van den Joodschen *staat* uit.

Opmerkelijk is zijne wederlegging van 't Protestantsch idee eener onzigtbare Kerk, welke, zegt hij, „eene *contradictio in adjecto* is".

Om te besluiten: de ware maatschappij daar 't Christendom zijne voltooijing in vindt, is de volkomen Staat, waarbij het staatsbestuur zich belast met de tucht en opvoeding die eerst der Kerk behoorde, het geloof overgaat in wetenschap, (op eenigzins van Hegel afwijkende wijze) en de eerdienst in de volkomenheid der kunst.

Het tweede boek behelst, in tegenoverstelling der voorgaande abstracte beschouwing, de objectieve geschiedenis, en vermeldt op wat wijze de Kerk werkelijk is ontstaan.

Aanvankelijk vormden de Christenen *gemeenten*, die uit het Jodendom als groeiden, en van *democratischen* aard waren. De organisatie die zich daarbij ontwikkelde, bestond uit oudsten, die beurtelings priesters (*πρεσβύτεροι*) en bisschoppen werden genoemd, maar de magt niet had-

den der latere bisschoppen [1]), verder uit diakenen en diakonessen. Allen waren in democratischen zin ambtenaars der gemeente, van welke zij hun gezag en magt ontleenden.

Hoe zijn dan die eigenlijke Bisschoppen ontstaan welke hooger gezag en magt hadden dan de priesters? Rothe verwerpt als volstrekt onaannemelijk en ongegrond, de gewone Protestantsche bewering, waarnaar de Bisschoppen uit zekere voorzitters of presidenten der vergaderde gemeenten ontstaan zijn, en brengt daar afdoende bewijzen voor aan; maar, overeenkomstig zijne theorie, beweert hij, dat de Apostelen zelven de Bisschoppen hebben aangesteld, en door die instelling de eigenlijke Kerk gesticht.

Het idee van eene Kerk lag in het Christendom, was reeds in Christus zelven, en van den beginne af streefde dat idee zich te verwerkelijken. Paulus inzonderheid was er vol van. Maar de Apostelen die het tot eene werkelijkheid moesten maken, wilden zulks niet, dan nadat de tijd daarvoor rijp, en de behoefte aan eene Kerk even levendig gevoeld als werkelijk voorhanden was.

Omstreeks het jaar 70 na Christus zoude naar Rothe de bisschoppelijke orde of instelling door de Apostelen zijn ingevoerd, bijzonder door den H. Joannes. Onder de redenen die hij aanbrengt waarom dit te dien tijde en zeker niet later zou geschied zijn, bekleedt deze eene eerste plaats, dat tot dien tijd in de personen der Apostelen en hunner afgevaardigden of „gedelegeerden" de noodige gemeenschap of eenheid aan de Christelijke gemeenten gegeven was; [alzoo bestond die eenheid, of Kerk reeds,

---

1) Ook sommige Katholieken beweren, dat in den beginne dezelfde *personen* bisschoppen en priesters waren, maar geenzins dat de bisschoppelijke *magt* eerst later ontstaan is.

en werd zij niet, gelijk de schrijver zegt, eerst door de Apostelen, maar door Christus gesticht;] dan daar de een na den andere uit deze wereld verscheidde, was de behoefte aan eenheid of Kerk voor de nabijzijnde toekomst zeer dringend geworden.

Eene andere voorname reden was de belegering en verwoesting van Jerusalem, waardoor het Christendom zich eindelijk geheel van de Joodsche geschiedenis afscheidde, op zich zelve stond, en als zijn materiële basis of vaderlandschen grond verloor. Zelfs het instorten van dien tempel, zoo langen tijd de uitdrukking der godsdienstige eenheid, moest, naar den schrijver, geesten en gemoederen naar eene openbare objectieve orde doen verlangen en omzien.

Dat er omstreeks dien tijd bisschoppen waren valt hem nu gemakkelijker te bewijzen. Hij haalt — 't is voor een Katholiek niet ongenoegelijk te lezen — daarvoor de bekende plaatsen uit de Apostolische vaders en geschiedschrijvers aan.

Minder bewijskracht heeft hetgeen hij aanvoert voor zijne stelling, dat [niet de priesterlijke en bisschoppelijke magt gescheiden werden, 'twelk ook een Katholiek kan aannemen, maar] de bisschoppelijke magt voor 't eerst door de Apostelen gegeven werd. Hij beroept zich op een oud verhaal van eene laatste zamenkomst der Apostelen, op hetgeen Eusebius III, 11, dienaangaande berigt, op een fragment van Irenaeus, eene plaats van Clemens, Epist. ad. Cor. c. 44. Ook de Engelen der zeven Kerken in de Apocalyps worden hier te pas gebragt. Maar op zijn hoogst zouden die plaatsen bewijzen, dat de Apostelen eene laatste verordening gegeven hadden, niet dat deze de van den schrijver bedoelde was.

Die bisschoppen nu, vinden we verder bij Rothe, waren

organen van Christus en de Kerk, zijne vertegenwoordigers en opvolgers der Apostelen. „Zou de regerende, „hoogste en souvereine magtsvolkomenheid, die de uiterlijk „Christelijke gemeenschap beheerschte, en oorspronkelijk „in de handen der Apostelen lag, op eene *zekere* en „*blijvende* wijze behouden worden, dan moest zij niet „weder als een bloot persoonlijke gesteld, maar voor altijd „aan een bepaald *ambt* verbonden worden", en dat „nieuwe ambt" stichtten de Apostelen.

Men ziet daaruit genoegzaam, welk gezag over de leer, de tucht en bediening der sakramenten door Rothe aan de bisschoppen wordt toegeschreven, zoodat we 't onnoodig rekenen zijne uitdrukkelijke woorden dienaangaande te herhalen. Desniettegenstaande noemt hij deze apostolische instelling slechts een „*tijdelijken maatregel*" en geen „*institutio ex jure divino*".

Dat dit souverein gezag der Bisschoppen, die naar Rothe te zamen, gelijk het collegie der Apostelen, de Kerk besturen en *in solidum* daartoe gehouden zijn, niet is overeen te brengen met hetgeen van den democratischen aard der gemeenten gezegd is, zal wel niet behoeven aangetoond te worden. Hij zegt daarover: „niet in bijzondere ge„meenten als zoodanig kan de kerkelijke magt zijn, en „niet uit de gemeenten kan zij afgeleid worden. Zij is „veeleer de over alle particuliere gemeenten souvereine „magt, namelijk juist de magt van 't Christelijk principe „zelf, de souvereiniteit der godsdienstige, dat is, *in con*„*creto*, der Christelijke rede (*Vernunft*), welke wezenlijk „in den Verlosser zelven ligt, en van dezen uitdrukkelijk „op zijne Apostelen overgedragen was. Maar juist om daad„zakelijke magt, *beheerschende* magt te zijn, moet dit „souvereine principe aan de gemeenten bewust zijn als

„haar eigen principe zelf, namelijk als het eigenlijke „ware, en alzoo rusten op eenen democratischen grond- „slag, — „gelijk" — wordt er in een noot bijgevoegd — „ook in in het politieke het gezag en de magt des staats „niet voortkomt uit het gezag en de magt der bijzondere „communiteiten of burgers, - zelfs niet in een republiek - „maar de magt en het gezag is van het politiek principe „zelf, *la souveraineté de la raison*, en als zoodanig eene „goddelijke [1])".

't Is de toepassing der pantheïstische constitutionele theorie op de Kerk, die tevens een dieper blik in de ideën van Rothe vergunt.

Het derde en laatste boek beschrijft de ontwikkeling van het begrip der Kerk in haar eerste stadium. 't Is noch het abstract begrip, noch de bloote werkelijkheid, maar het zich in de geschiedenis ontwikkelend begrip.

Naar Rothe lag het in het idee van Christus en Christendom, alsook in hetgeen Paulus van de Kerk leert, dat deze één, heilig, algemeen, apostelijk, en wel *uitsluitend* één zoude zijn. Hij erkent ook, dat men reeds bij alle Vaders vóór 't concilie van Nicea deze *kenteekenen* der ware Kerk beschreven vindt, en men zou zich daar weder verbeelden eenen Katholiek te lezen, want hij beroept zich op de meeste dier plaatsen die de Katholieke theologanten plegen aan te voeren. Een niet minder zeldzamen indruk maakt het, als Rothe beschrijft, hoe men de ketterij beschouwde, men haar verweet nieuw te zijn, zich alleen op de afgetrokken Schriftuur te beroepen, zich te veranderen en te verdeelen, en naar het eerste begin terug te willen. Immers deze meestal uit Tertulliaan genomen veroordeelingen zijn

1) bl. 517.

allen op het Protestantisme bij uitstek toepasselijk.

Men herinnere zich echter, dat naar Rothe de Kerk nog het eigenlijk Godsrijk niet is, en zich weder moet oplossen. Hij beijvert zich dus om aan te toonen, dat er zich weldra eene tegenspraak voordeed welke ten laatste die oplossing moet aanvoeren.

Dat idee der Kerk, of dier hoedanigheden van heiligheid, algemeenheid, eenheid, is à priori opgevat, en niet door abstractie uit de werkelijke „*empirische*" Kerk opgemaakt. Naarmate zich dus die ideën moeten bepalen en toepassen op de werkelijkheid ten gevolge van den strijd met Montanisten, Donatisten en Novatianen, ondervindt men steeds grooter moeijelijkheid die kenteekenen in de werkelijk bestaande of „*empirische*" Kerk aan te toonen. Dat is met andere woorden: men gevoelt eenigermate dat de Kerk nog het ware Godsrijk niet is. Zulks had weder dit gevolg, dat men ten laatste niet meer de openbaar bestaande Kerk naar dat hoog of absoluut idee, maar integendeel het idee naar die openbare Kerk mat, zoodat het Episcopaat de toets werd der *algemeenheid*, en daaraan ook de heiligheid werd toegeschreven, in zooverre de Bisschoppen in het Apostoliesch ambt waarmede zij bekleed waren, door den H. Geest bestierd werden. Aan dezelfde oorzaak is het naar Rothe toe te schrijven, dat men de eenheid der Kerk objectiveerde in den Bisschop van Rome, waartoe inzonderheid Cypriaan den weg baande, wiens opvatting weldra algemeen werd.

In zeer korte woorden wordt ten slotte heengewezen naar de aldus voorbereide wederoplossing. Niet slechts begon men eindelijk, gelijk het in Augustinus zigtbaar is (!) te gevoelen, dat niet de ideële Kerk aldus naar de empyrische Kerk moest afgemeten worden, maar op het

oogenblik dat het begrip der Kerk tot zijne mogelijke voltooijing kwam bij 't ophouden der vervolging onder Constantijn, werd de Kerk tevens over den Staat geplaatst, en van toen af hield de strijd daarmede niet op, totdat in de Reformatie de ondergang der Kerk begon.

Bij het werk is nog een aanhangsel gevoegd, waarin de echtheid der brieven van Ignatius verdedigd wordt.

Wanneer men de Protestantsche vrijheid aanneemt van met den bijbel en de geschiedenis al te doen wat men wil, is de opvatting van Rothe het geestigst en munt verre boven de anderen uit. Die van Baur zelf schijnt er slechts eene nabootsing van te zijn. Daar zij de Protestantsche rigting welke we hier bespreken het best voor oogen stelt, zullen we ons ten opzigte van Schwegler die tot dezelfde rigting behoort, bepalen met te zeggen, dat hij draaft in het voetspoor van Baur, maar nog stouter of liever onbesuisder met de geschiedenis te werk gaand, dien twist tusschen Heidenchristenen en Jodenchristenen veel langer laat duren, zoodat niet terstond na de Apostelen, maar aan 't einde der tweede eeuw de Katholieke Kerk begin neemt, als eene ontwikkeling van het Ebionisme [!].

Maar eene derde partij is ontstaan, of heeft althans sinds eenigen tijd meer bestand gekregen. Zij is degene die gewoonlijk op de uiterste scheiding volgt, en in syncretisme en halve denkbeelden eene zekere bemiddeling zoekt.

Onder deze meenen we Ritschl te moeten tellen, die het laatst over het ontstaan der Katholieke Kerk geschreven heeft [1]).

---

1) *Die Entstehung der altkatholische Kirche*, von Albrecht Ritschl, auszerord. Prof. der Theol. an der Univ. zu Bonn. Bonn 1857.

Hij is, althans in dit werk, noch orthodox, noch piëtistiesch, noch speculatief als Baur of Rothe, en houdt zich in zijn schrijven bij zooveel omstandigheden op, dat men slechts hier en daar eene phrase vindt, waarin zijne meening over de eigenlijke zaak en hare toedragt is uitgedrukt. Hij zelf schijnt het gevoeld te hebben, en heeft achter zijn werk een kort verslag van diens inhoud gevoegd, 'twelk intusschen dat gebrek niet verhelpt.

't Spreekt van zelf, dat hij al zijne voorgangers veroordeelt als de waarheid niet gezien en begrepen te hebben. „Men is", zegt hij in zijne inleiding, „slechts gewoon als „het karakter der Katholieke Kerk den maatschappelijken „vorm (*Verfassung*) en de tegenstelling waarin deze is „met de kettersche gnosis in 't oog te vatten; (maar) dat „deze politieke vorm eene bepaalde grondgedachte over „het Christendom met zich voeren moest, en in welke „verhouding hij staat tot de vormen van het Apostoliesch „bewustzijn, daarover vindt men nergens eenige bevre„digende uitlegging" (*Auskunft*).

Hoe dan is naar Ritschl de Katholieke Kerk eerst ontstaan? Door een *val*, of, gelijk de orthodoxen beweerden, door heerschzucht en booze driften? Geenszins, het idee van eenen „*val*" weerspreekt hij ten stelligst. Niet aan heerschzucht, slechts aan de omstandigheden is het ontstaan der Katholieke Kerk en haar gezag toe te schrijven, en aan het slot van zijn werk zegt hij: „de open en niets ont„ziende beoordeeling der afwijking van deze voorwaarden, „(dat is) der oud Katholieke Kerk van de normen des „Nieuwen Testaments, is niet eene veroordeeling van dat „eerbiedwaardig tijdperk der Christelijke Kerk, maar „het onmisbare middel [!] om den voortijd te kennen. „En indien de heidenchristelijke (Katholieke) Kerk niet

„laten kon den weg te gaan dien zij gegaan is, en de „wettelijke en theocratische vormen doorleven moest, „zoo strekt het toch den mannen, die ook wij voor onze „voorouders erkennen, niet tot oneer aan de maat van „Christus en zijne Apostelen gemeten te worden", — ook dan — zulks ligt in de gedachte des schrijvers — wanneer zij aan die maat niet beantwoorden. We gelooven toch, dat die mannen welke de heer Ritschl uit zulk eene hoogte durft oordeelen en veroordeelen, dat leerlingen der Apostelen als Clemens, Ignatius, en Polycarpus, dat martelaren als Justinus, Irenaeus en Cypriaan wel zooveel op Christus gelijken als de tegen Kerk en Staat oproerige hervormers, wien het in de eerste plaats te wijten is, dat de heer Ritschl, gelijk de meeste Protestantsche geleerden, aan Christus' godheid, en offerdaad niet meer gelooft.

Maar zoo de Katholieke Kerk niet ontstaan is uit een zedelijken *val*, gelijk de heer Ritschl meermalen erkent, ofschoon hij 't soms weêr vergeten schijnt, is zij dan eene noodzakelijke ontwikkeling in den zin van Rothe en Baur? Ook dat niet. Immers *onwetendheid* beschouwt hij als de eerste en eigenlijke oorzaak van 't Katholicisme, en we zien volstrekt niet in, dat de leerlingen der Apostelen hunne meesters *noodzakelijk* moesten misverstaan, of dat de Apostelen zich onmogelijk aan de heidenen verstaanbaar konden maken.

Ritschl namelijk is van oordeel, dat de Apostelen niet oneenig waren, gelijk van Baur en Schwegler, alsmede van Rothe, schoon deze er zijne theorie niet op bouwt, beweerd wordt; dat ook de oud-Katholieke Kerk niet geboren is uit eene versmelting van Paulinisme en Petrinisme, van Christendom en Jodendom of heidendom; dat zij integendeel in het Paulinisme haren grond heeft, of

gelijk hij zich uitdrukt, geworteld is; maar dat zij een verkeerde opvatting van Paulus ten oorsprong heeft, wien de heidenen uit gebrek aan kennis van 't Hebreeuwsch en het Oude Testament niet konden begrijpen; op welken verkeerden weg zij al verder, door van haar onafhankelijke omstandigheden, is voortgedreven.

Ten einde dit aan te toonen, verdeelt Ritschl zijn werk in twee boeken. In het *eerste* wordt gehandeld over „de ontwikkeling van 't Christelijk grondbegrip", of liever „der Christelijke grondopvatting" (*Grund-anschauung*), in het *tweede* „over de ontwikkeling der Christelijke gemeente- en kerkvorm" (*Verfassung*).

In het eerste boek wordt ons derhalve, — nadat hoofdzakelijk van Christus gezegd is, dat hij slechts de liefde leerde en 't vergaan van 't Jodendom aan den tijd overliet — de grondopvatting des Christendoms in Paulus aangetoond. Zij is de leer van het *alleen regtvaardigend geloof*, waarnaar de oude wet, *ook de tien geboden* geene kracht van *wet* meer hebben. Met de onwetendheid van dat Protestantsch geloof bij de Christelijke oudheid na te wijzen, meent de heer Ritschl al zijn voorgangers te overtreffen, en het eigenlijkst beginsel der Katholieke Kerk te hebben gevat. Maar als het daarin moet gezocht worden, dan zijn reeds de Maagdenburgers hem vooruit. Zij toch toonen dat men aanstonds omtrent den *vrijen wil* Katholiek dacht of dwaalde, en klimmen dus tot het beginsel op 'twelk aan de leer van 't alleen regtvaardigend geloof ten grond ligt.

Neemt professor Ritschl dat oud-Protestantsch dogma van den onvrijen wil niet meer aan, dan bewijst hij slechts even zoo ongevolglijk te zijn als de meeste Protestanten, welke de stoicijnsche deugdleer, waarnaar men door

geen wet gebonden is, voor 't eigenlijk Christendom uitgeven, en niettemin het stoicijnsch beginsel verwerpen, 'twelk voor die leer noodzakelijke grondslag is, dat namelijk alles door een *fatum* beslist wordt, en er geen *eindige* vrije wil bestaat.

Niet minder ongelukkig heeft Ritschl, die gebruik makend van zijne Protestantsche vrijheid, een alleen regtvaardigend geloof op eigen hand heeft, uit Paulus aangetoond, dat er in het gelooven „*gehoorzaamheid*" is. Het staat ongetwijfeld in Paulus, maar even zeker is het, dat dit Katholiek en met het Protestantsch geloof onbestaanbaar is. Geen wonder dus, dat in de laatste aflevering der *Studien und Kritiken*, professor Weisz, behalve andere punten die hij in Ritschl's geloof afkeurt, van deze gehoorzaamheid niet weten wil [1]).

Nadat op die wijs Ritschl *zijn* geloof, 'twelk hij voor dat van Paulus uitgeeft, heeft aangetoond, bespreekt hij 't Christendom onder de Joden, waarbij, naar zijn plan, de uitkomst deze moet zijn, dat het ontstaan der Katholieke Kerk niet aan den invloed van 't Jodendom kan worden toegeschreven. Hij toont aan, dat de Joodsche Apostelen Jacobus en Petrus in den grond met Paulus overeenstemmen, en om slechts hetgeen ons aangaat mede te deelen — dat een deel der Jodenchristenen de Nazareërs, schoon zij de wet naleefden gelijk de eerste Apostelen, toch Paulus niet vijandig waren, doch de *phariscsche* Jodenchristenen zich tot het universalisme van Paulus niet konden verheffen en hem haatten. Zoo-

---

1) *Studien und Kritiken* 1859, erstes Heft. S. 131. Wat men van de objectieve waarheid, van den Christus houde, daarover bekommeren zich die heeren minder. 't Is in 't Protestantisme slechts om het *subjecticve* te doen.

danige waren ook de Ebionieten welke de wet van Moses nog voor alle Christenen verbindend achtten, en in 't geheel de Esseners; zij gingen in den geest des Christendoms in. Den schrijver des briefs aan de Hebreën houdt hij voor een Nazareër welke de zijnen meer en meer van 't Jodendom trachtte los te maken. Ook deze brief wordt door Ritschl niet strijdig met het Paulinisme geacht, 'tgeen hem zooveel te gemakkelijker valt, dewijl hij niet zuiver orthodox is.

Die Jodenchristenen nu, wel verre van op de Heidenchristenen dien invloed te hebben geoefend als door Baur en nog meer door Schwegler beweerd wordt, scheidden zich allengs meer af. Echter eerst na de inneming van Jerusalem onder keizer Hadrianus had de beslissende afscheuring plaats. De Jodenchristenen hadden daaraan wel het meeste schuld. Niettemin strekte dit tot groot nadeel der Heidenchristenen. Deze veroordeelden nu als kettersch, dat „standpunt 'twelk van de eerste Apostelen zelven was „ingenomen, — en maakte om wille van de Kerk de „kritische nasporing over de stichting der Kerk onmogelijk", „want slechts van de Joden was zij te vernemen; voor welker berigten weldra vertelsels in de plaats traden. Ter gelegenheid dat hij Baur en Schwegler weêrlegt, die zich voor hunne opinie op Hegesippus beroepen, hooren we dat die oude historieschrijver tusschen 150—160 na Christus „*getuige „is voor de reeds besliste heerschappij van het Katholieke „Christendom*[1]), 't welk niet lang meer draalde de Joodsche „Christenen uit hare gemeenschap te sluiten." De Katholieke Kerk heerschte dus reeds toen nog velen in 't leven waren die met de Apostelen hadden omgegaan.

---

1) S. 268.

Hoe nu dat Katholieke Christendom eerst ontstaan is, hooren we, als het Heiden-Christendom wordt beschreven.

Op nieuw wordt gezegd, dat de vraag naar den oorsprong der Katholieke Kerk niet is uitgemaakt, tengevolge eener geheel verkeerde opvatting der zaak. Men beschouwt de Heiden christenen niet voor 'tgeen ze waren, en „*in die „scherpte (Zuspitzung) in welke de hervorming ons geleerd „heeft, de leer van Paulus te verstaan en ons eigen te „maken, is zij nooit symbolische overtuiging van de Heiden-„christenen der eerste en tweede eeuw geweest*" [1]). Alzoo heeft de Kerk zelfs in de eerste eeuw het Protestantsch alleen regtvaardigend geloof niet geleerd.

Professor Ritschl heeft eindelijk het woord van 't raadsel gevonden. Onschuldige onwetendheid is de oorzaak waaruit eene historie als die der Katholieke Kerk is voortgekomen! Paulus moge de stichter van 't Christendom onder de heidenen geweest zijn, ondanks al zijn prediken en schrijven hebben de heidenen hem niet kunnen begrijpen, en hun Christendom, het Katholieke, is zooveel als een half verstaan Paulinisme.

Het eerst bewijs daarvoor wordt getrokken uit den brief van Clemens den Bisschop van Rome, geschreven omstreeks 92—96, dus nog eenige jaren voor 't overlijden van den Apostel Joannes [2]). Waarschijnlijk was hij dezelfde wien Paulus (Phil. IV, 3) zijnen medearbeider noemt, en van wien gezegd wordt, dat zijn naam in het boek des levens staat.

In dezen brief nu vindt Ritschl reeds het onpauliniesch beginsel der *wettelijkheid* en *werkheiligheid*. Clemens heeft wel

---

1) S. 272.

2) Dus zegt Ritschl; maar naar 't zeer gegrond gevoelen van anderen is die brief nog vroeger, omstreeks 68—70 geschreven.

veel van Paulus overgenomen, maar wat hij in nabootsing dezes van de verlossing door het bloed van Christus zegt, is eene van hem niet begrepen formule, welke voor hem aanleiding wordt eener verkeerde [pelagiaansche!] opvatting van Christus' dood. Ja hij vat Christus slechts op als eenen hoogepriester die onze gebeden opoffert [als *nog levenden* offeraar en offerande gelijk de Katholieken], maar niet als hoogepriester door zijn kruisdood [hetzelfde wat men den Katholieken op grond van 't Misoffer verwijt]. In 't geheel worden aan Clemens dezelfde verwijten gedaan die men nog heden aan de Katholieken pleegt te doen: Clemens grondt 's menschen verhouding tot God op de boetvaardige *werken*; de Paulinische [dat is de Protestantsche] gedachte van *'t geloof aan Christus* ontbreekt, en *geloof aan God* treedt voor dat specifiek geloof in de plaats. De gehoorzaamheid des geloofs [waarover Ritschl zijne zeer particuliere opinie heeft die hij voor de eigenlijke waarheid uitgeeft] wordt eene gehoorzaamheid aan de *geboden* van Christus, en deze dus weder een wetgever, een Moses. Abrahams regtvaardiging wordt dienovereenkomstig als gevolg van zijn geloovig *doen* voorgesteld, kortom „voor de Protestantsche *toegerekende* (*imputirte*) *regtvaardigheid* wordt onbewust de *door werken voortgebragte regtvaardigheid* in de plaats geschoven" [1]).

Dat Clemens, gelijk de Katholieken, pelagianiseert, komt van „de onvatbaarheid des heidens om de juiste „oudtestamentische veronderstellingen der Apostolische „grondideën meester te worden" [2]).

Behalve deze onwetendheid [die Paulus, en de H. Geest

---

1) 't Is intusschen niet zoo zeker, dat de H. Clemens van geboorte een heiden en geen Jood was.

2) S. 282.

nog veel minder verdrijven kon] geeft Ritschl eene karakteristieke reden op. Zij bestaat in iets, dat hij meermaal bespreekt, en *Katholiek* noemt. Dat men namelijk niet ieder Apostel afzonderlijk beschouwt of bestudeert, maar hun aller gezag (*Gesammtauktorität der Apostel*) doet gelden, en den eene door den andere verklaart. Zoo doende, zegt Ritschl, verkrijgt men het eigenlijk idee van geen eenen Apostel, maar een nieuw, 'twelk aan geen hunner beantwoordt [1]), en wordt oppervlakkig (!).

Ook Polycarpus, die groote leerling des H. Joannes, die aan Irenaeus zooveel wist te verhalen van zijnen meester en van de andere Apostelen met welke hij had omgegaan, kende het waar geloof niet, 'twelk eerst met Luther, of eigenlijk met Professor Ritschl is aan 't licht gekomen. Al aanstonds heet het: „dergelijke verschijn-„selen, als de brief van Clemens, biedt de brief van „Polycarpus aan. Ook deze heeft de *Katholische Tendenz* zich op alle Apostelen, op Petrus zoowel als op Paulus te beroepen, en „voert den lezer terug op den *wil en de geboden* Gods, als zijnde *de voorwaarde* der verrijzenis."

Het bij Eusebius voorkomend fragment van Clemens, 'twelk hij voor onecht en van een navolger van Clemens en Polycarpus houdt, legt nog meer nadruk op de *werken* en dezer *verdiensten*.

Van de drie brieven van Ignatius, welke Ritschl naar

---

[1]) Het rationalisme, 'twelk de eenheid des bijbels, dat is de godheid van Christus en de inspiratie verwerpt, kan niet anders spreken. Het vervalt in een aan 't oud Protestantisme tegenovergesteld uiterste. Het oud Protestantisme ontkende het *menschelijke* en kon dus de verschillende individualiteiten of idiosynkrasiën der Apostelen niet laten gelden, terwijl het daaruit geboren rationalisme integendeel zoozeer die menschelijke individualiteiten overdrijft, dat ieder Apostel zijn eigen leer heeft. Dat heet historiesch-grammatische kritiek.

Cureton voor echt houdt, wordt geene melding gemaakt, ofschoon er waarlijk wel Katholicisme in te vinden zou zijn.

De Herder Hermas maakt het naar zijn oordeel niet beter. Deze spreekt zelfs van „Christus' overvloedige verdienste" en moedigt aan om iets meer te doen dan streng geboden is (*opera supererogatoria*).

De akten van Paulus en Thecla (een apokrief geschrift) zijn niet onpauliniesch, maar de geheele omvang van 't waar idee staat er niet in. De brief van Barnabas verkondigt Katholicisme onder Apostolische vormen.

De martelaar Justinus die „als oudste theologische ver-„tegenwoordiger van 't op de Apostelen volgend Heiden-„christendom [waaruit de geheele Kerk bestond] van 't „hoogste gewigt is", spreekt van nieuwe *wet*, erkent niet dat de tien *geboden* opgeheven zijn, leert niet het Protestantsch gelooven of regtvaardigend vertrouwen op Christus, maar *boete* en *werkgehoorzaamheid*, en de Paulinische (Protestantsche) tegenstelling van wet en Evangelie niet verstaande, beschouwt hij 't Christendom als eene *wetgeving*.

Hoezeer die Protestantsche tegenstelling van het oude en nieuwe testament, waarnaar zelfs de tien geboden niet meer als wet zouden gelden, strijdig is met het geloof aan Christus' Godheid, en hoe weinig we ons ook om die reden over 't onder de Protestanten toenemend ongeloof hebben te verwonderen, blijkt uit eene, in dit opzigt, belangrijke aanmerking van Ritschl over Justinus.

Justinus zou, naar Ritschl, de eerste elementen der Logosleer hebben gevormd welke in 't concilie van Nicea hunne voltooijing kregen, en in strijd met de Joodsch-Christelijke zienswijze (die Ritschl voor de oorspronkelijk Christelijke houdt) geleerd hebben, dat „*Christus* in den

„ grond *de alle goddelijke openbaring bemiddelende Logos en „ als zoodanig God is.*" Daardoor, zegt hij, werd werkelijk het universeel en absoluut karakter des Christendoms aangegeven; maar daaruit werd een [noodzakelijk] gevolg getrokken door Clemens Alexandrinus en Origenes hetwelk in volslagen tegenspraak is met Paulus en den schrijver van den brief aan de Hebreën: *dat Christus ook de middelaar was van het oude verbond* [1]). Deze „ Christianisering van het „ Oude Testament maakte de invoering mogelijk van vele „ elementen der Mosaïsche wet, welke vroeger aan 't Heiden- „ christendom vreemd waren". Doordat Christus werd beschouwd als drager zoowel van 't oud als van het nieuw verbond, [hetwelk toch uit zijne godheid volgde] verloor men het middel om het oude en nieuwe verbond genoegzaam te onderscheiden [2]).

We hebben reeds gehoord hoe de op Justinus volgende vaderen Irenaeus, Clemens en Origenes, door Christus als alomvattend middelaar te beschouwen, den weg openden voor wederinvoering van Joodsche elementen. Maar deze vaders en Tertulliaan hebben niet minder het Katholicisme ontwikkeld door hunne leer van de *werkheiligheid.* Irenaeus, de leerling van Polycarpus, welke de Apostelen zelven tot meester had, heeft, naar Ritschl, volstrekt geen begrip meer van 't regtvaardigend geloof. Ook Clemens verstaat het niet, en Tertulliaan spreekt van overvloedige

---

[1]) Ten bewijze haalt hij Iren. adv. Haer. VI. 22 aan: utraque testamenta unus et idem paterfamilias produxit, verbum Dei dominus noster Jesus Christus, qui et Abrahae et Moysi collocutus est. 12, 4. Quomodo finis legis Christus si non initium ejus esset, qui enim finem intulit, hic et initium operatus est. Dit is zoo min in tegenspraak met Paulus (Gal. III, 29, Hebr. II, 2) als dezelfde leer die hij uit Clemens en Origenes aanvoert.

[2]) S. 307, 318, 319.

verdienste (!). Allen maken zij Christus tot eenen Wetgever.

Eindelijk is het Katholicisme ook in de *Constitutiones Apostolorum*, „welker eerste zes boeken den stand der „Kerk in de derde eeuw naar alle zijden vertegenwoordigen."

Tot besluit wordt weder gezegd, dat het Katholieke Christendom noch met de verkondiging van Christus, noch met die van dezen of genen apostel overeenkomt, en een eigen particulieren vorm heeft, omdat het zich op de autoriteit van *alle* Apostelen grondt, en het te veel gewigt leide op het *zedelijke* [1], ofschoon de hoofdoorzaak is, dat de Heidenchristenen het Oude Testament en Paulus' verhouding daartegenover niet konden begrijpen.

Schoon Joodsche vasten en ceremoniën, om gezegde redenen, werden ingevoerd, bleef het Katholieke Christendom behoed tegen een terugval in 't Jodendom (!) door de sakramenten. Wel is die sakramenten-leer niet overeenkomstig het Nieuwe Testament, maar daarin was het idee van genade. Daar echter dat idee in strijd was met dat der wettelijkheid, bleef men altijd wankelend van gedachte en uit die strijdigheid zijn eigenlijk de Montanisten en Novatianen ontstaan [2].

---

1) Het is in het Protestantisme met de veroordeeling der werken gegaan als met de veroordeeling der menschen; maar gelijk men den mensch tot God zelven heeft gemaakt, zoo heeft men ook de godsdienst gesteld in het *zedelijke*. Tot zoover schijnt hier Ritschl nog niet gekomen.

2) Niets is gemakkelijker dan den strijd tusschen de Katholieke Kerk en het Protestantisme te reduceren tot de kwestie over de sakramenten: maar daar zou niet uit volgen, dat het Protestantisme uit een verschil over de sakramenten ontstaan is. Zoo nogtans redeneert Ritschl over de Montanisten, enz.

Ten andere is de Katholieke leer over de genade en de van den mensch gevorderde vrije daad geen tegenstrijdigheid; wel is daarin een *geheim*, 'twelk het Protestantisme heeft willen oplossen door één der twee termen: de vrijheid, te verwerpen.

In eene tweede beschouwing over de Kerkvaders worden ten opzigte des *geloofsregels* (*regula fidei*) en de *traditie* niet minder belangrijke bekentenissen van Ritschl gedaan.

Volgens hem is het Christendom als absolute *geestelijke* godsdienst bezig, de *godsdienstige* zekerheid met de *gedachte* (de rede) overeen te brengen, dat is, heeft eene *theologie* of „*theologiesch dogmatische kennis*", en moge nu, zegt Ritschl, iemands *geloof* aan den inhoud van een geloofsregel (*symbolum*) onvoldoende schijnen onder 't godsdienstig opzigt (geen Protestantsch *vertrouwen* zijn), zoo is toch die geloofsregel ten opzigte der geheele Kerk kenschetsing en motief der theologiesch dogmatische kennis. Eenvoudiger gezegd: zonder *geloofsbelijdenis* is geen *theologie* mogelijk [1]).

Naar zijnen vorm stelt zich de geloofsregel als *traditie der Apostelen*. De eerste verschijning daarvan vindt Ritschl bij Polycarpus C. 7. „Naar Irenaeus heeft de Kerk het „alleen ware en bezielend geloof, hetwelk zij voortplant, „van de Apostelen ontvangen, en in iedere gemeente wordt „de overlevering der Apostelen bewaard [2]); daarmede „stemt Tertulliaan volkomen overeen — evenzoo komt „deze grondstelling weder voor bij Clemens Alexandrinus „en Origenes, en dat zij van toen af onafgebroken in de „Katholieke Kerk geheerscht heeft, zal geen bewijs be„hoeven" [3]).

De bekentenis is gewigtig. Niet alleen heeft van Clemens en Polycarpus, dat is, van de eigen leerlingen der

---

1) Het Protestantisme is zonder eigenlijk *dogma*, en daarom ook zonder eigenlijke *theologie*.

2) Iren. adv. Haer. III. Praef. en Cap. III, 1. Er staat niet in *iedere gemeente*, enz., maar: „in *omni ecclesia* kan ieder die wil de waarheid leeren kennen."

3) S. 338.

Apostelen af de Katholieke leer van de goede werken (het kapitale punt tusschen ons en de Protestanten) zich onder 't Heidenchristendom, dat is de geheele Kerk voortgezet, maar de vorm of methode was daarbij ten allen tijde de *traditie* als uitgaande van de Apostelen.

Het *tweede boek* handelt over de ontwikkeling der Christelijke gemeente en kerkvorm, en is hoofdzakelijk eene uitlegging hoe de Katholieke hiërarchie zou ontstaan zijn.

Het kerkelijk ambt was democratiesch gemeente-ambt en niet eene opvolging der apostelen. Diegenen werden door de gemeente aangesteld die bleken de gaven (χαρίσματα) daartoe ontvangen te hebben, welke gaven de gemeente zoowel zien en beoordeelen kon als de Apostelen. Deze laatsten echter hebben, dit lijdt naar Ritschl geen twijfel, die ambten wel het eerst ingevoerd en de orde van opvolging bepaald, maar zij waren de *bron* niet [zulks beweren de Katholieken ook niet] en zij legden slechts den grond voor 't begin (?) *sie begrunden nur den Anfang*. Dit laatste wordt des te onverstaanbaarder, daar hij de aanstelling zoozeer van de *gaven* afhankelijk maakt, dat de Apostelen voorkomen als slechts toevalliger wijze die instellingen welke soms ook zonder hen ontstonden, te hebben ingevoerd.

Ofschoon die ambtenaren in 't Protestantisme wel niet anders kunnen zijn dan *bedienaars des woords*, veroordeelt hij de Gereformeerden die op onapostolische wijze 't eigenlijk onderscheid tusschen den ambtenaar of geestelijke en den leek stellen in het *leeren*, of *leeraar zijn*: De ambten, zegt Ritschl, waren, blijkens hunne namen, van „*politieken*" aard, en iedereen kon leeren. Wij merken daarop aan, dat de namen van episcopus enz. vooral wanneer men daarbij voegt, dat de Apostelen die ambten geregeld, en de opvolging daarin bepaald

hebben, niet minder te kennen geven, dat het kerkelijk gezag niet democratiesch uit de geloovigen ontstaat.

Zijn doel, bij 't aandringen op dit onderscheid tusschen het leeren en 't ambtelijk handelen, is polemiesch; hij zoekt den oorsprong van 't bisschoppelijk gezag in de noodzakelijkheid waarin de beambte zich later bevond zich met de leering te belasten, en gevoelt niet, dat een *politiesch of maatschappelijk ambt* reeds Katholicisme aanduidt.

We laten zijne honderdmaal wederlegde bewijzen, dat alles van de gemeente uitging, ter zijde [1]), en gaan slechts na, waaruit dan toch naar zijne meening het hiërarchiesch gezag gesproten zij.

Hij houdt vol dat het niet ontstaan is door een terugvallen in het Jodendom, gelijk Neander beweert; evenmin uit het idee van priester en offer; want „de Essenische „Ebionieten hebben, door den doop als tegenbeeld van „het oud testamentiesch offer te beschouwen, iedere aan„leiding ter vernieuwing der gedachte van offer en pries„terdom afgesneden" [2]). Na andere veronderstellingen wederlegd, en lang en breed beweerd te hebben, dat *priester* of *ouderling* en *Bisschop* oorspronkelijk hetzelfde beteekenden, waarbij hij een niet gelukkigen strijd voert tegen Rothe, stuurt hij 't eindelijk daarheen, dat het bisschoppelijk gezag uit de zorg voor het onderwijs is ontstaan. Want in den beginne was de Bisschop, als zoodanig, niet met de leering belast. „Met het politiesch disciplinair

[1]) De invloed des volks op de keuze der geestelijken en bisschoppen is geen bewijs, dat het volk de instelling gaf. Indien er geene seminariën bestonden, zou ook nu nog het volk meer moeten geraadpleegd worden. Maar hoe vele andere ongegronde redeneringen komen hier bij hem voor!

[2]) S. 394

„oekonomiesch ambt der presbyteren of episkopen werd, „het is waar, het ambt [hij heeft vergeten, dat het leeren toen geen ambtsdaad was] reeds vroeg vereenigd, maar „het (leeraarsambt) werd als zoodanig in die ambten „(van Episcopen, enz.) niet gedacht" [1]).

Reeds uit den brief van Polycarpus blijkt, dat het ambt van Bisschop en priester gescheiden werd of uiteenging. Ja bij de Jodenchristenen was het Episcopaat al aanstonds „*monarchiesch*". Dewijl de *Apostel* Jacobus Bisschop van Jerusalem was, en na hem een bloedverwant van Christus gekozen werd, had dit toevalliger wijze (!) een monarchiesch Episcopaat tengevolge. Van Jerusalem ging die instelling naar Alexandrië over. Op die wijze meent hij het bewijs te ontzenuwen, dat uit de opnoeming of lijst der op Jacobus en Marcus gevolgde bisschoppen te halen is! Maar ook de elkander opgevolgde Bisschoppen van Rome, van Antiochië, van Laodicea en Cesareëa worden door Eusebius opgegeven.

Bij de Heidenchristenen is het naar Ritschl anders gegaan. Daar ontstond het *monarchieseh* van de priesters onderscheiden Episcopaat in 't begin der tweede eeuw [dus al vrij spoedig na den dood der Apostelen], maar het had slechts de attributen van een gemeente-ambt (!). Irenaeus en Tertulliaan mogen het zoo niet berigten en de bisschoppen als van de Apostelen aangestelde opvolgers beschouwen, zij hebben zich bedrogen, en Ritschl verwerpt hunne getuigenis [2]). Ten bewijze dat het kerkelijk gezag der Bis-

---

1) S. 581.

2) *In 't voorbijgaan* wordt S. 452 gezegd, dat de Ebionieten reeds in de vorming eener hiërarchie vooruit waren, en het heidenchristelijke episcopaat, stuk voor stuk van hen overnam. De Ebio-

schoppen zelfs aan het einde der tweede eeuw nog zoo algemeen niet erkend was, worden plaatsen uit den steeds allegoriserenden Clemens Alexandrinus aangehaald, waarin deze tijdgenoot van Irenaeus de ware gnosticus (kenner en beoefenaar der Christelijke waarheid) in denzelfden metaphorischen zin tot diaken, priester, bisschop, Apostel en zelfs tot engel maakt, als men een deugdzaam mensch of waren wijze koning heet [1])! Met meer regt worden deze woorden van Clemens ten bewijze genomen van 't bestaan der hiërarchie en apostolische magt.

Intusschen Ritschl geeft toe, dat in het „laatste derde deel der tweede eeuw" de Bisschoppen golden voor opvolgers der Apostelen „rondom de Middellandsche Zee" [2]) [waartoe Gallië daar Irenaeus woonde, toch ook zal moeten gerekend worden], maar om het straks besproken allegoriseren van Clemens Alexandrinus, niet in Egypte!

Ter uitlegging van die groote verandering laat hij zijn vermoeden blijken, dat zij ontstaan is door den strijd met de Gnostieken, waarbij de Bisschoppen zich met het verdedigen der overgeleverde leer belastten; maar hij haast zich er achter te voegen: „gelijk al het wordende kunnen „we ook dit proces niet in 't bijzondere volgen". Zoo langzaam is van het *nietzijn* het *zijn* gekomen!

Bovendien: als het *leeren* zoo eigenaardig met gezag verbonden is, en bijzonder het leeren dat zich op traditie beroept, gelijk hij zelf erkent, hoe zal dan het gezag eerst later ontstaan zijn, daar vooral in het begin leering en traditie noodzakelijk waren?

---

nieten hebben integendeel hetgeen zij in de Clementienen van de hiërarchie zeggen, ontleend aan de Kerk; want hunne leer over de hiërarchie staat niet in het minst verband met hunne dwalingen.

[1]) Het blijkt uit zijne woorden genoegzaam, dat hij in oneigen-

Niet weinig moeijelijkheid baren hem de brieven van Ignatius. Ook die welke hij eenigen tijd later verdicht acht, spreken zoo nadrukkelijk van *Katholieke Kerk*, van Bisschoppen als plaatsvervangers Gods, als organen van de eenheid der Kerk, en die aan 't hoofd staan van hunne gemeenten evenals Christus aan 't hoofd der Kerk — dat zij hem in deze ontwikkeling eene uitneming schijnen aan te toonen (!). Ritschl gelooft, dat zij uit Syrië afkomstig eenen bijzonderen voortgang van 't bisschoppelijk gezag kenteekenen ten tijde van den strijd met de Gnostieken, en aan de Bisschoppen het nieuwe attribuut bezorgd hebben van stedehouders of plaatsvervangers Gods.

Maar de groote krisis, waardoor de Bisschoppen hun kerkelijk of apostoliesch gezag versterkten en bepaaldelijk de magt der sleutelen verkregen, was de strijd met het Montanisme. Dit wordt voorgesteld als niet meer dan eene reactie te zijn geweest tegen de verslapping en het zedelijk verval, zoodat de Montanisten in den grond gelijk hadden, maar zich slechts van verkeerde middelen bedienden en de zaak eenigzins overdreven. Daardoor werden de Bisschoppen niet alleen genoodzaakt de Apostolische traditie te handhaven, zoodat ze nu te meer als personificatie der traditie voor opvolgers der Apostelen gehouden werden, maar hoe meer de Montanisten de heiligheid der Kerk stelden in de deugd, en gezindheid der geloovigen, en hunne profeten verwarring stichtten, des te meer moesten

---

lijken zin spreekt: „niet dat hij van menschen gekozen is, en „niet dat hij met regt priester geacht worde, maar omdat hij met „regt onder de priesterschap gerekend wordt, en hoewel hij hier „op aarde niet met de eerste plaats vereerd wordt [gelijk een „eigenlijk priester] zal hij toch zitten op de vier en twintig troonen, „het volk oordeelen, als Joannes zegt. Clemens Alex. Lib. VI, c. 13."

de Katholieke Bisschoppen, bij 't bestaan van 't zedelijk verval, de heiligheid in de sakramenten stellen en die vermeerderen; en daar zij met de bediening der sakramenten belast waren, ontstond daaruit de „sleutelmagt". In denzelfden graad als de Montanisten zich beriepen op de aristocratie hunner profeten, beriepen zich de Katholieken op hunne Bisschoppen als vertegenwoordigers der eenheid, en verhief zich de bisschoppelijke magt. Niet weinig hielp daartoe de noodzakelijkheid waarin de Bisschoppen „als „organen der nieuw gewonnen eenheid" (?) zich bevonden, buitengewone maatregelen te nemen ter handhaving der kerkelijke tucht. „Derhalve", voegt er Ritschl achter, „behoeven we in 't geheel niet uitsluitend redenen van „heerschzucht te veronderstellen, maar de omstandigheden „hebben het onvermijdelijk gemaakt, dat de Bisschoppen, „in hunne stelling als opvolgers der Apostelen, een nieuw „attribuut (de sleutelmagt) verkregen, hetwelk in deze „ambtelijke onderscheiding op zich zelve niet begrepen „lag" [1]). De volmaaktheid kreeg het stelsel echter eerst in de middeleeuwen, toen de declaratorische vorm der absolutie veranderde [1]).

Met de bisschoppen was het dan zoover gekomen dat zij voor stedehouders Gods, en aan 't hoofd stonden van geestelijken, die tegenover de leeken den titel hadden van

1) Wat ellende! Zal ook professor Ritschl den dommen praat bevorderen, dat de Katholieke Kerk het werk is der middeleeuwen, dat toen de zeven sakramenten zijn uitgevonden, dat de leer der bemiddeling voortkomt van Dionysius zoogenaamd Areopagita enz.? Alsof er geen Grieksche, Jacobitische, Egyptische, Abyssinische, Armenische en Nestoriaansche Kerken bestonden, die met de middeleeuwen niets te maken hebben, noch ooit gezind waren iets van de Latijnsche Kerk over te nemen, en die toch, eenige punten over de triniteit enz. uitgenomen, hetzelfde gelooven, en bepaaldelijk die sleutelmagt in de biecht aannemen.

priesters. Derhalve werden ook zij priesters genoemd! Vroeger heetten de Bisschoppen ook wel priesters, maar men had gelijk Tertulliaan met dien titel slechts gespeeld [1]) (!), nu echter had de vereeniging van die twee attributen van het priesterschap en het stedehouderschap Gods een ontzettend gevolg.

Cypriaan speelde niet meer met dien titel van priester; hij maakte er grooten ernst meê. De Bisschop kreeg daardoor alles in handen, werd „onvoorwaardelijk *grond der ge-*„*meente*, haar organiserende factor"; het offer dagelijks opgedragen verkreeg de beteekenis die het thans in de Katholieke Kerk heeft [2]): wat zullen we alles noemen? de bisschop werd in dien tijd waarlijk Bisschop [3]).

Uit Cypriaan is op te maken, dat het overal en soms nog erger toeging. Te Rome inzonderheid werden reeds in de tweede eeuw, de hiërarchische belangen behartigd. De pas ontdekte schriften van Hippolytus zijn er bewijs van. Van Paus Victor, in wiens wil om Asië van de Kerk af te snijden, Herder reeds zulk een vreeselijk hiërarchieschen zin erkent, wordt gezwegen, en slechts op een geheel andere plaats in 't voorbijgaan gezegd: „het meesterachtig doen van Victor". Maar wat dan met de plaats van Irenaeus te beginnen, waar zoo nadrukkelijk gezegd wordt, dat allen met Rome om diens magtigen voorrang noodzakelijk moeten overeenkomen? Naar Ritschl haalt

---

1) S. 522.

2) Alsof dat niet reeds bij Clemens, Ignatius, Justinus, Irenaeus, Clemens Alexandrinus, Tertulliaan en Origenes gevonden wierd! Zie Döllinger *Die Eucharistie in den drei ersten Jahrhunderten*. Zie ook zijn *Hippolytus*.

3) Intusschen zoekt Ritschl daarin eene tegenspraak, dat de bisschop tot heiligheid verpligt is, en niettemin de geldigheid van zijne ambtsdaad niet afhangt van zijne persoonlijke deugd.

Irenaeus Rome niet aan als *voorbeeld*, want dat zou weinig of geen bewijskracht hebben, en heeft hier geenen zin, maar grondt Irenaeus zich daarop, dat de andere Kerken met die van Rome om hare *oudheid* moeten overeenstemmen, waarbij nog dat moeten *necesse est*, aldus verklaard wordt: „*dewijl „het, om de hoogere oudheid van deze* (gemeente) *te verwachten is, dat de overige gemeenten overeenstemmen*". Niet alleen had Irenaeus ten minste gezond verstand, en kon hij zulke *verwachtingen* voor geen *afdoend* bewijs uitgeven waarmede men alle ketters beschaamt, maar zijne woorden laten eene dergelijke uitlegging niet toe.

Wat ten slotte uit de „Apostolische Constitutiën" wordt aangevoerd, beteekent niet veel meer dan reeds bij Cyprianus gevonden wordt. Ritschl zegt met betrekking tot het Primaat:: „de eenheid der Bisschoppen wordt door hem „(Cypriaan) in den persoon van Petrus aanschouwd, welke „de op de Apostelen overgaande attributen het eerst „ontvangen had. Om wille van Petrus wordt zelfs de „gemeente van Rome, als zou daar de eerste Bisschop „geweest zijn, geëerd als stamgemeente en als de wortel „van het bisschoppelijk ambt." Er staat bij Cypriaan iets anders; maar ook na zulk een halve bekentenis, kan Ritschl niet meer volhouden gelijk hij doet, dat Petrus en de Apostelen, en na hem de Paus en de Bisschoppen van Cypriaan geacht worden evenveel gezag te hebben [1]).

De uitkomst die we alzoo bij Ritschl verkrijgen is deze. Dat ten minste reeds vóór 258, toen de H. Cyprianus den marteldood stierf, de Katholieke Kerk bestond met hare hiërarchie, haar offer voor levenden en dooden, hare sakramenten, hare leer van de goede werken enz. en over de geheele

---

[1]) S. 573.

toenmaals beschaafde wereld was uitgebreid. Zoo snel had zich onder de hevigste vervolgingen het geheele Christendom tot een niet Protestantsch en dus onwaar, echter zeer grootsch, zeer kunstig, even rijk als eenvoudig stelsel uitgebreid, 'twelk in zijne eenheid de verschillendste volken omvatte. En waarin zat die verbazende groeikracht? Niet in eene oorzaak, maar in iets negatiefs: in onschuldige onwetendheid! De heidenen konden Paulus niet genoegzaam begrijpen, noch was, zoo blijkt het, die Apostel bij magte zich hun begrijpelijk te maken. Mogten zij bij duizenden, bij honderdduizenden, ja millioenen voor Christus sterven, die liefde kon hen toch voor 't ware begrip des Christendoms niet vatbaar maken. Want voor dat begrip hebben Luther en Calvijn in de zestiende eeuw nog slechts den weg kunnen toonen. Eerst Professor Ritschl van Bonn heeft het eigenlijke in een van dat der hervormers afwijkend, gehoorzaam geloof teruggevonden.

Besluit.

Ons doel was geene wederlegging, maar uit de beweringen der geleerden op te maken, welk idee zich de Protestanten van de Katholieke Kerk vormen; en we hebben daarover een zoo overvloedig bescheid, dat wij bij de weinige plaats die ons overblijft, ons tot het hoofdzakelijke zullen moeten bepalen.

De eerste indruk van 'tgeen we gezien hebben is treurig. Onze Protestantsche broeders worden door zooveel winden van leering geslingerd, dat zij van daag iets van dit, morgen iets van dat kunnen denken, maar onmogelijk een bepaald idee van de Katholieke Kerk hebben. Hoe uiteenloopend zijn immers de gevoelens hunner geleerden, waar-

van de nieuwste wel het meest den tijd kenmerken, maar toch de vroegere niet geheel kunnen verdringen. De verwarring en onzekerheid nemen derhalve aanhoudend toe. De eene spreekt nog van het Apocalyptische beest, en de ander van noodzakelijke ontwikkeling, en wat erger is, soms dezelfde van beiden. Eer zouden de oorzaken der verwarring dan de verwarring zelve te beschrijven zijn. Men bedenke slechts dat het getal der ondergeschikte geesten of middelmatigheden *legio* is. Deze halen uit een of meer der groote schrijvers hunne ideën bijeen, verwerken die, voegen er het hunne bij, terwijl ieder lezer er naar zijnen geest, zijne rigting en ondervindingen van aanneemt of niet aanneemt, en zijne voorstellingen weder aan andere mededeelt.

Bovendien is een valsch en onwaar idee steeds onbepaald en duister, en heeft men uit het medegedeelde kunnen zien, hoe zelfs het grondidee van Christus en Christendom verloren gaat. Hoe nu zal men een bepaald idee van de Katholieke Kerk hebben, wanneer men dat in 't geheel van 't Christendom niet meer heeft [1]?

---

1) Een voorbeeld daarvan levert het onlangs uitgegeven geschrift van Dr. Wilhelm Mayer *Das Wesen und die innere Wahrheit des Christenthums*. Leipzig 1858. „In welken *vorm* — dus spreekt hij „ S. V—VI — „zal het Christendom uit de groote schipbreuk der „tijden, uit de tegenwoordige krisis overgaan in de toekomende „eeuw? Is de *kerk* die vorm? En zullen de kerk en de staat altijd „als twee gelijke magten tegen elkander overstaan? Of moet het „Christendom met de philosophie, de godsdienst met de humaniteit, „de kerk met den staat versmelten, en één worden? — Zijn weten „en gelooven aan te zien als takken van denzelfden stam? — „*Al deze vragen, ofschoon dikwijls overwogen en behandeld, wachten „echter nog op hare oplossing.*„ (!)

De oplossing door den schrijver beproefd is als van iemand die zulke zaken nog in twijfel durft stellen. 't Is grootsche pruipraat. Hij zegt Christen te willen blijven en die *onderscheidingen* behouden.

Wat intusschen is, te beginnen met de Maagdenburgers, aan al die schrijvers gemeen? Zij zijn genoodzaakt de hooge oudheid der Katholieke Kerk, en gelijk wij vroeger reeds gezegd hebben, hare wereldbeheerschende magt en invloed te erkennen. Wanneer men daar nu bijvoegt, dat die Kerk, welke de volken onder haar gebied heeft gebragt, van welke de wereld het geloof, en de hervormers zelven den bijbel ontvangen hebben, na zooveel eeuwen van strijd en beproeving niet alleen nog altijd aanwezig is, maar (gelijk we bij 't hervatten van ons opstel over den bloei der Kerk zullen aantoonen) heden een van haar schoonste tijdperken beleeft: kan men wel niet anders besluiten, dan dat de Protestanten, daarbij hun eigen toestand vergelijkend, nadenkender, ongeruster, angstiger moeten worden, steeds meer wankelen in hunne overtuiging, en zich aangespoord gevoelen eene verklaring te zoeken van 'tgeen toch die Katholieke Kerk moge zijn. De geschriften zelve die wij gezien hebben leveren, ook na aftrek van 'tgeen aan den gang der wetenschap is toe te schrijven, daarvan een duidelijk bewijs. Voorwaar het is een gewigtig teeken des tijds, dat zulke onderzoekingen gedaan en weder gedaan worden. De laatste werken der aanzienlijke Duitsche theologanten, waarvan wij verslag hebben gegeven, zijn, men zal het hebben opgemerkt, geen verhalen of beschrijvingen der Kerkelijke geschiedenis:

Met dat al meent hij te bewijzen, dat Christus geen God maar slechts een mensch is, die ons den hemelschen Vader afbeeldt, en van 'tgeen Christus is, ieder mensch een maatstaf bezit in zijn *subjectief idee*. „Dat wij aan het idee of aan het ideaal van „Christus, 'twelk wij in ons dragen, zulk een maatstaf hebben „is zeker." S. 320. En toch zullen staat en kerk, zullen weten en gelooven niet hetzelfde zijn! Als zoo de *Doctors* redeneren, hoe zal het dan gesteld zijn met het publiek!

maar ijverige nasporingen, opzettelijk en met het bepaalde doel ondernomen, om eene bevredigende verklaring te vinden over den oorsprong en het eigenlijke wezen der Katholieke Kerk. De verkregen uitkomsten zijn daarenboven van dien aard, dat zij, eer ten voordeele dan ten nadeele der Kerk uitvallende, de ongerustheid en behoefte aan verklaring moeten vermeerderen in plaats van verminderen. Men zou die uitvoerige geschriften *Protestantsche* apologiën van de Katholieke Kerk kunnen noemen, en indien Ritschl over al de vroegere voorstellingen ontevreden is, waarlijk men zal met de van hem gegevene niet meer tevreden zijn. Het leidt ons tot eene andere opmerking.

Ondanks al het beschuldigen, beschimpen en bespotten, 'twelk aan de hervorming doet denken, en onmogelijk vóór het Protestantisme zelve eindigen kan, zijn de Protestanten jegens de Katholieke Kerk veel beter gestemd en gezind. Men zie toch eens welke weg er is afgelegd!

De Katholieke Kerk is het Antichristendom, is van satan gesticht, is het groote beest der Apocalyps; zoo spraken de hervormers en Maagdenburgers.

Neen, zegt Mosheim, nadat het Protestantisme in de staatkundige orde erkenning en de wetenschap eene nieuwe ontwikkeling verkregen had, neen, de Katholieke Kerk is niet het Antichristendom, de Paus niet de Antichrist; maar dwaling en hartstogt hebben haar voortgebragt.

Nog veel grooter toenadering heeft er plaats in 't volgende tijdperk, waarin het deïstiesch en materialistiesch ongeloof zich verbreidt, en aan het Protestantisme onherstelbare slagen toebragt, hetwelk sinds ophoudt eene *openbare* belijdenis te zijn van Christus als den Zoon van den levenden God. Toen immers werden de nog geloovige Protestanten tot zekere hoogte bondgenooten van de Katholieken, en

mogten ze niet, gelijk dezen, ten bloede wederstaan, en zich op martelaars kunnen beroepen, zij hebben, bijzonder in Engeland, schoone Apologiën van de openbaring en 't Christendom voortgebragt. Men late zich door de weder heviger en geweldige woorden van dien tijd, en hoedanige we er van Herder gehoord hebben, niet over den toenmaligen toestand verblinden. Behalve het groote voordeel 'twelk er voor de Katholieke Kerk in lag, dat van toen af hare zaak bijzonder voor de zaak des Christendoms gold, en het Protestantisme als zoodanig nagenoeg niet bestreden werd, hebben de uitvallen van Herder minder te beteekenen dan zij schijnen. Het is uit naam der wijsbegeerte, dat deze beroemde predikant en hooge ambtenaar in de Protestantsche Kerk zich tegen de Katholieke verheft. En de tegenwerking der wijsbegeerte is, wat woorden ze gebruike, in kracht en felheid niet te vergelijken bij die welke van eene positieve godsdienstige overtuiging uitgaat. Te strijden uit naam des menschen is geheel iets anders dan te strijden uit naam van God.

Maar wel boven alle berekening en verwachting was de hulde die de Katholieke Kerk ontving, sinds de philosophie zich omwendde, en voor het grover rationalisme er een in de plaats trad, 'twelk niet zoozeer een voortgebragt gevolg, als wel eene ontwikkeling van het Protestantisme zelve is. Neander gaat zoover van te beweren, dat de Katholieke Kerk de van God berekende en geopende weg was om de volken tot het Christendom te bekeeren, en slechts die Kerk voor hen geschikt was. 't Was meer dan hij zelf begreep.

Maar waarnaar zijn blind gevoel slechts tastte, dat grijpt, dat zegt Rothe met ronde woorden: de Katholieke Kerk was eene noodzakelijke ontwikkeling van God bewerkt,

was van Christus gewild en voorbereid, en de Apostelen zelven hebben haar gesticht. Wat onderscheid: in plaats van satan is het Christus van wien zij voortkomt!

Baur bevestigt het niet alleen, maar gaat van eene zijde nog verder. Hij toont veel bepaalder aan, welke behoefte er aan de Katholieke Kerk bestond; hij erkent dat wel verre van verloochening des middelaars, het idee der godheid van Christus haar ideaal, haar grondslag is; en, wie zou 't ooit vermoed hebben, hij toont op zijne wijze, dat de bijbel Katholiek is! Baur berispt degenen die zich over de duisternis der op de Apostelen volgende tijden beklagen, als zouden daarvoor geene historische bronnen aanwezig zijn. Zulk beweren schrijft hij toe aan blindelings gevolgd vooroordeel. Er zijn bronnen genoeg, en welke? Geheele boeken der H. Schrift, die veel te Katholiek zijn om aan de personen wier naam ze dragen, te kunnen worden toegeschreven: zooals het Evangelie van Joannes, de Handelingen der Apostelen, de brieven aan de Ephesers, Colossensen, Philippensen. Die aan Titus en Timotheus inzonderheid zijn ten behoeve der hiërarchie te Rome verdicht.

Ritschl, de reactie kenmerkend, gaat weder eenigzins achteruit; maar hoe ver? Juist zooveel noodig is om de achtergebleven Protestanten den weg te wijzen, waarop Rothe en Baur zijn vooruitgesneld. Het is onmogelijk daarbij te blijven staan, en wij kunnen met zijne bekentenissen tevreden zijn. Waarlijk het is van geen geringe beteekenis, dat hij, Paulus eenigermate Katholiek opvattend, in 't geloof *gehoorzaamheid* vindt; dat hij het Katholicisme, zij het dan slechts een graad (Stufe) der Paulinische ontwikkeling, uit den orthodox Protestantschen Paulus gesproten acht; dat hij geen boozen hartstogt schuld geeft van 't ontstaan der Kerk, maar dringende behoefte,

en daarbij de ontwikkeling van 't gezag der bisschoppen als opvolgers der Apostelen toeschrijft aan het *leeren*, aan het ontstaan eens *geloofsregels*, met andere woorden erkennend, dat eene openbare en bepaalde leer of belijdenis, zonder leerend gezag niet mogelijk is. Naar Ritschl heeft de Christelijke Kerk, waarvan de Jodenchristenen zich weldra afscheidden, en die van den beginne af uit Heidenchristenen bestond, nooit het Protestantsch alleen regtvaardigend geloof beleden en geleerd. 't Is wel!

We weten zeer goed, dat alle Protestanten zoo niet denken; hoe zou dat mogelijk zijn? En we hebben ook niet vergeten wat er, bij gelegenheid van de herstelling der hiërarchie hier te lande, geschreven, gepreekt en op de straten geroepen is. Maar dat weegt niet op tegen 'tgeen zulk een gedachte-proces veronderstelt, 'twelk we nog zoo ter gunste der Katholieke Kerk zien voortgaan, en waarvan wij het gewigt nog beter zouden gevoelen, indien wij er hier den innerlijken drang van konden nagaan.

Echter zouden we dan tevens zien, dat we ons niet te veel over den terugkeer onzer altijd beminde broeders als aanstaande moeten verblijden. Het Protestantisme zit nog in een hoog kasteel, tot welks vermeestering menschelijke werkzaamheid niet veel baat. Wij bedoelen het *subjectivisme*, het Protestantsche *ik*. Ziedaar den grooten vijand. Dat subjectivisme is zoo diep in de Protestanten gevestigd, dat het ons de goede trouw in zulk eene dwaling begrijpelijk maakt, dewijl het aan den geest eene hoogst eenzijdige rigting geeft, en daarin een geheel ander schema of type van de waarheid doet heerschen, dan waarnaar wij gewoon zijn te denken en te oordeelen. Voor den Katholiek is, bewust of onbewust, de hoogste type: de eenheid of orde, en wel de persoonlijke orde, de maat-

schappij. Daarin is voor hem de diepste waarheid der rede, het geheim des geloofs, en de volmaking van het individu. Hetgeen integendeel den geest der Protestanten beheerscht, is het *vormelijke*, is de methode der wetenschap, is de verhouding der gedachte tot haar voorwerp waarvan zij *absolute* kennis wil verkrijgen, is in 't kort: *subject* en *object*, waaruit *subject-object* komt. Dat heerschte reeds in 't oud orthodox geloof, 'twelk Christus greep, en den mensch zelven tot Christus maakte; maar het heerscht bij uitstek in de Duitsche, echt Protestantsche wijsbegeerte, waarin men naauwlijks van iets anders dan van subject en object hoort, en wel van een subject dat zijn object uit zich voortbrengt, en daarmede evenzeer één als in strijd is. Hoe ook hebben de laatst van ons aangehaalde meer wetenschappelijke schrijvers de Katholieke Kerk beschouwd? Als eene sekte, als zeker *vormelijk* Protestantsch principe, als zeker idee dat, in den vloed der geschiedenis geworpen, om zich grijpt, een ligchaam aanneemt, en dit tot reuzen-evenredigheden doet groeijen. Alles is uit het denkend *ik* gevloeid, en noodzakelijke ontwikkeling, praedestinatie of fatum. Van daar, dat zij de geschiedenis der Kerk willen opvangen in een zoo onhistoriesch idee als dat van den Fichtiaanschen of Hegeliaanschen strijd tusschen subject en object, tusschen het *ik* en het *niet-ik*, bevestiging en ontkenning — en beweren dat die Kerk hare geboorte dankte aan hare felste bestrijders: aan Gnostieken, Montanisten, Novatianen, enz. Alsof strijd waarlijk iets voortbragt! De geschiedenis schijnt hun, als de echt Protestantsche of pantheïstische staatsvorm, de theoretische constitutie, de verschijning van een subjectief idee, 'twelk door oppositie of strijd eene werkelijkheid wordt. Droevige sophisteren! Strijd ver-

nietigt, maar brengt niet voort, strijd kan sluimerende krachten wekken, ideën zich verder doen ontwikkelen, instellingen doen oefenen en zich volmaken: hij prikkelt het *bestaande* leven; maar het voortbrengen, het scheppen? Dat nimmer! De Katholieke Kerk is *affirmatie*, en uit strijd niet geboren, als de Protestantsche negatie, welke men op haar wil toepassen, en wier ontwikkeling daarom geen voortgang maar ondergang is. Helaas! die schrijvers, die we apologeten der Katholieke Kerk noemden, zijn door en door Protestantsch, en indien men vraagt wiens theorie het gevolglijkst uit het Protestantsch beginsel voortgaat, en er het meest mede overeenkomt? aarzelen we geen oogenblik te antwoorden, die welke aan de Katholieke Kerk het gunstigst schijnt: die van Rothe. 't Zij genoeg om ons in de overtuiging te bevestigen, dat de overwinning over het zoo subjectief, onmaatschappelijk, in strijd leven zoekend Protestantisme bij uitnemendheid het werk moet zijn van God en der hoogste maatschappelijkheid, dat is der liefde die Hij den zijnen instort.

Eindigen we met onze hulde te betuigen aan de wetenschap, de geleerdheid en het talent der Protestantsche schrijvers. Er is voor een Katholiek, wiens stand dergelijke studie medebrengt, met de Protestantsche wetenschap voordeel te doen. Wij zeggen dat met genoegen, want we hebben het vaste vertrouwen, dat toch al die vormelijke, thans slechts afbrekende wetenschap, eenmaal in de Katholieke Kerk opgenomen, geheiligd en verhoogd, zal helpen stichten, zal helpen bouwen aan den grooten tempel, zal medewerken tot eene ontwikkeling, welker diepte en omvatting zich thans slechts gissen, niet bepalen laat.

VERSCHEIDENHEDEN.

HET GEHEIM GENOOTSCHAP „WELSTAND" IN 1857, EN TWEE AANSPRAKEN VAN PROF. N. C. KIST.

De zes en dertigste Algemeene Vergadering der Protestantsche Maatschappij: Tot bevordering van *Welstand*, voornamelijk onder landlieden, werd het vorig jaar den 12 Junij te Utrecht gehouden. Uit het verslag er van nemen we het volgende over.

Het boekjaar $185^{6}/_{7}$ werd wel aangevangen met een kassa van ruim *f* 14,000, doch in geen enkel jaar is er zoo weinig tot ondersteuning van gemeenten en huisgezinnen gedaan, deels van wege de jaarlijksche aflossing der in 1852 tot 1854 opgenomen kapitalen, deels door „het tot stand brengen van reeds aanbestede of nog aan te besteden nieuwe gebouwen". Werkelijk is er slechts ééne enkele ondersteuning geschied, zoo nietig echter, dat zij dien naam niet verdient. — Het werk der *Permanente Commissie* bestond voornamelijk in vergrooting of verbetering der reeds bestaande ondersteuningen, door aankoop van bouw- en weiland, heide- en broekgronden, afkoop van tiendlast en dergelijke. Behalve de kosten voor reparatiën aan huizen, schuren enz., werd er voor zes nieuwgebouwde hoeven *f* 13,000 uitgegeven.

Afgewezen of niet gelukte voorstellen tot aankoop en ondersteuning waren er geweest 16 in Noord-Brabant, 5 in Gelderland, voor welke 21 eene som vereischt werd van *f* 44,412.

Van hetgeen *door of op last van het Hoofdbestuur verrigt is*, melden we dit weinige. Op een verkocht eigendom werd *f* 238,53[5] *gewonnen*, op een ander *f* 902,69[5], en nog een ander, 'twelk men niet verhuren kon, *f* 898.90 *verloren*.

De uitkomst der inspectie over de meeste ondersteuningen in Noord-Brabant was over het algemeen hun voorgekomen, zeer bevredigend te zijn. Doch men had veelal de onroerende goederen niet tegen brand verzekerd, hierop was met goed gevolg aangedrongen.

„Wederom werd aan de Redactie van den Evangelischen Almanak toegezonden een opstel, 't welk de strekking had om door een *drietal* voorbeelden de gezegende werking der Maatschappij van Welstand tot instandhouding van zeer kleine gemeenten, in het licht te stellen." Het werd ook overgedrukt en „in ruimen getale ter verspreiding aan Bestuurders en Correspondenten toegezonden."

Een gecommitteerd lid van 't Hoofdbestuur, de heer van der Wijnpersse, heeft bereidwillig „de vergaderingen tot daarstelling eener Protestantsche Unie" (te Utrecht) bijgewoond.

„Aan de Onderwijs-Commissie werd op verzoek wederom toegestaan eene subsidie van *f* 500."

„Met uitzondering van sommige hebben de meeste Ringen meer of minder verlies van leden te betreuren gehad. Over het geheel tellen wij 127 leden minder dan voorleden jaar [207 *waren er afgegaan en slechts* 80 *bijgekomen*], en is het eindcijfer zoo naauwkeurig mogelijk bepaald op 2825 leden."

In het Overzigt van den Staat der Maatschappij vonden we deze aanteekening: „Onder de Contribuanten van eene der Afdeelingen (onder den ring van *Alkmaar*) behoort ook eene Roomschgezinde, die daartoe genoopt was geworden door het lezen van de laatste aanspraak en het Verslag." — Wat mag dat wel voor eene Roomschgezinde wezen? Eene of andere Janseniste dame welligt?

SCHETS DER REKENING.

Ontvangst.

1. Kassa 1856	*f*	14485.69⁵
2. Toelagen	„	14952.47⁵
3. Giften	„	1901.47
4. Terugbetalingen	„	5913.89⁵
5. Huren en renten	„	8878.31
Totaal	*f*	46131.84⁵

	Transport	*f* 46131.84⁵
	Uitgave.	
1. Aan de eigendommen		„ 27965.44⁵
2. Aflossing en renten		„ 6804.75
3. Administratie-kosten		„ 2675.08 [1])
a. Honor. van den boekh. . .	*f* 600.00	
b. Id. van den kashouder . .	„ 100.00	
c. Versch. van den boekh. . .	„ 63.89	
d. Id. van den kashouder . .	„ 25.60⁵	
e. Salaris van den amanuensis.	„ 120.00	
f. Versch. van id.	„ 11.15	
g. Kassiers-rekening	„ 15.33⁵	
h. Druk- en kantoorbehoeften .	„ 429.73	
i. Idem	„ 27.50	
k. Kadastrale kaart	„ 5.70	
l. Versch. van best. en corresp.	„ 258.01	
m. Id. van administrateur . .	„ 148.05	
n. Kosten der algem. vergad. .	„ 54.20	
o. Idem van 't hoofdbestuur .	„ 58.25	
p. Reiskosten ter algem. vergad. en van 't hoofdbestuur . .	„ 177.00	
q. Inspectie-kosten	„ 239.47	
r. Bediende der perm. commissie	„ 26.00	
4. Buitengewone uitgaven:		
Aan de onderwijs-comm., bijbel-, zendeling-, tractaat-genootsch. en N. Mettray	*f* 526.92	
Totaal . . .		*f* 37972.19⁵
Kassa op 15 April 1857		*f* 8159.65

Het Fonds bedroeg op denzelfden datum ruim een *half millioen*, namelijk *f* 507,757.41.

---

[1]) Hoe dit *totaal* der administratie-kosten overeen te brengen is met de *specifieke opgave* er onder, weten we niet. Het *totaal* is gesteld . . . . . *f* 2675.08
De specifieke opgave bedraagt . „ 2359.89
Alzoo niet verantwoord . . . *f* 315.19
Waarschijnlijk is er een post van *drie honderd vijftien gulden en negentien cent* in de opgave voorbijgezien.

Van de werkzaamheden ter vergadering zelve zij nog dit gemeld: voor den heer Bierhaus te Breda werd tot gewoon lid van het Hoofdbestuur en de Permanente Commissie gekozen de heer W. Collard aldaar.

Met belangstelling werden aangehoord de Rapporten: 1°. van de Nederlandsche Commissie tot Christelijk Onderwijs; 2°. van de Algemeene Commissie van Zamenwerking der drie Protestantsche Genootschappen *Welstand*, *Unitas* en *Christelijk Hulpbetoon*; 3°. van de Commissie tot de Statistiek; 4°. van de Afgevaardigden tot de Algemeene Vergadering der beide Zuster-Genootschappen.

Verder „gaf het verlies van leden stof tot zamenspreking in het belang der Maatschappij en der Protestantsche Genootschappen in 't algemeen; bij welke gelegenheid een der aanwezige Correspondenten, op zijn verlangen, een woord sprak tot aanbeveling der oprigting van Hulpgenootschappen, voornamelijk ten platten lande, wier leden beurtelings bij de verbondene genootschappen konden afgevaardigd worden enz."

INWIJDINGSREDE VAN PROF. N. C. KIST.

We komen nu op de Aanspraak van den Voorzitter, Prof. N. C. Kist. Met opzet deelden we eerst den hoofdinhoud van 't Verslag mede, om te beter en toon en strekking zijner rede te begrijpen. Hiertoe echter is 't nuttig, ook zijne eerste Aanspraak te kennen, waarmede hij in 1855 het voorzitterschap van *Welstand* aanvaardde. Als volijverig president grijpt hij naar allerlei middelen, om de altoos voortgaande vermindering van het ledental te keeren en het „kwijnend" leven van 't geheim genootschap, hetwelk hij zich eene eer acht te presideren, op nieuw te bezielen.

Na een reeks van pligtplegingen vol zelfbehagen, geeft hij in zijne intreêrede twee gronden aan, waarom hij eindelijk over alle aarzeling en bezwaar henenstapte: vooreerst, zijne hooge ingenomenheid met eene Maatschappij, die het eerste voorbeeld gaf, „om tegenover den sluwen en magtigen vijand, die sedert langen tijd ons belaagde, door de handen ineen te slaan, de meer en meer bedreigde zaak van het Protestantisme te schragen"; ten andere, wijl hij geroepen werd, om de plaats van den „Vereeuwigden" Royaards

in te nemen, wiens zienswijze omtrent den werkkring der Protestantsche genootschappen ook de zijne is.

Dat geeft hem aanleiding, reeds dadelijk *„een blik te werpen op den gang, dien de handhaving der Protestantsche zaak in Nederland tot hiertoe genomen heeft, en op de wenken en lessen, welke door dien gang ons gegeven worden."* — De nieuwe voorzitter, het zal blijken, is met den tegenwoordigen *gang* niet ingenomen, want men werkt niet zamen, maar tegen elkander in. De stichter van *Welstand* had uitsluitend het oog op Noord-Brabant, en enkel op *landlieden*. Wie dacht er toen nog aan, *„dat spoedig reeds die* algemeene kruistogt zou losbarsten, met het uitsluitend doel, om zelfs in het zoo innig en overwegend protestantsche Nederland, elken meer winstgevenden tak van bedrijf of nijverheid, langs allerlei wegen en reeds met al te gelukkigen uitslag, uit protestantsche handen te wringen?" — [*Maak u, Katholieke Lezer! niet boos over die schaamtelooze en brutale leugen van den professoralen voorzitter, die hier, en meermalen, den Katholieken verwijt, wat juist van Protestantsche zijde wordt gedaan; maar hoor wat hij verder in zijne verhitte verbeelding heeft aanschouwd:*]

„Het kwaad klom als ziender oogen, toen Rome's legermagt, als ware zij van de overwinning zeker, hare gelederen stout ontplooide en het eensklaps in het oog viel, hoeveel grond het Protestantisme in Nederland allerwege reeds werkelijk en onherstelbaar verloren had" — toen moest *Welstand* kiezen, of zich meer veralgemeenen, of aan anderen overlaten wat er verder te doen viel. Vooral dit laatste is geschied. En waardoor? „Naarmate door eene reeks van groote gebeurtenissen: door de Keulsche zaak, de gemengde-huwelijks-quaestie, de Concordaats- en Placets-geschillen, de[n] Pauselijke[n] banbliksem [*tegen de vervalsching van*] Gods woord, de[n] Triersche[n] rok en nog zoo veel meer, de roomsche stoutheid en overmoed zich alom openbaarden; naarmate alzoo het protestantsch gevoel hierdoor geërgerd werd en als met opzet [!?] getergd; — naar die mate werd, gelijk elders, zoo vooral ook in Nederland, de tijd der Protestantsche Genootschappen geboren."

„*Unitas* ging voorraan, om, zoo men zich voorstelde, op groote schaal en met uitgestrekte hulpmiddelen, door het ondersteunen van *handel en nijverheid*, de protestantsche kracht in Neêrland te

schragen, misschien wel om van lieverlede, in Welstands plaats, tot een centraalpunt voor de handhaving van het Nederlandsch Protestantisme te worden." [*Geen vleijend kompliment voor de aanwezige afgevaardigden van dat geheim genootschap!*]

"Straks echter, daar staat *Christelijk Hulpbetoon* haar op zijde of welligt beter gezegd, tegen haar over, om, schoon naar kleiner maatstaf, hetzelfde te doen wat *Unitas* begonnen was, door protestantsche gezinnen en plaatselijke protestantsche belangen tegen den overal hen belagenden vijand te steunen.

"Inmiddels treedt ook *Phylactèrion* aan het licht, niet als Maatschappij, maar als Broederschap en Verbindtenis, om getrouwheid aan protestantsche belijdenis en beginselen ook onder de mindere klassen der bevolking te wekken en aan te vuren, en tevens daartegen te waken, dat het Protestantisme ook op staatkundig gebied niet worde overvleugeld."

De "dusgenoemde Aprilbeweging" — gaat de Professor voort — "die door onkunde en partijzucht miskende opwelling van het verontwaardigde Protestantsch nationaal-gevoel, [*dat* NATIONAAL *gevoel is des redenaars stokpaardje: hoe aanhitsend!*] maar welke de kiem van altijd nog krachtiger beweging, [*hoe dreigend!*] waar die zal noodig zijn, in zich sluit," kon niet voorbijgaan "zonder nieuwe echt protestantsche behoeften te openbaren en te bevredigen." Zij riep de *Evangelische* maatschappij in het leven, "niet om, gelijk hare overige zusters, slechts eene *tuenda* te zijn, maar om pogingen aan te wenden om het miskende en verduisterde Evangelie-licht ook voor den Roomschen medeburger te ontsteken, en dezen ook daardoor te meer [*hoort, onburgerlijke Katho lieken hoort!*] tot een burger van Nederland te waken."

Doch nu — en dat hindert *Welstand's* voorzitter geweldig — was er aan het stichten van nieuwe Protestantsche Genootschappen nog geen einde. Vooral door zulken, "die met onze nederlandsche inrigtingen ontevreden of daaraan vijandig zijn," werd "in het aan Protestantsche genootschappen zoo overrijke Nederland" een vertakking van het Duitsche *Gustav-Adolf-Verein* tot stand gebragt, [*hetwelk, gelijk wij onzen lezers mededeelden zich hoofdzakelijk voor het bouwen van Protestantsche scholen, kerken en 't onderhoud van schoolmeesters en predikanten beijvert.*] Hij verheugt

er zich over, voor zooverre daarin een getuigenis ligt van den ontwaakten protestantschen geest, maar - vervolgt hij - hij ontveinst zich *„de alles overwegende bezwaren en de overgroote nadeelen niet, welke aan het afgescheiden bestaan van zulk eene veelheid van protestantsche instellingen in Nederland uit den aard der zaak en bij toeneming verbonden zijn.„*

Die bezwaren worden nu uiteengezet. Als eigenmagtig werkende ligchamen, *„*staan zij niet alleen *nevens*, maar helaas! in zoo menigerlei opzigt, ook *tegenover* elkander. Zij wekken ieder voor zich een *esprit de corps*, hetwelk de krachtige bevordering van aller belang en doel maar al te veel in den weg staat. Als *parasieten* ontrooven zij wederkeerig elkander hare sappen en hare levenskracht. Elke nieuwe vereeniging vorderde daarom eene telkens kleinere toelage en onttrok alzoo leden aan de vroeger bestaande; of deze laatste werden gedwongen van hare vroegere hoogte af te dalen, en zich ook met eene kleinere gift tevreden te stellen en te behelpen. Geen wonder dat zij elkander wel eens met een naijverig en argwanend oog aanschouwden! Reeds in de tweede algemeene Vergadering van *Unitas* klaagde de voorzitter: *„*dat de oprigting van *Hulpbetoon* voor velen een schild geworden was, waarachter zij hunne gehechtheid aan het goed der wereld verbergden.*„* En hoe dikwijls — voegt hij er aan toe — heeft later diezelfde of soortgelijke klagt kunnen herhaald worden! [*Alweder niet vriendelijk van den Professor, voor de daar tegenwoordige gecommitteerden van* Hulpbetoon!]

„Unitas zelve moest haar oorspronkelijk karakter gedeeltelijk opgeven. Doch vooral *Welstand* was het [*het oudste der geheime genootschappen, hetwelk de spreker toen voor 't eerst presideerde*], vooral *Welstand* was het welke door dit telkens vernieuwde verschijnsel in haren welstand verkort en alzoo in hare werking belemmerd werd; ja, straks zult gij vernemen, hoe het getal harer leden in de Hoofdstad des Rijks zelfs reeds tot een derde van het vroeger cijfer is afgedaald.*„* — [*En die vermindering, kunnen we er bijvoegen, gaat nog altoos voort, ondanks allen ijver dien de voorzitter te koste legt, om oude leden te behouden en nieuwe te winnen. Vóór zijn presidentschap, hetwelk hij in* 1855 *'t eerst bekleedde, telde* Welstand *nog* 3,262, *in* 1857 *had het slechts* 2825 *leden. Dat jaar dan ook*

heeft zij mede om andere er bijkomende redenen, geene nieuwe ondersteuningen durven aannemen, ofschoon er 21 aanvragen waren geweest.]

„Maar bovendien, — dus gaat de Voorzitter op zijn tweede bezwaar over — hoeveel kostelijke met moeite te zamen gebragte penningen, en hoeveel nog kostelijker tijd, gingen er en gaan er, bij dezen staat van zaken, door al dat afzonderlijk vergaderen en reglementeren en delibereren en complimenteren, bijna zonder eenige vrucht voor de goede zaak zelve, verloren! Vooral hoe groot is het nadeel, dat, ten gevolge van zulk een' separatistischen toestand, inzonderheid aan de plaatselijke protestantsche behoeften en belangen, die vaak dadelijke en eendragtige hulpbetooning vereischen, aanhoudend wordt toegebragt!

En nu heb ik het grootste kwaad nog niet genoemd, hetwelk uit zulk eene versnippering van krachten noodwendig geboren wordt." Wat maakte en maakt onzen vijand zoo magtig? Juist dat wat bij ons volstrekt niet wordt aangetroffen: „die eenheid van doel en van zamenwerking". [*Wat nu volgt is geheel op oratoriesch effekt berekend; de Roomschen die het lezen, zullen wel verbaasd staan, dat zij, zonder iets er van te weten of te bedoelen, zoo ontzaggelijk veel hebben uitgewerkt; maar wat gevoel moet er bij hen wel opkomen, als Prof. Kist alweder hun brutaal weg juist datgene te laste legt, wat* ZIJ *Protestanten sedert jaar en dag aan die verschoven Roomschen hebben gedaan.*]

't Is dan door die eenheid van doel en zamenwerking — bazuint de redenaar — waardoor hij (die overmagtige Roomsche vijand) „niet eerst sedert heden of gisteren, maar lang zelfs vóór dat wij er iets van bespeurden, ons onherstelbare verliezen heeft toegebragt. Waardoor hij onzen burgerlijken en maatschappelijken toestand reeds heeft verwrikt, en zoo menigen tak van nijverheid in de steden, zoo menig landbedrijf op de dorpen, uit onze handen reeds in de zijne deed overgaan. Waardoor hij aan vele oorden de pachthoeven of andere eigendommen van Protestanten, van lieverlede bijna uitsluitend met roomsche bruikers wist te bezetten. Ja, waardoor bewerkt is, dat tot in het hart van Holland toe, gemeenten zijn aan te treffen, aan welke eerlang, door steeds verminderend ledental, het regt op een' eigen Leeraar geheel zal ontnomen zijn, en zulks ofschoon het plaatselijk grondbezit vaak

uitsluitend aan Protestanten toebehoort." [*Maar nog is de ontvlamde redenaar, die hier, om het effekt, blijkbaar overdrijft, niet uitgevuurd. hij heeft nog meer patronen in zijn tasch.*] "Nogmaals, — hervat hij — ik bedoel die eenheid van doel en zamenwerking, welke van alles, het geringste zoowel als het grootste, wel veelal bedekt en met sluwheid, maar altijd met vaste en zekere hand, tot haar voordeel partij trekt;" [*Want hoor toch eens verder, wat die behendige Roomschen in een ommezien weten uit te werken door die eenheid van doel en zamenwerking,*] welke "evenzeer het plaatsen van roomsche dienstboden in protestantsche gezinnen, het aangaan van huwelijken en wat dies meer zij, derwijze bestemt en regelt, dat hierdoor vooral de deftige burgerstand in sommige plaatsen, zelfs in aanzienlijke steden, reeds in eene roomsche [*een roomschen*] herschapen is"; [*dit zeggen is al te zot, men lacht er om; maar wat volgt, is inderdaad tergend, en daar moet men een stalen voorhoofd toe hebben, om het, tegenover het schreeuwend feit in der terugzetting en uitsluiting van de Katholieken, nog te durven uitbrengen; die eenheid dan heeft evenzeer den deftigen burgerstand Roomsch gemaakt,*] "als zij het bezetten van meer of min belangrijke, vooral administratieve posten, het stem- en kiesregt, ja zelfs de buitenlandsche diplomatie en Nederlands vertegenwoordiging aan buitenlandsche Hoven, uitsluitend aan hare belangen doet dienstbaar zijn. Met één woord, ik bedoel die eenheid van zamenwerking, waardoor onze wederpartij zich nergens meer in verheugt, ja nergens meer in groeit en in bloeit, dan in onze verdeeldheid!"

Tegenover die gesloten legermagt zijn wij zooveel als losse, "elkander zoo niet vijandige, dan toch belemmerende en vaak benadeelende vrijkorpsen." — "Waarlijk, indien men mogt aannemen, dat onze vijand zelve deze onze handelwijze kon hebben uitgelokt, — gelijk men dit [*wat insinuatie!*] ten aanzien onzer kerkelijke twisten wel eens beweerd heeft, — dan zou men althans moeten toestemmen, dat zijne bekende handigheid, vooral ook in dit opzigt, zich niet heeft verloochend."

Dat groot gebrek onder ons is lang gevoeld. In 1844, toen zich dat betreurenswaardig verschijnsel begon te vertoonen, vestigde de toenmalige voorzitter, de Hoogleeraar Bosscha, er de aandacht

reeds op. Een der meest ijverige voorstanders van *Welstand*, „die aan haren oorspronkelijken alleen noord-brabantschen werkkring, tegen veler zienswijze in, de tegenwoordige uitbreiding heeft helpen geven, wijlen Herman Ameshoff, werd ons door den dood ontrukt, toen hij juist bezig was het ontwikkelde plan tot eene *Algemeene Nederlandsche Protestantsche Maatschappij* te ontwerpen."

De voorzitter beslist niet, of de tijd er toen rijp voor was, of er nu rijp voor is; maar de *commissiën van zamenwerking* zijn een bewijs, dat men die behoefte gevoelt, doch ze zijn geen afdoend middel om er in te voorzien. Hij meent, dat het onderzoek, *of* en *hoe* de zoo dikwijls en door zoo velen reeds uitgesproken wensch naar eene *Algemeene Protestantsche Maatschappij voor Nederland* te verwezenlijken zij, als de meest dringende behoefte en eisch van het tegenwoordige oogenblik moet worden aangemerkt. Die wenk en les springt uit het gezegde in 't oog. Nogtans ook bij naauwer onderlinge vereeniging, zouden de afzonderlijke *Besturende Commissiën*, de eigenaardige werkzaamheden, en eigen fondsen blijven. Nog een en ander waagt hij er aan toe te voegen, en eindigt intusschen met den hoffelijken wensch, dat *Welstand* en de Zuster-genootschappen, elk het bijzonder doel, hetwelk zij nastreven, meer en meer gelukkig bereikt mogen zien.

(*Het tweede gedeelte uit plaatsgebrek in een volgend nummer.*)

DE TOESCHOUWER, BIBLIOTHEEK VOOR KATHOLIJKE HUISGEZINNEN.

Het maandschrift *de Toeschouwer*, het vorig jaar bij den boekhandelaar C. L. van Langenhuysen te Amsterdam verschenen, is dit jaar door een anderen uitgever te dier stede, den heer J. H. Laarman, en eene andere redactie overgenomen, en heeft daarmede tegelijk eenige wijziging ondergaan. Het bijgevoegde „Bibliotheek voor Katholijke huisgezinnen", in de laatste nummers alleen als titel bijbehouden, moet aanduiden, dat het nu „meer bepaaldelijk of ten minste in de eerste plaats voor het Katholijke Publiek ingerigt" is. Ook de inhoud werd in zooverre gewijzigd,

dat, naar de aankondiging, „het werk meer eene volksliteratuur" zal wezen, „over het geheel misschien minder geleerd, daarentegen meer onderhoudend", tot welk doel er ook platen zijn bijgevoegd, om „den tekst voor den lezer aangenamer te maken". De voortreffelijke bedoeling van Redactie en Uitgever is: „door middel van geoorloofde, onderhoudende lectuur den geest te beschaven en met veel wetenswaardigs bekend te maken, hetzij in den vorm van zedelijk romantische verhalen, of mededeelingen op het gebied van land- en volkenkunde; hetzij door het schetsen van tafereelen uit de geschiedenis en van beroemde personen of door het mededeelen van het nieuws van den dag, vooral betreffende Kerk en Vaderland; hetzij eindelijk door op den inhoud der jongst verschenen goede boeken, voornamelijk op katholijk gebied, te wijzen."

Met bijzonder genoegen vernamen we nog uit het berigt van inteekening, dat deze *Bibliotheek voor Katholijke huisgezinnen* „onder welwillende leiding van een achtenswaardigen Geestelijke gedrukt" wordt en dus „van dien kant een' waarborg oplevert, en anderzijds, als meer bepaald voor geloofsgenooten geschreven, katholijke belangen behartigt in den geest van liefde, het voor den Katholijk wetenswaardige vermeldt, van katholijke inrigtingen verslag geeft, enz."

Zien we nu de vijf verschenen afleveringen in [1]), dan moeten wij erkennen, dat de Redactie zich beijverd heeft, om aan hare toezegging te beantwoorden. Het nuttige is er met het aangename vereenigd. Romantische verhalen hebben alsnog het overwigt. *Weldoen leidt tot God* is zeer leerrijk, heeft treffende toestanden, al vinden we ze van dien aard gelukkig niet op onzen vaderlandsche bodem. *Eduard of het vrije onderzoek* bevat echte trekken uit het Protestantsche leven; onderrigt als die bijdrage bevat, kan, zoo slechts gepast, niet ligt te veel gegeven worden. Voor land- en volkenkunde heeft men zeer aktuele *Brieven van de Roode-Zee* (met twee platen), *de Revivals in de Vereenigde-Staten* (met twee platen), *het leven der Missionarissen in Texas*, enz. Bij dit laatste,

---

[1]) Deze voorlang reeds geschreven aankondiging kon uit plaatsgebrek eerst nu worden opgenomen.

waarvan we 't oorspronkelijke voor ons hebben, merkten we tot onze groote voldoening op, dat het bij wijze van verslag, en met oordeel is weêrgegeven, zonder evenwel iets aan de waarheid te kort te doen.

Voor historie vindt men o. a. *de Spaansche Inquisitie en Kardinaal Ximenes* [1]), *de Voorloopers der Hervorming*, *de vorstelijke abdij Thorn* (met eene plaat), *Zijne Eminentie Kardinaal Wiseman* (met portret), enz. Bijdragen als het *Pinksterfeest*, van eene blijkbaar beschaafde hand, zullen den Katholieken hoogst welkom zijn. We kunnen niet alles optellen, maar wijzen nog op *het Moederhuis der Zusters van den Goeden Herder*, en op *de Parochiale Kerk van den H. Willibrordus*, *binnen de veste te Amsterdam* (met afbeelding der kerk). Voor „boekbeoordeeling" vonden we tot dusverre enkel drie Katholieke Almanakken van het vorig jaar, en voor „boekbeschouwing" *de Godvruchtige Overwegingen en Gebeden* van den Eerw. Thomas van Kempen, uit het Latijn vertaald door P. van der Ploeg, Pr. In het laatste vrij uitvoerige opstel valt het gemakkelijk een gerijpten geest te erkennen, die zeer vertrouwd is met het geestelijke leven.

Uit het aangevoerde blijkt genoeg, wat de *Bibliotheek* is en meer en meer wenscht te wezen. De gewekte leeslust zoekt voldoening, ook in afwisseling; bij hetgeen er van verschillenden aard reeds voor de Katholieken bestaat en blijvende ondersteuning verdient, is de *Bibliotheek* in hare rigting eene niet overbodige, maar zeer welkome en aanbevelenswaardige verschijning. Éénen wensch veroorloven we ons hier te uiten, en we houden ons overtuigd, dat de Redactie met den Geestelijke, onder wiens leiding of toezigt dit maandwerk verschijnt, volkomen van ons gevoelen is: we hopen in het belang der *Bibliotheek*, dat zij nooit van *die* romantische stukken zal opnemen, waarin óf der historische waarheid geweld of onregt wordt aangedaan, — wat vooral dan geschiedt wanneer

---

[1]) In dit artikel hebben wij eenige zinstorende misstellingen opgemerkt, hetwelk ons te meer verwonderde, wijl anders de correctie en uitvoering met zorg geschiedt. Bijv. bl. 238 r. 4 v. b. staat *ondanks* voor *mits* of iets dergelijks; bl. 246, r. 2 v. o. *tegenstelling* voor *teregtstelling*; bl. 240 is de eerste regel niet wel te verstaan.

het de gewijde of kerkgeschiedenis of levens van Heiligen geldt; — óf waarin ook maar een verre weêrklank of zweem te vinden is van die onkatholieke, onchristelijke romantiek, welke geest en hart niet verheft en voedt, maar koud maakt en in verwarring brengt, ijdele nimmer bereikbare droombeelden voorspiegelt, of prikkelt met eene uitvoerigheid en aanschouwelijkheid van beschrijving, hetzij van personen, of van intieme huiselijke of andere tooneelen, welke gevaarlijk, schadelijk, althans niet stichtend zijn. Als geen diep godsdienstig gevoel den grondslag van den roman is, schaadt hij reeds door dat gemis alleen; geen nagemaakt eerbiedbetoon, moeizaam neêrgelegd in luidklinkende woorden, kan zulk gemis vervangen. Of men daar al leest van een Hooger Wezen, het Opperwezen, den Oneindige, Onwankelbare en dergelijke, het vult die leegte niet aan: de rationalist en pantheïst kan daar ook van spreken, en met eene eigenaardige soort van kille gemoedelijkheid, welke voor een geloovig hart onuitstaanbaar is.

De Redactie, die door hare *Bibliotheek* voor *Katholijke huisgezinnen nuttig* wil wezen, begrijpt en deelt ongetwijfeld deze onze belangstellende herinnering; wij wenschen haar veel deelneming in haren arbeid, veel zegen en vrucht.

DE LEVENS VAN GODS LIEVE HEILIGEN.

We hebben bij het aankondigen van het derde deel dezer *Levens* beloofd [1], daarop bij 't verschijnen van 't vierde of laatste deel te zullen terugkomen. 't Is nu reeds eenige maanden, dat de Eerw. heer Hesseveld het werk, door den heer van Nouhuys begonnen, ten einde heeft gebragt. Ons oordeel over zijn arbeid kan niet anders dan gunstig wezen. Met veel zorg is uit die levens welke van meer omvang zijn, datgene gekozen wat iederen Heilige kenmerkt, en van meer bijzondere toepassing en beoefening voor den

---

[1]) Zie *de Katholiek*, Dl. XXX, bl. 120.

lezer geacht werd te zijn. De „Oefening" welke zich achter elk leven aansluit, staat er gewoonlijk zeer naauw meê in verband, en is menigmaal een treffend woord of gezegde van dien Heilige zelven. Daarenboven, wat niet gemakkelijk was, is er in die oefeningen genoegzame verscheidenheid en bepaaldheid: het blijft niet bij algemeenheden, welke tot geene volbrenging nopen, en alzoo niet tot zelfverbetering, vooruitgang of heiliging aanzetten. Het „Gebed" is meestal het feestgebed. Gelijk in de twee eerste deelen door den heer van Nouhuys, zijn er ook in de beide laatste enkele reeds uitgegeven, of nog niet uitgegeven *Lofzangen* ondergevoegd. Pastoor Hesseveld zegt in de voorrede zijnen vriend Prof. P. van der Ploeg dank voor zijne goedgunstige mededeeling, en wij doen 't gaarne met hem. We zagen daarna, dat twee er van door den uitgever der *Levens* [1]) afzonderlijk zijn overgedrukt ten gebruike onder het (toen pas) geopend Jubilé. Ze zijn er bijzonder geschikt voor; doch kunnen mede buiten dien tijd met vrucht worden gezongen. Zoowel het *Smeeklied* tot den H. Willibrordus, Apostel en Patroon der Nederlanden, als het *Jubellied* aan Maria, Onbevlekt Ontvangen, mogen voortdurend uit duizend monden tot God opgaan.

De vier deelen zijn elk met eene goede plaat van Ed. Dujardin versierd en kosten bij inteekening te zamen *f* 2.00; thans buiten inteekening *f* 2.50; wel een uiterst billijke prijs, om het werk onder veler bereik te brengen, en velen in staat te stellen, met den aankoop tevens een liefdeoffer te schenken aan het arme Aloysiusgesticht (te Amsterdam), ten welks voordeele het wordt uitgegeven.

We kunnen hier de opmerking niet weêrhouden, dat het zoo genoegelijk voor de Katholieken is te zien, hoe men allerwege met verhoogden ijver de levens der Heiligen leest. Daar zijn in de laatste jaren een aantal zoowel uitvoerige als beknopte levensbeschrijvingen der Heiligen uitgekomen in Frankrijk, Duitschland, Engeland, ook hier te lande, waarvan velen reeds meermalen herdrukt zijn. Ook de aanvankelijk aanzienlijke oplage der hier aangekondigde Levens was spoedig uitgeput, zoodat er van de volgende deelen een veel grooter aantal exemplaren getrokken en het

[1]) C. L. van Langenhuysen, te Amsterdam.

eerste gedeelte bijgedrukt is. Een troostend bewijs, dat velen het opgewekte geloof in de werken willen toonen en op het voorbeeld der Heiligen zien, om daarnaar hun leven in te rigten en zelven heilig te worden. De voltooijer dezer Levens zal voor zijn verdienstelijk werk het hooger loon niet missen.

SPROKKELING.

TITULATUUR. — De *Vaderlandsche Letteroefeningen* voor October n°. XII kondigen (onder de „Korte mededeelingen" bl. 602) het volgend geschrift aan: „*Ter gedachtenis van den HoogEerw. Zeer Gel. Heer Wilhelm Broes*" enz. De aankondiging gaat vergezeld van deze teregtwijzing: „Eenen eertitel behoefde Broes niet, „maar ofschoon hij hoog eerwaardig was in allen opzigte, is toch „de titulatuur verkeerd gekozen, aangezien de Hervormde Predi„kanten alleen HoogEerw. heeten wanneer en in zoover zij op„treden als leden van de Synode of een Provinciaal Kerkbestuur."

Onmiddellijk daarna wordt een ander geschrift aangekondigd, door L. Anet, Predikant te Brussel (bij eene afzonderlijke? kerkgemeente) geschreven tegen den „abt" Combalot. Wat is Frankrijk toch rijk aan abten!

Wij voegen hier het berigt bij, dat dit geschrift wel schoon moet zijn, immers „waaraan Rome genoeg zou hebben, als het niet opzettelijk en onverzettelijk de duisternis liever had dan het licht." Om die laatste reden zal het, helaas! „wel schaarsch [schaars] in de regte handen komen. Misschien ook wel: want in weerwil van Rome's verbod beginnen ook in ons land velen de oogen te openen en moed te vatten en te onderzoeken." — Die snuggere *Letteroefeningen!*

BERIGT.

Door de uitgebreidheid van het hoofdartikel, dat niet wel te splitsen was, zijn verscheidene stukken en bijdragen tot eene volgende aflevering en later moeten verschoven worden.

BERENGARIUS VAN TOURS.

III.

Paus Leo de negende hield jaarlijks na het Paaschfeest eene kerkvergadering te Rome [1]). Dit feest werd in het jaar 1050 op den 15 April gevierd [2]) en derhalve het concilie in de laatste helft dier maand of in het begin van Mei gehouden. De dwaalleer van Berengarius over de H. Eucharistie kwam er ter sprake en het eerste kerkelijk vonnis werd tegen zijnen persoon uitgesproken.

Alvorens dit echter meer omstandig te verhalen, moeten wij een onderzoek over dit jaartal instellen en aantoonen, dat deze eerste veroordeeling plaats greep in 1050 en niet in 1053, zooals sommige schrijvers hebben willen beweren. Hoe weinig belang wij in den regel ook stellen in haarkloverijen over eenig jaartal, hier gelooven wij ons geregtigd en verpligt tot een naauwkeurig onderzoek;

---

1) *Acta conc. Remensis*, bij Labbe, Tom. IX, pag. 1044.
2) Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 468.

uit de uitkomst toch zullen wij met zekerheid te weten krijgen, welke personen tegenwoordig waren op het concilie, dat Berengarius voor de eerste maal veroordeelde, en daardoor wederom zullen wij een middel te meer hebben om Paus Leo te regtvaardigen, wiens handelwijze in deze zaak én door Berengarius zelven én op diens voetspoor door Protestantsche schrijvers onzer dagen als onregtmatig is afgekeurd.

Lanfrank en Berengarius bespreken beiden het vonnis in het concilie van Rome geveld, maar zwijgen over het jaartal. Toch geeft de eerste eenige aanwijzing, wanneer hij verhaalt, dat de Paus na het uitspreken der veroordeeling Berengarius dagvaardde om zich te komen verantwoorden voor het concilie, dat in de eerstkomende maand September te Vercelli gehouden zou worden; daaruit blijkt toch, dat deze twee kerkvergaderingen, van Rome en van Vercelli, in hetzelfde jaar hebben plaats gehad [1]).

Hermannus Contractus [2]) geeft in zijne kronijk een

---

1) Ook Bernoldus (anonymus Chiffletianus), tijdgenoot van Berengarius, spreekt over het concilie van Rome, maar zonder het jaartal aan te geven, hij heeft blijkbaar de woorden van Lanfrank overgenomen.

2) Hermannus, een Benediktijner monnik van adellijke geboorte, Contractus bijgenaamd om zijn ligchaamsbouw (*membris fuit juxta nomen suum contractus*), was een uitstekend geleerde. In de wijsbegeerte, dichtkunst, sterrekunde, muziek en redekunst behoefde hij, zegt Trithemius, voor niemand zijner tijdgenooten onder te doen. Cave voegt er te regt de godgeleerdheid en geschiedenis bij. Hij was ervaren in het Grieksch, Latijn en Arabiesch, en vertaalde eenige werken van Grieksche wijsgeeren en van Arabische sterrekundigen in het Latijn. Bovendien schreef hij vele andere werken; de bekende kerkelijke gezangen *Salve regina* en *Alma redemptoris mater* zijn door hem vervaardigd. Hij stierf in het jaar 1054.

kort maar vrij naauwkeurig verslag van de handelingen van Paus Leo; op de jaren 1049, 1050, 1051 en 1053 maakt hij melding van de conciliën door Leo te Rome na het Paaschfeest gehouden. Wel is waar over Berengarius en diens veroordeeling in eene dier vergaderingen spreekt hij niet; maar hij vermeldt ook het concilie van Vercelli en plaatst dit in den herfst van het jaar 1050. Uit zijne opgave dus, in verband gebragt met de woorden van Lanfrank, moeten wij besluiten, dat de eerste veroordeeling van Berengarius te Rome in hetzelfde jaar plaats had.

Maar daartegenover staat de vlak tegenstrijdige opgave van Durandus van Troarn. In het laatste of negende deel van zijn werk [1]) deelt hij eenige geschiedkundige bijzonderheden over Berengarius mede, verhaalt onder anderen, dat deze in het jaar 1053 in Normandië kwam in het klooster van Préaux (*anno* 1053 *Normannorum finibus irrepsit, et ad coenobium, quod Pratellis nuncupatur, appulit*), en voegt er dan bij, dat dit geschiedde nog vóór het concilie van Vercelli (*instabat constituta dies concilii postmodum Vercellis habiti*). Twee bewijzen ontleende men aan deze woorden ten gunste der meening, dat de conciliën van Rome en Vercelli in 1053 gehouden werden.

Het eerste zag men in de opgave zelve van Durandus. Te vergeefs heeft Cossart, de medeverzamelaar van Labbe, beproefd dit bewijs te ontzenuwen, door de gissing te wagen, dat welligt Durandus schreef: anno ML *in* Normannorum finibus irrepsit, en de overschrijver van

---

[1]) Bij d'Achery, in appendice ad *Opera B. Lanfranci*, pag. 106, Labbe, Tom. IX, pag. 1054.

het woordje *in* het cijfer III maakte [1]). Want Mabillon betoogde het onhoudbare dier gissing; hem was een handschrift bekend, dat om zijne oudheid voor het eigen schrift van Durandus konde doorgaan, waarin het jaartal gedeeltelijk althans met letters en niet met cijfers te lezen was: *t'tio* voor *tertio* [2]).

Een tweede bewijs vond men in het bezoek, dat Berengarius nog vóór het concilie van Vercelli bragt aan het klooster van Préaux; dit klooster toch werd eerst in het jaar 1053 gebouwd, als men de kronijk van Bec gelooven mag [3]), en kon derhalve in 1050 door Berengarius nog niet bezocht worden. Gemakkelijk evenwel wordt dit laatste wederlegd; de kronijk van Bec bedoelt waarschijnlijk de geheele voltooijing van den kloosterbouw; zeker ten minste is het, dat Ansfried, eerste abt van Préaux, zijne aanstelling ontving van Gradulfus, die reeds in 1047 stierf; terwijl daarenboven de stichtingsbrief gewaagt van eene schenking aan het klooster gedaan door Rodbertus, hertog van Normandië, en derhalve vóór het jaar 1035, daar Rodbertus den 2 Julij van dat jaar op zijnen pelgrimstogt naar het heilige land overleed [4]).

De opgave zelve van Durandus blijft echter moeijelijkheid baren, en het is noodig tusschen de zijne en die van Hermannus Contractus eene keuze te doen. Herman is in het algemeen en wat de daden van Paus Leo betreft in het bijzonder zeer naauwkeurig; geregeld verhaalt hij, welke

---

1) Labbe, Tom. IX, pag. 1055.

2) Mabillon, *Vetera Analecta*, nova editio, pag. 513,

3) *Chronicon Beccense*, bij d'Achery, in appendice ad *Opera B. Lanfranci*, pag. 2.

4) Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 444 et 361. — *Chronicon Fontanellense*, bij d'Achery, *Spicilegium*, nova editio, Tom. II, pag. 289.

plaatsen de Paus bezocht, welke conciliën hij hield en voegt er telkens de tijdsbepaling bij; bovendien stierf hij in hetzelfde jaar als de Paus en dus reeds in 1054; ongeloofelijk is het, dat hij het concilie van Vercelli in 1050 zou gesteld hebben, zoo het in September 1053, slechts één jaar voor zijnen dood, gehouden was. Durandus daarentegen schreef een dogmatiesch werk tegen de leer van Berengarius, waaraan hij bij wijze van aanhangsel eenige geschiedkundige bijzonderheden toevoegde; hij schreef bovendien vele jaren na het gebeurde, en zijn geheugen kon daarbij ligtelijk falen [1]); dit alles te zamen genomen doet ons reeds overhellen, om de opgave van Herman als de ware aan te nemen.

Die overhelling wordt niet weinig versterkt door de argumenten van de Roye en Cossart. Paus Leo was van den 23 Junij 1053 tot den 12 Maart des volgenden jaars te Beneventum gevangen, in de magt der Noormannen [2]); onmogelijk derhalve, zegt de Roye [3]), kon hij in September 1053 een concilie te Vercelli houden. — Cossart [4]) beroept zich op een brief van den Paus. In het concilie van Reims (October 1049) was een geschil tusschen den aartsbisschop van Tours en den bisschop van Dol in Bretanje ter sprake gekomen; de Paus gebood den laatste, die niet tegenwoordig was, om op de vergadering te verschijnen, die in April van het volgende jaar (1050) te Rome zou gehouden worden, terwijl de aartsbisschop van Tours zich door zijne gezanten moest laten vertegenwoor-

---

[1]) Mabillon, *Vetera Analecta*, pag. 513.

[2]) Leo Ostiensis, bij Baronius op het jaar 1053. — Wibertus, *Vita S. Leonis*, bij de Bollandisten op den 19 April. — *Chronicon* Hermanni Contracti.

[3]) Labbe, Tom. IX, pag. 1056. [4]) Labbe, l. c.

digen [1]). In eenen brief nu aan de vorsten van Bretanje, beklaagt Leo zich, dat wel de gezanten van Tours, maar niet de bisschoppen van Bretanje aan zijn bevel gehoorzaamd hebben, spreekt daarom over de laatsten de excommunicatie uit, maar voegt er dan bij, dat, zoo zij iets ter hunner verontschuldiging hebben in te brengen, zij zich op den eersten September te Vercelli moeten bevinden in het aldaar te houden concilie [2]). Om deze redenen verklaren zich de schrijvers van lateren tijd vrij eenparig voor het jaar 1050, uitgenomen Gfrörer [3]), die de opgave van Durandus blijft volgen.

Voegen wij van onze zijde nog enkele opmerkingen bij de voorgaande. 1°. Na de veroordeeling van Berengarius te Rome en te Vercelli vermeld te hebben, zegt Lanfrank: „de H. Leo week van dit gevoelen niet af „in al de kerkvergaderingen, die hij, hetzij persoonlijk, „hetzij door zijne gezanten in verschillende gewesten ge„houden heeft" [4]). Derhalve, besluiten wij, moeten de conciliën van Rome en Vercelli in het begin en niet op het einde der pauselijke regering van Leo gesteld worden, en zeker niet in 1053, daar hij na September van dat jaar tot aan zijnen dood (19 April 1054) geen concilie meer gehouden heeft. In het tegenovergestelde geval zouden Lanfrank's woorden slechts eene onbeduidende grootspraak bevatten en Berengarius, die in zijn antwoord Lanfrank woord voor woord volgt, zou niet in gebreke gebleven

---

1) Labbe, Tom. IX, pag. 1039.

2) Labbe, Tom. IX, pag. 994. — Martene, *Veterum scriptorum nova collectio*, Tom. I, P. 1, pag. 55.

3) Gfrörer, *Allgemeine Kirchengeschichte*, Vierter Band. S. 587; cf. Sudendorf, S. 28, 29, 31.

4) Lanfrancus, *de Euch. Sacr.* cap. 4.

zijn, hem dit te verwijten; maar integendeel Berengarius stemt met Lanfrank in; de volharding van Paus Leo bij zijn gevoelen, zegt hij, beteekent niets, want ook Agrippinus van Carthago en Cyprianus hebben in hun gevoelen, of liever in hunne dwaling over het herdoopen volhard [1]).

2°. Na het Paaschfeest, aldus verhaalt Hermannus Contractus op het jaar 1051, hield de Paus eene synode te Rome, waarin hij Gregorius, bisschop van Vercelli, in den ban deed, hoewel deze niet tegenwoordig noch op zijne veroordeeling bedacht was (*absentem et nescientem*): maar hief deze straf weder op, toen de bisschop korten tijd daarna te Rome kwam en voldoening beloofde. Toen het concilie van Vercelli gehouden werd was dit banvonnis nog niet uitgesproken, want Berengarius beschuldigt den Paus, dien bisschop in dat concilie ongestraft te hebben gelaten [2]); een nieuw bewijs, dat men het concilie van Vercelli in 1050 moet stellen. Volgt men de opgave van Durandus, dan zoude Hermannus Contractus ook hier in de tijdsbepaling gefaald hebben, dan zoude men bovendien de excommunicatie van Gregorius van Vercelli in 1054 na Paschen moeten doen plaats hebben; dit echter schijnt vrij onmogelijk; Paus Leo was gewoon zijne conciliën te Rome in de week van beloken Paschen of zelfs later te houden: hij stierf den 19 April 1054, zestien dagen na Paschen, hoe zoude derhalve de bisschop van Vercelli tijd genoeg gevonden hebben, om vóór den dood des Pausen zijne veroordeeling te vernemen, naar Rome te reizen en zijne vergiffenis te verwerven?

3°. In het concilie van Vercelli werd Hunfridus, aarts-

---

[1]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 48.
[2]) Ib., pag. 39, 40.

bisschop van Ravenna, van zijne waardigheid ontzet, welke straf den 2 Februarij van het volgend jaar weder opgeheven werd [1]). Hunfried stierf in den zomer van 1051; zijn opvolger Henricus werd in Maart 1053 gewijd, blijkens eene nog bestaande akte door hem zelven onderteekend [2]). Het concilie van Vercelli kan dus onmogelijk in September 1053, maar moet noodzakelijk in 1050 gesteld worden.

Wij zouden ons verder nog kunnen beroepen op het *Chronicon Kemperlegiense* [3]), dat uitdrukkelijk het concilie van Vercelli in 1050 plaatst, maar willen daar niet te veel aan hechten, omdat de vervaardiger geen tijdgenoot van Berengarius was. Overigens gelooven wij ook na al het aangevoerde zonder vrees voor tegenspraak te kunnen vaststellen, dat het concilie van Vercelli in September en bij gevolg dat van Rome in April of Mei 1050 gehouden is.

Zien wij thans de handelingen van laatstgenoemde kerkvergadering. Paus Leo sprak er de heiligverklaring uit van Gerardus, een zijner voorgangers op den bisschoppelijken zetel van Toul [4]). Uit de akte dier heilig-

---

1) *Chronicon* Hermanni Contracti.

2) Medegedeeld door Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 680, 681.

3) Bij Baluzius, *Miscellanea*, Tom. I, pag. 265.

4) Wibertus, in *Vita S. Leonis*, bij de Bollandisten op den 19 April. — Baronius stelt op gezag van Sigebertus van Gemblours deze heiligverklaring in 1053; maar ten onregte. Sigebertus is meermalen onnaauwkeurig; hij stelt bijv. de gevangenschap van den Paus in 1050, welke alle andere schrijvers van dien tijd in 1053 plaatsen. Het verhaal van Wibertus, den vriend van Leo, wordt hier bevestigd, als men de akte der heiligverklaring vergelijkt met het *Chronicon Senoniense* (d'Achery, *Spicilegium*, Tom. II, pag. 618) en het *Chronicon* Hermanni Contracti op het jaar

verklaring, ons bewaard door Mabillon [1]), blijkt vooreerst, dat het concilie gehouden werd, niet op den 15 April, zooals Sudendorf meent [2]), maar omstreeks den 2 Mei, hoewel het misschien reeds in de laatste dagen van April begonnen was. Maar wat voor ons van meer belang is, de akte vermeldt de namen der personen, die het concilie hebben bijgewoond. Van de zes aartsbisschoppen waren er drie uit Frankrijk: Halynardus van Lyon, Leodegarius van Vienne, en Hugo van Besançon, terwijl de vierde Humbertus, aartsbisschop van Sicilië, insgelijks een Franschman was, die op verlangen van Paus Leo het klooster van Moyen-Moutier (diocees van Toul) verlaten had en nog pas onlangs tot aartsbisschop benoemd was [3]). Men telde er zeven en veertig bisschoppen, waaronder

---

1050. De Bollandisten, Mabillon (*Annales*), Pagi, Fleury, Natalis Alexander, plaatsen dan ook eenparig de heiligverklaring van Gerardus in het jaar 1050.

[1]) Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag. 676—678.

[2]) Sudendorf, S. 29. — Op den 15 April viel in het jaar 1050 juist het Paaschfeest in; Hermannus Contractus zegt uitdrukkelijk, dat het concilie gehouden werd „Na Paschen". Men vergelijke ook de akten van het concilie van Reims, bij Labbe, Tom. IX, pag. 1044.

[3]) Deze Humbertus, later door Leo tot kardinaal benoemd, was een der hoofdpersonen in het concilie van 1059, waarin Berengarius zijne dwaling herriep; vooral dan ook tegen hem laat Berengarius zich hevig uit. Over de eerste levensjaren van dien beroemden en geleerden kardinaal vindt men vele verkeerde berigten. Berengarius noemt hem een Bourgondiër; teregt komt Lanfrank hier tegen op en getuigt, dat hij uit Lotharingen afkomstig was (*de Sacr. Euch.* cap. 2). De Bollandist Henschenius (*in comment. praevio ad vitam S. Leonis*, 19 April, N°. 16) beweert, dat hij eerst tegen het einde van 1050 zijn klooster verliet op verlangen des Pausen; dit geschiedde zeker vroeger, zooals blijkt én uit bovengenoemde akte der heiligverklaring van Gerardus én uit het *Chronicon Senoniense* (bij d'Achery, *Spicilegium*, Tom. II, pag. 618). Ook doet Henschenius hem het klooster van St. Mansuy in het diocees

wederom zes Franschen: Adalbero van Metz, Hugo van Nevers, Godfried van Coutances, Mainus van Rennes, Isembaldus van Poitiers en Arnulf van Saintes. Bovendien waren er vijf en dertig abten tegenwoordig; van slechts weinigen hunner kan men zeggen, welke kloosters zij bestuurden, maar onder die weinigen vindt men den beroemden H. Hugo van Cluny, Waleran van Vannes, broeder van Hugo van Langres, Richerius uit het klooster van St. Juliaan van Tours, Perenesius van Redon, Gervinus van St. Riquier, Richardus van St. Rambert (Diocees van Lyon) en Gozfridus van Vezelay, allen uit Frankrijk. Het gerucht der dwaling van Berengarius was destijds reeds tot buiten Frankrijk doorgedrongen; men mag dus veilig aannemen, dat, zoo niet allen, dan toch velen der genoemde personen bekend waren met de leer, die hij sinds vier jaren zocht te verbreiden.

Behalve de bisschoppen en abten, wier namen ons bewaard zijn gebleven, waren er nog vele andere personen van minderen rang tegenwoordig: „eene menigte „bisschoppen, abten en geestelijke personen van verschil„lenden rang en uit verschillende landen", zegt Lanfrank. Eene bijzondere melding verdienen hier de gezanten van Tours, die, gelijk wij reeds uit den boven aangehaalden brief van Paus Leo vernamen, door hunnen aartsbisschop naar Rome waren gezonden, om zijne zaak tegen den

---

van Toul bewonen; Pagi (in Baronium, anno 1049) toont uit genoemde kronijk, dat hij behoorde tot de kloosterlingen van Moyen-Moutier. Maar hij was geen abt van dit klooster, zooals de kronijk van Senone, Pagi en Rohrbacher (tom. 14, pag. 3) hem noemen; want van 1039 tot den 20 Maart 1062 bekleedde Lambertus deze waardigheid, volgens Mabillon (*Annales*, Tom. IV, pag. 396, 421 en 578).

bisschop van Dol in dit concilie te bepleiten. Eindelijk Lanfrank, destijds prior van het klooster te Bec, was insgelijks op de vergadering verschenen.

In dit concilie nu kwam de nieuwe leer van Berengarius over de H. Eucharistie ter sprake, en wel op zeer zonderlinge wijze. Berengarius had namelijk in Frankrijk vernomen, dat Lanfrank zich tegen hem verklaard en het gevoelen van Joannes Scotus over het Heilig Sakrament als kettersch verworpen had: hij schreef daarop den volgenden brief aan Lanfrank:

„Berengarius aan broeder Lanfrank."

„Er is mij iets ter oore gekomen, broeder Lanfrank, „door Ingelran van Chartres, waarover ik meen u te „moeten vermanen; namelijk, dat de stellingen van Joannes „Scotus over het Sakrament des Altaars, waarin hij ver- „schilt van Paschasius, wiens partij gij hebt opgenomen, „u mishagen, ja, dat gij ze zelfs als kettersch beschouwt. „Is dit zoo, broeder! dan hebt gij, door zoo overijld „uw oordeel in deze zaak te vellen, een onwaardig ge- „bruik gemaakt van het verstand u door God in geen „geringe mate geschonken; want gij hebt de heilige „Schrift nog niet genoeg bestudeerd, zoo min als zij, „die gij voor de bekwaamsten houdt. En daarom, broeder! „zoude ik, hoe onbedreven ook in die heilige Schrift, „u, zoo 't mij mogelijk was, wel willen hooren over die „zaak in bijzijn van bekwame scheidsregters, of toehoor- „ders. Wil intusschen, zoolang dit niet geschiedt, niet „met minachting nederzien op hetgeen ik zeg: indien „gij Joannes (Scotus), wiens stellingen over de Eucha- „ristie ik goedkeur, voor ketter houdt, dan moet gij ook

„Ambrosius, Hieronymus, Augustinus, om van anderen „te zwijgen, voor ketters houden" [1]).

Weinige regelen, maar die het hoogmoedig karakter van Berengarius weder duidelijk afspiegelen. Wij willen niet drukken op zijne uittarting aan Lanfrank, om zich in een redetwist over het H. Sakrament te wagen; zelfs niet op de grootspraak gelegen in het beroep op de H. Vaders; maar aan Lanfrank, die om zijne kunde de algemeene achting genoot, onbeschaamd te durven schrijven: „gij hebt de heilige Schrift nog niet genoeg bestudeerd", waarlijk dat kon alleen gekwetste hoogmoed, dat kon alleen het eergevoel, dat zich gekrenkt en beleedigd achtte en door zelf te beleedigen zich wreken wilde.

Doch laat ons thans zien, hoe deze brief van Berengarius de aanleiding tot zijne veroordeeling werd. Lanfrank

---

1) Deze brief is voor de eerste maal medegedeeld door d'Achery, *in notis ad vitam B. Lanfranci*, pag. 22; men vindt hem ook bij Labbe, Tom. IX, pag. 1054 en bij Pagi in Baronium op het jaar 1050. In een vorig artikel noemden wij het Latijn van Berengarius „alles behalve schoon en op verre na niet te vergelijken bij dat van zijnen vriend Adelman", wij schrijven daarom dezen korten brief ook hier af, opdat men zelf kunne oordeelen.

Fratri Lanfranco Beringarius. Pervenit ad me, frater Lanfrance, quiddam auditum ab Ingelramno Carnotensi, in quo dissimulare non debui ammonere dilectionem tuam. Id autem est, displicere tibi, imo haereticas habuisse sententias Joannis Scoti de Sacramento Altaris, in quibus dissentit a suscepto tuo Paschasio. Hac ergo in re, si ita est frater, indignum fecisti ingenio, quod tibi Deus non aspernabile contulit, praeproperam ferendo sententiam. Nondum enim adeo sategisti in Scriptura divina cum tuis diligentioribus. Et nunc ergo, frater, quantumlibet rudis in illa Scriptura vellem tantum audire de eo, si opportunum mihi fieret, adhibitis quibus velles, vel judicibus congruis, vel auditoribus, quod quamdiu non fit, non aspernanter aspicias quod dico. Si haereticum habes Joannem, cujus sententias de Eucharistia probamus: habendus tibi est haereticus Ambrosius, Hieronymus, Augustinus, ut de ceteris taceam.

verhaalt het ons aldus: „Ten tijde van den heiligen Paus Leo werd uwe ketterij bij den Apostolischen stoel aangeklaagd. In de vergadering, die hij voorzat en tot welke eene groote menigte bisschoppen, abten en geestelijke personen van verschillenden rang en uit allerlei gewesten waren bijeengekomen, werd bevolen, dat de brief over het ligchaam en bloed des Heeren, dien gij mij gezonden hadt, ten aanhoore van allen zou worden voorgelezen. Want de persoon, dien gij met het overbrengen daarvan hadt belast, had, daar hij mij in Normandië niet aantrof, den brief aan eenige geestelijken overhandigd, die bij het lezen bemerkten, dat de inhoud in strijd was met het aloud geloof der Kerk, en in hunnen ijver voor Gods eer hem aan sommigen ter lezing gaven, terwijl zij aan zeer velen de strekking daarvan (*earum sententias*) verklaarden. Het gevolg hiervan was, dat er tegen mij, wien gij zulken brief gezonden hadt, eene niet mindere verdenking ontstond, dan tegen u, en dat velen meenden, dat ik hetzij uit vriendschap, hetzij uit wezenlijke overtuiging, uw gevoelen voorstond en begunstigde. Als dan uw brief, dien een geestelijke der Kerk van Reims naar Rome had gebragt, in de vergadering was voorgelezen, en men zag, hoe gij Joannes Scotus voorstondt, Paschasius veroordeeldet en een gevoelen beleedt met het algemeen geloof over de heilige Eucharistie in strijd, werd het vonnis tegen u uitgesproken, dat u beroofde van de gemeenschap der heilige Kerk, die gij van hare Communie zocht te berooven. Vervolgens gebood de Paus aan mij om op te staan, de vlek, door een boos gerucht op mijnen naam geworpen uit te wisschen, mijn geloof te verklaren en de waarheid van hetzelve aan te toonen, niet zoozeer door redeneringen als wel door mij te beroepen op het gezag

van heilige getuigen. Ik stond derhalve op, zeide mijn gevoelen, bewees mijne woorden; en wat ik bewees, behaagde aan allen, mishaagde aan niemand" [1]).

Als van zelf rijst hier de vraag: was het werkelijk de brief van Berengarius dien wij boven hebben medegedeeld, welke in het concilie van Rome werd voorgelezen? of had hij welligt nog een anderen brief aan Lanfrank geschreven en had hij daaraan zijne veroordeeling te danken? De gevoelens der geleerden zijn hieromtrent verdeeld geweest.

Mabillon beweert het laatste. Uit den brief van Berengarius, die in het concilie van Rome werd voorgelezen, ontstond twijfel aangaande het geloof van Lanfrank, alsof deze geleerde het gevoelen van Berengarius over het H. Sakrament was toegedaan; maar uit den brief, die ons bewaard is gebleven (de door ons medegedeelde) blijkt duidelijk, dat hij dit gevoelen verwierp; er moet dus nog een andere brief bestaan hebben, die sedert is verloren gegaan [2]). Met deze zienswijze van Mabillon vereenigt zich ook Fleury [3]).

Meer algemeen is het tegenovergesteld gevoelen, dat namelijk geen andere brief in het concilie van Rome ter sprake kwam dan de ons bekende: in dien zin verklaren zich de Bollandisten [4]), Pagi [5]), Natalis Alexander [6]), Dupin [7]), Rohrbacher [8]), en anderen. De kerkvergadering

---

1) Lanfrancus, *de Eucharistiae Sacramento*, cap. 4.
2) Mabillon, *Annales*, Tom. IV, pag 468.
3) Fleury, *Histoire Eccl.* liv. 59, n. 65.
4) De Bollandisten, in notis ad cap. 2 *vitae B. Lanfranci* (28 Mei), nota c. 5) Pagi, in Baronium, ann. 1050.
6) Natalis Alexander, *in hist. eccl. saeculi XI* dissert I, art. 3.
7) Dupin, *Nouv. Biblioth.* onzième siècle, pag. 7.
8) Rohrbacher, Tom. 13, pag. 476.

van Rome, aldus redeneert de Roye [1]), begreep uit den brief van Berengarius, dat hij de leer van Joannes Scotus omhelsde en die van Paschasius verwierp; dit getuigt Lanfrank, zooals wij gezien hebben; maar juist in den ons bekenden brief verklaart Berengarius, de stellingen van Scotus goed te keuren, tegenover die van Paschasius; derhalve was het deze brief, die aan de vergadering van Rome werd voorgelegd. Een nog meer afdoend en zeker bewijs meende Labbe [2]) te kunnen aanvoeren. In de laatste zinsnede van zijnen brief zegt Berengarius: „indien gij „Joannes (Scotus) voor ketter houdt, dan moet gij ook Am- „brosius, Hieronymus, Augustinus voor ketters houden". Men vergelijke nu slechts hiermede, zegt Labbe, de woorden van Berengarius in zijnen brief aan Ascelinus: „wat Scotus beweerd heeft vind ik terug in de schriften „van hen, die, gelijk ik in mijnen brief aan Lanfrank „zeide, voor ketters moeten gehouden worden, indien „deze Joannes (Scotus) als ketter moet beschouwd worden" [3]). Wij hebben de vergelijking gemaakt, maar het bewijs niet kunnen vinden. Want wel bleek het ons daaruit, dat de door ons medegedeelde brief werkelijk door Berengarius aan Lanfrank geschreven was, waaraan echter ook zonder die vergelijking niemand twijfelde; maar dat juist deze brief en geen andere, in het concilie van Rome ter sprake kwam, dit — wat toch eigenlijk moest worden aangetoond — kan er wel met groote waarschijnlijkheid uit afgeleid maar niet met zekerheid uit bewezen worden.

---

1) Labbe, Tom. IX, pag. 1054, in notis ad *Concilium Romanum.*

2) Labbe, l. c.

3) *Epistola ad Ascelinum*, bij d' Achery, *in notis ad vitam B. Lanfranci*, pag. 25; en bij Labbe, Tom. IX, pag. 1057.

Niettemin aarzelen wij geen oogenblik, ons met het laatste gevoelen te vereenigen. De aangevoerde redenen maken het ons reeds zeer aannemelijk; de tegenbedenking van Mabillon kan gemakkelijk worden opgelost; maar daarenboven is het thans, nu wij het antwoord van Berengarius aan Lanfrank bezitten, niet wel meer mogelijk aan de waarheid van dit gevoelen te twijfelen. In dat antwoord bespreekt ook hij het concilie van Rome, of liever hij maakt eene scherpe kritiek op het verhaal van Lanfrank, waarvan bijna geen woord ongemoeid wordt gelaten en geeft ons daar het volgende te lezen: „Dat „gij hebt willen zeggen, dat mijn brief aan u stellingen „bevatte over het ligchaam en bloed des Heeren, dat „hebt gij tot groote schande voor uwe waarheidsliefde „gedaan, dewijl ik u in dien brief geene stellingen over „het ligchaam en bloed van Christus had voorgehouden" [1]). Dit is volkomen van toepassing op den brief, dien wij kennen, maar sterker nog is het volgende: „Te dikwerf „dwingt uw schrijven mij, om over uwe onopregtheid „te spreken; hoe toch hebt gij kunnen schrijven, dat „er verdenking tegen u ontstaan was door den brief, „dien ik u had toegezonden? Ik zeide u in dien brief, „*dat gij met overijling uw oordeel tegen Joannes Scotus „hadt uitgebragt en noodigde u uit, om met mij volgens „de schriften over hem te spreken.* Niemand met gezond

---

1) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 34. 't Is eene woordenzifterij. Lanfrank had het woord *sententias* gebezigd: *plurimis earum (literarum) sententias verbis exposuerunt*: wij meenden het in onzen tekst te mogen vertalen: *zij verklaarden aan zeer velen de strekking* (niet: *de stellingen*) *van den brief.* Als men woorden wilde ziften, zou men Berengarius zelven hier van onwaarheid kunnen overtuigen, want Lanfrank zeide nergens, dat de bedoelde brief „stellingen „bevatte *over het ligchaam en bloed van Christus*".

„verstand kon derhalve eenige verdenking tegen u op-
„vatten uit mijn schrijven, waarin ik datgene afkeurde
„wat allen, wat ook gij, zooals gij zegt, goedkeurden.
„Laat ieder die wil, mijnen brief herlezen en hij zal
„moeten erkennen, dat de verdenking, die tegen mij
„ontstaan is, tegen u daaruit niet konde ontstaan. Gij
„schrijft, dat ik Joannes Scotus voorstond; ik had ge-
„schreven, *dat hij over de tafel des Heeren hetzelfde*
„*gevoelen was toegedaan als Ambrosius, Augustinus, Hiero-*
„*nymus*, dat blijkbaar is voor ieder, die niet tot God
„den Heer verkiest te zeggen: wij willen de kennis uwer
„wegen niet, ga weg van ons" [1]). De waarheid van ons gevoelen is dus wel duidelijk en zeker; Berengarius herhaalt hier uitdrukkingen uit zijnen brief, die de aanleiding zijner veroordeeling werd en die uitdrukkingen vinden wij in den ons bekenden brief letterlijk terug.

Maar daardoor ontstaat eene verdenking tegen Lanfrank van geheel anderen aard. Verdient zijn verhaal over het concilie van Rome, of liever over de wijze, waarop de dwaling van Berengarius daar ter sprake kwam, geloof? Wij zagen, hoe Mabillon dat verhaal met den brief niet konde overeenbrengen en daarom beweerde, dat niet *die* brief te Rome werd voorgelezen; wij hoorden ook de beschuldiging van onwaarheid, die Berengarius tegen Lanfrank inbragt; Protestantsche schrijvers hebben de bewering van Mabillon en de beschuldiging van Berengarius gretig te baat genomen. „Mabillon", zegt Sudendorf [2]), „widerspricht mit einem Grunde, an welchen „Lessing [3]) eine Fackel anzündet, um den Character des

1) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 36.
2) Sudendorf, S. 10; vgl. S. 100.
3) Lessing, *Berengarius Turonensis*, S. 73—80 en 92

„heiligen Lanfranc würdig zu beleuchten." „Lanfrank", zoo verzekert op zijne beurt Stäudlin [1]), „trok naar „Rome en beschuldigde zijnen vriend bij Leo IX van „ketterij, wegens een gevoelen dat deze hem in eenen „vertrouwelijken brief (*privatis literis*) had blootgelegd; „eene verontschuldiging zijner trouweloosheid (*suae perfi-*„*diae*) meende hij daarin te vinden, dat die brief ook in „handen van anderen en zoo in die des Pausen was ge-„komen en hem zelven in verdenking van ketterij had „gebragt."

Wij zullen Lanfrank regtvaardigen. Hij zelf zou Berengarius bij den Paus hebben aangeklaagd; ten tweede daartoe misbruik hebben gemaakt van een vertrouwelijken brief; en ten derde eene leugen hebben uitgedacht, waarschijnlijk om zijn gedrag te verschoonen, door te zeggen, dat die brief ook tegen hem zelven verdenking had doen ontstaan. Ziedaar de drie punten van beschuldiging: wij beginnen met het tweede.

Indien Lanfrank werkelijk ten gevolge van genoemden brief Berengarius had aangeklaagd, dan nog zoude men daarin geen misbruik van vertrouwen mogen zien. Dat men Berengarius ongemoeid liet in het begin zijner dwaling, toen men verwachten kon, dat zij geenen opgang maken noch aanhangers vinden zou, is ligt te begrijpen; ook Joannes Scotus had men ongemoeid gelaten en zijne ketterij was zonder aanklagt, zonder veroordeeling te niet gegaan. Maar even gemakkelijk laat het zich verklaren, dat nu Berengarius alle middelen in het werk stelde om zijne leer te verbreiden, nu hij leerlingen telde die hem hierin behulpzaam waren, nu zijn bisschop zich niet tegen hem ver-

1) Bereng., *de sacra coena*, in praef., pag. 4. — Ook Neander, *Allg. Gesch.*, B. IV, S. 336 beschuldigt Lanfrank van valschheid.

zette, maar hem ongestraft liet voortgaan in zijn misdadig pogen, dat men nu zich verpligt gevoelde, het gezag der Kerk en des Pausen in te roepen, om door een plegtig vonnis de leer te doen veroordeelen, die de éénheid van het algemeen geloof bedreigde en reeds voor vele Christenen noodlottig begon te worden. Is het gedrag af te keuren van hem, die de snoode plannen eens landverraders aan den dag brengt, zelfs zoo die plannen hem heimelijk of in vertrouwen zijn medegedeeld? En zou men dan Lanfrank van trouweloosheid mogen beschuldigen, zoo hij den brief van Berengarius had aan den dag gebragt, die het bewijs inhield, dat een groot gevaar niet eene tijdelijke maar eene geestelijke maatschappij en het heil der zielen bedreigde? Waarlijk niet; trouweloosheid kan men hem onmogelijk ten laste leggen; had hij Berengarius aangeklaagd en diens brief ten bewijze aan den Paus getoond, wij zouden dan alleen de onopregtheid van zijn verhaal afkeuren, waarin hij het gebeurde op geheel andere wijze voorstelt.

Maar ook die onopregtheid mag hem niet worden ten laste gelegd. Het is onwaar, dat de aanklagt tegen Berengarius van hem is uitgegaan; het is onwaar, dat de bedoelde brief door hem aan den Paus is overgelegd. Die brief was niet eens in zijne handen gekomen, maar in die van anderen; zoo verzekert hij ons en zijne verzekering wordt bevestigd door het zwijgen van Berengarius, dat, om de wijze, waarop hij Lanfrank beantwoordt, grootere kracht bezit dan een bloot negatief argument. Om dit duidelijker te doen uitkomen, laten wij hier eene korte proeve voorafgaan van zijne manier van antwoorden. „*Ten tijde van den heiligen Paus Leo*", zoo begint Lanfrank zijn verhaal, maar dadelijk valt Berengarius

in: „ik noem dien Paus alles behalve heilig, alles behalve braaf"; — Lanfrank vervolgt: „*werd uwe ketterij aangeklaagd*", „gij noemt mij eenen ketter", antwoordt Berengarius, „omdat ik weet, dat het ligchaam van Christus „onbederfelijk is, omdat ik het zinnelijk brood door de „konsekratie tot Sakrament geworden als het ligchaam „van Christus erken, maar zonder zulke ketterij, was, is, „en zal nimmer iemand Katholiek zijn" [1]); — „*terwijl „eene groote menigte bisschoppen, abten, enz. vergaderd „waren*", gaat Lanfrank voort, maar Berengarius antwoordt weder: „eene menigte hoe groot en uit welke „personen ook bestaande, kan nimmer tegen de waarheid „gelden" [2]). Men ziet hoe het minste woord van Lanfrank niet zonder wederwoord blijft, als Berengarius maar meende er iets tegen te kunnen inbrengen.

Wat nu heeft hij aangemerkt op de woorden van Lanfrank: „de persoon, dien gij met het bezorgen van „den brief hadt belast, trof mij in Normandië niet aan „en stelde hem in handen van eenige geestelijken, die" enz.? heeft hij ze tegengesproken? in het minst niet; en hoewel hij geheel het verhaal van Lanfrank overneemt in zijn antwoord, heeft hij juist dit gedeelte weggelaten. Vervolgens, heeft hij ontkend, dat zijn brief door een geestelijke van Reims naar Rome was gebragt, zooals Lanfrank getuigd had? heeft hij aan Lanfrank gezegd:

---

[1]) Haereticum me habes, quia Christi corpus incorruptibile esse non nescio, quia sensualem panem consecratione altaris factum sacramentum esse profiteor corpus Christi, sed sine haeresi hac nemo fuit, est, eritve Catholicus. — Door dergelijke vrij Katholiek klinkende uitdrukkingen trachtte Berengarius zijn gevoelen te verbergen en zich den schijn van regtzinnigheid te geven.

[2]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 33, 34.

„gij zelf zijt mijn eerste beschuldiger geweest"? Wij vinden er wederom niets van; waarlijk wel een bewijs, dat Lanfrank hier waarheid gesproken had; te meer daar Berengarius wist, hoe zich de zaken in het concilie van Rome hadden toegedragen, uit den mond van hen, gelijk hij verzekert, die het concilie hadden bijgewoond [1]).

De hatelijke veronderstelling van Stäudlin is dus ongegrond, is geheel uit de lucht gegrepen. Het is zoo, ook Berengarius beschuldigt Lanfrank van onwaarheid: „het is onwaar," zegt hij, „dat uit mijnen brief verdenking tegen u ontstaan is"; maar hij zegt niet, dat Lanfrank deze onwaarheid gebezigd heeft om zijne trouwelooze aanklagt te regtvaardigen, en geen enkel woord van Berengarius geregtigt Stäudlin tot dergelijke beschuldiging.

Uit het bovenstaande laat het zich verklaren, waarom Lessing, Stäudlin en Sudendorf willen, dat de brief van Berengarius in het jaar 1049 zou zijn geschreven, alvorens namelijk Lanfrank Normandië verliet , om het concilie van Rome bij te wonen; en waarom wij integendeel daarvoor het jaar 1050 aangeven.

De beide eerste punten der beschuldiging tegen Lanfrank ingebragt zijn alzoo vervallen; maar wat te zeggen van het derde? Maakte Lanfrank zich niet schuldig aan eene onwaarheid, toen hij verhaalde, dat er verdenking van ketterij tegen hem zelven ontstaan was? en merkte Berengarius niet te regt aan, dat er uit zijnen brief, waarin hij Lanfrank duidelijk zijnen tegenstander noemt, onmogelijk zoodanige verdenking ontstaan kon? immers ook Mabillon en Fleury hebben dit gevoeld en vandaar

[1]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 39.

hunne gissing, die tegenwoordig nu wij het werk van Berengarius bezitten niet meer houdbaar is, dat er nog een andere brief van Berengarius moet geweest zijn, welke aanleiding tot dat gerucht, tot die verdenking gegeven heeft.

Waarheid en onwaarschijnlijkheid kunnen somwijlen zeer goed zamengaan: ziedaar ons eerste antwoord. De aangevoerde opwerping dient *hoogstens* om de onwaarschijnlijkheid, niet om de onmogelijkheid of onwaarheid van Lanfrank's verhaal te betoogen; en tegenover zijne stellige verklaring, dat hij verdacht is geworden en zich van de blaam van ketterij heeft moeten zuiveren, kan de innerlijke onwaarschijnlijkheid dier verdenking niet in aanmerking komen, zoolang men geene andere bewijzen voor zijne onopregtheid heeft. Maar is zelfs zijn verhaal wel onwaarschijnlijk? men zegt ja en beroept zich op Mabillon, maar vergeet te denken aan de Roye, Pagi en de andere door ons genoemde schrijvers, die, hoewel zij evenmin als Mabillon het werk van Berengarius bezaten en derhalve geene afdoende bewijzen voor hun gevoelen hadden, nogtans allen geoordeeld hebben, dat de bekende brief van Berengarius in het concilie van Rome behandeld is. Zij kenden het verhaal van Lanfrank; zij kenden ook den bewusten brief; en bij de bloote vergelijking dier beide stukken vonden zij het niet onwaarschijnlijk, maar ten hoogste waarschijnlijk, dat tengevolge van dezen brief Lanfrank's regtzinnigheid was verdacht geworden.

En inderdaad dit laat zich gemakkelijk begrijpen, zoo men slechts aandachtig het verhaal van Lanfrank leest. Bij mijne afwezigheid uit Normandië, schrijft hij, geraakte de voor mij bestemde brief in handen van eenige gees-

telijken, die hem aan sommigen ter lezing gaven, aan zeer velen de strekking verklaarden; het gevolg hiervan was, dat er tegen mij, wien gij zulken brief gezonden hadt, eene niet mindere verdenking oprees dan tegen u; want velen meenden, dat ik uw gevoelen voorstond en begunstigde, hetzij uit vriendschap, hetzij omdat ik werkelijk uwe overtuiging deelde. Men ziet hier, dat dit gerucht in Frankrijk begon en nog vóór het concilie van Rome, niet op dat concilie zelf [1]); ook zegt Lanfrank niet, dat het lezen van den brief dit gerucht veroorzaakte, gelijk Mabillon veronderstelde, maar hij laat het in het midden, of de lezers van den brief, of wel andere personen hem begonnen te verdenken; zelfs geeft hij dit laatste niet ondnidelijk te kennen, wanneer hij zegt, dat er *verschillende* geruchten in omloop waren, daar sommigen meenden, dat hij Berengarius als vriend voorstond, anderen daarentegen, dat hij werkelijk de nieuwe ketterij was toegedaan. Is het nu niet zeer begrijpelijk, dat de algemeene afschuw, dien de leer van Berengarius destijds moest veroorzaken, een vermoeden opwekte tegen hem, aan wien een brief over die leer en wel door Berengarius geschreven was? dat zij vooral, die Lanfrank niet kenden, den brief niet gelezen, maar slechts vernomen hadden, welke dwaling Berengarius daarin beleed, in Lanfrank

---

1) Het verhaal van Lanfrank luidt minder waarschijnlijk, als men het leest in het werk van Berengarius; men komt dan in het denkbeeld, dat de verdenking ontstond in het concilie van Rome en door de voorlezing van den brief. De reden hiervan is, dat Berengarius den volzin heeft weggelaten, waarin Lanfrank verhaalt, hoe de brief niet in zijne handen kwam, maar in die van andere personen welke den brief lieten lezen of mondelijk den inhoud verklaarden.

een deelgenoot dier dwaling zagen, of minstens iemand, wien men om zijne vriendschappelijke betrekking tot den dwaalleeraar niet vertrouwen kon?

Wij zouden nu van Lanfrank kunnen afstappen, zoo Berengarius hem nog niet eene andere onopregtheid verweet: „Gij zegt," zoo voert hij hem tegen, „dat uwe „woorden aan allen behaagden, aan niemand mishaagden. „Het valt niet te ontkennen, dat dit eene onwaarheid is, „want niet allen bragten in dat concilie over uwe woorden „ieder voor zich hun gevoelen uit, voor zooverre ik ver„nomen heb van hen die het concilie bijwoonden, evenwel „wil ik daarover niet langer spreken, maar vergenoeg „mij met mijn vorig antwoord te herhalen: namelijk, dat „de menigte niet tegen de waarheid geldt" [1]). Ook hier staan Lanfrank en Berengarius tegenover elkander, Lanfrank, die het concilie persoonlijk bijwoonde, Berengarius, die zegt van andere leden der vergadering vernomen te hebben wat er voorviel; maar uit de woorden des laatsten zelve kan men besluiten, welke waarde er aan te hechten is. Hij begint met stoutweg te verzekeren, dat Lanfrank onwaarheid gesproken heeft, dat er derhalve personen op het concilie waren, die niet met Lanfrank instemden. Dit vorderde bewijs; maar hoe is nu zijne bewijsvoering? Hij deelt ons geene enkele bijzonderheid mede over de personen die, of de punten waarin zij van Lanfrank verschilden; wat zeer vreemd zou zijn als hij ze gekend had,

---

[1]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 38. Ad id, quod dicis, omnibus placuisse dicta tua, nulli displicuisse, licet, hoc te falso dixisse, negari non possit, quia non omnes, quisque suam de eo, quod diceres, in eo concilio pertulerunt sententiam, quantum mihi per eos, qui concilio interfuerunt, innotuit, tamen satis est, quod superius dixi, multitudinem non praejudicare veritatem.

want als hij later handelt over de synode van Vercelli of die van Tours, verhaalt hij de kleinste bijzonderheden; — hij geeft duidelijk te kennen, dat niemand openlijk Lanfrank tegensprak en zijn bewijs komt dus slechts hierop neêr, dat sommigen in het geheim van eene andere meening waren: „niet allen", zegt hij, „bragten hun gevoelen „uit"; — eindelijk erkent hij, dat de groote meerderheid hare goedkeuring schonk aan Lanfrank's woorden, door zich tegen die menigte op de waarheid te beroepen; waarlijk ons geloof aan Lanfrank's verhaal wordt door dit alles in het minst niet geschokt, door het laatste veeleer bevestigd.

Wij moeten thans de handelwijze van Paus Leo bespreken, tegen wien Berengarius zich niet minder hevig heeft uitgelaten. „Gij zegt," zoo schrijft hij aan Lanfrank, „dat het vonnis mijner veroordeeling werd uitgesproken. „Juist daardoor levert gij het bewijs der heiligschennige „overijling van dien uwen heiligen Leo; want volgens „menschelijk zoowel als goddelijk regt is het onregtvaardig, „iemand ongehoord te veroordeelen. Daartegen zegt de „H. Geest: zij zullen vloeken, maar gij zult zegenen; - en „de H. Augustinus in zijn boek over het woord des „Heeren: de geregtigheid verbreekt onregtvaardige boeijen; - „en de H. Gregorius in eene zijner homiliën: hij zelf „berooft zich van de magt om te binden en te ontbinden, „die haar uitoefent niet naar gelang van het gedrag zijner „onderhoorigen, maar naar zijn eigen welgevallen. Die „Leo had mij immers bij zich ontboden? hij had dus „moeten wachten met zijne uitspraak, totdat hij zeker „wist, of ik voor hem zoo durven verschijnen, om zich „te overtuigen in welke punten ik, gelijk gij valschelijk „meldt, het algemeen geloof bestreed, (eene uitdrukking

„uwer onwaardig, zooals ik reeds meermalen aanmerkte, „om de algemeene *dwaling* het algemeen *geloof* te noemen); „hij had moeten wachten, zeg ik, totdat hij mondelijk „of schriftelijk van mij zelven vernam, wat ik in Joannes „Scotus goedkeurde, wat ik in Paschasius, den monnik „van Corbeia, veroordeelde.... Wat de reden was, waarom „Joannes (Scotus) veroordeeld zou zijn, heb ik u aan anderen „hooren verhalen; hij had namelijk in zijn geschrift ge- „zegd, dat, wat op het altaar gekonsakreerd wordt, de „figuur, het teeken, het onderpand is van het ligchaam „en bloed des Heeren: heeft Paus Leo hem werkelijk „daarom veroordeeld, zooals gij te Brionne, waar gij „tegenwoordig waart, aan sommigen gezegd hebt, dan had „men ook Augustinus, Ambrosius, Hieronymus moeten „veroordeelen, die in hunne geschriften dezelfde uitdruk- „kingen bezigen" [1].

Paus Leo zoude dus onregt gepleegd hebben, toen hij Berengarius veroordeelde zonder hem vooraf te hooren en zonder zeker te weten, wat zijn gevoelen was over de H. Eucharistie, of wat hij in Joannes Scotus goedkeurde. Dezelfde beschuldiging herhaalt Berengarius later, hoewel met minder nadruk, ten opzigte van het concilie van Vercelli, waar hij gedagvaard maar niet verschenen was, en insgelijks zonder gehoord te zijn veroordeeld werd. Protestantsche schrijvers schijnen er waarde aan te hechten; zij herhalen als om strijd: Berengarius werd ongehoord en in zijne afwezigheid veroordeeld; en de heeren Vischer hebben in hunne uitgave van Berengarius' werk die woorden kursijf laten drukken, om er de aandacht sterker op te vestigen [2].

---

[1] Berengarius, *de sacra coena*, pag. 36—38.

[2] Ibid. pag. 44. Men zie ook in de voorrede van dat werk, pag. 4 de woorden van Stäudlin; en Sudendorf, S. 110.

Wij zouden kunnen aanvoeren, dat het vonnis der synode van Rome - (over dat van Vercelli spreken wij later) - slechts een voorloopige maatregel was, wijl de Paus aan Berengarius gebood, zich op het concilie van Vercelli te komen verantwoorden. Maar wij mogen gerust verder gaan; Leo kon en moest Berengarius veroordeelen. Had hij den brief niet in handen, die het ontegensprekelijk bewijs der dwaling inhield? Mogt hij tegenover zulk een bewijs de veroordeeling uitstellen? Zou het geen ergernis geweest zijn voor de geloovigen, die met afschuw vernomen hadden, hoe het heiligst, het dierbaarst geheim hunner godsdienst was ontkend, zoo zij hadden moeten hooren, dat de vermetele, die zulks bestaan had, bij den Paus en de bisschoppen aangeklaagd en toch niet veroordeeld was? Zouden niet velen in het uitstel van het vonnis een twijfeling des Pausen gezien hebben? En had Berengarius, hij die zich verstoutte de leer der gansche Kerk te verwerpen, regt zich te beklagen, dat die Kerk hem buiten hare gemeenschap wierp?

Daarenboven: waarover zou het concilie hem hebben moeten hooren? Niet over de vraag, of zijne nieuwe leer welligt beter was dan die der gansche Christenheid, of hij daarvoor grondige redenen, afdoende bewijzen kon aanvoeren: zoo iets kwam daar volstrekt niet te pas; het feit alleen, of zijne leer van die der Kerk verschilde, moest onderzocht worden; maar dat feit was bewezen door zijn eigenhandigen brief, een verder onderzoek was dus overbodig en met volle regt kon de Kerk hem zeggen: gij verwerpt mijne leer, derhalve behoort gij niet meer tot mijne leerlingen.

Doch neen, zegt Berengarius, dat feit was niet bewezen; de Paus kende mijn gevoelen niet en wist niet,

wat ik in Scotus goedkeurde; daarover had hij mij moeten ondervragen, alvorens mij buiten de gemeenschap der Kerk te sluiten.

Men staat verbaasd over dergelijke onbeschaamdheid. Immers in zijnen brief aan Lanfrank, die op het concilie werd voorgelezen, had hij met ronde woorden gezegd: *de stellingen van Scotus over de H. Eucharistie goed te keuren*, zonder er ééne uit te zonderen, ja wat meer is, *dat Scotus evenmin een ketter mogt genoemd worden als Ambrosius, Hieronymus en Augustinus.* Er behoefde dus niet onderzocht te worden, *wat* hij in Scotus goedkeurde; neen, was het zeker, dat Scotus gedwaald had ten opzigte van het H. Sakrament en de leer der Kerk had bestreden - en daaraan viel niet te twijfelen -, dan bevatte de brief van Berengarius het onloochenbaar bewijs, dat ook hij de leer der Kerk bestreed en geregtigde den Paus en het concilie tot zijne veroordeeling.

Maar wat hier niet vergeten mag worden, het concilie van Rome bezat bovendien nog een ander middel, om het gevoelen van Berengarius te kennen: de mondelijke inlichting namelijk en verklaring der Fransche bisschoppen en abten, die het concilie bijwoonden. Het zou dwaas zijn te willen beweren, dat niemand hunner met zekerheid wist, waarin dat gevoelen bestond. Wij zien er de gezanten van den aartsbisschop van Tours, de stad, waar Berengarius zijnen leerstoel had; wij zien er Waleran, den broeder van Hugo van Langres, een zijner eerste bestrijders; wij zien er Lanfrank, die zich reeds openlijk tegen hem verklaard had; wij zien er Richerius, abt van St. Juliaan te Tours, die, volgens Sudendorf [1]), geza-

1) Sudendorf, S. 104.

menlijk met Lanfrank veel zou hebben bijdragen, om hem te doen veroordeelen; eindelijk wij zien er den bisschop van Rennes en den abt van Redon, die goed met hem bekend waren en zelfs zoo vertrouwelijk, dat hij getuigt uit hunnen mond vernomen te hebben, wat er op een volgend concilie te Rome voorviel [1]). Even ongerijmd zou de veronderstelling wezen, dat het concilie onmiddellijk na het hooren voorlezen van den brief, zonder de minste beraadslaging of woordenwisseling, zonder eenig onderzoek te doen bij hen die den schrijver kenden, het vonnis uitsprak. Het tegendeel blijkt zelfs uit de woorden van Berengarius. Hij zegt ons de reden, om welke het concilie hem en Scotus veroordeelde, omdat men namelijk in het boek van Scotus vond, „dat, wat op het altaar

---

[1]) Berengarius, *de sacra coena*, pag. 41. Van den bisschop van Rennes wordt daar gezegd: MAGNUM nomine en de abt van Redon heet daar PIRENAEUS. Bij eene herziening van het handschrift bleek, dat de uitgevers. de heeren Vischer, hier twee malen gefaald hadden. MAGNUS was de eigennaam van den bisschop; zij hadden dus volgens hunne aangenomene gewoonte dat woord met eene kapitale M moeten schrijven; terwijl de abt van Redon in het handschrift niet PIRENAEUS, maar PIRENEUS genoemd wordt. De vraag rijst bij ons op. of men nog wel goed gelezen heeft. In de kanonisatie-bul van den H. Gerardus, over welke wij in het begin van dit artikel spraken, heet de bisschop van Rennes MAINUS; terwijl Mabillon in zijne *Annales* (Tom. IV, pag. 506) sprekende over een geschil tusschen den bisschop van Rennes en den abt van Marmoutier, door Hildebrand in het concilie van Tours vereffend, hem MAINO noemt. De abt van Redon heet in genoemde kanonisatie-bul PERENESIUS; met dien naam schijnt hij ook genoemd te worden in eene andere akte, vermeld door Mabillon (l. c. pag. 620); en zeker heet hij aldus in het *Chronicon Kemperlegiense* (bij Baluzius, *Miscellanea*, Tom. I, pag. 265). — Staat er in het handschrift MAGNUS en PIRENEUS, zoude dit dan geenen grond meer opleveren voor de bewering, dat het niet eigenhandig door Berengarius geschreven, maar slechts een afschrift is?

„gekonsacreerd wordt, de figuur, het teeken, het onder-
„pand is van het ligchaam en bloed des Heeren" [1]); - duide-
„lijk bewijs, dat het concilie de leer onderzocht, die zij veroordeelde, en alvorens het vonnis uit te spreken, beraadslaagd heeft [2]).

Kortom, ware Berengarius op het concilie tegenwoordig geweest en rond voor zijn gevoelen uitgekomen, de uitspraak zou dezelfde gebleven zijn; zijne tegenwoordigheid werd niet gevorderd, daar men zijn eigenhandig schrijven had; ten overvloede kon een aantal leden getuigen, welke dwaling hij verkondigde; ware hij niettegenstaande deze klare bewijzen niet veroordeeld geworden, het zou eene ergernis geweest zijn voor de geloovigen; met regt derhalve kon, ja moest het concilie zijne veroordeeling uitspreken.

Nog ééne vraag moeten wij ons hier ter beantwoording

---

1) Volgens de leer der Katholieke Kerk zijn *de gedaanten* van brood en wijn teekenen van het ligchaam en bloed des Heeren.

2) Lanfrank zegt. dat het boek van Scotus gelezen en veroordeeld werd in het concilie van Vercelli; hij meldt zulks niet van het concilie van Rome. Toch komt het ons waarschijnlijk voor, dat het *ook* geschiedde in laatstgenoemde vergadering. Want Berengarius geeft de reden der veroordeeling van Scotus aan, *daar waar hij handelt over het concilie van Rome* (pag. 37 en 38) en herhaalt dit later, als hij het concilie van Vercelli bespreekt (pag. 43). — Geschiedde die lezing niet in het concilie van Rome en laat men daarom (met Sudendorf, S. 109) de woorden van Berengarius beide keeren terugslaan op het concilie van Vercelli, dan hadden de leden van het Roomsch concilie zooveel te meer behoefte aan mondelijke inlichtingen; want het boek van Scotus, twee eeuwen vroeger geschreven, was niet van zoo algemeene bekendheid; maar van wie zoude men dan die inlichtingen eerder vragen, dan van de bisschoppen en abten uit Frankrijk, het land, waar Scotus geschreven had?

stellen: was dit vonnis van het jaar 1050 het eerste, dat Paus Leo tegen Berengarius uitsprak?

Reden tot twijfel geeft de laatste kanon van het concilie van Reims, door Leo in Oktober 1049 gehouden, waarin de kerkelijke ban wordt uitgesproken tegen eenige nieuwe ketters, die zich in Frankrijk vertoond hadden [1]). Wie hiermede bedoeld zijn, wordt niet nader verklaard. Vrij algemeen echter houdt men het er voor, dat het concilie bij het maken van dezen kanon het oog had op de Manicheën, die herhaaldelijk in de elfde eeuw in Frankrijk werden aangetroffen, en niet op Berengarius. De omstandigheid, dat Eusebius Bruno, bisschop van Angers, zitting had in het concilie van Reims, maakt het onzes bedunkens vrij zeker, dat die kanon niet van Berengarius en zijne aanhangers verstaan moet worden; want, zoo al Eusbius omstreeks dezen tijd niet instemde met de leer van Berengarius, dan zag hij daarin toch zeker geene ketterij, en liet hij hem ongehinderd in het verkondigen daarvan voortgaan. Ook het verhaal van Lanfrank, boven door ons medegedeeld, geeft vrij duidelijk te verstaan, dat de eerste aanklagt tegen Berengarius bij den Paus plaats had in het concilie van Rome van het jaar 1050; te regt, dunkt ons, heeft Lessing er dit uit afgeleid.

Niettemin meent Sudendorf een bewijs voor het tegendeel gevonden te hebben in den derden zijner brieven, geschreven door den bisschop van Angers E. (Eusebius Bruno) aan zijnen aartsbisschop, dien van Tours; daaruit

---

1) *Acta conc. Remensis*, bij Labbe, Tom. IX, pag. 1042. Et quia novi haeretici in Gallicanis partibus emerserant, eos excommunicavit, illis additis qui ab eis aliquod munus vel servitium acciperent, aut quodlibet defensionis patrocinium illis impenderent.

zou blijken, dat Paus Leo nog vóór den 29 Junij 1049 Berengarius veroordeelde. Aan het slot van dien brief schrijft Eusebius: „Weet overigens, dat de Paus, onze „Heer, den goeden naam van Beringer, geestelijke onzer „Kerk, geschonden heeft op eene onbetamelijke, onregt- „vaardige en den Pauselijken Stoel onwaardige wijze, „want hij is vrij van alle dwaling en zonder eenige schuld. „Moest mijn bode zoo spoedig niet vertrekken, ik zoude „u meer over hem schrijven; later hoop ik daartoe beter „in staat te zijn" [1]). Wat wij in onze inleiding gezegd hebben over de door Sudendorf uitgegevene brieven, herhalen wij hier niet, waarom wij dan ook dezen brief hier behandelen, als kon er aan zijne echtheid niet getwijfeld worden. Ook stellen wij hier de vraag niet, of Eusebius Bruno de dwaling van Berengarius, zijnen aartsdiaken, gedeeld heeft, dat wij meer gevoegelijk op eene andere plaats kunnen doen. Maar de aangehaalde zinsnede spreekt vrij duidelijk van het eerste vonnis door den Paus tegen Berengarius geveld; wanneer derhalve is de brief geschreven? Sudendorf antwoordt: in Junij 1049 [2]); of wij ons daarmede moeten vereenigen, dat behoort hier door ons onderzocht te worden.

De graaf van Anjou, Gaufridus Martellus, had Gervasius, bisschop van Mans, opgeligt en gevangen gezet [3]). Paus Leo trok zich het lot des gevangenen bisschops aan. In het concilie van Reims (Oktober 1049) dagvaardde hij

---

1) Sudendorf, S. 204. 2) Ibid., S. 92—100.

3) Als oorzaak van hunne onmin wordt aangegeven, dat door tusschenkomst van Gervasius de graaf van Maine een huwelijk had aangegaan, dat graaf Gaufried een doorn in 't oog was. Cf. *Acta Episcop. Cenomanensium*, bij Mabillon, *Vet. Anal.*, nova ed., pag. 305.

den graaf om op de synode te verschijnen, welke in de volgende maand te Maintz zou vergaderen en bedreigde hem met de excommunicatie, zoo hij alsdan Gervasius nog niet uit de gevangenis ontslagen had [1]). De graaf gehoorzaamde niet en derhalve sprak Leo in 1050 (waarschijnlijk in het begin van dat jaar) den kerkelijken ban tegen hem uit, en stelde de kerken van zijn graafschap onder het interdikt [2]).

Deze zelfde zaak bespreekt Eusebius in het tweede gedeelte van den brief, dien wij hier behandelen en verhaalt ons nog het volgende. De Paus had Gaufried opontboden naar Rome of Vercelli; „de graaf", zegt Eusebius, „is nu meer geregtvaardigd, want hij had den Paus voor„gesteld, om of, gelijk hij zelf bepaald had, in persoon „te komen; of anders Uwe Hoogwaardigheid [den aarts„bisschop van Tours] te zenden naar eene plaats, waar „hij *in veiligheid* zijne zaak zou kunnen bepleiten; maar „de Paus heeft geen van beiden gedaan. Wat derhalve „verlangt de Paus van den graaf? Hij wil, dat hij naar „Rome zal reizen, zonder vooruitzigt van zich bij de „bisschoppen te zullen regtvaardigen: want in hunne ver„gadering zou hij niet kunnen komen; integendeel hij „zou ellende en den dood zelfs te gemoet gaan, dewijl „zijne vijanden hem dag en nacht belagen. Hij wil, dat „hij den bisschop zal vrijlaten", enz.

Vooral hierop grondt Sudendorf zijne bewering, dat de brief vóór 29 Junij 1049 zou geschreven zijn. Want 1°. Eusebius gewaagt volstrekt niet van den kerkelijken ban in 1050 tegen den graaf uitgesproken; dus moet de

---

1) *Acta conc. Rem.*, bij Labbe, T. IX, p. 1042.
2) Sudendorf, S. 122.

brief geschreven zijn vóór het uitspreken dier straf. Aan dit bloot negatief bewijs hechten wij nog daarom te minder, dewijl de aartsbisschop, aan wien de brief gerigt is, kennis droeg van de omstandigheden, waarin de graaf verkeerde: zulks blijkt uit den aanhef. — 2°. Eusebius schrijft: de Paus „wil, dat de graaf naar Rome zal reizen"; derhalve kon de graaf, toen de brief geschreven werd, zich nog naar het concilie begeven, dat in April of Mei 1050 te Rome gehouden werd. Dit bewijs moge eenigzins krachtiger schijnen dan het voorgaande, afdoende is het in ons oog niet. Eusebius wilde aantoonen, hoe de graaf zijn verzet tegen 's Pausen gebod kon regtvaardigen, en vraagt daarom: „wat heeft de Paus geboden? dat de graaf naar „Rome zou reizen, wat voor hem groote gevaren, zelfs „doodsgevaar moest opleveren"; onzes bedunkens kon Eusebius dit ook zeer goed schrijven, nadat de door den Paus bepaalde tijd verstreken was. — 3°. Eusebius schrijft, dat de Paus aan den graaf beloofd had, in persoon naar Frankrijk te komen en evenwel niet gekomen was; maar de Paus kwam in 1049 in Frankrijk te Reims, en maakte zijn voornemen om zulks te doen reeds den 29 Junij bekend; derhalve moet Eusebius zijn brief vóór den 29 Junij 1049 geschreven hebben. Hierop antwoorden wij: de Paus had volgens Eusebius beloofd, niet in Frankrijk, maar op eene plaats te zullen komen, waar de graaf *in veiligheid* zijne zaak zou kunnen bepleiten; men houde in het oog, dat graaf Gaufried bijna onophoudelijk met al zijne naburen in oorlog was.

De redenen van Sudendorf zijn dus niet van dien aard, dat zij ons noodzaken om met hem in te stemmen; daarenboven zijn er andere redenen, welke ons daarvan terughouden en die hij niet genoegzaam wederlegt. Is het

waarschijnlijk, dat Paus Leo in Mei of Junij 1049 den graaf zou hebben opgeroepen naar een concilie, dat eerst in September van het volgende jaar te Vercelli zou vergaderen? Is het zelfs wel waarschijnlijk, dat hij toen reeds het houden van het concilie van Vercelli zou bepaald hebben? En hoe zal men zijne handelwijze op het concilie van Reims (Oktober 1049) verklaren, waar hij den graaf slechts ééne maand tijds liet, om zich te Maintz te komen verantwoorden, indien hij hem vier of vijf maanden vroeger daartoe anderhalf jaar had verleend? Veel waarschijnlijker vinden wij het daarom, dat Paus Leo, die steeds geroemd wordt om zijne goedheid en zachtzinnigheid, na het uitspreken van het banvonnis in het jaar 1050 den graaf gelegenheid wilde geven om van deze straf ontheven te worden en hem daarom opontbood naar Rome of Vercelli; in deze veronderstelling kan de brief van Eusebius eerst in het jaar 1050 geschreven zijn.

Dit wordt, dunkt ons, bevestigd door het eerste gedeelte van den brief. Daarin beklaagt Eusebius zich over zekeren maatregel des Pausen, waartegen hij zich echter niet had willen verzetten, zonder alvorens den Paus gesproken te hebben. Hij was daarom naar Rome gereisd, had daar verkregen dat die maatregel verzacht was, terwijl hem tijd en plaats waren aangewezen, wanneer en waar verder onderzocht zou worden, wat er nog onbillijks in lag opgesloten; wel was hij, maar niet de Paus ten bestemden tijde verschenen, waarom hij nu de tusschenkomst van den aartsbisschop vraagt.

Sudendorf legt dit aldus uit. Het schijnt, dat er eene aanklagt van simonie tegen Eusebius was ingediend, dat de Paus hem daarom gesuspendeerd en, om zijne tegen-

bedenkingen te hooren, naar Rome ontboden had. Eusebius gehoorzaamde en kwam in het concilie dat te Rome in 1049 na Paschen gehouden werd; zijne straf werd verminderd en de Paus gebood hem, om ter beëindiging dier zaak in de week van Pinksteren op het concilie te Pavia te komen. Ook hieraan voldeed Eusebius; maar het is niet bekend dat de Paus zelf te Pavia kwam. Aldus, zegt Sudendorf, moet men de woorden van Eusebius verklaren; want in het concilie van Reims, in Oktober 1049, verschijnt hij reeds als volkomen onschuldig, als iemand tegen wien geene verdenking bestaat: zijne suspensie was dus, misschien door tusschenkomst van den aartsbisschop, reeds opgeheven; hij moet derhalve de conciliën van Rome en Pavia van 1049 bedoeld hebben, wijl zij alleen de kerkvergadering van Reims voorafgingen.

Maar daartegen is veel in te brengen. 1. Uit den brief blijkt vrij duidelijk, dat Eusebius niet op bevel des Pausen, maar uit eigen beweging naar Rome reisde; en niet om daar een concilie bij te wonen, waarvan hij volstrekt niet gewaagt, maar om den Paus te spreken. 2. Paus Leo was zeer zeker op het concilie van Pavia tegenwoordig. Sudendorf kent dit concilie uit het *Chronicon Herimanni Augiensis*; deze schrijver, gelooven wij, is niemand anders dan Hermannus Contractus, die tot het klooster van Reichenau (*Augiense* monasterium) behoorde en in zijne kronijk het concilie van Pavia vermeldt. Wat nu schrijft Herman? „Hij (de Paus) vergaderde in de Pinksterweek eene sy„node te Pavia en trok *van daar* over de Alpen" [1].

1) Idem (Papa Leo) in hebdomada Pentecostes aliam synodum Papiae congregavit, *indeque* per montem Jovis cum pluribus Romanorum in Cisalpinas partes devenit.

3. Niet alleen de geschiedenis maar ook de onderhavige brief spreekt met geen enkel woord van de verdenking of aanklagt van simonie, noch van de suspensie, welke om die reden Eusebius zou getroffen hebben; het is eene loutere gissing van Sudendorf, welke nergens op steunt. Ja wat meer is, het blijkt duidelijk uit onzen brief, dat de maatregel door den Paus genomen, waarover Eusebius klaagt, eene straf was, welke niet den bisschop *persoonlijk*, maar *de kerken van zijn bisdom* getroffen had [1]); met andere woorden *een interdikt*. Vrij aannemelijk schijnt het ons daarom toe, dat Eusebius hier het interdikt bedoelt door Paus Leo in het begin van 1050 over de kerken van het graafschap Anjou uitgesproken; maar bijgevolg zoude deze brief eerst in het midden van dit jaar kunnen geschreven zijn, en dus ook het berigt, dat daarin voorkomt omtrent Berengarius, doelen op het concilie van Rome, dat wij in dit artikel besproken hebben, en op het vonnis, in dat concilie door Leo tegen Berengarius geveld [2]).

---

[1]) Wij lezen daar bijv. de volgende woorden: Cum (dominus papa) *edixisset ecclesiis*, quibus me presidem voluit divina dispositio, quod illi nunquam edicendum nobis; en verder: Cum edicti illius, quod utinam ab apostolica sede *ad quamlibet ecclesiam* nunquam exisset, inmoderationem, sed non quantum debuit temperasset.

[2]) Nog een enkel woord over de zinsnede zelve uit den brief van Eusebius, welke Berengarius betreft. Is het niet vreemd dat de bisschop van Angers in een brief aan den aartsbisschop van Tours Berengarius noemt „Geestelijke onzer Kerk"? Want was Berengarius aartsdiaken van Angers, hij was toch ook kanunnik der St. Martinuskerk van Tours. Is het niet veel vreemder nog, dat Eusebius schrijft: „Berengarius is vrij van alle dwaling en zonder eenige schuld"? Zoude dan de aartsbisschop van Tours, van de stad, waar Berengarius leeraarde, geene kennis gedragen hebben van de nieuwe leer welke hij verbreidde, terwijl men er reeds buiten Frankrijk over sprak, en moest hij het eerste berigt

Wij vinden derhalve volstrekt geene reden, om af te wijken van het algemeen aangenomen gevoelen, dat de veroordeeling in het concilie van 1050 te Rome de eerste maatregel was, welken de Pauselijke Stoel tegen de ketterij van Berengarius genomen heeft.

DIE VORTRIDENTINISCH-KATHOLISCHE THEOLOGIE DES REFORMATIONS-ZEITALTERS

AUS DEN QUELLEN DARGESTELLT VON

DR. HUGO LAEMMER.

Bij de uiterste verwarring, welke allerwege in het hedendaagsche Protestantisme heerscht, en het platte Rationalisme en Pantheïsme, waartoe het in zijne laatste gevolgtrekkingen allengs vervallen is, slaan thans vele Protestanten een blik in het verledene, en zoeken eenig vast punt van begin, om daarmede het erbarmelijk overschot hunner leer te vergelijken. Vroeger hebben we er op gewezen, hoe in een korten tijd allerhande werken verschenen over de eerste eeuwen der Christelijke Kerk, over 't oorspronkelijk Christendom, of het Kerkelijk leven der eerste Christenen. Hieraan toetste men het Katholi-

én over die nieuwe leer én over hare veroordeeling vernemen van den bisschop van Angers? Geregtigt dit niet tot eenigen twijfel ten minste over de echtheid, zoo niet van den ganschen brief dan toch van deze laatste zinsnede?

cisme en het Protestantisme onzer dagen, en men was over het geheel oneerlijk genoeg om te beweren, dat het Katholicisme in den grond verschilt van 't ware Christendom der vroegste tijden, en het Protestantisme eigenlijk de eenvoudige leer der eerste eeuwen bevat, of er althans het meeste op gelijkt. Die onware voorstellingen bleven van Katholieke zijde niet onbeantwoord, en 't ontegensprekelijk bewijs werd geleverd, dat het *ware* eerste Christendom bij niemand anders dan bij de Katholieken terug te vinden is [1]).

Nu schijnt onlangs bij die rugwaartsche beweging de aandacht meer bijzonder gevallen op het tijdperk, dat het Concilie van Trente voorafging. Althans de godgeleerde fakulteit van Berlijn schreef in 1855 eene prijsvraag uit over hetgeen de Katholieke theologen vóór de uitspraken der Trentsche kerkvergadering hebben geleerd; zij verlangde tevens uitvoerige bescheiden nopens de Katholieke godgeleerdheid bij den aanvang der hervorming. Men heeft de bronnen, dat is, een aantal Katholieke verweerschrijvers dier dagen bestudeerd en ten slotsom moeten opgeven: dat de leer toenmaals door de Katholieken gehandhaafd, geene andere is dan die in de uitspraken der kerkvergadering van Trente te lezen staat.

Zulk een resultaat geeft ons Dr. Lämmer, privaatdocent in de godgeleerdheid aan de Koninklijke Frederik-Willems-universiteit te Berlijn, in zijn voor weinige maanden verschenen werk: *Die vortridentinisch-katholische Theologie des Reformations-Zeitalters aus den Quellen*

---

[1]) Zie *de Katholiek*, Dl. XXVIII, bl. 193 vv.; XXIX, bl. 261 vv.; XXX, bl. 261 vv., alsmede het vorige deel en onze laatste aflevering.

dargestellt [1]); 't is eene uitbreiding van zijn antwoord op gezegde, den 3 Augustus 1856 bekroonde prijsvraag, 'twelk ten titel had: *de theologia romano-catholica, quae reformatorum aetate viguit, antetridentina.* Dit werk moet, naar het „*Vorwort*" des schrijvers, eene handtastbare leemte aanvullen in de literatuur der Protestantsche Kerk- en dogmen-historie; wijl men inderdaad, zegt hij, opzigtens de theologie des overgangstijds van het scholastieke op het Trentsche Katholicisme óf gansch onwetend is, óf zich bij schrale, alledaagsche, vaak verkeerde en ongegronde kennissen bepaalt. - - - Men behelpt zich, voegt hij er bij, met geen steek houdende, afgezaagde kategoriën, zonder aan het *audiatur et altera pars* te denken en zonder kritiesch te werk te gaan; men ziet zelfs in zijn hoogheid veel te laag op de waarlijk niet geringe kennis der (Katholieke) tegenpartij neder."

Dat is eene zeer verblijdende taal; en men moet den geleerden schrijver de eer geven, dat hij werkelijk de Katholieke leer over 't geheel zeer trouw en met zeldzame objectiviteit wedergeeft, zooals zij door de bestrijders der hervorming vóór het concilie van Trente wordt voorgesteld. Deze degelijke arbeid kan den onbevooroordeelden onderzoeker veel licht verschaffen en niet weinig tot eene ware toenadering bijdragen. Ziehier wat het boek bevat.

Eerst vindt men de bestrijders der hervorming van het vierde eener eeuw, van 1517—1545, opgeteld; om de belangrijkheid van het behandelde te doen zien, laten we die opgave hier volgen:

---

[1]) Berlin. Verlag von Gustav Schlawitz. 1858.

CHRONOLOGISCHE TAFEL

DER BESTUDEERDE BRONNEN.

Jaar 1517.

1. Tetzel, Instructio Summaria pro Sacerdotibus.
2. Sylv. Prierias, Dialogus in praesumtuosas M. Lutheri Conclusiones.
3. Vorlegung gemacht von Bruder Johan Tetzel.

Jaar 1518.

4. Tezelii Prior Disputatio de Indulgentiis. 106 Theses.
5. Tezelii Posterior Disputatio de Potestate Pontificia. 50 Theses.
6. Eck, Obelisci.
7. Eck, Apologia contra Carlstadii Conclusiones.
8. Cajetani ad Fridericum de eventu Colloq. August. Epistola.
9. Leonis X Bulla de Indulgentiis.

Jaar 1519.

10. Eck, Theses Lipsienses.
11. Condemnatio doctrinalis librorum Lutheri per Lovanienses et Colonienses.

Jaar 1520.

12. Leonis X Bulla „Exsurge Domine".

Jaar 1521.

13. Condemnatio doctrinae Lutheri per Facultatem Theolog. Parisiensem.
14. Alexander, Wormser Rede.
15. Henrici VIII Assertio Septem Sacramentorum.

Jaar 1522.

16. Hochstraten, Colloquia cum D. Augustino.
17. Hadriani VI Instructio data Cheregato.

Jaar 1523

18. B. Fisher van Rochester, Assertionis Lutheranae Confutatio.

Jaar 1524.

19. Mauritii Varmiensis Mandatum adversus doctrinam Lutheri.
20. Compegii Constitutio ad removendos abusus.
21. Catharinus, Dialogus.
22. Dietenberger, Der Leye.
23. Erasmus, Diatribe de Libero Arbitrio.

Jaar 1525.

24. Henrici VIII Responsio.
25. Latomus, de Confessione.
26. Eck, Loci Theologici.

Jaar 1528.

27. Berthold von Chiemsee, Tewtsche Theologey.
28. Wimpina, Anacephalaeosis.

Jaar 1530.

29. Wimpina - Mensing - Redörffer - Elgersma, Christ. underricht.
30. Cochlaeo - Vesaliensis Privata Responsio.
31. Eck, Repulsio Articulorum Zuinglii.
32. Augustanae Confessionis Confutatio Pontificia.
33. Ad Petitionem Melanthonis Responsio Cochlaei.
34. Eck, Bedenken über die Augsb. Conf.
35. Spalatin, Protocoll.
36. Christliche Mittel.
37. Kathol. Relation van 22 August.
38. Einigungs-Erklärung.
39. Kathol. Vortrag im Ausschusz der Sechs.
40. Decretum in causa religionis.
41. Confessionis Tetrapolitanae Confutatio.
42. Decretum in Recessu Comitiorum.

Jaar 1531.

43. Cochlaeus, Summarium.
44. Cochlaeus, LII Artickeln.

Jaar 1533.

45. Mensing, Antapologie.

Jaar 1534.

46. Eck, Homilieen übers. von Mentzinger.
47. Cochlaeus, Philippicae IV.
48. Cochlaeus, Art. Anabaptist. Confutatio.
49. Cochlaeus, De Veneratione Sanctorum.

Jaar 1535.

50. Instruction der Sorbonne zu den Melanthonschen Unions-Artikeln.

Jaar 1536.

51. Faber, De fide et operibus Libri III.
52. Faber, Praeparatoria.
53. Pauls III Antwort.
54. Faber, Epistel an Moronus.
55. Päpstliche Instruction für Moronus.

Jaar 1538.

56. Consilium delect. Cardinalium de emendanda ecclesia.
57. Contarini, De potestate Pontificis in usu clavium.
58. Contarini, De potestate Pontificis in compositionibus.

Jaar 1540.

59. Instructio pro causa fidei data Morono.
60. Faber, Consilium.
61. Cochlaeus, Consilium.
62. Eck, Epistola ad Contarenum de exitu conventus Haganoensis.

Jaar 1541.

63. Päpstliche Instruction für Contarinis deutsche Legation.
64. Interim Ratisbonense.
65. Contarini, Tractatus de Justificatione.
66. Contarini, Paraenesis.
67. Contarini, De Concilio Nationali.
68. Eck, De Conventu Ratisbonensi.

Jaar 1542.

69. Literae Pontificiae de modo concionandi, verf. von Card. Poole.

Jaar 1543.

70. Eck, De ratione studiorum suorum.

[Jaar 1549.]

[71. Cochlaeus, Commentaria de actis et scriptis Lutheri.]

Hierna wordt over aanleiding en aanleg dezer werken naauwkeurig verslag gegeven; daarbij is ook op de Katholieke verweerschrijvers in Engeland, Frankrijk en Italië gelet; eindelijk worden ordelijk de verschillende punten der leer naar de voorstelling dier Katholieke schrijvers, en met aanvoering der plaatsen, voor oogen gelegd.

Dr. Lämmer begint met de Kerk en al wat tot dat gewigtig onderwerp behoort; handelt dan in het tweede hoofdstuk over den mensch vóór en na den val, over de erfzonde en hare gevolgen; in het derde, over den vrijen wil en de genade; in het vierde over de regtvaardiging, vervulling der wet en de Evangelische raden; in het vijfde over de kerkelijke instellingen; in het zesde over de sakramenten in 't algemeen; in het zevende, achtste, negende, over het doopsel, vormsel, het sakrament des altaars en de Mis; in het tiende over de biecht, met twee aanhangsels over het vagevuur en den aflaat; in het

elfde, twaalfde, dertiende hoofdstuk, over het laatste oliesel, priesterschap, huwelijk; en in het veertiende over de Heiligen en hetgeen met die vraag zamenhangt.

De ordelijke uiteenzetting van al die punten geeft dan dit merkwaardig resultaat, dat de Katholieke theologen vóór het concilie van Trente ten eenenmale met de uitspraken dier kerkvergadering overeenstemmen. De bewering, als ware de Katholieke leer na het concilie van Trente eene andere dan vóór dien tijd, wordt door dit geschrift schitterend en voor altoos wederlegd.

Ten bewijze hoe Katholiek onze apologeten ook vóór 't concilie van Trente waren, en tot eene proeve tevens van Dr. Lämmer's onbevooroordeelde wijze van voorstelling, laten we hier volgen, wat hij, met de plaatsen er bij, als hunne leer over de vrijheid van den wil opgeeft. „De vrije wil - schrijft hij - is voor ketterssche geesten altoos een klip geweest, waaraan zij, door dien onbehoorlijk te hoog of te laag te stellen, schipbreuk leden, terwijl de Katholieken, zonder als de Pelagianen en de Manicheën ter linker of ter regter af te wijken, den middenweg hielden. Hunne eenparige erkenning der vrijheid van den wil wijzigt zich zoo, dat, volgens hunne voorstelling, 's menschen wil na Adams val door Gods zondevergevende genade weder in zooverre vrij gemaakt is [1]), dat hij onder de hulp der goddelijke genade in den normalen toestand volharden kon, echter niet zonder geneigdheid ten kwade was. Alzoo is de vrijheid van den wil door de erfzonde wel is waar gewond, maar niet

---

1) Blijkens hetgeen volgt, moet men uit deze minder juiste uitdrukking niet verstaan, dat de vrijheid met den val *gansch* verloren ging en eerst *met de verlossing* hersteld werd.

vernietigd; zij is wel verzwakt, maar niet uitgeroeid. Daarentegen leeren Luther en zijne aanhangers, dat de mensch geen *liberum arbitrium* heeft, maar dat God goed en kwaad in ons werkt. Hij is de bewerkende oorzaak der zonde in den mensch, en alles geschiedt eenvoudig weg uit noodzakelijkheid. Zulk eene dwaling met hare gevolgen is geenszins iets menschelijks, maar dierlijks, en eene godslastering." — Men moet bekennen, dat dit voor een Protestant al zeer objectief gesproken is.

De schrijver doet in de leer van de regtvaardiging (bl. 198) vooral uitkomen, dat door de Katholieke verdedigers met bijzonderen nadruk de stelling werd vastgehouden: „Aan de werken door den bijstand der genade verrigt en de regtvaardiging voorafgaande, kan wel nooit een verdienstelijk karakter opzigtens de genade welke de vergiffenis der zonden verleent, toegekend worden, maar ze hebben toch ongetwijfeld voorbereidende beteekenis; ze zijn disposities tot de regtvaardiging." — 't Is meermalen en naar waarheid opgemerkt, dat de diepe zin dezer echt Katholieke stelling zelden naar behooren gewaardeerd wordt; ook de schrijver doet het in zijn werk niet geheel. Wanneer toch onze goede werken ons niet regtvaardigen, ons de regtvaardiging niet verdienen, geschiedt de regtvaardiging daarom nog niet door het geloof alleen zonder de werken, om wille van den Verlosser alleen. De genade des geloofs is niet te verdienen, het geloof is wortel, grondslag, begin onzer regtvaardiging; doch daarom is de regtvaardiging niet zóózeer het werk van 't geloof alleen, dat er van 's menschen zijde geene vrijwillige toetreding, aanneming, en dus ook eenig werk (hoewel ook krachtens de genade volbragt) gevorderd wordt. Dáár is het punt, waar men elkaâr omtrent de leer te verstaan

heeft. Een groot aantal Protestanten denkt thans wel omtrent dat punt in overeenstemming met de algemeene Kerk, zonder dat zij 't eigenlijk bewust zijn of erkennen willen.

In de leer van het offer der Eucharistie wordt door den schrijver wel wat sterk op het *offeren des priesters* gedrukt. Naar de Katholieke leer zijn de priesters slechts *dienaars* bij het offer. De eigenlijke priester is de Heer zelf, die dan vooral als onze Hoogepriester bij den Vader in den hemel tusschenspreekt, wanneer Hij zijn ligchaam en bloed op aarde tegenwoordig stelt.

We onthouden ons van verdere aanmerkingen. Uit het gezegde blijkt de belangrijkheid van dit welkome boek, 'twelk tevens een schat van werken en historische omstandigheden leert kennen, om er te beter de dogmengeschiedenis van dat gewigtig tijdperk uit op te maken.

Reeds eenige weken lag dit opstel gereed, toen verschillende nieuwsbladen berigtten, dat Dr. Lämmer tot de Katholieke Kerk teruggekeerd is en zijn schoonen naam bij de reeks van geleerde en aanzienlijke bekeerlingen der laatste dagen gevoegd heeft. Door zijne ernstige studiën ten behoeve van genoemd werk werd hij reeds gunstig voor de Katholieke Kerk gestemd. Vervolgens gaf hij, bij meer, de verhandeling van den H. Anselmus *Cur Deus homo* uit. In Julij jl. deed hij, door den minister gesubsidiëerd, eene reis naar Dresden, Weenen, Venetië, Padua, Milaan, Munchen, om er in de bibliotheken dier steden de handschriften van den geschiedschrijver Eusebius te vergelijken. Op die reis bleek het hem hoezeer het Katholicisme niet slechts in de leer, maar ook in de praktijk verschilt van hetgeen men hem er altoos verkeerdelijk van had voorgehouden. Van toen af voelde hij zich tot die Kerk onweêrstaanbaar gedrongen; hij bragt eenige weken in een vurig gebed door, en den 15 October deed hij den beslissenden stap, offerde heldhaftig alle tijdelijke voordeelen op, diende zijn ontslag

als hoogleeraar in, met dankbetuiging voor de hem betoonde welwillendheid.

Een Duitsch blad gaf er deze bijzonderheden bij, dat Dr. Lämmer, uit Oost-Pruissen geboortig, bij Dr. Lehnert, thans superintendent in Saksen, een liefderijk onthaal en de noodige hulp vond. Te Berlijn was hij een der geliefdste leerlingen van Dr. Hengstenberg, die bij 't verschijnen van *die vortridentinisch-katholische Theologie* de opmerking maakte: dat een Katholiek het kon geschreven hebben. Zijn zacht en innemend karakter maakte hem bij allen bemind. Als schrijver hield hij zich vooral met de dogmatiek en de studie der Vaders bezig. — Moge zijn manmoedig voorbeeld door velen nog gevolgd worden!

VERSCHEIDENHEDEN.

VARIA EN CURIOSA.

Dezelfde heer van Groningen, wiens misvatting over Lindanus de vorige reeks der *Curiosa* besloten heeft, handelt in zijn werk: *de Watergeuzen*, bladz. 378 ook over het groote aantal martelaren, voor de belijdenis van het „gezuiverde Evangelie" in de Nederlanden omgekomen. „Dat het getal der Nederlandsche martelaren (zegt hij) ontzettend groot is geweest, lijdt geen twijfel." En hierna worden ons uit verschillende schrijvers eenige opgaven voorgelegd, waarbij het waarlijk op eenige tienduizendtallen meer of minder niet schijnt aan te komen. Evenwel met de waarschuwing: „dat men de getallen misschien rijkelijk groot heeft genomen", en de zeer redelijke opmerking: „zeker scheelt het veel wie men tot hun „getal brengt, en indien men al de omgekomenen, gedurende de „troebelen, hetzij in den strijd, hetzij op het schavot, als marte„laren wil noemen, kon de som nog grooter worden gemaakt. Daar „zou veel op vallen af te dingen."

Doch wie verzekert ons, dat die wijze van zamenstellen niet reeds door de oorspronkelijke opgevers gevolgd is? althans het verraadt zeer weinig kwaadwilligheid, als men het rijkelijk groote der zoo verschillende cijfers liefst door zulk eene minder of meer keurige berekening tracht uit te leggen. Door welke magtverheffing overigens het ware getal tot een der opgegevene ook mag gestegen zijn, voorzeker nimmer heeft men daaronder ook die personen begrepen, die wegens beeldenbraak, kerkschennis of priestermoord hetzij door Oranje [1]) en Hoogstraten [2]) in 1566, hetzij door Sonoy [3])

---

[1]) Groen, *Arch.*, II, 261. [2]) Bor, B. II, 105. [3]) v. Groningen, bl. 100.

in 1572, hetzij door de Staten van Holland [1]) in 1578, ten minste naar hun voorgeven, met den dood gestraft zijn. Wie het ondernemen wil, om ook *deze* veroordeelden op de lijst der martelaren te plaatsen, zal ligtelijk eenig bezwaar vinden in het ongewone der benaming, welke zeer noodzakelijk toekomt aan bovengenoemde helden der gewetensvrijheid, als de hooge lastgevers van die strenge regtsplegingen. Nader beschouwd, is intusschen die moeijelijkheid niet onoverkomelijk; de heer van Groningen heeft het zeer wel gezegd: „het hangt louter van de bepaling van het woord Martelaar af" (bladz. 379).

In den laten avond van 21 Junij 1672 wandelden vier personen langs den Vijverberg te 's Hage; uit het licht, dat men van verre in de vergaderzaal van Holland nog zag branden, begrepen ze, dat de gehate Raadpensionaris de Witt zich daar nog aan 't werk zou bevinden. „Die schelm, die landverrader moest van kant geholpen!" en - na een half uur werd de Witt, huiswaarts keerend, werkelijk door het viertal onder den voet gebragt, en onder het toebrengen van mes- en degenstooten zoodanig mishandeld, dat hij voor doodgestoken liggen bleef, en het grootendeels aan die dwaling zijner aanvallers mogt danken, dat hij er met den schrik en eenige min gevaarlijke kwetsuren afkwam. Drie der handlangers maakten zich zoek; doch de vierde, 's anderendaags in hechtenis geraakt, bleek te zijn Mr. Jacob van der Graaf, een jongeling van deftigen huize, die voorts den aanslag zeer omstandig bekende, en (zooals de regterlijke sententie luidt) „geene redenen „wist op te geven, waaromme hy 't selve feyt had helpen per„petreren, als om dat hy van Godt verlaten was" [2]). Hij verklaarde bovendien: „toen ik voorgenomen had, den Raad-Pen„sionaris De Witt te vermoorden, bad ik God dat hy mijn voor„nemen geliefden te doen gelukken, by aldien de Raad-Pensionaris „een Schelm was, en zo hy een eerlyk Man was, dat hy my dan „geliefde om 't Leeven te doen komen" [3]).

Het Hof van Holland zag hierin hoog verraad, gepleegd jegens

[1]) Bor, B. XVI, 256 en Wagenaar, VII, 210.

[2]) Bij Valckenier, *Verwerd Europa*. Append 116.

[3]) v. d. Hoeven, *Leeven en dood van C. en J. de Witt*. bl. 366.

den eersten Minister der Edel Groot Mogenden [1]) en sprak over van der Graaf het doodvonnis uit; hij onderging dit (acht dagen na den aanslag) met veel berouw, en naar 't oordeel van Bilderdijk [2]) „stierf hij waarlijk in verzoening met God *in groote reuk „van heiligheid.*" — Over het gansche ongeval en zelfs over de bovengemelde godsdienstige beginselen des veroordeelden denke men nu, zooals men verkiest; doch, of men de troostvolle uitspraak van Bilderdijk op dit stuk beamen moet of niet, hangt immers alweêr enkel af van het begrip dat men aan de woorden „groote reuk" en „heiligheid" zal hechten. We houden het intusschen voor zeker, dat de groote dichter ze hier niet in de *aller*gewoonste beteekenis heeft genomen.

Ypey en Dermout gewagen in hunne *Geschiedenis van de Hervormde Kerk in Nederland* [3]) van het konventikel, door drie met den kerkban beladen Janseniste bisschoppen en hunnen scheurzieken aanhang in 1763 te Utrecht gehouden. De gemelde schrijvers noemen die vertooning eene „merkwaardige kerkvergadering „der Katholieke geestelijkheid" en weten er van te zeggen: „de „*echte leer* der Katholieke Kerk *werd er gehandhaafd* bij een „algemeen besluit, dat door Paus Clemens XIII eerst *goedgekeurd*, „doch naderhand, *gelijk men meent*, *veroordeeld* is." — De eenvoudige inzage der breve: *Non sine acerbo*, door dienzelfden Paus in 1765 uitgevaardigd, is voldoende om de valschheid dier goedkeuring met de volkomen zekerheid der veroordeeling zonneklaar bewezen te achten [4]) en de „merkwaardige" zamenscholing te

---

[1]) Aldus de Sententie. [2]) *Gesch. des Vad.*, D. IX, 289.

[3]) D. IV, bl. 100.

[4]) „Niet zonder bittere zielesmart hebben Wij reeds vroeger ver„nomen, dat de zonen der ongeregtigheid: Meindarts, enz. eene „heimelijke bijeenkomst hebben gehouden ... en thans dat zij de han„delingen dier vergadering in druk hebben gegeven. ... Wij ver„klaren die gewaande Synode voor nietig, onwettig, enz., en aan hare „handelingen ontzeggen Wij alle kracht, waarde en geldigheid ... het „boek, getiteld: *Handelingen en besluiten der Utrechtsche provinciaal„Synode*, veroordeelen Wij als bevattende valsche, lasterlijke, ergerlijke, „het bestuur der Kerk omverwerpende en voor den H. Stoel belee„digende stellingen", enz. Bij Mozzi, *Hist. des Révol. de l'Eglise d'Utrecht*, Tome III, p. 161.

houden voor hetgeen ze van den aanvang gewcest is: eene honende parodie op een van de eerbiedwaardigste instellingen der Katholieke Kerk.

Den 31ⁿ Augustus 1566 betreurt Willem de Zwijger in zekeren brief aan een Katholiek vorst gerigt, dat Philips II niet tot het afschaffen der Inquisitie had kunnen verstaan; had die koning naar zijn raad gehisterd, zegt hij, „God de Heer zou alsdan de „oude Katholieke godsdienst veel beter staande gehouden en zulke „stormen en schokken (als nu geleden waren) nog lang verhoed „hebben" [1]).

In de volgende maand September wordt hem van Duitsche zijde betoogd, dat, *vermits hij de Luthersche geloofsbelijdenis voor waar en Bijbelsch erkent*, geen reden hoegenaamd hem in geweten kan veroorloven, zich uiterlijk als Katholiek voor te doen [2]).

In denzelfden geest schrijft hem in November de Landgraaf Willem van Hessen [3]).

Op die bedenkingen antwoordt hij den 5ⁿ November: „Ik bedank U voor Uwen trouwen raad, ik zou dien volgaarne opvolgen, *ik „was er buitendien reeds lang op bedacht*; maar ik word reeds be„schuldigd, Calvinistgezind te wezen en tot de opschudding en „kerkplundering raad en daad te hebben verschaft... Gij moogt mij „vertrouwen, ik ben der leer van Calvinus noch toegedaan, noch „genegen. Verklaar ik mij echter nu voor de Augsburgsche leer „(het Lutheranisme), men zal mij niet gelooven, en des te sterker „voor den aanlegger van al dat bedrijf gaan houden, waardoor in „het land veel meer gevaar dan heil te wachten is;... ten andere, „als, hetgeen te vreezen staat, geen heer van aanzien in deze „landen zich op het punt van godsdienst verklaart, dan zou ik „alleen staan en bij Roomschen en Calvinisten in mistrouwen ge-

---

[1]) *Arch.*, I Ser., Tome II, 264. [2]) t. a. p. 338—343.

[3]) t. a. p. 460. „Schier so gutt sein solte E. L. *und die anderen „Ire mitverwantde herrn* hetten lengder nicht diszimulirt, sondern „sich öffentlich zu dem hailigen Euangelio und Augspurgischen Con„feszion erklert: also werde ohngezweiffelt Gott der Herr, *der öffent„lich bekhandt will sein*, zu allem übrigen desto mehr glücks und „seghen verleihen."

„raken, en deze bezorgdheden zouden mij nog wel niet terug-„houden, als ik niet vooral duchtte, dat bij mijne verklaring de „Calvinisten bij andere buitenlandsche heeren hulp zouden zoeken „en tot gewelddadigheden besluiten, waardoor den Koning bil-„lijke oorzaak zou ontstaan om ook met geweld het land en „de godsdienst ten onder te brengen; ik zou als aanhanger der „Augsburgsche Confessie, schoon onschuldig, echter niet minder „dan de overigen de lijdende partij wezen" [1]).

Maar tegen het eind van October of het begin van November ontvangen de Katholieke Staten van Utrecht zijne Memorie, strekkende tot eene matige toelating der Calvinistische bijeenkomsten: „Omdat - lezen we - „*onze godsdienst* (de Katholieke) „zoo oud, zoo lang goed bevonden en nageleefd is, moet men „zich niet ontstellen, dat ze door andere meeningen wordt aan-„gevallen, maar zich liever verblijden, wijl men bij die gelegenheid „iedereen kan toonen, dat de onze op de beste grondslagen rust, „en dat we onze tegenpartij in alle zachtheid kunnen beschamen, „zonder geweld en wapenkracht, zooals Turken en Heidenen en „die verder hun eigen zaak mistrouwen.... Onder Constantijn den „Groote verhief zich de sekte der Arianen; keizers, vorsten, „Bisschoppen namen er deel aan en zij duurde drie eeuwen; maar „dewijl ze niet uit God was, verviel ze van zelve zonder eenig „bedwang. Zoo zou men ons volk, met eenigzins beperkte vrijheid „hunne meeningen kunnen laten, en het later op den regten weg „terugvoeren door de zorg en ijver der zielzorgers; want is de „nieuwe leer valsch, met schande en oneer zal ze vergaan als „sneeuw voor de zon, tot verheffing en bevestiging der onze" [2]).

En den 1ª December doet hij aan de Katholieke Landvoogdes volgenderwijs een verslag zijner bemoeijingen te Utrecht, na den beeldenstorm: „Mevrouw! het is hier vrij rustig en zoowel in deze „stad, als in de overige steden, en ten platten lande is er klooster, „noch kerk, of, *Goddank!*, de kerkdienst wordt er, als naar ge-„woonte, gevierd en onderhouden" [3]).

---

[1]) t. a. p. 454—456. [2]) t. a. p. 444—445.
[3]) Gachard, *Corresp. de Guill. le Tac.*, II. 291.

Eindelijk nog bijna twee maanden later (21 Januarij 1567) schrijft hij aan de Landvoogdes: „Wat mijn broeder betreft, het is waar, hij ontkent niet, eene andere godsdienst aan te hangen dan *de „onze „* [1]).

Maar wederom een maand later (21 Februarij) heet het in een brief aan den Lutherschen Landgraaf: „De Graaf van Megen is „gansch en al *papistiesch* „ [2]).

De zienswijze, in dat beteekenende woord uitgedrukt, schijnt van toen af zijne voorkeur te hebben gehouden; althans in het volgend jaar spreekt hij reeds bepaald van de „afgoderye„ der Katholieken [3]).

Eindelijk gaat hij in 1573 in 't openbaar over, niet tot de Lutherschen, maar - de Calvinisten.

En was nu *die* belijdenis opregt? De heer Groen van Prinsterer antwoordt: „God alleen kent de harten„ [4]). Voorzeker heeft ZEd. dan bij hemelsche openbaring vernomen, wat hij ons elders verkondigt: „Het geloof moet als hoofdbeginsel van 's Prinsen daden „worden erkend„ [5]).

Tot nog toe bestreden onze historieschrijvers de wettigheid van de vermeerdering der Nederlandsche bisdommen in 1559 o. a. door middel van een der Brabantsche Privilegiën, de dusgenoemde „Blijde Incomste van Philips II„. Er werd een artikel uit aangevoerd, hetwelk inderdaad eene door den Landheer bezworene belofte scheen in te houden, tegenstrijdig met de genoemde kerkelijke regeling. Ieder kon het woordelijk lezen en uitschrijven bij van Meteren en Bor; geen wonder, dat velen hun betoog niet weinig dachten aan te dringen door het opnemen van zulk een luidklinkenden tekst.

Zelfs de in onze dagen zoo gevierde Motley heeft dien in zijne *Rise of the Dutch Republic* met zooveel woorden neêrgesteld. En echter de eerlijkheid van zijn Commentateur, den heer Bakhuizen van den Brink, heeft ons nu geleerd, dat er van dat gewaande

---

[1]) t. a. p. 339.
[2]) *Arch.*, III, 30.
[3]) t. a. p. 201. [4]) t. a. p. VIII, bl. LI. [5]) *Hand. der Gesch.* § 154.

eerste artikel niet het minste in eenig Privilegieboek van Braband, laat staan in de »Blijde Incomste« te vinden is. »Motley«, zegt hij [1]), »is ten deze bijna onschuldig. Hij geloofde en volgde wat »hem Bor en van Meteren hadden voorgeschreven. Doch zelfs »deze hadden troebele bronnen gevolgd. Van het jaar 1572 af »verscheen er een boek, dat dan eens *Histoire des Troubles*, dan »eens *Histoire de la guerre* heette, dat naar den zin der partijen »werd versneden en bij het opgeven derzelfde feiten, daaraan dan »eens eene Protestantsche dan eens eene Katholieke kleur gaf. »Over dat Ur-Evangelie van de geschiedenis onzer beroerten »spreken wij welligt nader.«

Met belangstelling zien we dat nader besprek van het Ur-Evangelie te gemoet, maar meenen al vast te kunnen opmaken, welke schakering, bij de wisseling der kleuren, vrij spoedig het sterkste zal hebben doorgetinteld, als het ten minste den Ur-Evangelisten voortdurend om een ruim debiet is te doen geweest.

(*Wordt vervolgd.*)

HET GEHEIM GENOOTSCHAP »WELSTAND« in 1857, EN TWEE AANSPRAKEN VAN PROF. N. C. KIST.

(*Vervolg en slot van bladz.* 319.)

AANSPRAAK VAN PROF. N. C. KIST IN 1857.

Met de vorige rede wijdde Prof. Kist zijn voorzitterschap bij *Welstand* in. Een zelfde toon, maar veel bitterder nog, heerscht in zijne derde aanspraak, welke bij het in ons vorig nummer gegeven Verslag behoort. 't Is of hij daar te Utrecht met de gansche vergadering verslagen is over den achteruitgang van hun half uitgeleefd genootschap. Wat hij slechts grijpen en vangen kan, neemt hij te baat, om den Protestantschen ijver en moed aan te blazen; hij ziet Protestantsche levenskiemen vol hoop, bij het in óns oog wegster-

---

[1]) Vertaling van Motley's werk, 3e Afl. bl. 165.

vende klein kuddeken der Jansenisten; verblijdt zich in de April-beroerten en vooral in de Belgische Mei-beweging, dat eerloos bedrijf eener ongodiste partijklub! Hoe jammer dat toen in 't Roomsche Lissabon de liefdezusters nog niet door revolutionair goud en Engelschen invloed met steenen geworpen waren — dat zou den scherpzienden hoogleeraar een troost en bewijs meer geweest zijn. Het voorbeeld van België toch gaat wat mank, wijl Prof. Kist wel weet, hoeveel er jaren lang gedaan is om België te protestantiseren. Wat zou hij gaarne, gij zult het aanstonds hooren, de dagen der plakaten terugzien! Wat *dreigt* hij, in spijt van al de overvleugeling waarover hij jammert, met nog verholen krachten! 't Schijnt waarlijk, of er langs de duistere loopgraven der geheime genootschappen alom voor de Katholieken springmijnen worden bereid, welke hen allen met een slag in de lucht zullen doen vliegen. Somwijlen — ook dát zult ge aanstonds hooren — is *Welstand's* geleerde advokaat zijne kwaadaardigheid op het spreekgestoelte niet meer meester, en valt in taal en toon van zeker min edel *forum*.

Ziehier, lezer, den inhoud zijner aanspraak, en oordeel!

Na den *welkomstgroet* vangt de voorzitter-prediker aldus aan: „Toen ik de laatste maal de eer had dien welkomstgroet u te brengen, gaf de *plaats* onzer zamenkomst [*Middelburg*], — de Hoofdstad van het Gewest, waaraan, sedert het aanbreken der Kerkhervorming, een zoo bij uitnemendheid Protestantsche zin eigen was en gebleven is, — ook aan de vereeniging der verschillende Protestantsche Genootschappen eene eigenaardige stemming. Zij deed een gevoel van *vertrouwen*, *vreugd* en *dankbaarheid* bovendrijven, ten aanzien van het groote doel, dat ons te zamen bragt.

„En toch moest dat zelfde zoo Protestantsche Zeeland onze aandacht leiden op een *verschijnsel*, 't welk ook dáár reeds, gelijk helaas! overal elders, meer dan iets anders, de Nationale-protestantsche kracht van Nederland met langzame ondermijning bedreigt, door namelijk het *Grondbezit* en *Grondgebruik*, langs allerlei wegen, uit *Protestantsche* handen in die van anderen over te brengen, en alzoo een toestand te doen geboren worden, die, om niet anders te noemen, niet alleen den bloei, maar het voortbestaan

eener menigte van Protestantsche Landgemeenten, op het spel zet, en tevens aan den welstand van Protestantsche landlieden nadeelen toebrengt, tegen welke de *gewone* werkzaamheid onzer Maatschappij, geen middel van *afweering* of *herstel* heeft aan te wijzen."

Utrecht, waar zij nu te zamen zijn, de grijze Bisschopsstad, doet — verzekert de redenaar — in verdubbelde mate, "geheel eigenaardige denkbeelden en overwegingen oprijzen", welke, als, zich hechtend aan *teekenen der tijden*, hetzij dan bemoedigend of verontrustend, de meest ernstige behartiging verdienen.

Eerst gewaagt hij van den indruk welken Utrechts oude *Alma Mater* op eenigen hunner, vooral op hem maakte; dan gedenkt hij 't gemis van Prof. Royaards, zijnen voorganger als voorzitter van *Welstand*. Een anderen indruk evenwel bedoelt hij, naauwer zamenhangend met het *doel*, waarom zij derwaarts zijn gekomen. Zij zagen van verre den Utrechtschen Dom; en dat roept den tijd terug, toen daar "een trotsche kerkvoogd" zetelde, met de "verregaande verbastering" des Christendoms, met de "duizenderlei afdwaling", met zooveel "tooneelen van bloed en schande", kortom den tijd van het "grofste bijgeloof". De hervorming scheen er onmogelijk, en toch "in de Priesterstad bij uitnemendheid, waar het argusoog der *Hierarchie* overal rondgluurde", in het "nu hervormde en Protestantsche Utrecht", kiemde lang zelfs vóór Luther en Zwingli elders optraden, "het *zaad van zelfstandigheid* en van *kracht*, van *Bijbelzin* en van *Evangelische vroomheid*." Daar drong de geest van een Geert Grote en zijne Broederschap door; daar werkte het woord van Erasmus, daar waren het Utrechtsche Fraterhuis en de Hieronymiaansche school Evangelische kweekscholen; daar deed de te vroeg ontslapen bisschop Filips van Bourgondië zooveel goeds voor de toekomst hopen, en trad de Roomsche Priester, nog in misgewaad en van het Altaar, [Huibert Duifhuis is zeker bedoeld] als prediker der gezuiverde Evangelieleer op. "De zoo Katholieke, zoo bigotte Bisschopsstad: zij is in het Protestantsche Utrecht herschapen. Zij wordt een bolwerk en hoofdzetel voor de Hervormde leer, gelijk zij dit vroeger voor de Roomsche geweest was." Naar die uitverkoren plek gingen zij nu met geestdrift heen, "om er over het *handhaven* van hetgeen

hier werd *gewonnen* te raadplegen. » — » *De waarheid triumpheert!* » dat is het wat deze herinnering hun bemoedigend toeroept.

Hij zal op een tweede punt wijzen, dat vertrouwen inboezemt. De *hervormde* Bisschopsstad is *Bisschopsstad gebleven*, namelijk door de *Cleresey* of Jansenisten. Ofschoon van het Protestantisme afkeerig gebleven, zijn zij met het Protestantisme toch naauw verwant, zoowel door hun *Gallikaansch* als *Augustiniaansch* beginsel. Utrecht, » met haren geanathemiseerden Aartsbisschop aan het hoofd », is, » de hoofdzetel eener Kerkgemeenschap, welke, verre van Protestantsch te zijn, *toch ook niet Roomsch is*; » [*men lette op deze woorden, want aanstonds zal de spreker ze vergeten zijn*;] dat Kerkje [*van omstreeks* 5000 *Jansenisten hier te lande*], » hoe schijnbaar gering ook en afgestreden, *verteyenwoordigt* een *beginsel*, hetwelk in geheel de Roomsche Kerk heinde en ver voortleeft en werkt. » — De hoogleeraar verbloemt of verbergt zich zeker het hem verplettend feit der Dogma-verklaring van Maria's Onbevlekte Ontvangenis. Wil hij dan nog eenpariger, grootscher bewijs der aanhankelijkheid en eenheid van de bisschoppen en geloovigen der gansche wereld met den Paus van Rome, den opvolger van den H. Petrus? Doch wat hij daar insinueerde, alsof de Jansenist met den Katholiek tot één Kerk behoort, zegt hij nu uitdrukkelijk, en in strijd met zijne vlak voorafgaande verklaring, dat die Janseniste kerkgemeenschap NIET ROOMSCH is, en hij verwacht eene blijde toekomst van het *Protest* der Hervorming, hetwelk dat klein hoopje Jansenisten » nog bij voortduring, IN DEN SCHOOT DER R. KERK ZELVE, min of meer luide en krachtig, herhaalt »!!! Wij Katholicken zijn aan die valsche, duizendmaal weêrlegde voorstelling te gewoon, om er ons nog bijzonder over te verwonderen; we kennen ook de onedele reden genoeg, waarom men aldus blijft spreken. Maar een Hoogleeraar der theologische fakulteit moest zich toch schamen, zulk een blijk óf van kwade trouw, óf van verregaande onkunde te geven op het gebied van Kerkhistorie en Godgeleerdheid beide. De Jansenisten — men weet het immers wel, of moest het weten — zijn *geen* leden van de Katholieke Kerk, - zij zijn verklaarde scheurmakers, en wie zich nu met hunne bisschoppen tegen het jongst-uitgesproken dogma verklaard hebben, ze zijn verklaarde *ketters* er bij. Doch de redenaar

had die voorstelling noodig, om voor zijn gehoor de hooggeroemde *eenheid* der Roomsche Kerk en hare in die eenheid liggende kracht te kunnen loochenen; om te kunnen zeggen, dat er in die Kerk „een strijd *binnen* en *tegen* zich zelf" is, „een strijd van *grooter* omvang en oneindig *ernstiger* aard, dan oppervlakkig ons in het oog valt; ja die, meer nog dan elke Protestantsche tegenstand, zijne (des vijands) alleenheersching keert en eens zijnen val zal te weeg brengen." — Waar men zich toch al niet meê troosten en verblijden kan! De spreker bemoedigt zijn gehoor zelfs met de verwachting: dat het „Reformatorisch beginsel" in de Roomsche Kerk, dat „overal onder de asch smeulende vuur, wie weet wáár? en hoe spoedig tot eene *zuiverende* en *heiligende* vlam zal ontstoken zijn"!! — „en dat, — vertrouwt hij — ook terwijl zoo vaak de mismoedige klagt: *Wachter, wat is er van den nacht?* ons ontglipt, — buiten ons toedoen, en zonder dat wij het vermoeden, — zich eene *verandering* voorbereidt, die beiden onze *klagt* en onze *verwachting* beschamen zal!" — Wat al luchtkasteelen en waterbellen! De redenaar schijnt er echter zelf niet veel op te bouwen: althans hij wil dit niet gezegd hebben, „om voedsel te geven aan de gerustheid, de traagheid, de vrees en de flaauwhartigheid, die, helaas! zooveel Protestantsche kracht verlamt, en inmiddels zoo oneindig veel goeds, welligt voor altoos, reeds heeft doen verloren gaan." *Welstand*, het oude *Welstand* zelf moet klagen, en dit jaar niet het minst, over achteruitgang en verlies, over gebrek aan middelen, om hulp te bieden, waar die dringend gevorderd wordt. — Die droeve herinnering zet den president in vlam, en brengt hem tot de hierboven bedoelde expectoratie, welke ons te gelijk den grond van zijn bitter gemoed verraadt:

„M. H.! nog eenmaal mag vooral de *plaats*, waar wij nu zamen zijn, ons een *teeken des tijds* voor den geest roepen, 't welk meer dan genoeg is, om uit dien sluimer ons op te wekken, om dat *laissez aller* ons te doen afschudden, en om een Protestantsch vuur met nieuwen gloed in ieder gemoed te ontsteken. Die plaats, immers, zij is niet alleen *wijlen de Bisschopsstad* uit de middeleeuw, maar die als door een wonder des Allerhoogsten tot een zetel van het Protestantisme verheven werd; zij is niet alleen de blijvende vertegenwoordigster van het *Jansenistisch* beginsel, waardoor zij

de kiem bewaart eener betere toekomst. Helaas! zij is nog iets anders en iets meer. Want, zij is vooral ook de plek, welke de nieuw ontwaakte stoutheid van het Jesuitendom zich ter prooi en ten hoofdzetel heeft uitverkoren. Het nieuw *Aartsbisdom Utrecht*, uit het *motu proprio* en de boven Staten en Troonen zich weder verheffende oppermagt der R. Curie geboren: wat is het anders dan één der schakels in die zamenhangende keten, waarmede heerschzucht en bijgeloof de aarde en hare volheid, helaas! niet met ongelukkigen uitslag, wederom als aan hare zegekar willen boeijen? Wat is het anders, dan eene daad van die geheimzinnige, bijna zeg ik, spookachtige hand, welke hare oordeelen dáár aan den wand schrijft, en wederom schijnt te kunnen doen, al wat haar goed dunkt. Die in onzen tijd, zelfs met Protestantsche mogendheden, Concordaten sluit, welke de grootste verwachting der eeuw van een Gregorius VII, of Innocentius III te boven gaan. Die met 't geen men de verlichting der XIXde Eeuw noemt, den spot drijft; aan het gezond verstand het stilzwijgen oplegt; roemrijke bladen uit het boek der geschiedenis wegscheurt; sedert eeuwen gelegde heilige banden moedwillig van een rijt; en het: *vindicamus haereditatem nostram!* [*patrum nostrorum*] niet meer alleen op den titel van een befaamd tijdschrift [*de Katholiek*], neen, in eene openbare daad, in eene *internationale* acte, met hoog gezag bekrachtigd, wil doen geschreven staan. Hoe! is dan niet verreweg de groote meerderheid onzer Roomsche medeburgers een van elders, door *onze* verdraagzaamheid, door *onze* welvaart, herwaarts gelokt geslacht, dat met het Oude Nederland, of daarmede, dat wij onzen eigenen Katholieken Dom in een Hervormd Bedehuis hebben herschapen, niets te maken heeft? En *wij* integendeel, *wij*, die de groote massa en, Gode zij dank, ook nog de kern en de kracht van ons Nederland uitmaken, zijn wij dan niet, van oorsprong en geest, hetzelfde geslacht, 't welk hier eens, ten koste van goed en van bloed, het juk van gewetensdwang, in de mogendheden des Heeren, moedig heeft afgeschud?"

Of Prof. Kist inderdaad meent, dat het Protestantisme hier te lande zoo wankel staat tegenover den vijand, die zoo maar alles doen kan wat hij wil, en of de nijdige man zich zoo slechts houdt en wat theatervertoon maakt, om zijne hoorders (en lezers) op te

stoken, is niet moeijelijk te beslissen, als we hem zelven hooren brallen, dat zij God dank! nog „de groote massa", zij „de kern en kracht van Nederland" uitmaken. Waarom toont hij zich voor dien „spookachtigen" vijand dan zoo bitter verlegen? en vergeet hij in zijne wezenlijke of gemaakte woede alle beginselen van billijkheid en regt? Als 't waar is, dat het meerendeel der Roomschen van elders is hier gekomen, hebben zij dan niet door eigen vlijt en nijverheid 's lands welvaren vermeerderd, ten minste gelijk op met de Protestanten aan den lande betaald, en daarvan weinig of niets met hen genoten? Leeft bijv. de Hoogleeraar er te slechter om, dat ook de Roomschen hem helpen betalen, zonder iets van hem en 's lands gansche akademische theologie te kunnen profiteren? Maar door wie zijn die eerste aloude Roomschen, die eeuwenoude burgers van Nederland uitgeschud? door wie de oud-adellijke Roomsche geslachten op het platte land gejaagd, waar nog hunne glorierijke namen alom voortbestaan? Wie toch hebben „de heiligste banden verscheurd"? Wie 't gezond verstand, de rede, naar Luther's eisch, *vermoord als een beest?* Wie de waarachtige verlichting versmoord? Wie de geschiedenis onderbroken, wie uit 's lands historie de schoonste bladzijden van vele eeuwen weggescheurd en verdonkeremaand, alsof 't hier alles met Maerlant en Geert Grote eerst begon? De Katholieken toch niet. Zijn er hier, als elders, Roomschen komen wonen: denkt de hoogleeraar er dan niet aan, dat er onder de aanzienlijke, vooral adellijke Protestanten een groot aantal uitheemsche namen en geslachten zijn? Laat hij te 's Hage de stamregisters eens even inzien[1]). Doch voegt het wel, aldus te spreken, indien 't een smaad is van elders te wezen, maar toch sedert meer of minder geslachten in Nederland ingeburgerd te zijn, als er zoovelen, en zelfs van vorstelijken bloede, hoegenaamd niets met het Oude Nederland te maken hebben, en zelfs van zeer verschen datum, om wat reden dan ook, herwaarts „gelokt" zijn? — Dat overigens het Protestantisme zoo revolutionair is en Staat en

[1]) De geleerde Groen van Prinsterer zegt in zijn *Handboek der Gesch. van het Vaderland*, § 84: „*Elders* is de bevolking Protestantsch „geworden; *hier* is, bij het zamenvloeijen van verdreven Christenen „uit alle landen, als ware 't door vele natiën eene Protestantsche „natie gevormd."

Kerk verwart, 't is zeker een feit, maar maakt nog geen regt. Ten tijde zelfs der Hervorming was nog naar 't heersehend regtsbeginsel de Kerk eene andere maatsehappij, eene andere de Staat, de Kerk eene andere corporatie, eene andere de Staat. Verkozen de Protestanten de Kerk te verlaten: wat haar toebehoorde was en bleef toch het hare: de oproermakers hadden niet het minste regt, om HAAR eigendom te verwoesten of te overweldigen. En kon ooit dat revolutionair beginsel gelden, hier zeker nimmer! Immers niet door regt van *aantal* of *meerderheid*, — want de nieuwgezinden waren aanvankelijk en toen zij de Katholieken plunderden, betrekkelijk weinigen, en lang nog verre de minderheid [1]) — maar alleen door vreemd en staatsgeweld hebben zij ÓNZEN eigenen KATHOLIEKEN Dom, ÓNZE eigene KATHOLIEKE fondsen, ten eeuwigen dage voor KATHOLIEKE doeleinden bestemd, welke geen Protestant ooit volbrengen kan, in der tijd tot roofgoed gemaakt en daarbij het revolutionair princiep van den sterkste doen heersehen. Bijaldien zulk regt geldt, kan met veel meer grond *Welstand's* Voorzitter Kist op een goeden morgen tot de leden dier *Maatschappij* zeggen: Uwe enge beginselen staan me niet aan; uw geest van uitsluiting, uwe kostbare manier van huishouden, dat reizen en trekken moet uit zijn: herhaaldelijk heb ik het u voorgehouden, gij wilt niet - ik heb dienders en janhagel genoeg op mijn hand - : Pakt u van hier! *Mij* is de kas, *mij* uw vergaderplaats, ik maak er van wat ik wil! — Of wel tot de leden van het uitheemsche, hier overgeplante, thans eenigzins „zelfstandig" geworden *Gustav-Adolf-Verein*: Gij staat onder een vreemd hoofd; gij zijt te uitsluitend; uwe beginselen bevallen me niet, uw geld gaat voor een goed deel over de grenzen tot groote schade van den lande: we hebben hier geldbegeerigen bij menigte, die zijn u de baas: *Ons* dus uw fonds! *óns* het beheer! we beschouwen het van nu af als 't *onze*, en zullen 't als zoodanig ook *nemen!* we vermogen het, of ge 't wilt of niet — legt af!!... Of wel — om een nader voorbeeld te kiezen —: *Wel-*

[1]) Nog wel tachtig jaar na de verhuizingen der Protestanten naar Nederland, telden de Roomschen doorgaans aldaar $\frac{2}{3}$ in de aanzienlijkste geslachten, bij de burgerijen $\frac{3}{5}$, ten platten lande $\frac{7}{8}$ of meer. Aldus Bilderdijk, *Gesch. des Vaderl.*, XIIIe D. 1^e S. bl. 22.

stand's voorzitter is hoogleeraar aan 's lands hoogeschool; nu zou hij eens met die inrigting, waaraan hij zijn eervol ambt en bestaan heeft, niet meer tevreden zijn, en, sterk door eene vreemde magt, er naar welgevallen meê leven, dan zou hij immers slechts flaauw nabootsen wat het plunderziek geweld met ONZE Roomsche kerkgebouwen en ONZE kerkgoederen heeft gedaan. — Verder moest hij die laffe gemeenplaatsen met „de mogendheden des Heeren" er bij, zoo niet meer aanvoeren, alsof enkel de Protestanten, dat is, afvallige Katholieken, den afval van Spanje hebben uitgewerkt: goedschiks of kwaadschiks, maar de Roomschen hebben dapper meêgevochten, doch voor hun loon niets van den buit gedeeld; en de vrijheid waarvoor zij streden en mede hun goed en hun bloed gaven, werd juist hun en hun alleen, alweder door het toen oppermagtig *geweld*, onthouden, en wel voor hoe lang!.... Zoo we wilden sarren, gelijk 's lands hoogleeraar aan eene hoogeschool, waarvan we Dl. XX, bl. 1—26 de „even schandelijke als onwettige stichting" met de stukken hebben getoond, — we zouden en meer en scherper zeggen; — doch voor ditmaal genoeg: hooren we na de oproerige beginselen ook de oproerige taal van *Welstand's* professoralen president:

De oude *Bisschopsstad*, „welke de Curie reeds ter prooi zich had uitverkoren", werd als onwillekeurig de *stad der Aprilbeweging!* dier luide *tegenspraak*, „over welker miskenning en bespotting, door sommigen zelfs, die Nederlanders en Protestanten zich noemen, eens nog het nageslacht blozen zal, maar welke men zich wachten moet [*hoe dreigend!*] *nogmaals* door nieuwe vermetelheid uit te lokken, nu zelfs eene *Belgische Mei-beweging* die vroegere Nederlandsche April-beweging als de kroon op het hoofd zet." De spreker prijst natuurlijk - zoo niet de al te straatschenderige kwâjongens-wijze - toch die daad van oproerig verzet: want anders, zegt hij, had de hierdoor bezworen booze geest heel het volk in een geslacht van *Idioten* en *Cretins* herschapen. Aan het revolutionair Sardinië, door hem „het edele Sardinië" genoemd, dat aan Engelands leiband loopt, kon hij geen wierookslag onthouden; en weldra zal hij dien evenmin aan Portugal, door revolutionair geweld en Engelsch goud in beroering gebragt, kunnen weigeren. De hoogleeraar redeneert nu aldus: hebben de Roomschen [*wij zeggen: eenige naam-Roomschen zonder geloof*] in 't Roomsche België zoo

en zoo geschreeuwd en gedaan: waarom mogen wij Protestanten, zonder bekrompen te heeten, onze aangegrepen *regten en nationaliteit* ook niet op die wijze verdedigen? — We komen niet op al het valsche, onwettige, revolutionaire dezer redenering, maar wijzen nog eens op altoos diezelfde - opzettelijke? - verwarring van Kerk en Staat; altoos nog het droomen van Oud-Israel en den Protestantschen God van Nederland! Immers die zoo belgende bisschoppelijke kerkregeling is gansch en al van louter geestelijken aard; in zooverre de *Staat* er in betrokken is, is de Staat er in gekend; maar de Staat, wat hij ooit geweest zij, of ergens zij, is hier de Protestantsche Kerk niet, de Protestanten hebben met onze huiselijke zaken niets uitstaan: de Paus was ons *geestelijk* Opperhoofd en is het sedert de kerkregeling nog, maar eigenlijk minder onmiddellijk dan te voren; en dit moest, zou men zeggen, den Protestanten zelfs aangenaam zijn. De Paus is nooit ons tijdelijk of wereldlijk Opperhoofd geweest, en is het thans evenmin als vóór de invoering der bisschoppelijke hiërarchie. 't Is zoo bekend en erkend, dat we dit alleen dáárom nog durven herhalen, wijl Protestanten van 't slag als Prof. Kist, naar hunne oude booze taktiek, maar altoos dezelfde valschheden weêr opdisschen. Het *mentire audacter* leeft tot hun schande bij dezulken voort.

Welstand's oneerlijke zaakbepleiter spoedt nu ten einde.

Om al die [gewaande] gevaren en regtsaanrandingen, zegt hij, moeten de Protestanten *waken* — en *bidden*, — en handelen, „om het Rijk der duisternis van ons te weren; om te behouden wat wij nog hebben; zooveel dat kwijnt, te verlevendigen; zooveel, dat dreigt te vallen, te stevigen; ieder Protestantsch belang te schragen; en inzonderheid zoo menige *landgemeente*, die door het indringen van Roomsche pachters en huurlingen [*huurders*], reeds dreigt ten onder te gaan, tot nieuwen welstand en bloei te verheffen!" — We houden dit laatste alweder voor eene onwaardige kunstgreep, enkel en alleen om te stoken; het tegenovergestelde is immers waar; we kunnen de Roomsche dorpen noemen, waar voor weinige jaren of één of geen „Gereformeerde boer" was, en nu reeds, met verjaging van de Roomsche gebruikers, verscheidene van elders ingedrongene „huurlingen" zijn. — Het nog overige gedeelte schrijven we achter elkaâr, doch met eenige verkorting, af:

„Ziet, roept hij in ijvervuur uit, de teekenen van den tijd, dien wij beleven; zooveel, dat elders, dat helaas ook reeds rondom ons plaats grijpt: het roept en het dringt ons! Ook het *kwijnen* onzer Protestantsche Maatschappijen is een teeken des tijds, dat wij niet langer met onverschilligheid mogen aanzien. Of kwam niet bij ééne de vraag reeds ter sprake [eene vraag, die voor Prof. Kist geen vraag is!]: wat met het overschietende fonds te doen, wanneer het verminderend ledental eenmaal de ontbinding mogt raadzaam maken [1])? — Zóóver, zeker, is het met Welstand nog niet gekomen", zij kan hare schoone taak voortzetten. „Maar wie onzer bloedt toch niet het hart, wanneer hij het altijd verminderend aantal harer leden en begunstigers gadeslaat! Wanneer hij ziet, dat zoovele hulpbronnen ophouden te vloeijen? en vernemen moet, dat jaarlijks meer, de meest dringende en tot het voortbestaan van vroeger bloeijende Gemeenten hoogst noodige beden om bijstand, met het treurige: *wij hebben geen géld!* worden afgewezen? — [*Geld! geld! geld! of wij Protestanten vergaan!*] Zelfs in het zoo bloeijende, zoo Protestantsche Utrecht bogen wij niet op *aanwinst*, maar hebben wij *verlies* [2]) te betreuren!" — O! mogt „het *zamenzijn* der *Protestantsche Maatschappijen in de stad der Aprilbeweging*, de geboortestond zijn van nieuwe kracht en leven, ter bereiking van het groote doel harer vereenigde werkzaamheid! — Vooral, moge daartoe dat *zamenzijn* niet langer alleen als een *surrogaat*, of het *palliatief*, zijn der ware *éénheid*, die ons ontbreekt, maar de oud vaderlandsche *Pijlenbundel* met zijn: *Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur!* het zinnebeeld en de leus worden, waaronder wij, in plaats van *krachtsversnippering* en wederkeerige *zelfvernietiging*, eene wel vereenigde *zamenwerking* tegen onzen vijand overstellen." [*Hoor nu, lezer! de revolutie in de volgende phrase ingeroepen*:] „Maar ik weet het M. H.! daartoe schijnt het

---

[1]) In eene noot geeft hij de geruststelling, dat, naar hij later beter vernam, het zóó erg niet was. Een bewijs te meer, dat de redenaar overdreef.

[2]) Uit het Verslag blijkt, dat Utrecht *zes* leden verloor, en er nu 60 telt; doch tot dezen *Ring* behooren Amerongen met 6, Woerden met 8, en Vreeswijk met 3 leden. — Voor *zes* leden zulk misbaar!

oogenblik nog niet aangebroken; daarvoor moeten de geesten nog eerst worden voorbereid: — misschien wel [*geef acht!*] door *gebeurtenissen*, zoo als wij nog niet hebben aanschouwd, misschien wel door *Junij- of Julijbewegingen*, welke aan die van April en Mei zich nog zullen aansluiten! Geve God! [*dat dit in 't geheel niet gebeure of noodig zij? o neen!* maar] dat dit niet plaats grijpe, *nadat* inmiddels onherstelbaar kwaad is geschied, en nadat zal verloren zijn, wat had kunnen behouden blijven voor ons en voor onze kinderen na ons!" [Dus de revolutie, *hoe eer, hoe beter!*]

Plegtstatig intusschen sluit de voorzitter met een loffelijk woord aan de tamelijk door hem miskende afgevaardigden van *Unitas* en *Hulpbetoon*, wier tegenwoordigheid, bij meer, ook dit, zegt hij, beteekent: *"dat de wederkeerige bewustheid ons bijligt aangaande ééne zaak, die ons allen ontbreekt, gelijk die ons allen behoefte is."* — Dat is vermoedelijk die *ware éénheid*, waarvan de redenaar even te voren gewaagde, en hij zegt wél: de WARE éénheid of de ÉÉNE waarheid ontbreekt hun, gelijk ze hun allen een behoefte is, of althans behoorde te wezen.

Zoo men op den inhoud van deze en de vorige aanspraak wel heeft gelet, zal men hebben opgemerkt, dat de redenaar aan het telkens door hem ingeroepen dreigend gevaar voor het Protestantisme zelf niet gelooft, maar het slechts als middel gebruikt, om het Protestantsche ijvervuur te doen ontvlammen. 't Is niet minder duidelijk, dat Prof. Kist een revolutionair beroep doet op de hartstogten; na de *April*-beroerten hier, na de *Mei*-beweging in 't naburig België - ziet hij verlangend uit naar eene *Junij*- of *Julij*-revolutie; voor één ding slechts is hij bedacht, dat zulk eene beweging te *laat* kome. Speelt de hoogleeraar geen gevaarlijk spel met ligt ontstoken driften? Wil hij dan met alle geweld een godsdienstoorlog? 't Blijkt immers, en de spreker doet het genoeg gevoelen, dat de Protestanten hier in aantal, aanzien en vermogen toenemen; hij is er zóó van overtuigd, dat hij stout dreigend wijst op hunne magt. Nemen we hierbij in aanmerking, dat, door het wegzinken van alle stellig geloof bij verre de meeste Protestanten, de driften welhaast door geen godsdienstigen teugel zullen weêrhouden, maar meêgevoerd worden naar de snelle vlagen

eener dweepzieke stemming: welke gevolgen heeft men dan in 't eind van dergelijke, bij elke gelegenheid in zoo vele geheime genootschappen herhaalde fakkeltaal te wachten?... Dat de vlam uitbreekt; dat staatsberoeringen plaats grijpen, die, eenmaal in gang, niet meer kunnen beteugeld worden, en welker uitkomst niet te berekenen is. Het einde zou welligt tot droefheid van allen, maar zeer zeker niet ten voordeele der aanstokers strekken.

SPROKKELINGEN.

REGELING DER BIJZONDERE SCHOLEN IN OOSTENRIJK. — Bij een schrijven van het ministerie van eeredienst en onderwijs, zijn de bijzondere scholen alsook de bijzondere inrigtingen voor onderwijs en opvoeding op nieuw geregeld. Al die instituten moeten streng naar de geslachten gescheiden worden; ze zijn alleen voor jongens of alleen voor meisjes toegankelijk, en de eersten kunnen slechts door mannen, de tweeden slechts door vrouwen bestuurd worden, ofschoon het toegestaan is, in deze ook mannen als onderwijzers te gebruiken. Desgelijks zijn die instituten naar de geloofsbelijdenis te scheiden; ze kunnen Katholiek, Evangeliesch, Grieksch of Joodsch zijn; kinderen van Katholieke ouders mogen nooit anders dan in Katholieke scholen of inrigtingen, Christelijke of niet-Katholieke kinderen mogen alleen om bijzonder in aanmerking komende redenen en bij matig getal in Katholieke inrigtingen opgenomen worden. Overigens gelden voor het bezoek der bijzondere scholen van elke belijdenis dezelfde bepalingen, welke voor het bezoek der openbare scholen ten regel gesteld zijn.

ALGEMEENE VERGADERING DER GUSTAAF-ADOLF-VEREENIGING. — Genoemde Protestantsche vereeniging is dit jaar te Leipzig vergaderd geweest, waar zij, 16 jaren geleden, voor het eerst te zamen kwam. Zeven en zeventig afgevaardigden, welke 41 genootschappen vertegenwoordigden, waren in de zitting van den 25 Augustus tegenwoordig. Uit Nederland waren er Dr. E. B. Swalue, predikant te Amsterdam, en Ds. Heldring uit Hemmen. — Prof.

Tholuck van Halle opende de vergadering met eene leerrede over Apok. III, 7, 8, 10 en 11, tot middenpunt zijner rede kiezende: „houdt wat gij hebt, opdat niemand uwe kroon roove", eerst met betrekking tot Philadelphia en voorts tot de leden der Gustaaf-Adolf-Vereeniging.

Het voorgelezen rapport meldt, dat er voor eenige jaren nog slechts 13 hulpgenootschappen in Duitschland waren, welke thans reeds tot 61 geklommen zijn. Dit jaar zijn ook verscheidene vrouwen-vereenigingen opgerigt, en eene van jonge lieden in Holstein, alsmede een genootschap van studenten te Leipzig, ter ondersteuning der moeder-vereeniging.

Het genootschap heeft het laatste jaar 380 Protestantsche gemeenten ondersteund, waarvan 225 in Duitschland; zij heeft 12 kerken gebouwd, 6 scholen en 2 pastorijen voltooid. Dagelijks nemen de aanvragen om hulp toe, doch aan een klein getal slechts kan gevolg worden gegeven. Hongarije en het Oosten, zegt het verslag, hebben vooral behoefte aan ondersteuning.

BERIGT EN CORRESPONDENTIE.

In den volgenden jaargang zal verslag worden gegeven van de *Annales canonicorum regularium S. Augustini ordinis S. Crucis.*, door Dr. C. R. Hermans, drie deelen. Te 's Bosch, bij P. Stokvis. 1858. — Alsook (zoodra het tweede deel zal verschenen zijn) van de

*Documents pour servir à l'histoire des troubles religieux du XVI*me *siècle dans le Brabant septentrional.* Bois-le-Duc (1566—1570). Par Prosper Cuypers van-Velthoven. Tome premier. Bruxelles, chez Aug. Deck; Bois-le-Duc, chez Muller, Frères. 1858.

Werken waarvan *de Katholiek* reeds melding maakte en later nadere aankondiging zal geven, zijn o. a.: de

Kerkelijke geschiedenis voor Roomsch Katholieken, bewerkt door H. J. Sonjee, Pastoor te Noordwijk. Te Amsterdam, bij C. L. van Langenhuysen. Het tweede der vier te wachten deelen is reeds verschenen.

De werken van P. Abraham a sancta Clara, waarvan vier gedeelten der 1e afdeeling (*Judas de Aartschelm*) bij R. T. Daamen, te Terborgh, zijn uitgekomen.

Voorts wachten o. a. op vermelding het

Handboekje voor de zaken der Roomsch Katholijke Eeredienst. Dertiende jaargang. 1859. — Te 's Gravenhage, bij Gebr. van Langenhuysen. 1858.

Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken, in het jaar des Heeren 1859, samengesteld door Jos. Alb. Alberdingk Thijm. O. eq. S. G. M. — Te Amsterdam, bij C. L. van Langenhuysen. Het achtste jaar.

Nieuwjaars-geschenk. Almanak voor het jaar 1859, uitgegeven door de Vereeniging van den H. Vincentius van Paulo, te Amsterdam. — Vierde jaargang. — Te Amsterdam, bij B. Lenfring.

Katholijke Volks-Almanak, voor het jaar 1859. Twaalfde jaargang. — Te Groningen, bij R. G. J. Sladoot.

EINDE VAN HET VIER EN DERTIGSTE DEEL.